A. JEFIMOV

UUS-AEG

I OSA

Ain Tarro

A-29969

A. V. JEFIMOV

UUSAEG

I OSA

ÕPIK KESKKOOLI VIII KLASSILE

8., ümbertöötatud trükk

KIRJASTUS „VALGUS" · TALLINN 1969

9(T)
J41

Originaali tiitel:

А. В. Ефимов
НОВАЯ ИСТОРИЯ
Часть I
Учебник для восьмого класса средней школы
Утвержден Министерством просвещения СССР
Издательство «Просвещение»
Москва 1968

Vene keelest tõlkinud
E. Poom (1.—5. ptk.) ja *T. Tender* (6.—16. ptk.)

Kunstiliselt kujundanud E. Peebo

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

6—6

MAAILM UUSAJA ALGUSES.

1. ÜRGKOGUKONDLIKUST KORRAST KLASSIÜHISKONDADESSE.

Te olete juba õppinud vana- ja keskaega ning teate, et *klassieelse* ürgkogukondliku korra järel tekkisid *klassiühiskonnad*: orjanduslik ja feodaalühiskond.

Ürgkogukondlik, orjanduslik ja feodaalkord on ühiskonna arenemise kolm astet. Igal uuel astmel kasutati täiuslikumaid tööriistu ja -võtteid, töö muutus tootlikumaks, suurenes toiduainete, toodete akumulatsioon, tekkisid uued suhted omanike ja töötajate vahel.

Esimesed klassiühiskonnad tekkisid Niiluse ja Eufrati orus IV aastatuhandel enne meie ajaarvamist. Seal kujunes orjanduslik ühiskond.

Kui ürgaegses kogukonnas kasutati ühiselt jahi-, karja- ja põllumaad, siis orjanduslikus ühiskonnas seoses tööviljakuse kasvuga, metallist tööriistade kasutuselevõtmisega, karjakasvatuse arenemisega lagunes sugukond perekondadeks. Mõned neist perekondadest said maa ja orjade omanikuks. Orjadel aga omandit ei olnud, nad ise olid oma peremeeste omandiks.

Orjanduslik ühiskond oli ajaloos esimeseks ühiskonnaks, mis põhines ekspluateerimisele, s. o. omanike poolt võõra töö vilja omastamisele. Orje aeti tohutute niisutussüsteemide ehitamisele, nad töötasid põldudel, ehitasid teid, templeid, losse, töötasid kaevandustes. Grandioosseid ehitusi saadi rajada ainult tohutu hulga orjade tööga. Tekkisid linnad, milliseid ei olnud ürgkogukondliku korra ajal. Rikkad ostsid orjaturgudel kokku orje majateenijateks. Rikaste majades töötas kümneid orje, kes olid osavad käsitöölised.

Tekkis vajadus välja töötada suurehituste rajamise mõningad teoreetilised alused. Orjapidamise ajastul hakkasid arenema teaduste — matemaatika, astronoomia ja arstiteaduse algmed. Suhtlemisel naabermaadega, kuid mõnikord ka väga kaugete maadega, saadi mõningaid teadmisi geograafiast. Hoonete kaunistamiseks loodi skulptuure, maaliti freskosid losside ja templite seintele. Teatrietenduste jaoks kirjutati näidendeid. Orjade ränga töö alusel kujunes tolle aja kohta kõrge kultuur.

Orjade ekspluateerimist toetas riik, kes surus orjade ülestõuse maha ja hankis sõdade abil uusi vange. Orjapidajate toeks oli ka usk. Preestrid nõudsid orjadelt täielikku alistumist oma peremeestele.

Orjanduslikes ühiskondades oli ka vabu linlasi, maakohtades oli sageli koloone, kelle olukord aga orjade omast erines vähe.

Suurima õitsengu saavutas orjanduslik kord Kreekas ja Roomas. Orjanduslike ühiskondade naabriteks olid rahvad, kes elasid ürgkogukondliku korra tingimustes. Nende hulgast hankisid orjapidajad röövretkede, röövkaubanduse ja sõdade abil orje. Orjanduslikud ühiskonnad eksisteerisid ligikaudu kuni III—VII sajandini, Euroopas kuni V sajandini m. a. j.

Orjanduslike ühiskondade ja riikide lagunemist kutsusid esile järgmised peamised põhjused: *orjade töö oli vähem tootlik kui talupoegade töö. Orjad võitlesid rõhujate vastu, nende ülestõusud muutusid üha tugevamaks.* Orjandusliku korra kokkuvarisemist Euroopas soodustas vabadest kogukondlastest koosnevate germaani ja slaavi hõimude sissetung.

Orjandusliku ühiskonna asemele tuli kõrgema tööviljakusega feodaalühiskond. Talupojad, kes kasutasid feodaali maad, pidid kandma kohustusi: tegema feodaalile tööd ja maksma kruntrenti. Feodaalkorra ajal võis pärisorjast talupoega müüa, kuid tavaliselt koos maaga, kus ta töötas. Erinevalt orjast oli feodaaltalupojal ka oma inventar — põllutööriistad, samuti tööloomad.

Feodaalkorra ajal arenes kaubandus, kasvasid linnad, veelgi suuremad kui need, mis orjapidamise kokkuvarisemisel purustati või mille tähtsus oli langenud. Leiutati raamatutrükkimine ja tulirelv. Arenesid edasi teaduste alused ja kunst.

Kõrvuti feodaalriikidega eksisteerisid esialgu ka orjanduslikud maad ja tohutu suured ürgkogukondliku korraga rajoonid. Kuid feodalism oli kõrgemaks ühiskonna arenemise astmeks ja ta avas uue ajastu inimkonna ajaloos.

Sellised olidki kolm ühiskonna arenemise astet: ürgkogukondlik kord, orjandus ja feodalism. Ent see ei tähenda, et kõik rahvad peavad tingimata läbi käima kõik need arenemisastmed. Nagu te teate, läksid germaanlased meie ajaarvamise alguses ürgkogukondlikult korralt üle feodaalkorrale, jättes vahele orjandusliku korra. Vana-Vene läks samuti ürgkogukondlikult korralt üle feodaalkorrale, jättes vahele orjandusliku korra.

Küsimusi.

1. Mille poolest erineb orjanduslik kord ürgkogukondlikust korrast? 2. Mille poolest erineb feodaalkord orjanduslikust korrast? 3. Mis põhjustas ürgkogukondlikult korralt orjanduslikule korrale ja orjanduslikult korralt pärisorjusele ülemineku?

ÜRGKOGUKONDLIK KORD	600 000 – – 4000 aastani e.m.a.
	4000 aastast e.m.a. – III – VII saj. m.a.j. (Euroopas V sajandini)
ORJANDUSLIK KORD	VANAAEG
	III – VII sajandist kuni XVII sajandi keskpaigani
FEODAALKORD	KESKAEG
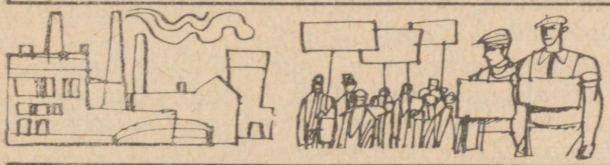	XVII sajandi keskpaigast kuni 1917.a.
KAPITALISTLIK KORD	UUSAEG
	1917. aastast alates
SOTSIALISMI VÕIDU JA KAPITALISMI HUKKUM. AJASTU	UUSIM AEG

Ühiskonna arenemise põhietapid.

2. KONTINENTIDE JA MAADE ARENEMISE EBAÜHTLUS.

Euroopa. XVI—XVII sajandil oli feodalism Euroopas juba oma aja ära elanud ja algasid kodanlikud revolutsioonid.

Hilisfeodalismi ajal kujunes kapitalistlik tootmine: tööstuses tekkisid manufaktuurid ning põllumajanduses hakati sulaste palgatööd kasutama. Feodaalsuhted hakkasid takistama kapitalistliku tootmise arenemist. Piiramatute monarhide ja ametnike omavoli, talupoegi ekspluateeriva parasiitliku aristokraatia ja vaimulikkonna ülevõim viisid põllumajanduse langusele. Tööstuse arenemist takistasid tsunftid. Kõik klassid peale aadlike-mõisnike olid õigusteta. Kirik võitles teaduse vastu, lämmatas vabamõtlemist.

Feodaalkord lagunes revolutsiooniliste rahvahulkade löökide all, keda juhtis kodanlus. Hollandi XVI sajandi revolutsioon oli maailma ajaloos esimene kodanlik revolutsioon. Pärast Hollandi revolutsiooni puhkesid kapitalismi arenemise tulemusel uued revolutsioonid. Hollandi revolutsioonist veelgi võimsam revolutsioon toimus XVII sajandi keskel Inglismaal. See revolutsioon avas maailma ajaloos kapitalismiajastu, oli uusaja alguseks. Sellest, miks mitte Hollandi, vaid Inglise revolutsioon oli uusaja alguseks, tuleb õpikus juttu hiljem.

Ülejäänud Euroopa maades valitses XVII sajandi keskel veel feodaalkord. Venemaal olid kapitalistlikud suhted alles tekkimas. Seal tugevnesid talurahva ülestõusud ja anti välja seadused, mis viisid lõpule talupoegade pärisorjastamise.

Ameerika. Teadlased oletavad, et inimesed tulid Ameerikasse 20 000 või 30 000 aastat tagasi Aasiast üle Beringi väina. Need olid indiaanlaste ja eskimote esivanemad. *Paljude aastate jooksul valgus ümberasujate vool Ameerikas põhjast (Alaskast) kuni Tulemaani, Ameerika mandri kõige lõunapoolsema osani, kulutades uute elutingimustega kohanemiseks palju jõudu. See aga pidurdas nende majanduslikku ja kultuurilist arenemist.* Kui eurooplased koos Kolumbusega ja pärast teda Ameerikat koloniseerisid, tundsid nad juba kompassi, ratasveokeid, trükipressi ja tulirelvi, indiaanlased ei teadnud kõigest sellest veel midagi.

Põhja-Ameerika elanikud — indiaanlased ja eskimod — ei tundnud veel klasse ning neil valitses ürgkogukondlik kord, kuid vanas Mehhikos tekkisid juba asteekide-maiade, vanas Peruus aga inkade orjanduslikud riigid. XVI sajandil, kui ahnete kolonisaatorite jõugud sööstsid Ameerikasse, algas üks kohutavam tragöödia inimkonna ajaloos. Kulla ja hõbeda jahil hävitasid hispaanlased ja portugallased miljoneid Kesk- ja Lõuna-Ameerika indiaanlasi, ellujäänud aga muudeti koletuslikku julmust kasutades orjadeks. Ka Põhja-Ameerikas hävitasid inglise ja teised kolonisaatorid indiaanlasi, et nende maid endale haarata. Nii Lõuna- kui ka

Orjakauplejate poolt Aafrikas kinnivõetud neegrid.

Põhja-Ameerikas võitlesid indiaanlased mitme sajandi jooksul mehiselt vallutajate-kolonisaatorite vastu.

Aafrika. Aafrika rahvad lõid juba vanaajal tolle aja ühe kõrgema kultuuri — egiptuse kultuuri. Keskajal oli Lääne-Sudaanis Timbuktu linnas ülikool, kus oli üle 100 teadlase ja kirjaniku. Aafrika hõimud ja rahvad olid XV sajandil erinevatel arenemisastmetel, kuid kõik nad oskasid juba raudesemeid valmistada. Aafrikas olid feodaal- ja orjanduslikud riigid, kuid oli ka ürgkogukondliku korraga hõime.

XV sajandil valgusid Portugalist Aafrikasse inimküttide salgad, seejärel algas miljonite mustanahaliste orjade vedamine Ameerikasse. On välja arvestatud, et nelja ja poole sajandi jooksul veeti Aafrikast Ameerikasse 15—20 miljonit neegerorja. Aga iga Ameerikasse viidud orja kohta tuli kolm kuni neli teel hukkunud või inimjahil tapetud neegrit. Orjad hukkusid, kui neid aeti rannikule laevadele laadimiseks. Aafrika kaubateede ääres vedelesid inimluude lademed. Terved külad jäid inimtühjaks. Aafrika ajalugu näitab bantu, kahvri ja teiste rahvaste kangelaslikku vastupanu Euroopast tulnud kolonisaatoritele. *Aafrika rahvaste arenemine jäi kauaks ajaks peaaegu seisma, sest Aafrika muutus «jahipiirkonnaks, kus orjakauplejad peavad mustanahalistele jahti»* (Marx).

Aasia. Aasias oli ülekaalus feodaalkord, kusjuures mitmes piirkonnas säilis veel kaua orjus. Idamaades — Indias, Hiinas, Koreas ja Jaapanis tekkis vana- ja keskajal kõrge kultuur, kuid see kultuur oli valitsevate klasside eesõiguseks. *Riikide despootlik kord, talupoegade-kogukondlaste ränkraske ekspluateerimine ning rändrahvaste kallaletungid mitmele maale — kõik see takistas Aasia maade arenemist.* Pärast eurooplaste sissetungi algasid kauakestvad sõjad kolonisaatorite vastu.

Austraalia. *Maailma kaubateedest ja rahvaste liikumisteedest kaugel asuva* ning eurooplaste poolt XVII sajandi alguses avastatud Austraalia elanikkond ei tundnud veel põlluharimist ega karjakasvatust. Ta elas kilpkonnade, söödavate viljade ja juurte korjamisest ning osaliselt ka kängurute ja jaanalindude küttimisest. Hiljem hävitati austraallased peaaegu täielikult inglise kolonisaatorite poolt. Austraallaste maadele asutati lambafarmid tuhandete ja kümnete tuhandete lammastega. Nii juhtus ajaloos teistkordselt (pärast Inglismaad), et vagurad lambad «sõid inimesed ära».

Asumaad. *XVII sajandi keskpaigast alates tugevnes üksikute maade ja tervete maailmajagude arenemise ebaühtlus seoses maailma jagunemisega asumaid valdavateks maadeks — metropolideks — ja neist sõltuvateks asumaadeks.*

Kolooniad eksisteerisid juba vana- ja keskajal. Need kolooniad olid metropoli asundused, majanduslikult olid nad temaga nõrgalt seotud. Hoopis midagi muud on asumaad uusajal. Esialgu ruttasid asumaadesse ahnete avantüristide salgad, kes röövisid kohalikku elanikkonda. Seejärel siirdusid asumaadesse tarastamise tõttu laostunud talupojad, samuti käsitöölised.

Ühtedes asumaades hävitasid kolonisaatorid kogu päriselanikkonna. Nii toimisid nad Lääne-India saarestikus (Haiitil, Jamaikal jm.), peaaegu kogu Austraalias ja suurel Tasmaania saarel. Need kolooniad asustati kas selle maa vabade põlluharijate ja loomakasvatajatega, kes koloniseerimist teostas (nagu see oli Austraalias), või Aafrikast sisseveetud neegerorjadega (Haiiti ja Jamaika saartel).

Teistes rohkearvulise elanikkonnaga asumaades, kus oli juba tekkinud feodaalkord ja kus oli kõrge kultuur, röövisid metropolide võimud päriselanikkonna paljaks. Asumaade rahvad ägasid andamite, maksude, igasuguste kohustuste, ametnike omavoli ja õigusetuse all.

Hispaania asumaades kuulus kogu maa kuningale, kes jaotas seda oma lähikondlastele, samuti koloniaalvägede ohvitseridele ja sõduritele.

Kolonisaatorite ustavateks abimeesteks kohaliku elanikkonna paljaksröövimisel olid kirikutegelased. Tabavalt kirjeldas üks Havai saarte hõimujuht ristiusu misjonäride ilmumist saarele: «Ameerika misjonärid tulid meie saarele ja

ütlesid, et ma tõstaksin silmad taeva poole. Kuni ma taeva poole vaatasin, varastasid ameeriklased maa mu jalge alt.»

Sellest, milliste võtetega kolonisaatorid alistasid vallutatud asumaade päriselanikke, kõneleb järgmine fakt. 1550. aastal käskis hispaania aadlik, koloniaalvägede ohvitser Valdivia Tšiilis välja valida 2000 indiaanlasest vangi hulgast 200, raiuda nendel käed otsast ja ära lõigata ninad. Seejärel manitses ta neid kuulekusele ja saatis õnnetud vigaseks tehtud inimesed koju.

Tekkis tööstuslike maade kaubandus ookeanitagustesse maadesse asunud kolonistidega. Asumaadesse veeti välja manufaktuuritooteid: riiet, rauakaupu, klaasi; asumaadest aga toodi toiduaineid ja tööstusele toorainet, suhkrut, puuvilla, metsamaterjali jms. Toorainet osteti asumaadest äärmiselt odava hinnaga. Seepärast sarnanes kaubandus metropolide ja asumaade vahel pigem röövimisega kui tõelise kaubandusega. Arenenud maade tööstussaadusi aga müüdi hingehinna eest. Maades, kes haarasid asumaid (metropolides), kiireneb tööstuse arenemine. Seejuures püüavad metropolide valitsevad klassid takistada tööstuse arenemist asumaades.

Asumaade arenemine pidurdub, aeglustub, metropolide arenemine aga kiireneb. Asumaade orjastatud elanikkond sai tunda kohutavaid kannatusi: viletsust, nälga ja epideemiaid. Nagu näitasid Marx ja Engels, toimus maailma jagunemine majanduslikus suhtes areneva tööstusega metropolideks ja agraarseteks asumaadeks XVII sajandil. Asumaade vallutamise algusest peale algab ka asumaade rahvaste vabadusvõitlus.

Küsimusi.

1. Millised olid teiste kontinentide (peale Euroopa) ja nende maade mahajäämise põhjused (näidata iga kontinendi kohta eraldi)? 2. Mispärast suurendasid koloniaalvallutused maailma maade arenemise ebaühtlust?

I OSA.

UUSAJA ALGUS.

---

1. PEATÜKK.

INGLISE XVII SAJANDI KODANLIK REVOLUTSIOON JA TÖÖSTUSLIKU PÖÖRDE ALGUS INGLISMAAL.

---

2. PEATÜKK.

INGLISE ASUMAADE ISESEISVUSSÕDA PÕHJA-AMEERIKAS JA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE MOODUSTAMINE.

---

1. peatükk.

INGLISE XVII SAJANDI KODANLIK REVOLUTSIOON JA TÖÖSTUSLIKU PÖÖRDE ALGUS INGLISMAAL.

1. REVOLUTSIOONI PÕHJUSED.

Tööstus ja põllumajandus. Keskaja ajaloo kursusest olete juba õppinud, kuidas tekkis kapitalistlik tootmine Inglismaal. Seal tekkisid ja kasvasid manufaktuurid. Inglismaa talupojad laostusid ning läksid mõisnike ja ettevõtjate — uusaadlike ning rikaste farmerite[1] juurde sulasteks. Osa talupoegi asus tööle manufaktuuridesse.

XVII sajandi keskel oli Inglismaa oma manufaktuuride, kaubanduse ja laevastiku poolest Hollandist maha jäänud. Tol ajal oli Holland kõige eesrindlikum riik Euroopas, sest kodanlik revolutsioon oli seal juba toimunud. Kuid kiiremini kui Hollandis arenesid manufaktuurid Inglise maa-asulais. Inglismaa linnades oli manufaktuure raske asutada: seda takistasid arvukad tsunftiseadused. Kuid maal oli tööstustegevuse arendamiseks palju vähem takistusi ning manufaktuure tekkis seal hulgaliselt, eriti kalevimanufaktuure. See tööstusharu oli Inglismaal esikohal. Esines juhtumeid, kus kaupmees ning ühtlasi manufaktuuriomanik andis sadadele ja isegi tuhandetele kodutööndajatele välja villa kalevi valmistamiseks.

Kalevimanufaktuurid töötasid ümber nii palju villa, et selle väljavedu Inglismaalt lakkas. Suurtel käsitelgedel hakati kuduma laia kalevit. Heas kuulsuses olid ka parh- ja boiriie, mida tol ajal valmistati lambavillast. Et metsa palju maha raiuti, siis hakati suuremal hulgal kivisütt kaevandama, peamiselt elamute kütmiseks. Palju sütt veeti kiiresti kasvavatesse linnadesse, kus Inglismaa 5,5-miljonilisest elanikkonnast elas 1,4 miljonit inimest. Eriti kiiresti kasvas Londoni elanikkond, mis XVI—XVII saj. suurenes 60 000-lt 460 000-ni, s. o. peaaegu 8 korda.

---

[1] Farmer — maaomanik või rentnik. Suurfarmerid kasutasid palgatööd, väikefarmerid tegid oma majapidamises ise tööd.

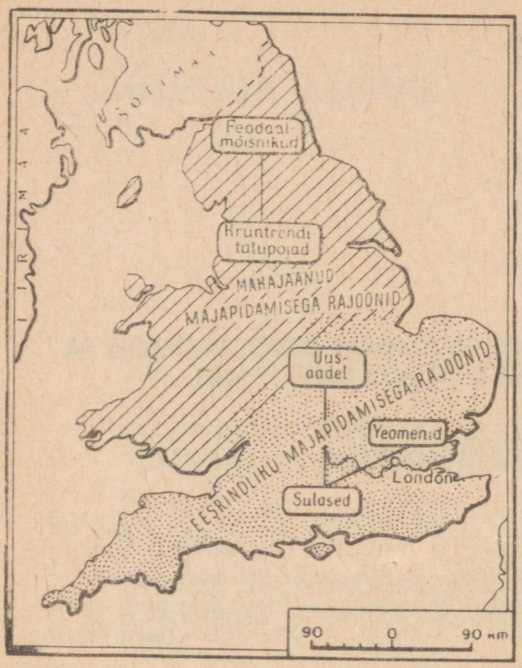

Põllumajandus ja maavaldus Inglismaal XVII sajandi keskel.

Manufaktuuride arenemine ja linnade kasv põhjustasid suuri muutusi ka põllumajanduses. Kui varemalt hariti igal aastal üles pool põllumaast ja teine pool jäi kesaks, siis nüüd hakati üles harima $^2/_3$, vahel isegi $^3/_4$ põllumaast. Ent kehtiv kogukonna maade kasutamise kord, mille juures kari aeti kevadel kesale, takistas produktiivsema, kolme- või neljaväljasüsteemi sisseseadmist.

Kapitalistide kompaniid hakkasid kuivendama Ida-Inglismaa soid ja haarasid tarastamise abil endisi kogukonnamaid.

Paranes loomakasvatus, aretati tõusigu ja -veiseid. Kagu-Inglismaal müüsid uusaadlikud ja farmerid linnadele üha suuremas koguses leivavilja, liha, nahka, piimasaadusi. Tänu manufaktuuride ja põllumajanduse kaubatoodangu kasvule hakkas Inglismaa ette jõudma Hollandist ja Prantsusmaast.

Ent feodaalkord takistas Inglismaal põllumajanduse arenemist. Tõsi küll, teoorjust võis kohata ainult mõnes üksikus paigas. Kuid peaaegu kõik talupojad maksid mõisnikule kuuluva maa kasutamise eest kruntrenti. Kruntrenti maksti produktide, kariloomade näol või rahas. Eriti palju oli feodaalkohustusi mahajäänud rajoonide — Põhja- ja Lääne-Inglismaa talupoegadel.

Talupoegade hulgas võis märgata sügavat varanduslikku kihistumist. Osal jõukatest talupoegadest (yeomenidest) olid

sulased ja nad mässisid oma naabreid võlgadesse. Nendest jõukatest talupoegadest kõnelesid kehvikud, et nad «magavad sulgpatjadel» ja «söövad hõbedalt». Samal ajal oli Lõuna-Inglismaal eriti palju talupoegi, kes elasid kohutavas vaesuses mõisniku maal ja kellel oli vaid väike onn (kottedž). Nende majakesed olid laotud tahumata kividest, kõige sagedamini aga tehtud saviga määritud roigastest. Katus oli kas pilliroost või mätastest. Kõeti «mustalt», ilma korstnata, kusjuures kütmisel väljus suits katuses oleva ava kaudu, täites seejuures kogu elamu. Magati õlgkottidel. Samas, kõrvuti inimestega elasid ka loomad — paar lammast ja põrsas. Kehvikud läksid harilikult sulasteks mõisnike või rikaste farmerite juurde, kes olid mõisnikelt rentinud suured maatükid.

Üha laienes lambakasvatus, mõisnikel oli kasulikum talupojad maatükilt minema kihutada ja lambafarme asutada.

Paljud oma maatükilt minema kihutatud talupojad muutusid hulkuriteks, kes rändasid teedel tükki leiba otsides. Äärmisse viletsusse viidud talupojad tõusid üles, avaldades vastupanu tarastamisele. Nad nõudsid ka kõigi mõisnikele makstavate maksude kaotamist.

Maata külakehvikuid kõitis üha rohkem mõisnike poolt äravõetud maade tagasisaamise mõte. Nad kaevasid maad üles ja ajasid kinni kraave, millega mõisnikud tähistasid oma maavalduse piire. Talurahvaliikumine tugevnes eriti 1640. aastast alates ega vaibunud ka järgmisel aastakümnel.

Kuningavõim. Tööstuse, põllumajanduse ja kaubanduse arenemist takistas ka kuningavõimu omavoli. Inglismaal valitsevad Stuartide dünastiast kuningad kehtestasid üha uusi makse rauale, veinile, õllele jne. Mingi tööstus- või kaubandusettevõtte kapitalistil, omanikul oli väga raske tegutseda. Teda ahistasid tsunftiseadused, kuid see polnud veel kõik. Iga ametnik võis nõuda kinke, s. o. altkäemaksu. Kohtunikud otsustasid asja selle kasuks, kes andis suuremat altkäemaksu. Manufaktuuriomanikud, kaupmehed nõudsid, et nad võiksid vabalt oma omandit käsutada. Charles I Stuart, kes astus troonile 1625. aastal, nõudiski üha sagedamini rikastelt inimestelt kinke; need, kes keeldusid kinke andmast, heitis ta vanglasse.

Charles I ajal tugevnes erakordselt anglikaani kirik, mis oli Inglismaal tekkinud XVI sajandil reformatsiooni ajal. Selle kiriku peaks oli kuningas; kirikul olid suured maavaldused ning ta võttis talupoegadelt määratu suuri makse maa rentimise eest ja kümnist (s. o. kümnendiku sissetulekust, mõnikord isegi rohkem) kiriku kasuks. Need maksud tekitasid suurt rahulolematust. Kuid iga väljaastumist kiriku vastu karistati rangelt.

Kuninga ja anglikaani kiriku vastu suunatud lendlehtede ja brošüüride väljaandmise eest pandi süüdlane häbiposti, raske puupakk kaelas. Timukas lõikas temal mõlemad kõrvad ära, teda peksti nuudiga.

Charles I saatis parlamendi laiali ega kutsunud seda kokku 11 aasta jooksul. Charles I püüe valitseda ainuvalitsuslikult, kut-

sus esile kodanluse ja uusaadli proteste. Nad nõudsid parlamendi kokkukutsumist. Kuid peamine oli see, et rahvahulkades küpses viha kuningavõimu vastu.

Inglismaal XVII sajandi keskpaigaks:

1) oli toimunud tunduv murrang põllumajanduses, oli tekkinud ka palju manufaktuure;

2) järsult oli halvenenud talupoegade ja käsitööliste olukord;

3) oli toimunud lõhe varakate klasside hulgas. Uusaadel koos kodanlusega, tuginedes parlamendile, astus välja kuninga vastu, keda toetasid feodaalid;

4) talupoegadele ja käsitöölistele oli revolutsioonilises võitluses ilmunud juht — uusaadel ning kodanlus.

Inglismaal küpses ja sai paratamatuks revolutsioon.

Küsimusi.

1. Milles väljendus Inglismaa eri rajoonide arenemise ebaühtlus? 2. Tõestage näidete varal, et Inglismaa tööstuses ja põllumajanduses arenes kapitalistlik tootmine. Mis klassid olid Inglismaal XVII sajandi keskel? 3. Mis takistas Inglismaal tootlikuma, kapitalistliku majanduse arenemist?

2. REVOLUTSIOONI ALGUS. KODUSÕDA.

Revolutsiooni algus (1640–1642). Parlament, kelle kuningas 1640. aasta lõpul viimaks kokku kutsus, koosnes peamiselt uusaadlist. Seda parlamenti, kes peaaegu 13 aastat pidas istungeid, kutsuti «Pikaks parlamendiks».

Parlament esitas kuningale järgmised nõudmised: esiteks, et valitsev riigikirik alluks parlamendile ja teiseks, et ministrid lähevad erru sel juhul, kui parlament pole nende tegevusega nõus.

Siis otsustas kuningas parlamendiga arveid õiendada. Ta ilmus alamkotta suure relvastatud saatjaskonnaga, et areteerida vastuhaku juhid. Kui aga loeti ette kuninga dekreet nende areteerimise kohta, siis ilmnes, et neid saadikuid ei olnudki kohal. Nagu ütles Charles I, «linnukesed lendasid minema». Nad varjasid ennast Londoni Citys, pealinna kaubanduskeskuses, kus asusid laod, ettevõtted ja pangad. Saadikuid kaitsesid käsitöölised ja madrused. Londonisse ilmus pealinna ümbrusest viis tuhat relvastatud talupoega ja väikemõisnikku, et toetada parlamenti võitluses kuninga vastu. Igaühe kübarale oli kinnitatud petitsioon [1] parlamendi poliitiliste nõudmiste toetamiseks. Seega hakkasid mitte ainult linna, vaid ka küla rahvahulgad osa võtma poliitilisest võitlusest, asusid revolutsiooniteele. Saadetuna relvastatud kaitsest, tulid viis saadikut varsti triumfeerides parlamenti tagasi.

[1] Petitsioon — kollektiivne palvekiri, riigivõimudele esitatav kirjalik palve.

«Kulliküüntega Inglise hunt». *Kaasaegne karikatuur kavaleridest (1646. a.).*

Londoni kodanike maakaitsevägi, kes koosnes kaupmeestest ja käsitöölistest, võttis enda peale alamkoja kaitsmise. Seejärel nõudis parlament endale õiguse nimetada ministreid, kontrollida sõjaväge ja laevastikku ning valitsuse kogu sise- ja välispoliitikat.

Näinud, et pealinn talle ei alistu, sõitis kuningas oma poolehoidjatega Inglismaa põhjaossa, et koguda selles mahajäänud riigiosas aristokraatide — feodaalmõisnike abil sõjaväge palgasõduritest ja osaliselt talupoegadest, kes lordide ja kirikutegelaste mõjutusel läksid algul kuninga armeesse.

Kavalerid ja «ümarpead». 1642. aasta augustis kuulutas kuningas parlamendile sõja. Lordid abistasid kuningat rahaliselt.

Kuninga poole hoidsid Inglismaa kõige mahajäänumate osade — Põhja- ja Lääne-Inglismaa, samuti ka Wales'i feodaalmõisnikud. Kuninga poolehoidjaid nimetati *kavalerideks* (kavaler — rüütel, õukondlane). Kavalerid riietusid uhkelt ja kandsid kohevaid lokkidega soenguid, mis oli aadlike privileeg.

Võitluseks kuningaga kogus parlament oma sõjaväe, kes koosnes Inglismaa eesrindliku kaguosa, kus asusid London ja teised suured linnad, elanikest. Kuninga vastu peetavat võitlust juhtisid uusaadel ning kodanlus — manufaktuuride omanikud ja kaupmehed. Neid toetasid talupoegade ja käsitööliste suured hulgad.

Parlamendi sõjaväega ühinesid ka madrused, kes kihutasid laevadelt minema ohvitserid, kuninga pooldajad. Parlamendi sõjaväes riietuti lihtsalt ega kantud kohevaid lokke; sellepärast kutsuti parlamendi pooldajaid *«ümarpeadeks»*.

Kui kuninga poolehoidjad kuulusid peamiselt anglikaani kiriku alla, siis parlamendi sõjaväkke koondusid *puritaanid* — anglikaani ja katoliku kiriku ägedad vastased. Puritaanid olid hiilgavate kirikukommete, kirikutegelaste poolt rikkuste kogumise vastased. Nad pidasid vajalikuks kiriku «puhastamist» nendest liialdustest, kirikukommete lihtsustamist. Sõna «puritaan» pärineb ladinakeelsest sõnast «purus» — puhas.

Kodusõda. Cromwell ja tema uut tüüpi sõjavägi. Inglismaal võttis revolutsioon kodusõja iseloomu, kui maa lõhenes kaheks osaks, kaheks leeriks, kelle vahel algas sõjategevus. Peaaegu kogu Inglismaa aadlikud-maaomanikud kogusid talupojad kokku ja relvastasid nad. Parlamendi ja kuninga pooldajad pidasid omavahel lahinguid, kuid nende tulemuse otsustas regulaararmee. Kuninga hästi väljaõpetatud sõjavägi algul peksis «ümarpäid», kiiruga kogutud parlamendi sõjaväge. Ent olukord muutus, kui kuninga sõjaväest hakkasid lahkuma talupojad ja parlamendi sõjaväkke hakkasid astuma talupoegade, käsitööliste ning tööliste salgad.

Esimese niisuguse salga kogus alamkoja liige, keskmise jõukusega uusaadlik Oliver Cromwell (1599—1658).

Juba revolutsiooni alguses pöörati alamkojas tähelepanu ühele parlamendi liikmele, kes visalt, energiliselt ja veendunult astus välja kuninga ja anglikaani kiriku vastu. See oli Cromwell. Pikakasvuline, tugeva kehaehitusega, lihava punetava näoga, terashallide silmadega ja kastanpruunide juustega ning valju, terava ja kriiskava häälega Cromwell oskas tõmmata endale kogu parlamendi tähelepanu. Ta riietus lihtsalt, kandes külarätsepa õmmeldud ülikonda jämedast lõuendist tehtud valge kraega.

Kui algas sõda kuninga vastu, astus Cromwell sõjaväkke kaptenina. Tema ratsasalga võitlejaid hüüti nende vapruse ja vastupidavuse pärast «raudkülgseteks». Need olid oma õigsuses veendunud inimesed, kes olid otsustanud võidelda lõpuni isevalitsusliku kuninga omavoli ning kuninga ja feodaalmõisnike võimsa tööriista — anglikaani kiriku vastu. Cromwelli väesalgas valitses raudne distsipliin. Kui tunnimees või valve tabati postil magamas, lasti ta maha. Surmanuhtlusega karistati seda, kes viskas ära või kaotas relva — oda või musketi. Cromwell keelas rangelt teha ülekohut rahulikule elanikkonnale. Isegi puuviljade vargus tõi endaga kaasa range karistuse. Cromwelli plaani järgi loodud *uut tüüpi sõjaväkke* avati pääs talupoegadele ning käsitöölistele — meistritele, sellidele ja õpipoistele. Kui vanas, kuninglikus sõjaväes olid komandörideks põlisaadlikud, siis uut tüüpi sõjaväes võis kohata keskmiste ja nooremate komandöride hulgas endist kingsseppa, veovoorimeest ja tüürimeest. Enamik komandöridest oli aga

Oliver Cromwell.

kesk- või väikemõisnikud. Peagi sai Cromwell parlamendi sõjaväe üheks kõige silmapaistvamaks juhiks.

1645. aasta suvel kohtas «ümarpeade» sõjavägi kuninga peajõude lahingus *Naseby* küla juures ja purustas need.

Parlamendi sõjaväes oli ligi 14 000 võitlejat, neist üle 6000 ratsaväelase, keda juhatas Cromwell. Charles I oli 8000 sõdurit, nendest 4000 ratsaväelast. Algul andis kuninga ratsavägi paremalt tiivalt tugeva löögi parlamendi ratsaväele ja jalaväele. Juba paistis, et parlamendi sõjavägi on puruks löödud, kuid Cromwell ja ta sõdurid parandasid olukorra. Hoogsa rünnakuga purustasid nad kuninga ratsaväe ning murdsid seejärel vaenlase jalaväe vastupanu. Selles lahingus võttis parlamendi sõjavägi 5000 vangi ja sai saagiks kogu kuninga suurtükiväe. Võitjad said kätte ka Charles I kirjavahetuse, millest selgus, et ta reetlikult kutsus appi Prantsuse kuningat.

Hiljem põgenes Charles I Šotimaale. Kuid šotlased andsid ta parlamendile välja. Parlament vahistas kuninga.

Pärast kuninga areteerimist kuulutas parlament, et sõda on lõppenud ja sõjavägi lastakse koju. Parlament tahtis revolutsiooniliselt meelestatud sõjaväest võimalikult kiiresti lahti saada.

Küsimusi.

1. Mispärast Charles I ei õnnestunud parlamendi vastupanu lämmatada? 2. Mispärast oli uusaadel ühes leeris kodanlusega ja astus välja kuninga vastu? 3. Mispärast uut tüüpi sõjavägi võitis kuninga sõjaväe?

3. PARLAMENT JA SÕJAVÄGI ON KUNINGA VASTU. KODANLUSE VÄLJAASTUMISED RAHVAHULKADE VASTU.

«Pika parlamendi» tähtsamad reformid. *Parlament tühistas kõik mõisnike kohustused kuninga vastu, mis olid seotud maa valdamisega.* Kuni tolle ajani olid aadlikud kohustatud kuninga poolt neile kingitud maa eest teenima sõjaväes (rüütliteenistus) või asendama seda rahalise maksuga. Nüüd kaotati maksud kuningale maa pärandamisel või mõisate ostmisel jms. Mõisnikud saavutasid seda, mida nad olid taotlenud. Samal ajal pidid talupojad endiselt kandma feodaalkohustusi ja maksma vihatud kümnist (nüüd mitte enam kuningale, vaid parlamendile alluva kiriku heaks).

Sõjaväe nõudmisel konfiskeeris parlament maa ainult kuninga ja anglikaani kiriku kõige ägedamatelt pooldajatelt. Suurema osa nendest maadest omandasid uusaadel ja kodanlus ning ainult väike osa müüdi hingehinna eest talupoegadele.

Lõhe parlamendi ja sõjaväe vahel. *Viinud parlamendi kaudu läbi endale tähtsad üritused, hakkasid uusaadel ja suurkodanlus rohkem kartma rahvahulki kui kuningat.*

Sõjaväes ja maal astusid välja *võrdsustajad* (levellerid), kes arvasid, et inimesed peavad olema üksteisega võrdsed, kuid aristokraadid ja rikkad eesotsas kuningaga peavad neid rängas sõltuvuses. Võrdsustajad olid vabariigi poolt, ehkki nad ei nõudnud

John Lilburne. Ratsaväeohvitseri mundris Lilburne'i on kujutatud tema kaitsekõne ajal kohtus. Ülal Lilburne'i õigeksmõistmise auks valmistatud medal.

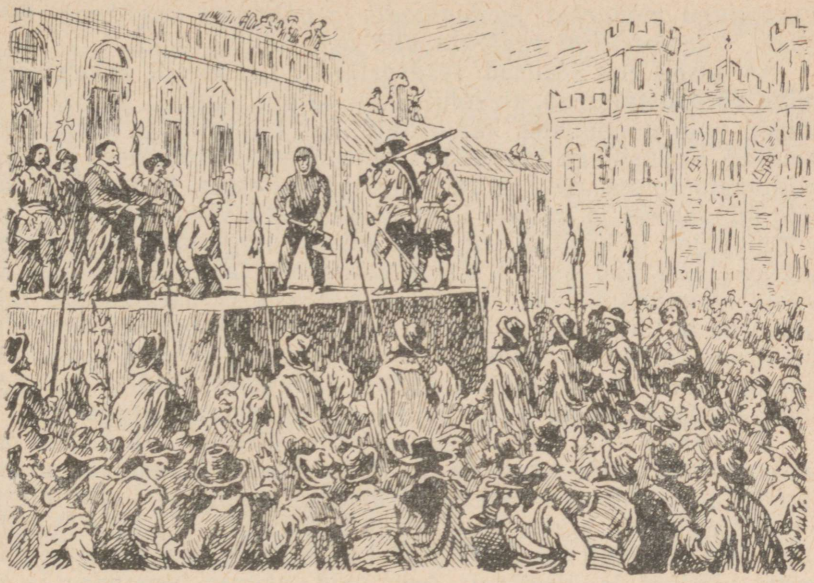

Kuningas Charles I Stuarti hukkamine 1649. aastal.

valimisõigust naistele ja isikutele, kes elatusid palgatööst, s. o. töölistele ja teenistujatele. Samal ajal olid võrdsustajad eraomanduse otsustavad kaitsjad. Kuna väikeeraomandusest kasvab välja suureraomandus, siis võrdsustajad, kuigi nad pidasid endid võrdsuse pooldajateks, võitlesid tegelikult kodanliku korra ja kodanliku vabariigi kehtestamise eest.

Määratu suur kuulsus sõjaväes oli võrdsustajal Lilburne'il, kes andis sõdurite jaoks välja lendlehti ja brošüüre.

Parlament andis korralduse sõjavägi laiali saata. Sõjavägi, kus võrdsustajatel oli suur mõju, seda korraldust ei täitnud, võttis areteeritud kuninga parlamendi kaitse alt, läks Londoni ja kihutas kuninga poolehoidjad parlamendist minema. Mitmete rügementide sõdurid nõudsid kuninga hukkamist.

Kuninga hukkamine. Vabariik Inglismaal. 1649. aasta jaanuaris määras alamkoda kuninga üle kohtumõistmiseks Kõrgema Tribunali. Suure rahvahulga juuresolekul raiuti pea maha Inglise kuningal Charles I Stuartil kui oma maa ja rahva vastu sõda alustanud reeturil.

Varsti kuulutas alamkoda, et ülemkoda (lordide koda) kaotatakse. Otsus kõlas järgmiselt: «Inglismaa alamkoja liikmed, veendunud väga pikaajalise kogemuse varal selles, et lordide koda on kasutu ja inglise rahvale ohtlik, otsustasid ta hoopis kaotada.» Inglismaa kuulutati vabariigiks.

Inglise kodanliku revolutsiooni ajal võitles kodanlus liidus

uusaadliga monarhia, feodaalaadli ja valitseva anglikaani kiriku vastu. Revolutsiooni peajõuks olid aga rahvahulgad.

Äärmised ehk tõelised võrdsustajad. Cromwelli arveteõiendamine võrdsustajatega. Revolutsiooni käigus ilmusid inimesed, kes läksid oma nõudmistes kaugemale kui Lilburne ja tema poolehoidjad. Kodusõjaga Inglismaal kaasnes seisak tööstuses ja langus põllumajanduses, nälg ja rahvahulkade viletsus. Londoni-lähedastele küngastele ja mujale ilmusid äärmised võrdsustajad — kehviktalupojad ja käsitöölised; neid kutsuti diggeriteks, s. o. «kaevajateks», sest nad asusid elama telkidesse ja hakkasid üles kaevama kõnnumaid. Nad väitsid, et vabariik ei parandanud rahva olukorda ja lihtrahvas ei saanud revolutsioonilt midagi. Nad nimetasid end *tõelisteks võrdsustajateks*, sest nad tahtsid vabariiki ja võrdsustamist mitte ainult poliitilistes õigustes, vaid ka varanduslikku võrdsust. «Maa ei ole kellegi oma,» teatasid diggerid.

Winstanley, üks diggerite juhte, kirjutas: «Inimesed peavad püüdma välja kihutada maailmast selle neetud asja, mida nimetatakse eraomanduseks.» «Hävitage omandus, siis ei ole rikkaid ega vaeseid, siis kaovad rõhumine ja sõjad . . .» Kuid Winstanley tahtis ekslikult rõhumist hävitada mitte mõõga, vaid labidaga, mitte võitluse ja ülestõusu teel, vaid üksnes veenmise ja eeskuju teel.

Cromwelli poolt saadetud väesalk ajab «kaevajad» ära nende poolt hõivatud maatükilt.

Cromwell ajas «kaevajad» laiali sõjalise jõuga ja areteeris paljud neist. Peale selle ajas ta juba varem laiali sõdurite organisatsioonid ja hakkas arveid õiendama sõduritest võrdsustajatega.

Kui mõned rügemendid Lilburne'i pooldajatega liitusid ning üles tõusid, läks Cromwell ise 4000 sõduriga ülestõusnuid rahustama.

Kuninga vastu võideldes tugines Cromwell sõdurite hulkadele, kui aga sõdurid esitasid oma nõudmised, siis õiendas ta nendega karmilt arveid ja hakkas koos kindralitega rahva vastu tegutsema. Kodanlus oli Cromwellist vaimustuses. Rahatuusad tõid talle kuldkarika.

DOKUMENDID.

1. VAIDLUSED SÕJAVÄE KONVERENTSIL 1647. AASTAL.

Veel enne kuninga hukkamist, 1647. aastal, kogunesid Londoni eeslinna sõjaväe esindajad, et arutada valimisõiguse küsimust ja Inglismaa tulevase riikliku korralduse küsimust. Sellel konverentsil puhkes äge vaidlus Cromwelli ja kõrgemate ohvitseride vahel ühelt poolt ning ohvitseride ja sõdurite vahel, keda toetasid võrdsustajad, teiselt poolt.

Kolonel Rainsborough (võrdsustaja): Mis minusse puutub, siis võib öelda, et ma olen kuninga vastu. Ma olen tema ja ükskõik missuguse võimu vastu, mis on rahvale kahjulik...

Cromwell ... Inglased on harjunud kindla riikliku korraldusega. Ma ei saa nõustuda nendega, kes eeldavad, et ülevõim kuulub ainult rahvale...

Petty (võrdsustaja). Meie arvame, et kõik Inglismaa kodanikud peavad omama võrdset hääleõigust.

Ireton (kindral, Cromwelli väimees) ... Ma olen veendunud, et isikuteks, kes valivad esindajad seaduste väljaandmiseks... võivad olla ainult need, kelle käes on maa, aga samuti need, kes on pühendanud end kaubanduslikule ja tööstuslikule tegevusele. Kui teie hävitate selle meie konstitutsiooni peamise osa, jõuame me kahtlematult omandi täielikule kaotamisele...

Kolonel Reach (Cromwelli poolehoidja) ... Sellel maal puudub kuuest inimesest viiel omand. Kui (nad) saavad valijateks, kõigi teistega võrdseteks, siis inimesed, kellel pole varandust, valivad parlamenti omataolisi...

Sexby (sõdur). Meid kutsuti teenima kuningriiki ja me riskeerisime oma eluga... Kümned tuhanded meist, sõdureist, ohverdasid oma elu. Mis puutub meie maatükkidesse, siis meie käsutuses on tühine omand. Nüüd aga selgub, et peale omandiga inimeste pole kuningriigis mitte kellelgi õigusi. Mind paneb imestama, et meid on nii petetud... On palju isikuid, kes on samasuguses olukorras nagu mina, nende omandiks on praegu ainult väikesed maatükid, kuid neil on samasugused sünnipärased õigused nagu neil kahel (kõneleja peab silmas Cromwelli ja Iretoni), kes on seaduseandjad... Ühesõnaga, ma pean ütlema teile oma otsuse. Ma otsustasin oma sünnipärast õigust mitte kellelegi loovutada. Mis ka ei juhtuks ja mida ka ei mõeldaks, ma ei loovuta seda mingi hinna eest.

2. KATKEND JOHN LILBURNE'I JA TEISTE VÕRDSUSTAJATE MANIFESTIST.

Me näeme, et meie vaenlased levitavad täiest jõust meie kohta kõike, mis meid võiks teiste inimeste silmis diskrediteerida... lasevad lendu kõige võimatumaid kuuldusi, nagu tahaksime me võrdsustada kõikide inimeste varandust...

Me oleme sunnitud avama oma südamed ja teadustama kogu maailmale oma salajasi mõtteid. Me teatame, et meil pole mitte kunagi mõttessegi tulnud inimeste varandust võrdsustada, ja meie ülimaks püüdeks on selline kord vabariigis, kus igaüks täie kindlustundega kasutab oma omandit...

3. TÕELISTE VÕRDSUSTAJATE ÜLESKUTSEST (1648.—1649. AASTA).

Rikkad inimesed nõuavad, et kuningas oleks selleks olemas, et kehvik ei nõuaks oma õigusi...

Igasugused elukad, lordid, parunid jne. nõuavad, et oleks kuningas; kui teda ei ole ... hävib nende pehkinud kuulsus ja kõik privileegid...

Iga inimene peab omama õiglase osa elus.

Maa (mis pidi olema ühiseks varaaidaks kõikidele) jaotati taradega osadeks... valitsejate poolt, aga ülejäänud inimesed muudeti teenijateks ja orjadeks. Ja maad, mis oli loodud kõikide jaoks, ostetakse ja müüakse ning koondatakse väheste kätte.

Ja tõe nimel, õigluse seaduse nimel... otsustame meie vabastada maailma eraomanduse ahelaist, mille ikke all ta vaevleb.

Üritus, millega me praegu tegeleme, seisab järgmises: kaevata üles George'i küngas ja teda ümbritsevad kõnnumaad, külvata rukist ning süüa üheskoos palehigis saadud leiba.

Ja meie ürituse peamine mõte on selles, et me töötame... ja püüame muuta maad ühiseks varaaidaks kõikidele... et igaüks, kes on maapeal sündinud, võiks ennast toita maast, oma emast, ning nende viljadega, mis maa talle annab.

Küsimusi dokumentide kohta. 1. Mis küsimustes olid vaidlused sõjaväe konverentsil? 2. Milles on erinevused Cromwelli ja võrdsustajate vaadetes? 3. Millised konverentsist osavõtjate avaldused võimaldavad oletada, et Cromwell nõustus kuninga hukkamisega ainult rahvahulkade survel? 4. Millise elanikkonna kihi esindajaks oli võrdsustaja Sexby? 5. Otsustage dokumentide järgi, milles erinesid võrdsustajate vaated tõeliste võrdsustajate vaadetest ja mis oli ühist nende vaadetes?

Küsimusi.

1. Millised feodaalkohustused «Pikk parlament» hävitas ja millised ta säilitas? 2. Mispärast oli 1649. aasta revolutsiooni kõrgpunktiks? 3. Mis kutsus esile lõhe uusaadli ja kodanluse vahel ühelt poolt ning rahvahulkade vahel teiselt poolt? 4. Mispärast nimetasid äärmised võrdsustajad end tõelisteks võrdsustajateks? Kelle huvisid nad esindasid? 5. Mispärast võitles Cromwell kuninga vastu, seejärel võrdsustajate ja samuti ka tõeliste võrdsustajate vastu?

4. INGLISE KODANLIKU REVOLUTSIOONI TAGAJÄRJED JA TÄHTSUS.

Ülestõusu mahasurumine Iirimaal. 1649. aastal saatis Cromwell tunduva osa sõjaväest Iirimaale, mille Inglismaa oli vallutanud XII—XVI sajandil. Ta tahtis seal maha suruda juba 8 aastat kestva ülestõusu ning võtta iirlastelt maa ja anda see oma ohvitseridele ning sõduritele.

Cromwell poos iiri talupoegi ja põletas maha nende viletsad hurtsikud. Talupoegadelt võeti maa, mis jagati inglise ohvitseride

Merelahing inglaste ja hollandlaste vahel.

ja sõdurite vahel. Cromwell kasutas oma sõjaväge iiri talupoegade orjastamiseks ja kehvtalurahva liikumise mahasurumiseks Inglismaal.

Iirimaa alistamine ja rüüstamine juhtis Inglise sõjaväe kauaks ajaks kõrvale osavõtust sisepoliitilisest võitlusest. Sõda Iirimaal polnud enam sõjaväe kodusõjaks kuninga vastu, vaid röövellikuks *koloniaalsõjaks*. Üks kolmandik Iirimaa elanikkonnast hukkus. «Võis sõita kümneid miile, kohtamata ühtegi elusolendit — ei inimest, looma ega lindu,» kirjutas üks kaasaegne. Inglased võtsid paljud ülestõusust osavõtnud iirlased vangi ja müüsid nad Ameerikasse orjusse.

1650. aastal anti Inglismaal välja akt (seadus), mis keelas välismaalastel kaubelda Inglise kolooniates ilma Inglise valitsuse loata. See seadus oli eelkõige Hollandi vastu suunatud. Järgmisel, 1651. aastal läks Inglismaa veelgi kaugemale ja andis välja navigatsiooniakti (laevasõiduseaduse), mille järgi lubati Aasiast, Aafrikast ja Ameerikast kaupu sisse vedada ainult Inglise laevadel. Euroopast võis Inglismaale kaupu sisse vedada samuti Inglise laevadel või selle maa laevadel, kes ise antud kaupu tootis. Kuna see seadus õõnestas Hollandi suureulatuslikku vahenduskaubandust, siis keeldus ta seda tunnustamast. Aastail 1652—1654 toimus Inglismaa ja Hollandi vahel sõda, mille kaotas Holland. Sellega kaotas ta ka oma juhtiva osa maailmakaubanduses.

Püüdes laiendada Inglismaa asumaid, haaras Cromwell Hispaanialt suure Jamaika saare Lääne-India saarestikus. Jamaika

suhkrurooistandustes kasutasid inglise plantaatorid orjastatud iirlaste ja neegerorjade tööd.

Protektoraat. Osa uusaadlit ja kodanlust, kes suhtus vaenulikult rahvaliikumistesse, hakkas taotlema sõjaväelise diktatuuri kehtestamist. Sõjaväe aadlikest ohvitserkond kuulutas Cromwelli valitsuse peaks eluaegse *lordprotektori* tiitliga (sõna «protektor» tähendab sõna-sõnalt «soosija», «kaitsja»). Protektor hakkas seadusi välja andma ja riiki valitsema ilma parlamendita. Võimas sõjavägi allus talle vastuvaidlematult. Kogu Inglismaa oli jaotatud ringkondadeks, mille eesotsas olid Cromwellile ustavad kindralid. Cromwell muutus sõjaväeliseks diktaatoriks, tegutsedes kui uusaadli ja kodanluse käsilane: uusaadel ja kodanlus ei soovinud kuningavõimu taastamist, kuid samal ajal surusid karmilt maha rahvahulkade liikumise. Kuid rahvaliikumisega arveid õiendanud kodanlus jäi rahva toetusest ilma. Kuninga poolehoidjad tõstsid pead ja hakkasid ette valmistama võimuhaaramist.

Kuningavõimu restauratsioon (taastamine). Cromwell suri 1658. aastal. Selleks ajaks oli sõjaväes kasvanud sõdurite rahulolematus. Siis taastasid rahva «alamkihtide» liikumisest hirmutatud uusaadel ja kodanlus armee juhtkonna toetusel kuningavõimu. Niisama nagu enne revolutsiooni, kutsuti jälle kokku mõlemad kojad — alamkoda ja ülemkoda.

1660. aastal võimule tagasi tulnud Stuartid hakkasid revolutsioonist osavõtnutega arveid õiendama. Isegi Cromwelli ja teiste silmapaistvate revolutsioonist osavõtnute laibad kaevati haudadest välja ja tõmmati võllasse.

Stuartid tahtsid aadlikele-kontrrevolutsionääridele tagastada neilt konfiskeeritud maad ja tuua sisse katoliikluse. Revolutsioonist osavõtnute edaspidise represseerimise kartusel otsustas parlament kutsuda kuningaks välismaalase, kuna teda puudutaks vähe Inglismaa sisemine võitlus ning ka segaks ta vähem riigiasjadesse.

Pärast lühikest võitlust teostas parlament riigipöörde ja kukutas Stuartid, pannes aastal **1688** troonile nende kaugelt sugulase Oranje Wilhelmi Hollandist. Sellest ajast peale võis riigimakse ja teisi rahalisi lõive määrata ainult parlament. Varsti määrati kindlaks, et kuninga otsused astuvad jõusse ainult sel tingimusel, kui dokumendil on peaministri (valitsuse juhi) allkiri. Kõik ministrid olid kohustatud parlamendi otsuseid ellu viima. Järelikult otsustas tähtsamaid küsimusi mitte enam kuningas, vaid parlament. Võim läks kuningalt parlamendile, kes koosnes rikaste maaomanike ja suurkodanluse esindajaist. Rahvahulkadel aga polnud valimisõigust ega oma esindajaid parlamendis.

Inglise XVII sajandi kodanliku revolutsiooni tähtsus. Inglise kodanliku revolutsiooni tulemusena kaotati piiramatu kuningavõim, feodaalmõisnike ülevõim. Võimule tulid uusaadel ja kodanluse ladvik — kaupmehed ning pankurid. Pärast revolutsiooni

arenes Inglismaal kiiresti põllumajandus ja tööstus, kus kasutati palgatöölisi. Kaotati endine tsunftikord.

Ent Inglismaal säilisid monarhia ja maaomanike-aristokraatide ülevõim. Selle põhjustas kodanluse ja aadlike-ettevõtjate pikaajaline liit.

Talupojad, kes kindlustasid kodanlusele võidu, jäid lõplikult maast ilma. Maakohtades toimusid parlamendi ja kohalike võimude toetusel massilised sunniviisilised kogukonnamaade tarastamised. Tarastamise tagajärjel kiirenes talupoegade laostumine.

Laevasõiduseaduse kaitse all arenes tormiliselt Inglismaa kaubandus meretaguste asumaadega. Inglismaa võitis ja nõrgestas Hollandit, oma peamist võistlejat merekaubanduses ja asumaades.

Asumaade röövimise ja orjakauplemisega, tööstuse kiire arengu tulemusel kogunesid inglise kodanlusele määratu suured rikkused.

Inglise XVII sajandi kodanlik revolutsioon oli tähtsaks sündmuseks Euroopa ja isegi maailma ajaloos. See revolutsioon viis Inglismaal võidule kapitalistliku korra ja oli ajaloos uue ajastu — uusaja alguseks.

Keskajal valitses feodaalkord. Siis domineeris põllumajandus, põhiklassideks olid maaomanikud-aadlikud ja talupojad. Feodaalide ja talupoegade vahel toimus klassivõitlus. Feodaalid-aadlikud sundisid talupoegi enda kasuks töötama, nõudsid neilt teotööd ja kruntrenti, ekspluateerisid neid, elasid nende töö arvel.

Uusajal kujunes välja *kapitalistlik kord*. Juhtiv osa läks aadlikelt-mõisnikelt kodanlusele. Kapitalistlik kord on rajatud palgatööle, tööliste ekspluateerimisele kodanluse poolt.

Üleminek keskajalt uusajale on üleminek feodaalkorralt kapitalistlikule korrale.

DOKUMENT.

FR. ENGELS TALUPOEGADE OSAST INGLISE REVOLUTSIOONIS JA TALUPOEGADE SAATUSEST PÄRAST REVOLUTSIOONI.

.... Nimelt on talupojad selleks klassiks, kes pärast saavutatud võitu selle võidu majanduslike tagajärgede tulemusel paratamatult laostuvad. Sada aastat pärast Cromwelli olid inglise yeomenid juba peaaegu täiesti kadunud. Aga muuseas eriti tänu nende yeomenide ja linna *plebeiliste* elementide vahelesegamisele viidi võitlus kuni viimase otsustava lõpuni ja Charles I sattus tapalavale, mida kodanlus üksinda poleks kunagi suutnud teha.

K. Marx ja F. Engels, Teosed, 22. kd., lk. 308 (vene keeles).

Küsimusi.

1. Kuidas mõjutas sõda Iirimaal revolutsiooni edasist käiku? 2. Millest oli tingitud kuningavõimu taastamine Inglismaal? 3. Mis vahe on revolutsioonieelse ja revolutsioonijärgse monarhia vahel? 4. Mis tähtsus oli kodanlikul revolutsioonil kapitalismi võiduks? 5. Mida uut tõi Inglise revolutsioon Inglismaa ajalukku?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Koostage plaan küsimuse kohta: rahvahulkade osa Inglise XVII sajandi revolutsioonis. 2. Kirjutage välja järgmised terminid ja selgitage nende tähendus: tarastamine, manufaktuur, uusaadel, veomenid, «Pikk parlament», kavalerid, «ümarpead», võrdsustajad, diggerid (kaevajad) ehk tõelised võrdsustajad, restauratsioon.

Ülesannete täitmine iseseisva tööna on kohustuslik ainult sel juhul, kui õpetaja peab seda vajalikuks.

5. TÖÖSTUSLIKU PÖÖRDE ALGUS INGLISMAAL.

Inglise XVII sajandi kodanlik revolutsioon tõi kaasa talupoegade laostumise, nende vägivaldse maalt minemakihutamise ja tuhandete inimeste ilmumise, kes otsisid tööd. Kapitalide suure juurdevoolu andis asumaade röövimine. Inglismaal oli rohkem kui teistel Euroopa maadel kapitali, tööjõudu ja arenenud manufaktuuritööstust.

Käsitsitöö käsitööndustes ja manufaktuurides. XVIII sajandil toimus Inglismaal keskaegse tsunftikäsitöö langus, seevastu oli aga palju iseseisvaid käsitöölisi, kes osalt töötasid ülesostjatele. Paljud käsitöölised valmistasid kaupmehele-tellijale kalevit viimasele kuuluvast villast. Ehkki need käsitöölised jätkasid veel töötamist oma kodus, muutusid nad juba palgatöölisteks. Mõnel juhul sundis ülesostja käsitöölisi töötama ühes ruumis.

Nööpnõelamanufaktuuris, kus töötasid palgatöölised, keris üks tööline traati lahti, teine ajas seda sirgeks, kolmas lõikas, neljas teritas otsi. Ülejäänud tegid nõelapäid, panid neid nõeltele otsa ja poleerisid neid. Ühe nõela kallal töötas järgemööda 18 töölist. Kui aga tööline töötaks üksinda, siis võiks ta valmistada kõige rohkem 20 nõela, ühises töös aga valmistas ta 4800 nõela, s. t. 240 korda rohkem. Nagu sellest näitest selgub, oli manufaktuuris arenenud tööjaotus. Tööline, omandades vilumuse, õppis ühtlasi oma tööoperatsiooni sooritama kiiremini kui käsitööline. Manufaktuuritöölise töö oli tootlikum käsitöölise omast. Kuid ka manufaktuur ei kindlustanud sellist tootmise kiiret suurendamist, mis oli vajalik asumaade ja Inglismaa enda varustamiseks kaupadega.

Manufaktuuritöölised võitlesid oma peremeeste vastu, kes neid ebainimlikult ekspluateerisid. Nad korraldasid streike. Peremehed oleksid meelsasti asendanud täiskasvanud meestöölised naiste ja lastega, kuid manufaktuuris oli vaja peamiselt õppinud, kvalifitseeritud töölisi ning naiste ja laste töö mõnevõrra ulatuslikum rakendamine ei olnud võimalik.

«Töötavate masinate» leiutamine. XVIII sajandil, tööstuse ja kaubanduse kiire tõusu ning kiiresti kasvava kaubanõudmise ja tööliste järjest tugevneva võitluse tingimustes toimus Inglismaal määratu suure tähtsusega sündmus. Seal leiutati ja võeti ulatusli-

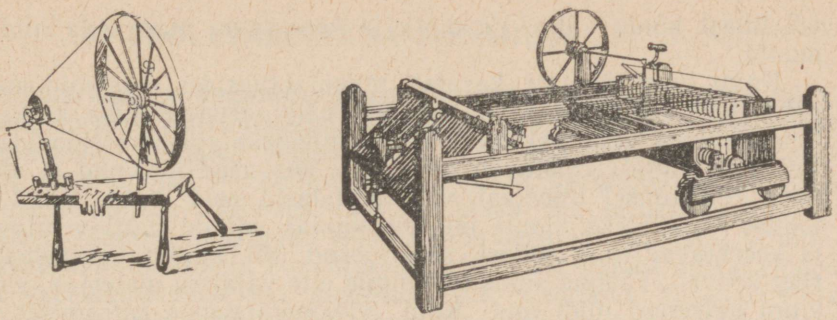

Käsivokk ja mehhaaniline ketrusmasin «Jenny».

kult kasutusele «töötavad masinad» ning tekkisid vabrikud sadade ja seejärel isegi tuhandete palgatöölistega. Vabrikus, samuti kui manufaktuuris, töötasid palgatöölised. Kuid erinevalt manufaktuuridest, kus masinaid oli vähe, kasutati vabrikutes masinaid, mis tegid tööliste töö kümneid ja sadu kordi tootlikumaks.

Kõigepealt ilmusid masinad puuvillatööstuses. 1765. aastal leiutas kangur Hargreaves ketrusmasina, mille ta nimetas oma tütre auks «Jennyks». See ketrusmasin tõmbas puuvillaheidest (puuvillavatist venitatud paks kohev puuvillalint, kus puuvillakiud asuvad paralleelselt) korraga 16 niiti. Töö, mida varem tegid inimsõrmed, tõmmates välja ja keerutades puuvillakiude, tegi nüüd masin. Nüüd seisid vabrikutes kedrusevirnad, aga kangrud ei jõudnud seda käsitelgedel kangaks kududa. Kangrud nõudsid töötasu tõstmist, aga peremehed püüdsid sõnakuulmatuid töölisi vallandada ja nende tööd masinatega asendada. Siis leiutati mehhaanilised kangasteljed. Nüüd töötas ühes vabrikus, ühes mitmekorruselises hoones 200—300 ja isegi 600 töölist.

Esimene tekstiilivabrik Inglismaal ehitati 1771. aastal. Algul pandi masinad liikuma vesirataste abil, seepärast ehitati vabrikuid ainult jõgede kallastele.

Soovides ehitada sellise jõumasina, mida võib üles seada mitte ainult jõe kaldale, vaid igasse kohta, lõpetas ülikooli mehhaanik James Watt 1784. aastal palju aastaid kestnud töö aurumasina kallal. Watt töötas mehhanismide remondi- ja valmistamise töökojas. Aurumasina leiutamisel abistasid teda ülikooli professorid, kes aitasid tal vajalikke arvutusi teha aurumasina ehitamiseks. Nüüd võis vesiratta asemel aurumasin ülekandesüsteemi (transmissiooni) abil masinad vabrikus liikuma panna. See võimaldas vabrikuid ehitada ükskõik millisesse kohta.

Manufaktuuriperioodil kasutati üksikutes tootmisharudes lihtsamaid mehhanisme abitöödel, näiteks veepumpa kaevandustest vee väljapumpamiseks, maagisulatamisel lõõtsa õhu juurdepumpamiseks, vokiratast, mis võimaldas kergemini villast, kanepist

või linast kiudu välja tõmmata ja keerutada ning seda niidiks muuta.

Nagu juba rõhutati, kasutati manufaktuurides masinaid mitte põhilisteks tootmisoperatsioonideks (välja arvatud juba keskajal laialt levinud veskites), vaid teisejärgulisteks abioperatsioonideks. Kui aga leiutati «töötavad masinad», siis need masinad ei abistanud töötamisel inimkäsi, vaid asendasid neid üldse. Nüüd oli töölise ülesandeks ainult jälgida, kuidas valtsid vatti venitavad ja keerutavad ning sellest niiti teevad või kuidas kangasteljed riiet koovad. Tööline andis tööpingile ette vajaliku materjali, sidus kinni katkenud niidi jms. Kuid põhioperatsioone ketramisel või kudumisel tegid mitte töölise käed, vaid «töötavad masinad».

Täiustatud aurumasina leiutamine andis võimsa ja kindla jõumasina mitte ainult vabriku tööpinkidele, vaid ka transpordile. Aurumasinat kasutati kõigepealt maad mööda edasiliikumiseks. Inglismaal ehitati vedur, mis algul liikus mitte rööbastel, vaid sillutatud teel. Kuid praktilise tähtsuse omandas vedur alles siis, kui ta asetati rööbastele, mis lubas tal järele vedada rasket rongi ja arendada suurt kiirust. 1814. aastal ehitas inglise töölise poeg, iseõppinud insener Stephenson oma esimese veduri, mis vedas 8 vagunit ja mille liikumiskiirus oli 10 kilomeetrit tunnis.

Alles kaheksateistkümne aastaselt õppis ta lugema. Stephenson võttis esimesena kasutusele siledad raudteerööpad seniste hambuliste asemel. Ta sai kuulsaks, kui tema vedur «Rakett» sai katsetamisel esimese auhinna.

Aurumasinat kasutati mitte ainult maad mööda, vaid ka vees edasiliikumiseks. 1807. aastal lõpetas Ameerikas elav Robert Fulton töö auriku ehitamisel. Ta kohandas katla, aurumasina ja vesirattad jõelaevale. Fultoni laev väljus New Yorgist ja juba esimesel reisil sõitis Hudsoni jõge mööda üles 240 kilomeetrit, keskmise kiirusega 8 km tunnis. Peagi hakati aurikuid kasutama meresõiduks. Aurik sooritas reisi Ameerika Ühendriikidest üle Atlandi ookeani Euroopasse, kusjuures osa teest tuli sõe vähesuse tõttu sõita purjede abil. XIX sajandi keskpaiku hakkas aurulaevastik purjelaevastikku otsustavalt välja tõrjuma.

Küsimusi.

1. Kuidas toimus Inglismaal kapitali akumulatsioon? 2. Kuidas toimus inglise tööliskiassi formeerumine? 3. Mille poolest manufaktuur ja kapitalistlik vabrik sarnanevad ja mille poolest nad erinevad? 4. Näidake, kuidas ühtede masinate leiutamine tõi kaasa teiste, sealhulgas ka aurumasina leiutamise. 5. Mispärast algas tööstuslik pööre Inglismaal varem kui teistes maades?

6. PROLETARIAAT JA KODANLUS.

Proletariaat ja kodanlus. Masinate, vabrikute ja tehaste tekkimine tõrjus käsitööndusliku tootmise välja. Vastavalt kapitalismi arenemisele kihistub väikekodanlus (väikeomanikud — käsitöölised ja talupojad —, kellest tunduv osa ei kasutanud palgatööd). Väikekodanluse põhimass laostub, läheb üle proletariaadi ridadesse. Vähesed rikastuvad võõra tööjõu ekspluateerimisest ja muutuvad kapitalistideks, ettevõtjateks. Möödusid mõned aastakümned ja vabrikutootmine sai domineerivaks, vabrikud tõrjusid välja käsitöö ja manufaktuurid. Kodanluse ajastut, nagu kirjutasid Marx ja Engels, iseloomustab see, et «ühiskond lõheneb üha rohkem kaheks suureks vaenulikuks leeriks, kaheks suureks teineteise vastu seisvaks klassiks: kodanluseks ja proletariaadiks». [1]

Valitsevate klasside hulgas omandas üha suurema mõju kodanlus. Talurahvas laostus pärast Inglise XVII sajandi revolutsiooni peaaegu täielikult, käsitöölised aga ei suutnud konkureerida masinalise tootmisega ja muutusid üha suuremas ulatuses palgatöölisteks.

Esimestes vabrikutes kasutati lihtsaid masinaid. Naiste ja laste töö hakkas tunduval määral välja tõrjuma täiskasvanud meestööliste tööd. Vabrikutes asendati $^2/_3$ täiskasvanud meestöölistest naiste ja lastega.

Tööpäev kestis 12—15 tundi ja isegi rohkem. Lapsi peksti

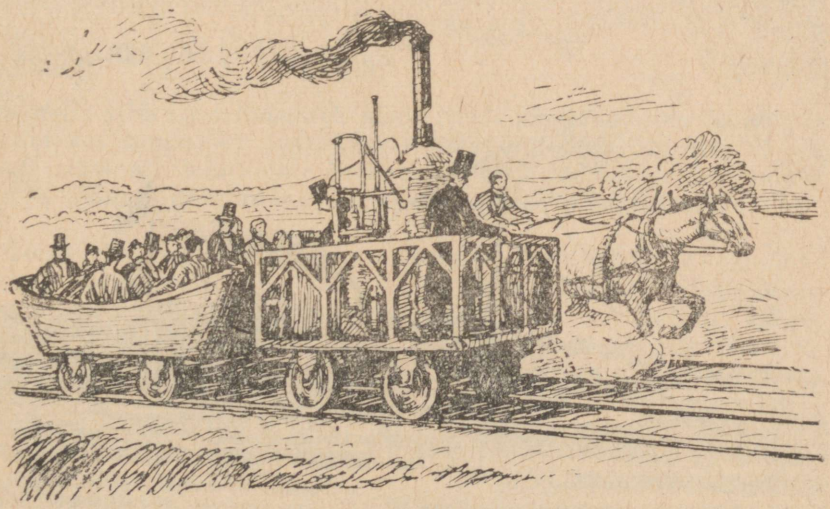

Veduri võidusõit hobusega Ameerika Ühendriikide esimesel raudteel 1830. a.

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 20.

nuudiga. Ühel poisil oli löökidest kogu pea haavu täis. Hiljem jutustas ta oma vabrikus möödunud lapsepõlveaastatest: «Kuigi masinad ei olnud kõrged, olin ma siiski nii väikese kasvuga, et ei küündinud nendeni. Et hädast välja aidata, tehti paar kõrgeid puukingi, mis mulle jalga seoti, ja ma lohistasin neid endaga seni, kuni küllalt pikaks kasvasin. Kuid kõige halvem oli talumatult toores kohtlemine, mille jälgi ma kannan endal veel tänini.»

Vabrikutöölisi ekspluateeriti rängalt. Vabrikuomanik, kes palkas töölise, sundis teda töötama terve päeva, näiteks 12 tundi. See, mida tööline valmistas 6 tunni jooksul, kindlustas talle ja ta perekonnale kõige viletsama äraelamisvõimaluse. Peale selle aga töötas tööline veel 6 tundi kapitalistile, teda rikastades. Kapitalistid omastavad töölistele tasumata jääva töö. Erinevalt manufaktuurist olid vabrikutes ülekaalus väljaõpetamata töölised, peamiselt naised ja lapsed.

Nii käsitööliste kui ka tööliste olukord halvenes järsult. Töölised ja käsitöölised mõtlesid, et nende hädades on süüdi mitte peremehed-kapitalistid, vaid masinad. Seepärast hakkasid nad lõhkuma ja purustama masinaid. *Masinapurustajate* liikumine algas koos masinalise tootmise tekkimisega. Kuid selle liikumise eriti tugevad puhangud Inglismaal olid hiljem, aastail 1811—1812, Nottinghamis, kus töölised nimetasid end oma legendaarse juhi «kindral Ned Luddi» nime järgi ludiitideks. (Nagu nüüd on kindlaks tehtud, polnud Luddi tegelikult olemas.)

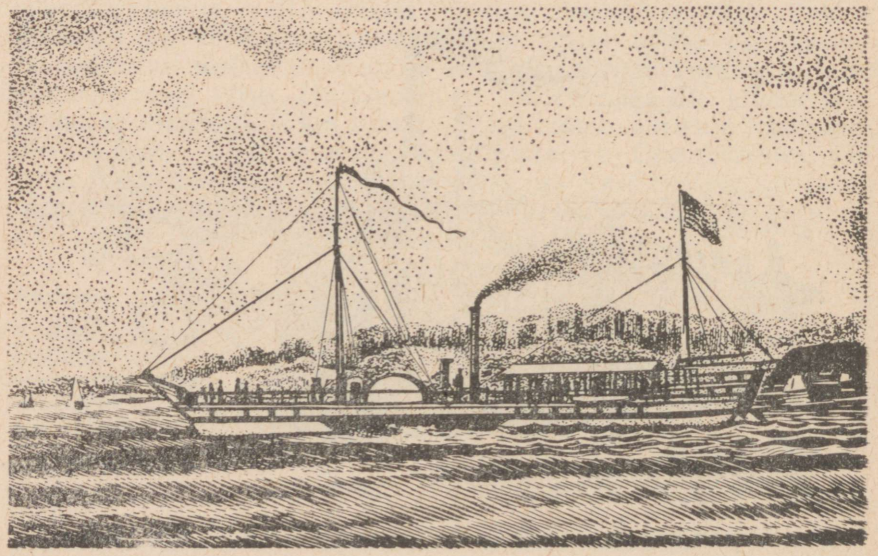

Fultoni esimene aurik (1807. a.).

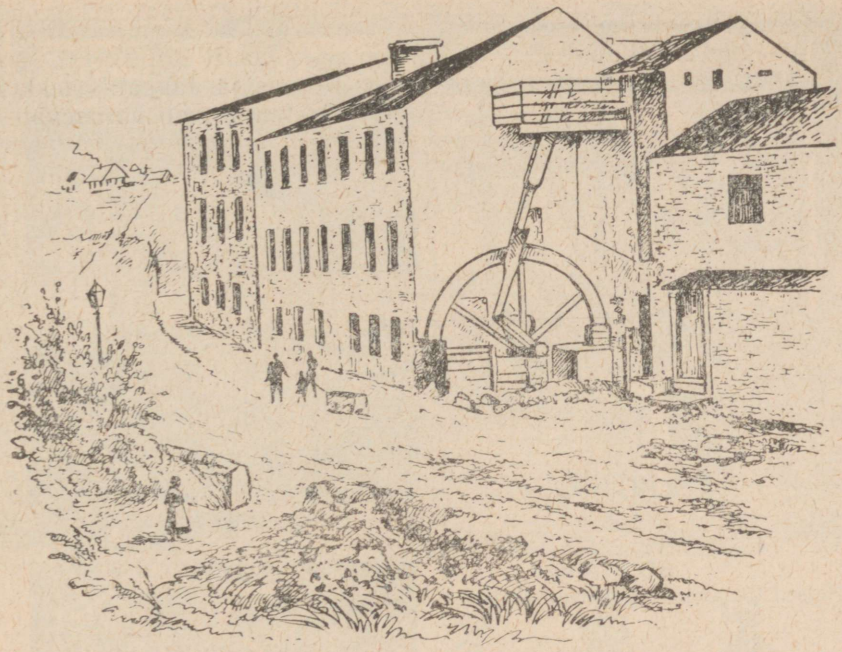

Esimesi aurumasina jõul töötavaid vabrikuid Inglismaal. Aurumasin on paremal pool asuvas juurdeehituses. See aurumasin pani transmissiooni abil liikuma kõik vabriku masinad.

Tööstusliku pöörde kaks külge.

Tööstuslik pööre on üleminek käsitsitöölt käsitööndu ses ja manufaktuurides tunduvalt tootlikumale masinatööle. Ent see ei ole ainult masinate leiutamine ja kasutuselevõtmine, vaid ka kodanluse ja tööliste muutumine ühiskonna uuteks põhiklassideks.

Tööstuskodanlus — vabrikute ja tehaste omanikud — ekspluateerisid palgatöölisi, kes olid sunnitud kapitalisti juurde tööle minema, et mitte nälga surra. Tööstuslikul pöördel on kaks külge: **tehniline külg** — masinate leiutamine ja kasutuselevõtmine ning **ühiskondlik külg** — ühiskonna uute **põhiklasside** — kodanluse ja proletariaadi tekkimine. Proletariaat on ajaloos täiesti uus ühiskonnaklass, on inimesed, kellel ei ole tootmisvahendeid ja kes on isiklikult vabad ning kes on huvitatud igasuguse ekspluateerimise hävitamisest.

Seega on tööstuslik pööre tohutu suureks muutuseks nii tootmises, **tootlike jõudude** tasemes kui ka **ühiskondlikes suhetes.**

Tootlikud jõud ja tootmissuhted. *Tootlikud jõud — need on eel-*

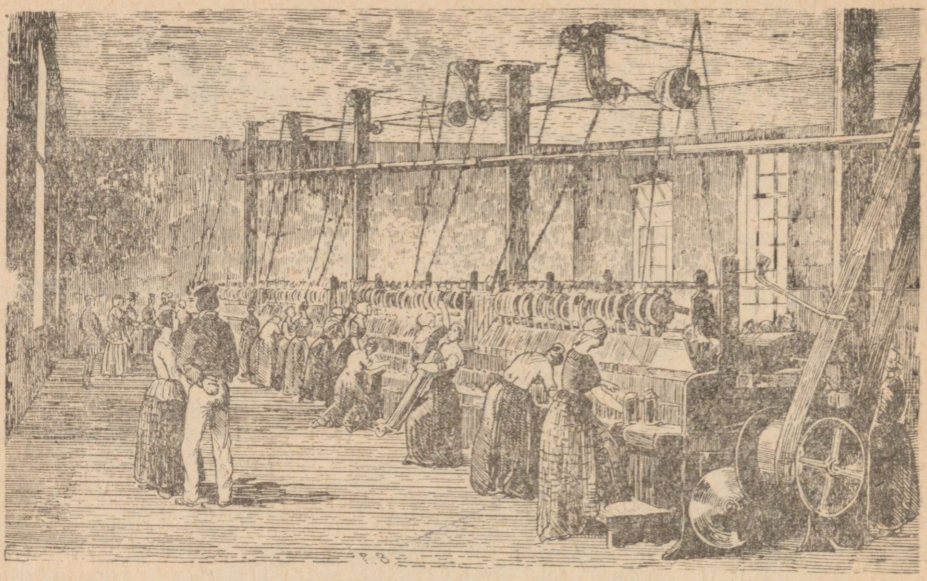

Naised töötamas Inglismaa vabrikus.

kõige tööriistad ja inimesed ise oma töökogemuste ja -võtetega. Tootes elamiseks vajalikke hüvesid, kasutavad inimesed tööriistu — instrumente ja masinaid.

Oma tööd rakendavad inimesed selle suhtes, mis on olemas looduses, näiteks maa suhtes, mida haritakse, maagi- ja sõelademete, metsamassiivide, kalarikkuste jms. suhtes, s. o. tööobjekti suhtes. Tööriistad ja tööobjekt moodustavad **tootmisvahendid.**

Kuid tootmine oleneb ka inimestest, nende töövõtetest. Töötajad on samuti tootlike jõudude osaks. Järelikult tootlikud jõud — need on tootmisvahendid, milles peamised on tööriistad, ning inimesed oma tööoskuste ja -võtetega.

«Majanduslikud epohhid,» kirjutab Marx, «ei erine üksteisest sellega, mida toodetakse, vaid kuidas ja missuguste töövahenditega toodetakse.» [1]

Tootlike jõudude arenemistasemest sõltuvad mitte ainult inimese võimu aste looduse üle, vaid ka inimeste, ühiskonnakihtide, klasside suhted üksteisega.

Inimene toodab alati teatud ühiskondlikes tingimustes: ori töötab, ja olles orjapidaja omanduseks, peab ta orjapidajale loovutama kogu oma töövilja; suure osa oma tööviljast peab feodaalile andma talupoeg; kapitalismi ajal rikastavad töölised oma tööga kapitalisti.

[1] K. Marx, Kapital, I kd., lk. 161.

TEHNILINE KÜLG	ÜHISKONDLIK KÜLG

MEHHAANILINE KUDUMISTELG

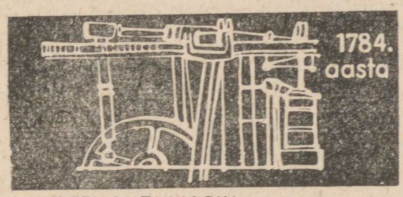

WATTI AURUMASIN

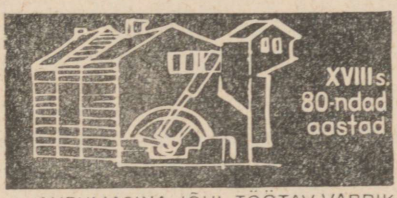

AURUMASINA JÕUL TÖÖTAV VABRIK

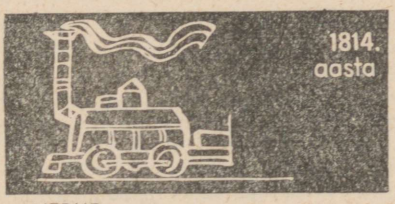

VEDUR

KODANLUS

PROLETARIAAT

ÜLEMINEK MANUFAKTUUR-TOOTMISELT MASINALISELE, VABRIKUTOOTMISELE	ÜHISKONNA JAGUNEMINE KAHEKS PÕHIKLASSIKS: TÖÖSTUSKODANLUSEKS JA PROLETARIAADIKS

Tööstusliku pöörde kaks külge.

Järelikult sõltub töörahva olukord tootmises ja kogu ühiskondlikus elus sellest, kuivõrd on arenenud tootmine ja kelle omanduses on maa, tööriistad, vabrikud jms., millised on tootmissuhted. Seega on tootmissuhted inimestevahelisteks suheteks tootmisprotsessis. Tootmissuhete aluseks on tootmisvahendite omandus.

Tootmisvahendid võivad kuuluda ekspluataatoritele. Sel juhul sunnivad ekspluataatorid töötajaid enda heaks töötama ja omandavad valitseva seisundi kogu ühiskonna elus. Kuid tootmisvahendid võivad kuuluda töötajaile, siis on töötajad ise oma elu peremehed, nad ise otsustavad tootmise ja saaduste jaotamise küsimusi.

Ajalugu näitab, et vaenulike klassidega ühiskondades hakkavad teatud arenemisastmel endised tootmissuhted, mis kunagi ühiskonna arenemist edasi viisid, vananema ja pidurdama tootlike jõudude arenemist, satuvad vastuollu nendega, hakkavad takistama ühiskonna edasiliikumist.

Esialgu feodaalühiskonnas orjanduslikke tootmissuhteid asendanud feodaalsed tootmissuhted soodustasid ühiskonna edasiliikumist, kui aga feodaalühiskonna rüpes tekib kõrgema tööviljakusega kapitalistlik majanduslaad, siis oma aja äraelanud feodaalsuhted hakkavad takistama tootlike jõudude arenemist, palgatööd kasutavate manufaktuuride ja vabrikute kasvu, kõrgema tootlikkusega põllumajandust.

Teiste sõnadega, teatud arenemisastmel satuvad uued tootlikud jõud vastuollu vanade tootmissuhetega ja sellepärast ka ühiskonna vanade asutuste, seaduste ja ideedega. Selles kokkupõrkes uute tootlike jõudude arenemine viib vanade tootmissuhete lõhkumisele.

Küsimusi.

1. Võrrelge töölise olukorda kapitalismi ajal talupoja olukorraga feodalismi ajal. 2. Millised kaks külge olid tööstuslikul pöördel? 3. Kuidas on omavahel seotud Inglise XVII sajandi revolutsioon ja tööstuslik pööre? 4. Mis on tootlikud jõud? 5. Mis on tootmissuhted? 6. Kuidas on omavahel seotud tootlikud jõud ja tootmissuhted? Näidake seda seost Inglise kodanliku revolutsiooni ja tööstusliku pöörde varal.

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Koostage käsitöölise töökoja, manufaktuuri ja kapitalistliku vabriku tunnuste võrdlev tabel.

	Käsitöölise töökoda	Manufaktuur	Kapitalistlik vabrik
Tööjaotuse olemasolu (kas on või ei ole)			
Töö iseloom (käsitsitöö või masinaline tootmine)			
Palgatöö kasutamine (kas kasutatakse või mitte)			

2. Täitke tabel.

Tähtsamad leiutused masinalise tootmise alal Inglismaal XVIII sajandi lõpul — XIX sajandi alguses.

Aastaarv	Masina nimetus	Leiutaja

3. Iseloomustage tehnika taset tööstuses, transpordis ja side alal enne tööstuslikku pööret. Näidake õpiku teksti ja jooniste põhjal, millised muutused tehnikas toimusid Inglismaal tööstusliku pöörde esimestel aastakümnetel.

2. peatükk.

INGLISE ASUMAADE ISESEISVUSSÕDA PÕHJA-AMEERIKAS JA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE MOODUSTAMINE.

7. INGLISE ASUMAAD AMEERIKAS. NENDE ÜLESTÕUS.

Indiaanlased ja kolonistid. Keskaja õpikust te õppisite, et XVII sajandi alguses rajasid inglased esimesed asumaad indiaanlastega asustatud Põhja-Ameerikas.

Indiaanlaste hõimud elasid sugukondlike kogukondadena, tegelesid küttimisega ja osalt ka põlluharimisega. Indiaanlased võtsid esimesed Euroopast ümberasujad sõbralikult vastu, õpetasid neid maisi ja tubakat kasvatama ning abistasid neid toiduainetega. Kuid eurooplastest ümberasujad kohtlesid indiaanlasi julmalt. Nad ostsid indiaanlastelt peaaegu poolmuidu nende maid ja väärtuslikke karusnahku — põtrade, piibrite ja piisonite nahku, kellest mandri keskosa preeriad lausa kubisesid. Nii näiteks ostsid hollandlased kogu Manhattani saare, kus praegu asub New Yorgi kesklinn, nugade ja klaashelmeste eest, mis maksid kokku 24 dollarit. Sageli aga ei võtnud kolonistid vaevaks üldse midagi maksta, vaid tungisid indiaanlastele kallale, tõrjusid nad välja nende kodumailt ja võtsid nendelt jõuga karusnahku. Eriti hukatuslik indiaanlastele oli inglise kolonisatsioon.

Inglise Põhja-Ameerika asumaade elanike esindajad otsustasid 1640. aastal indiaanlastelt kogu nende maa ära võtta.

Vastuvõetud otsuses märgiti:

«1. Maa ja kõik, mis selle juurde kuulub, on jumala oma. (Vastu võetud.)

2. Jumal võib anda maa või ükskõik millise osa sellest oma väljavalitud rahvale. (Vastu võetud.)

3. Meie oleme tema väljavalitud rahvas. (Vastu võetud.)»

Jumalale viidates riisusid rassistid-kolonisaatorid indiaanlastelt nende põlised maad.

Kümned tuhanded maata jäänud talupojad Inglismaalt ja Iirimaalt asusid uskumatute raskustega teele asumaadesse, peamiselt Ameerikasse. Põhja-Ameerikat asustades põrkasid inglased Atlandi ookeani rannikul kokku asunikega Prantsusmaalt, Hollandist ja Hispaaniast. Prantsuse asunikud asustasid Kanada ja Mississippi jõe piirkonda. Kuid inglise kolonistid asusid ümber massiliselt, kuna Inglismaal toimus ulatuslik talupoegade maata jätmise protsess. Prantsusmaal ja Hispaanias kasvas tööstus aeglaselt ning seepärast ei olnud seal talupoegade massilist ümberasumist asumaadesse.

Hollandi ja Prantsusmaa väljatõrjumine Põhja-Ameerikast Inglismaa poolt. XVII—XVIII sajandil pidas Inglismaa oma võistlejate Hollandi ja Prantsusmaa vastu mitu suurt sõda. Neist

Inglismaalt ümberasunute kohtumine indiaanlastega. XVII sajandi lõpp.

Prantsuse kütt ja indiaanlane teevad vahetuskaupa.

sõdadest väljus Inglismaa oma Põhja-Ameerika asumaade kolonistide toetusel võitjana. Inglise väed vallutasid Põhja-Ameerikas Uus-Hollandi ja nimetasid selle asumaa New Yorgiks.

Inglise kuningad jagasid õukonnale lähedalseisvatele lordidele tohutu suuri valdusi Põhja-Ameerikas. Inglise aristokraadid katsusid ehitada Ameerikas losse ning maksustada talupoegi kruntrendiga rahas, kuid kolonistid läksid läände ja haarasid indiaanlaste maid.

Uus-Amsterdam (pärastine New York).

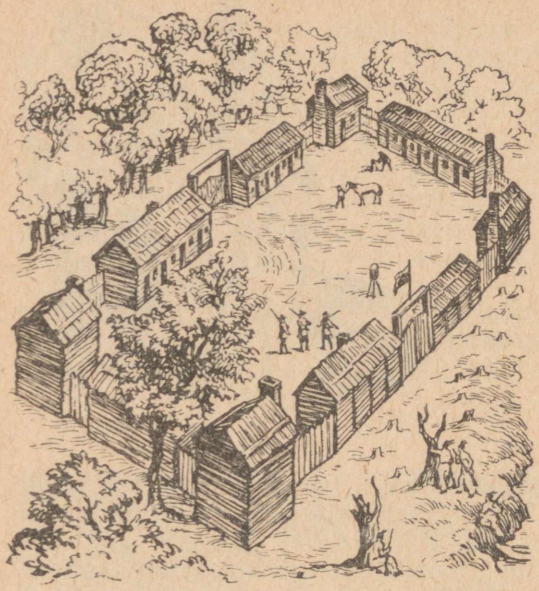

Asula Läänes, Kentuckys, rajatud 1775. a.

Orjus istandustes. Hävitades ja välja tõrjudes kodumailt kohalikke elanikke indiaanlasi, vedasid ameeriklased Aafrikast sisse neegerorje. Aafrika muudeti jahipiirkonnaks, kus orjakauplejad peavad mustanahalistele jahti. Ameerikas levis ulatuslikult inimkonda häbistav orjus.

Püütud orjad veeti ahelates Põhja-Ameerikasse. Siin müüdi nad orjaturul maha. Orjade tööd rakendati ulatuslikult peamiselt lõunapoolsetes asumaades, kus orjad kasvatasid istandustes [1] tubakat ja riisi. Nad töötasid rühmadena, tagasunnituna ülevaataja poolt, kes, piits käes, sõitis mööda istandust. Neegerorjade kohtlemine oli äärmiselt toores. Kui neeger istandusest põgenes, aeti teda koertega taga. Kui ori tabati, raiuti tal käed maha ja kasteti käeköndid keeva tõrva sisse. Pärast seda hirmsat piinamist poodi neeger üles.

Põhjapoolsed asumaad. Põhjapoolsetes asumaades moodustasid elanikkonna põhimassi talupojad — farmerid, väikemaaomanikud. Seal arenesid kiiresti kaubandus, käsitöö ning lina-, villa- ja nahamanufaktuurid. Toodeti leht- ja lattrauda põllutööriistade ning relvade valmistamiseks. Kalapüük andis seal rikkalikku saaki. Ülikülluses olevast metsast saadi materjali laevade ja kokkupandavate puumajade ehitamiseks ja müümiseks.

[1] Istanduseks nimetatakse põldu, millel kasvatatakse mingit põllumajanduskultuuri.

Asumaade Inglismaa-vastase ülestõusu põhjused. Kaitstes inglise kodanlust konkurentsi eest, püüdis Inglise parlament igati kitsendada tööstuse ja kaubanduse arenemist Ameerika asumaades. Parlament keelas ära rauatootmise tehaste ehitamise Ameerikas ja seejärel igasuguste kangaste valmistamise ning käskis neid sisse vedada Inglismaalt.

Farmerid-kehvikud ja töölised olid pahased sellepärast, et Inglise kuningas, soovides, et inglise aristokraatide maadel elavad asunikud tasuksid kruntrenti, keelas 1763. aastal ümberasumise läänepoolsetele maadele. Kuid kolonistid haarasid omavoliliselt suurmaaomanike maid ja tõusid korduvalt üles koloniaalvõimude vastu.

1765. aastal anti välja tempelmaksuseadus. Selle maksuga maksustati kõiki kaubanduslikke tehinguid, isegi iga ajalehenumber oli maksustatud kõrge maksuga. See maks pidi langema raske koormana elanikkonnale. Asumaade elanikud väitsid, et Inglise parlamendis ei ole asumaade esindajaid ja sellepärast ei ole parlamendil õigust asumaid maksustada.

Tempelmaksu kehtestamise katse kutsus esile elanikkonna ülestõusud Bostonis ja teistes asumaade linnades. Makse koguvaid ametnikke määriti tõkatiga, veeretati sulgedes ning kanti pikkadele ritvadele seotuna pannide ja ämbrite kõrvulukustava kolina saatel või veeti vankritel mööda tänavaid. Nende varandus põle-

Kolonistide väljaastumine tempelmaksuseaduse vastu.

Inglise väeosa tulistab Bostoni elanikke 1770. a.

tati tuleriitadel, ametniketaolised nukud aga poodi puude otsa. Vastupanu oli niivõrd üksmeelne, et Inglise valitsus tühistas tempelmaksuseaduse. Kuid varsti kehtestas parlament uued maksud ja saatis asumaadesse sõjaväe.

Selles pingelises olukorras toimusid nn. «Bostoni tapatalgud». Algas see sellest, et tollihoone juures mängivad poisid hakkasid lumepallidega pilduma Inglise tunnimehi. Seda vaatepilti kogunes jälgima salk inimesi. Inglise sõdurid avasid nendele tule ja tapsid mitmed neist.

1773. aastal tõid inglise kaupmehed Bostonisse suure teesaadetise. Sel korral parlament tühistas tavalise tollimaksu Ameerikasse

sisseveetavale teele, kuid asendas selle väikese maksuga. Ent asumaade elanikud ei tahtnud tunnistada parlamendi õigust neid maksustada. Indiaanlasteks ümberriietatud Bostoni elanikud tungisid laevadele kallale ja viskasid teekastid merre. Kohalikud elanikud nimetasid seda «Bostoni teejoomiseks». Karistuseks selle väljaastumise eest otsustas Inglise valitsus Bostoni sadama kauplemiseks sulgeda. See kutsus esile pahameeletormi kolmeteistkümnel Inglise asumaal Ameerikas ja oli ülestõusu puhkemise ajendiks.

1774. aastal saatsid Ameerika asumaad oma delegaadid kongressile ühte asumaade kõige suuremasse linna — Philadelphiasse. See kongress pöördus kuninga poole palvega kõrvaldada kitsendused kaubanduse ja tööstuse alal. Kongress palus samuti koloniste ilma nende nõusolekuta mitte maksustada. Kuningas vastas sellele asumaade täieliku alistumise nõudmisega ja kuulutas, et seal algas mäss, ning andis sõjaväele käsu see maha suruda.

Sõjategevuse algus. 1775. aasta kevadel algas Inglise kuningavägede ja Ameerika kolonistide vahel sõjategevus. See toimus nii. Inglased saatsid Bostonist välja kaks rügementi kuningavägesid, et vallutada linna lähedal asuvad suurtükid, moonavoorid, püssi-

Paul Revere.

Ülestõusnud rahvas võtab maha Inglise kuninga kuju.

rohi, kuulid ja jahu — ühesõnaga, kogu Ameerika kolonistide poolt loodud salajane sõjaväeladu. Punastesse mundritesse riietatud inglise sõdurite salk asus kindlal sammul linnast teele. Kuid sõdurid aimasid, et keegi on sõjaretkest elanikkonnale teatanud. Ja tõepoolest, Bostonist ratsutas tuhatnelja välja Bostoni revolutsioonilise komitee luuraja, vaselõikaja-meister Revere, et alarmeerida rahvast. Häire tõstmise eesmärgil saatsid väesalga liikumist kellahelin ja lasud. Teel ajas kuninga väesalk pärast lühikest kokkupõrget laiali «minutimehed» — kohalikud elanikud, kes häire korral pidid viivitamata ja relvastatult jooksma kogunemis-

kohta. Kuningaväed vallutasid relvalao, kuid tagasiteel tulistasid farmerid neid energiliselt puude ja majade tagant. Tulistamine tugevnes ning inglaste taganemine muutus korratuks põgenemiseks. Nii hakati kasutama *paiskrivitaktikat*, ülestõusnud relvastatud rahva võitlustaktikat.

Püssirohtu ja tina oli vähe; kasutati katuselt võetud tinaplekki. Hiljem saeti tükkideks isegi Inglise kuninga tinakuju; tina anti välja väikeste kogustena ja iga sõdur valas kuulid vastavalt oma püssiraua kaliibrile.

Ülestõusnud asumaade sõjavägede ülemjuhatajaks määras kongress plantaatori Virginiast, asumaade Inglise ikkest vabastamise pooldaja, kolonel George Washingtoni (1732—1799). Teda tunti väljapaistva organisaatorina ja asumaade ainukese nimeka sõjaväelise spetsialistina.

Asumaad hakkasid kaubandus- ja noore tööstuskodanluse, farmerite, käsitööliste ja tööliste nõudmisel üksteise järel teatama, et nad löövad Inglismaast lahku.

DOKUMENT.

INDIAANLASTE HÕIMUJUHTIDE AVALDUSEST INGLISE ASUMAADE VÕIMUDELE 1768. AASTAL.

Vend, meie ja meie perekonnad elame viimasel ajal nagu põrgus, ega tea, mida teha. Kuhu me ka pilku ei heida, kõikjal me näeme oma verd, aga kui meie noormehed tahavad metsloomadele jahti pidada meie omal maal, satuvad nad tarade peale. Nad on tüdinenud üle tarade ronimisest.

Nad ei või tappa põdrapoega toiduks ja korjata puukoort vigvami jaoks, kuna neid ei lasta loomi küttida, puud aga raiutakse maha.

... Inglased, selle asemel, et meid kaitsta, nagu me lootsime, kasutasid seda, et nad on meist kavalamad, ja petsid meie inimesi; nad hakkasid tapma meie inimesi Pennsylvanias, Virginias ja kogu maal, aga kaupmehed hakkasid meid veelgi rohkem petma ja ei arvesta praegu mitte millegagi ega mitte kellegagi...

Küsimusi.

1. Millist mõju avaldasid indiaanlased Euroopast ümberasunute kultuuri arenemisele? 2. Mispärast inglise maaomanikud-aristokraadid ei suutnud kindlalt sisse seada kruntrendi võtmist Ameerika asumaades? 3. Mispärast inglise kolonisaatorid erinevalt prantsuse kolonisaatoritest ajasid indiaanlased nende maadelt minema? 4. Millised erinevused kujunesid lõunapoolsete ja põhjapoolsete asumaade majapidamistes? 5. Mis olid asumaade Inglismaa-vastase ülestõusu peapõhjused?

8. ISESEISVUSSÕDA, KONSTITUTSIOONI VASTUVÕTMINE.

Asumaade iseseisvuse väljakuulutamine. 4. juulil **1776.** aastal võttis kongress rahvahulkade survel vastu *«Iseseisvusdeklaratsiooni»*, s. o. avalduse asumaade Inglismaast lahkulöömise kohta.

Selle dokumendi autor Thomas Jefferson (1743—1826), oma aja eesrindlik mõtleja, oli silmapaistev poliitikategelane. Olles valitud Virginia seadusandlikku kogusse, taotles ta orjuse kaotamist. Kuningavastase pamfleti eest mõisteti ta Inglismaal surma.

«Iseseisvusdeklaratsioonis» kuulutati, et Inglismaa rõhub oma asumaid Ameerikas ja et ühinenud asumaad löövad Inglismaast lahku ning moodustavad sõltumatu riigi. Deklaratsioonis öeldi, et kõik inimesed on loodud võrdseina. Nende võõrandamatuks õiguseks on elu, vabadus ja püüe õnnele. Deklaratsioonis kuulutati, et rahval endal on õigus rajada võimu ja riigivalitsemist, s. o. kuulutati välja idee, et võimu allikaks on rahvas ise, rahvavõimu idee. Idee sellest, et rahvas ise võib kinnitada valitsuse, oli suunatud kuningavõimu vastu, monarhia vastu. See tähendas vabariigi tunnustamist. Teisest küljest oli seesama mõte, et võimu allikaks on

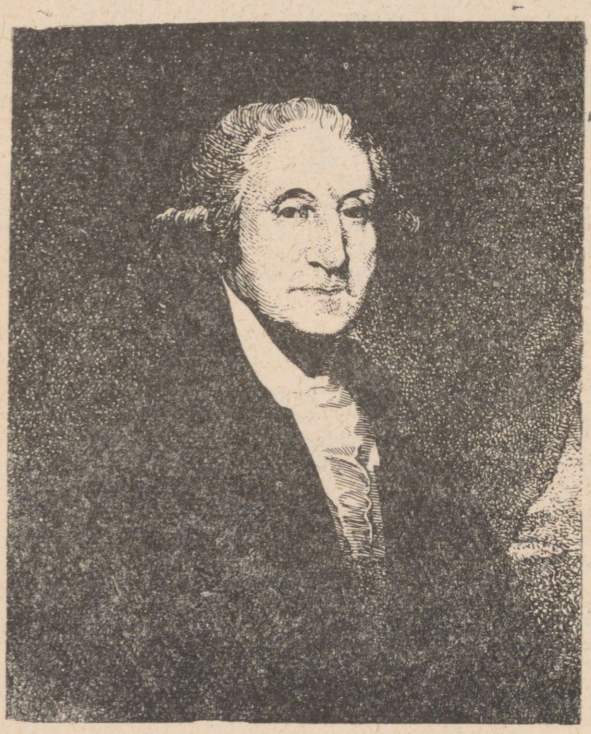

George Washington.

Thomas Jefferson.

Revolutsiooniline sõda Põhja-Ameerikas 1775.—1783. a.

rahvas, suunatud koloniaalse rõhumise vastu. Deklaratsioon kuulutas välja inimeste ja rahvaste võrdõiguslikkuse. Nii mõistsid Ameerika vabariigi rajajad hukka koloniaalse rõhumise, kolonialismi.

Kuid tegelikult kasutas kodanlus deklaratsiooni eesrindlikke ideid jõukate võimu, ja sealjuures ainult valgete võimu kindlustamiseks. Neegrite ja indiaanlaste kohta «võõrandamatud inimõigused» ei kehtinud. Deklaratsioon ei kaotanud orjust ega teinud lõppu indiaanlaste hävitamisele ja maalt minemakihutamisele ning säilitas palgatööliste ekspluateerimise. Endised asumaad kuulutasid endid osariikideks (s. t. riikideks) ja moodustasid osariikide liidu — Ameerika Ühendriigid.

Sõjategevuse käik. Sõjategevus kestis 1782. aastani. Kolonistide vägedel tuli ületada suuri raskusi: inglased vallutasid lahkulöönud asumaade pealinna Philadelphia. Käreda pakasega talvitasid ameerika sõdurid lagedal väljal. Ei jätkunud relvi, raha, jalanõusid ega rõivaid. Verised jäljed jääl ja lumel tähistasid Washingtoni paljaste, haavatud jalgadega sõdurite teed. Vaevaga saavutas Washington distsipliini sõjaväes, mis koosnes vapratest, kuid väljaõpetamata farmeritest ja käsitöölistest.

Kolonistide ridades võitles inglaste vastu mitu tuhat neegerorja. Nad võitlesid mehiselt ja vapralt. Viimase meheni hukkus neegrite salk, kes kaitses end New Yorgi osariigis. Neegritar Hennet Massachusettsist riietus meherõivaisse ja võitles 17 kuud ühes regulaarrügemendis.

Washingtoni armee sõdurid talvituvad väljas.

Benjamin Franklin.

Sõltumatuse eest võitlevate kolonistide vastu astusid välja rikkad maaomanikud, osa orjapidajaid ja kuninga ametnikud.

Kolonistide peajõuks olid farmerid ja käsitöölised. Kuid võitlust kuningavägede ja aristokraatide vastu juhtis revolutsiooniline kodanlus.

Oma sõjaväe suurendamiseks palkas Inglise kuningas Saksa vürstidelt umbes 30 000 pärisorjast sõdurit ning saatis need Ameerikasse. Ta tahtis Venemaalt Katariina II-lt palgata veel 20 000 sõdurit, kuid pineva olukorra tõttu Venemaa ja Inglismaa vahel ning Pugatšovi juhtimisel toimunud ässase talurahva sõja tõttu keeldus keisrinna sõdureid Ameerikasse saatmast.

Ameeriklased, kasutades kahe koloniaalriigi — Inglismaa ja Prantsusmaa vana vaenu, taotlesid liidulepingu sõlmimist ja relvastatud abi saamist Prantsusmaalt. Et saavutada Prantsusmaalt abi, saatis Ühendriikide Kongress oma saadikuna Pariisi Benjamin Franklini, väljapaistva teadlase ja diplomaadi, ühiskonna- ja poliitikategelase, kes oli osa võtnud «Iseseisvusdeklaratsiooni» koostamisest. Prantsusmaa eesrindlikud ühiskonnakihid tundsid palavalt kaasa ameeriklaste vabadusvõitlusele.

Nii näiteks varustas aristokraat Lafayette oma kulul sõjalaeva, andis sellele nimeks «Victoire» («Võit») ja kuninga keelust hoolimata purjetas Ameerikasse, kus võitles revolutsioonilistes vägedes.

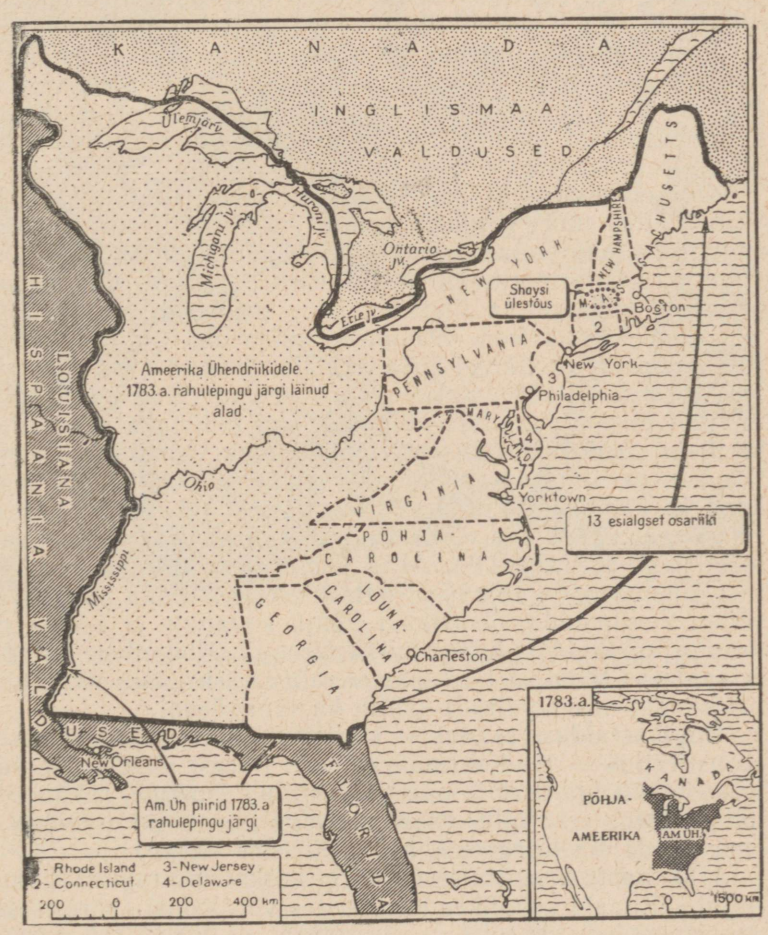

Ameerika Ühendriigid 1783. a.

1781. aastal alistusid inglaste peajõud Washingtonile Yorktowni all. **1783.** aastal kirjutati Pariisis alla rahulepingule. Inglased tunnustasid asumaade iseseisvust. 100 000 inglise aristokraati ja nende perekonnaliiget aeti Põhja-Ameerikast välja, nende maad konfiskeeriti ja lasti müügile. Nii lõppes Iseseisvussõda. Lenin nimetas seda revolutsiooniliseks sõjaks, mis oli «... ameerika rahva sõda inglastest röövlite vastu, kes rõhusid ja koloniaalorjuses pidasid Ameerikat...» [1]

Nii läks revolutsioonilise sõja ajal ägeda klassivõitluse tingimustes võim Ameerika Ühendriikides üle ühelt klassilt teisele — maaomanikelt-aristokraatidelt Põhja kaubandus-tööstuslikule kodanlusele, kes valitses liidus Lõuna plantaatorite-orjapidajatega.

See tähendas, et *Ameerika Ühendriikides toimus kodanlik revolutsioon.* Kehtestati vabariik, kuulutati välja kõikide võrdsus seaduse ees, põhjaosariikides kaotati järk-järgult orjus. Kuid rahva võitu kasutasid kapitalistid ja orjapidajad oma võimu kindlustamiseks.

Shaysi ülestõus (1786—1787). Sõda laostas paljusid farmereid. Sõda tekitas suure riigivõla, mille valitsus otsustas panna farmerite kanda, suurendades makse. Maksuvõla katteks hakati müüma võlgujäänud farmerite kariloomi, maju ja maad. Vastuseks sellele alustasid farmerid ja linnakehvistu, peamiselt rea põhjapoolsete osariikide käsitöölised, ülestõusu, mida asus juhtima Iseseisvussõjast osavõtnud Daniel Shays. Ülestõusnud (12 000—15 000 inimest) haarasid **1786.** a. septembris relvad. Nad taotlesid, et farmeritelt ei nõutaks sisse võlgasid ega müüdaks nende kariloomi ja maju. Selles ülestõusus esitasid oma nõudmised farmeritest kehvistu ja linna «alamkihid» — manufaktuuritöölised, päevatöölised ja käsitöölised. Mõned ülestõusust osavõtjad nõudsid, et rikaste raha jagataks võrdselt vaeste vahel ning rikkaid sunnitaks tööle nagu lihtrahvastki. Alles poole aasta pärast suutsid Ameerika Ühendriikide sõjaväed selle ülestõusu maha suruda. Et oma võimu kindlustada, otsustasid Põhja kodanlus ja Lõuna plantaatorid-orjapidajad muuta konstitutsiooni. Kodanluse esindajad ja orjapidajad töötasid **1787.** aastal rahva eest salaja välja uue konstitutsiooni, mis põhiliselt kehtib ka tänapäeval.

Riigikorralduse seadus — konstitutsioon (ladinakeelsest sõnast «constitutio» — kindlaksmääramine). Pärast iseseisvuse väljakuulutamist sai iga osariik oma relvastatud jõudude, rahanduse, oma tollipiiridega eri riigiks. Need peaaegu iseseisvad osariigid saatsid oma esindajaid Kongressi, kellel oli vähe võimu.

1787. aasta konstitutsiooni järgi keskvõimu tugevdati, kuid osariigid säilitasid kohalikes küsimustes võrdlemisi suure iseseisvuse.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 44.

Shaysi ülestõus. Pildil on kujutatud kohtuhoone vallutamise momenti ülestõusnute poolt. Shays seisab trepil, käed puusas, ega lase kohtunikke hoonesse.

Täidesaatva võimu juhiks vabariigis sai konstitutsiooni järgi neljaks aastaks valitav *president*. Ta on sõjaväe ja laevastiku ülemjuhatajaks, ta juhib valitsust, nimetab ametnikke, ühesõnaga, tal on määratu suured volitused. Esimeseks presidendiks valiti Washington.

Ameerika parlament — *Kongress* — koosneb kahest kojast. Alamkotta — *Saadikutekotta* — valitakse saadikud vastavalt iga

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

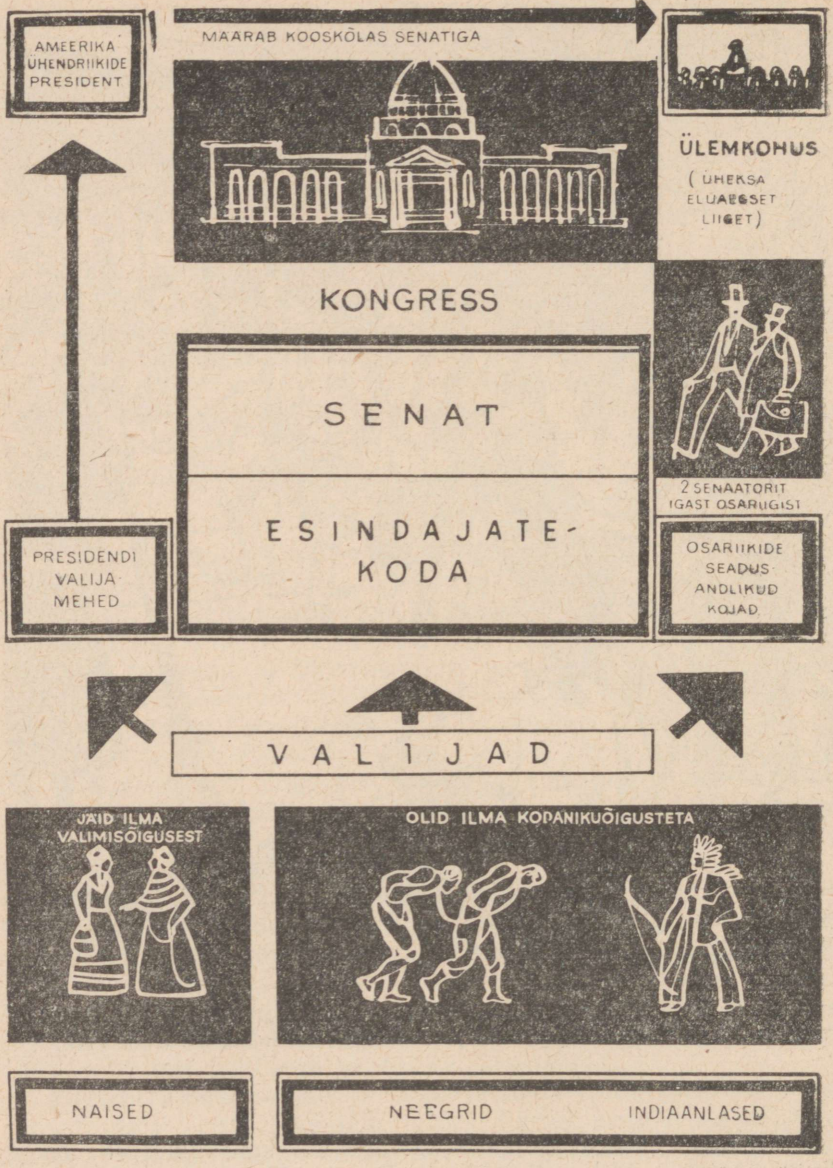

Ameerika Ühendriikide kõrgemad võimuorganid 1787. a. konstitutsiooni järgi.

osariigi elanike arvule. Ülemkoda — *Senat* — koosneb osariigi esindajatest (igast osariigist kaks).

Ameerika konstitutsioon kindlustas suurkodanluse ja orjapidajate ülevõimu. Rida Ameerika uue konstitutsiooni ja osariikide konstitutsioonide põhisätteid oli avalikult suunatud rahvahulkade vastu. Peaaegu kõikides osariikides oli valimisõiguse saamiseks vaja omada varandust kas maa või kapitali näol. Valimisõigust ei saanud naised, orjad ja indiaanlased.

1791. aastal täiendati Ameerika Ühendriikide konstitutsiooni «Õiguste seadusega». Selle seaduse järgi said kodanikud koosolekute, sõna- ja südametunnistuse vabaduse, s. t. õiguse tunnistada mõnda usku või üldsegi loobuda usust. Inimesi võis aresteerida ainult kohtumääruse põhjal.

Need vabadused eksisteerivad paberil ka praegugi, kuid neid rikutakse pidevalt.

Suured volitused sai *Ülemkohus*, mis koosneb eluajaks määratavaist liikmeist. See kohus võib tühistada iga Ameerika seaduse, kuulutades selle konstitutsioonile vastukäivaks. Ühendriikide Ülemkohus on korduvalt toetanud kodanlust ja orjapidajaid võitluses rahvahulkade vastu. Selle kohtu abil saavutasid ameerika kapitalistid mitu korda tööliste streikide ebaseaduslikuks kuulutamise ja õiendasid revolutsiooniliste töölistega julmalt arveid.

Maad, mis enne kuulusid indiaanlastele, kuulutati uue riigi omandiks ja lasti müügile.

«Rahvavõimu» (demokraatia) nime all kehtestati Põhja-Ameerikas niinimetatud kodanlik demokraatia, mis oli tegelikult kodanluse võim.

Tulihingeline vene revolutsionäär A. N. Radištšev tervitas ameeriklaste võitlust iseseisvuse eest, ent paljastas ühtlasi kapitalistliku korra olemust Ameerika Ühendriikides. 1790. aastal kirjutas ta, et Ameerikas elavad «sada uhket kodanikku luksuses, tuhandetel pole aga kindlat elatust, oma peavarju, mis kaitseks lämmatava kuumuse ning pakase eest».

Siiski viis Iseseisvussõda Ühendriikide arenemist edasi. Endised Inglise asumaad muutusid vabariigiks. Inglismaa ei saanud enam takistada Ameerika tööstuse ja kaubanduse arenemist. Kaotati tollipiirid endiste asumaade, nüüdsete vabariikide vahel, see aga kiirendas rahvusliku turu arenemist. Et aga orjus kogu Lõunas säilis, siis põhjustas see peaaegu 100 aastat hiljem uue revolutsiooni — kodusõja Põhja ja Lõuna vahel.

DOKUMENDID.

1. KATKEND «ISESEISVUSDEKLARATSIOONIST».

(Vastu võetud Kontinentaalkongressi poolt 4. juulil 1776. a.)

Kui sündmuste käik sunnib mõnda rahvast katkestama poliitilised sidemed, mis seovad teda teise rahvaga, ja asuma võrdselt maakera teiste riikidega iseseisvuse olukorda..., siis kohustab lugupidamine inimkonna arvamuse vastu seda rahvast avaldama põhjusi, mis teda lahkulöömisele õhutasid.

Meie loeme vaieldamatuks järgmisi tõdesid: kõik inimesed on loodud võrdseina ja kõigile neile on looja kinkinud mõned võõrandamatud õigused. Nende õiguste hulka kuuluvad: elu, vabadus ja püüe õnnele. Nende õiguste tagamiseks on inimeste hulgas loodud valitsused, kelle õiglase võimu allikaks on juhitavate nõusolek. Kui aga mõni neist valitsemisvormidest muutub sellele eesmärgile hukutavaks, siis on rahval õigus seda muuta või hävitada ja luua uus valitsus...

Need asumaad... on talunud kaua ja kannatlikult mitmesuguseid kitsendusi ja ainult häda sunnib neid nüüd endist valitsemisvormi muutma. Suurbritannia praeguse kuninga valitsemise ajalugu kubiseb lakkamatust ebaõiglusest..., mis viib otseselt selle poole,et nendes osariikides piiramatut türanniat kehtestada. Tõestuseks esitame õiglasele maailmakohtule järgmised faktid. Ta (Inglismaa kuningas) keeldus kinnitamast seadusi, mis on üldiseks heaoluks ülimal määral kasulikud ja hädavajalikud...

Ta püüdis takistada nende osariikide asustamist...

Ta... saatis siia oma ametnike karja, kes laostavad rahvast ja imevad temast välja kõik mahlad.

Ta kinnitas aktid..., millega kirjutati ette järgmised abinõud:

Meie kauplemise lõpetamise kõigi maailmajagudega.

Ilma meie nõusolekuta meile maksude määramise...

Edasi kuulutas Suurbritannia kuningas meile sõja...

Ta röövis meid merel, laastas meie rannikut, põletas meie linnu ja tappis meie kodanikke...

Kõige selle tõttu kuulutame meie, Ameerika Ühendriikide esindajad, kes me tulime kokku kongressile, rahva nimel ja ta volitusel, et need ühendatud asumaad peavad oma olemuse ja õiguse poolest olema vabad ja sõltumatud riigid (osariigid). Sellest ajast peale vabanevad nad igasugusest Briti krooni alamlusest ja igasugune poliitiline side nende ja Suurbritannia riigi vahel katkestatakse täiesti...

Küsimusi dokumendi kohta.

1. Missugused Inglismaa poolt tehtavad kitsendused on deklaratsioonis ära toodud? Kinnitage teile teadaolevate faktide põhjal neid kitsendusi. 2. Millistel deklaratsiooni seisukohtadel oli suur progressiivne tähtsus?

2. WASHINGTON VAJADUSEST KONSTITUTSIOONI JÄRELE, MIS OLEKS VÕITLUSVAHENDIKS RAHVALIIKUMISTE VASTU.

(Washingtoni kirjast ühele Ameerika Ühendriikide riigitegelasele 1786. a.)

Kiri, mille ma sain kindral Knoxilt, kes äsja saabus Massachusettsist, kuhu ta saadeti Kongressi poolt seoses korratustega selles osariigis, on täis nukraid märkusi elanikkonna tunduva osa meeleolude ja kavatsuste kohta. Ta kirjutab muuseas: «Nende veendumused seisavad selles, et Ühendriikide omandust... kaitsti Britannia eest kõikide ühiste jõupingutustega ja sellepärast peab see olema kõikide ühisvaraks; ja too, kes sellele püüab vastu seista, on võrdsuse ja õigluse vaenlane ning peab Maa pealt ära pühitama. Nad otsustasid annulleerida kõik võlad, nii riigi- kui ka eravõlad... Nende inimeste arv ulatub Massachu-

settsi mõnedes asustatud rajoonides kuni ühe viiendikuni; nende hulka võib lugeda samamoodi meelestatud inimesi väljaspool (naaberosariikides), mis teeb kokku peaaegu 12 000—15 000 . . .»

Valitsuse nõrkuse ja tegevusetuse tagajärjed on liiga selgesti näha, et selles võiks veel kahelda . . . Samal ajal aga . . . võiks . . . energiline konstitutsioon . . , meid sellele kindluse ja tähtsuse astmele tõsta, millele me õiguse järgi võime pretendeerida.

Küsimusi dokumendi kohta.

1. Mida Washington nimetab «korratusteks»? 2. Millised olid ülestõusnud farmerite nõudmised? 3. Milline on Washingtoni (ja sõjaminister kindral Knoxi) suhtumine ülestõsnutesse? 4. Mis neid eriti hirmutab?

Küsimusi.

1. Mispärast Inglise Ameerika-asumaade sõda oli ühtlasi kodanlikuks revolutsiooniks? Mis on selle kodanliku revolutsiooni peamine iseärasus? 2. Millised klassid olid Ameerika kodanliku revolutsiooni liikumapanevateks jõududeks (revolutsioonilisteks klassideks)? Missugune klass oli juhiks? Millist osa etendasid rahvahulgad revolutsioonis? Kuidas olid omavahel seotud küsimus rahvast kui võimuallikast ja küsimus asumaade Inglismaast eraldumise õiguse kohta? 3. Millised olid «Iseseisvusdeklaratsiooni» põhiseisukohad? 4. Milles seisnes «Iseseisvusdeklaratsiooni» progressiivsus tol ajal ja milles seisnes ta piiratus? 5. Näidake XVIII sajandi Ameerika kodanliku revolutsiooni (Iseseisvussõja) põhjal, et kodanlus ei suuda pikemaks ajaks rahvahulki enda ümber koondada, et pärast kodanlikku revolutsiooni võitu toimub lõhenemine kodanluse ja rahvahulkade vahel. 6. Kuidas olid Ameerika Ühendriikide kõrgemad riigivõimuorganid 1787. aasta konstitutsiooni põhjal korraldatud? Milles väljendub ameerika demokraatia progressiivsus Euroopa monarhiatega võrreldes? 7. Mil viisil kindlustas Ameerika Ühendriikide konstitutsioon plantaatorite ja kodanluse võimu ning piiras rahva õigusi? 8. Mida on ühist ja millised on erinevused Inglise ja Põhja-Ameerika kodanliku revolutsiooni põhjustes?

Ülesandeid iseseisvaks tööks 2. peatükiga.

1. Kirjutage välja järgmised terminid ja seletage nende tähendus: tempelmaksuseadus, «Iseseisvusdeklaratsioon», Ameerika Ühendriikide Kongress, Saadikutekoda, Senat, Ülemkohus, läänepoolsed maad. 2. Koostage kronoloogiline tabel «Põhja-Ameerika Iseseisvussõja tähtsamad sündmused». 3. Kirjutage välja Iseseisvussõja juhtide nimed ja näidake igaühe osa sõjas. 4. Kandke tänapäeva piiridega Ameerika Ühendriikide kontuurkaardile 13 osariigi esialgne territoorium ja Ameerika Ühendriikide territoorium 1783. aasta rahulepingu järgi.

II OSA.

PRANTSUSE XVIII SAJANDI SUUR KODANLIK REVOLUTSIOON. KAPITALISMI ARENEMINE XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL. TEADUSLIKU KOMMUNISMI TEKKIMINE.

---

3. PEATÜKK.

PRANTSUSE XVIII SAJANDI SUUR KODANLIK REVOLUTSIOON.

---

4. PEATÜKK.

EUROOPA PÄRAST PRANTSUSE REVOLUTSIOONI.

---

5. PEATÜKK.

SÕLTUMATUTE RIIKIDE TEKKIMINE LADINA-AMEERIKAS.

---

6. PEATÜKK.

KAPITALISMI ARENEMINE PRANTSUSMAAL JA INGLISMAAL AASTAIL 1815–1848. TÖÖLISTE KUI POLIITILISE JÕU ESIMESED VÄLJAASTUMISED.

---

7. PEATÜKK.

UTOPISTLIK SOTSIALISM. SAINT-SIMON. FOURIER. OWEN.

---

8. PEATÜKK.

TEADUSLIKU KOMMUNISMI TEKKIMINE. K. MARX JA F. ENGELS (KUNI 1848. AASTANI).

---

9. PEATÜKK.

1848.–1849. AASTA REVOLUTSIOONID EUROOPAS.

---

3. peatükk.

PRANTSUSE XVIII SAJANDI SUUR KODANLIK REVOLUTSIOON.

9. PRANTSUSMAA XVII—XVIII SAJANDIL. REVOLUTSIOONI KÜPSEMINE.

Nagu te juba keskaja kursusest teate, tugevnes Prantsusmaal XVII sajandil piiramatu (absoluutne) monarhia. XVII sajandi keskpaigaks allutas kuningas endale feodaalid. Isegi mõnede aristokraatide lossid ja kindlused tehti maatasa.

Louis XIV (1643—1715) valitsemisajal pöörati suurt tähelepanu manufaktuuride arendamisele riigi kontrolli all ja väliskaubanduse laiendamisele. Seda poliitikat nimetati «kolbertismiks» ministri Colbert'i nime järgi, kes seda poliitikat teostas. Soodustati õukonna vajadusteks luksusesemete — kunstipäraste vaipade, kristall-lühtrite, luksuslike sõidukite tootmist. Valitsus toetas eriti neid manufaktuure, mis andsid sõjaväele ja laevastikule vajalikku toodangut, nagu püsse, suurtükke jne. Ühes kalevivabrikus töötas 6000 töölist. Oli palju teisi manufaktuure, kus valmistati villast riiet. Kaevandati kivisütt, suurendati rauatoodangut.

XVII—XVIII sajandil arenesid Prantsusmaal loodusteadused: matemaatika, füüsika, keemia. XVII sajandil rajati Prantsusmaal Teaduste Akadeemia, suuri edusamme tegi kirjandus.

Omades tolle aja kohta arenenud tööstuse, tugeva sõjaväe ja laevastiku, pidas Prantsusmaa rea vallutussõdu. Prantsusmaa vallutas Hispaanialt Franche-Comté ala ja Püha Rooma keisririigilt Strasbourg'i ning rea teisi linnu.

Pärast Louis XIV surma kuulutati Prantsusmaa käskijaks «päikesekuninga» lapselapse poeg Louis XV, kes oli tol ajal kõigest viieaastane. Kuni tema täisealiseks saamiseni, ja isegi pärast seda juhtisid Prantsusmaad ministrid. Louis XV ei seganud palju riigiasjadesse. Ta tegeles lõppematute pidustuste, ballide, jahiretkede korraldamisega.

Kaks sajandit — XVII ja XVIII sajand — olid peaaegu lõppematute, üha ähvardavamate talupoegade ja linnakehvistu ülestõu-

Prantsusmaa XVII—XVIII sajandil.

sude ajaks, mis valmistas ette feodalismi kokkuvarisemise Prantsusmaal. Alatised sõjad ning sisemine kurnatus põhjustasid Prantsusmaa nõrgenemise ja lüüasaamised välispoliitikas.

Pärast ebaedukat Seitsmeaastast sõda (1756—1763) jäi Prantsusmaa ilma Kanadast ja peaaegu kõikidest koloniaalvaldustest Indias.

Talurahva üha jätkuv laostumine ja tema lakkamatud ülestõusud hakkasid isegi Louis XV lähikonnas olevaid inimesi rahutuks tegema. Lisaks sellele polnud veel majanduslikult tugevnev kodanlus mitte mingil määral kaasa tõmmatud riigijuhtimisse, mis kodanluse hulgas tekitas üha rohkem pahameelt.

Üks Louis XV ministritest soovitas kuningale maksustada aadlikke, hävitada riigirent ja tõmmata kaasa nõupidamistele riigivalitsemise küsimuste arutamiseks ühiskonna mõningaid ringkondi, muuhulgas ka kodanluse esindajaid. Ent tema ettepanekutel polnud edu. Louis XV oli oma võimu piiramise igasuguste katsete vastu.

Kui Pariisi parlamendis (kohtuasutuses) kõlasid hääled, et see parlament pole mitte ainult kuninga, vaid kogu Prantsusmaa oma, siis tegi Louis XV isiklikult peapesu parlamendi liikmetele. «Oma jultunud meeletuses,» ütles ta, «peavad parlamendid end rahvuse võimuorganiks, samal ajal kui sõltumatu ja jagamatu seadusandlik võim kuulub mulle.» Pärast seda saatis kuningas mitmed parlamendiliikmed asumisele.

Louis XV kuuluvat ütlus: «Pärast meid tulgu kas või veeuputus.» Ja see «veeuputus», mis purustas feodaalkorra ja piiramatu feodaalmonarhia, tuligi. 1789. aastal algas Prantsusmaal revolutsioon.

Talupoegade rõhumine. Põllumajanduse raske olukord. XVIII sajandi lõpul oli Prantsusmaal 26 miljonit elanikku, neist enamiku moodustasid talupojad. Prantsuse talurahvas erines Inglise talurahvast. Prantsuse revolutsiooni ajaks olid Inglismaal talupojad-omanikud peaaegu kõikjal maast ilma jäänud ja muutunud enamikus sulasteks või töölisteks. Prantsusmaal aga pidasid talupojad mõisnikule kuuluval maal väiketalundeid. Oli ka mõisamajapidamisi, kus kasutati sulaste palgatööd, kuid selliseid majapidamisi oli vähe. XVIII sajandi lõpuks esines Prantsusmaal pärisorjust veel vaid vähestes kohtades, kuid talupojad jäid ikkagi hulga feodaalkoormiste kammitsaisse. Talupoeg andis mõisnikule osa (alates 10—15% kuni ühe neljandikuni) saagist või maksis selle rahas (saagiosa väärtuse ulatuses). Teise osa saagist (kümnise) võtsid talupojalt ahned papid. Kui talupoeg suri, siis ilmus mõisavalitseja ja nõudis perekonnalt sisse suure maksu päranduse üleandmise eest. Vilja või teiste saaduste üle silla vedamise eest nõudis mõisnik-senjöör erimaksu. Vilja jahvatamise eest härraste veskil ja leiva küpsetamise eest härraste ahjus oli vaja eraldi maksta. Isegi sel juhul, kui senjööril leivaahju polnud, nõuti talupojalt ikkagi kunagi sisseseatud iga-aastast maksu ahju kasutamise eest. Sild ja veski võisid laguneda, kuid iga-aastasi makse üleveo ja jahvatamise eest nõuti sisse korrapäraselt.

Prantsuse talupoja ekspluateerimine. *Karikatuur.* Talupoja kukil istuvad vaimulik ja aadlik. Talupojal on käes tema peamine tööriist — kõblas. Vaimuliku ja aadliku taskutest ulatuvad välja lehed priileivasööjate (piiskoppide, hertsogite, krahvide jt.) nimekirjaga, keda rahvas peab ülal pidama. Talupoja taskus on leht maksude ja koormiste loeteluga (soola-, tubaka-, pearahamaksu ja teoorjuse ning kümnise kohta).

Prantsusmaal säilis palju teisigi keskaegseid koormisi. Lõbustades end küttimisega, oli senjööril õigus tallata talupoegade põlde, kihutada seal ratsahobuseil koos oma külalistega ja koerakarjaga. Iga mõisnik pidas tuvilat. Tuvid laastasid talupoegade põlde, aga talupoega, kes tappis tuvi, karistati karmilt. Säilis palju alandavaid kohustusi. Öösiti tuli mõisahäärberite juures tiikidel konni hirmutada, et senjöör saaks rahulikult magada. Mõisnikuga või mõisavalitsejaga kohtumisel pidi talupoeg sügavalt kummardama ja nende kätt või õlga suudlema. Senjööri peale polnud kuhugi kaevata. Kohut mõistis kas mõisnik ise või tema poolt määratud kohtunik. Kohtutes kasutati piinamist.

Talupoeg sõltus mitte üksnes oma senjöörist. Ta oli koormatud raskete riigimaksudega. Suur maks oli sisse seatud soola tarvitamise eest.

Et talupojad ei loobuks ülemäära kallist soolast, olid nad kohustatud seda ostma vähemalt 7 naela aastas inimese kohta ainult «keedupoti ja soolatopsi jaoks», s. o. toiduks tarvitamiseks. Tagavara soolamise ja loomade jaoks pidid talupojad soola ostma eraldi. Soolaga salakaubitsejad saadeti 9 aastaks erilistele laevadele — galeeridele — sunnitööle. Sunnitöölistest sõudjad aheldati kettidega pinkide külge. Teistkordsel tabamisel poodi soolaga kaupleja üles. Karmilt karistati ka talupoegi, kes ostsid maksustamata soola. Erilised relvastatud valvesalgad kihutasid talupoegi minema neist kohtadest, kus nad ise oleksid võinud soola hankida.

Suure maksuga oli maksustatud vein. Eriti tähtis oli see maks Prantsusmaale, kus oli palju viinamarjaistandikke ning kes oma veinide poolest oli kuulus kogu maailmas. 27 000 kuninglikku ülevaatajat nuhkisid talupoegade keldrites ja mõõtsid vaate. Piiripunktides otsisid nad läbi möödaminejaid ja läbi-

sõitjaid. Kui talupoeg ei suutnud makse tasuda, siis müüdi võla katteks tema kariloomad ja majakraam. Maksuvõlad kasvasid aga endiselt.

Talupoeg elas puuosmikus või akendeta ja korstnata, savipõrandaga ja õlgkatusega muldonnis. Tema elamus asusid tihti ka kariloomad ja kodulinnud. Talupoeg riietus jämedast kodukootud riidest rõivaisse ja kandis puukingi.

Talumajandus läks allamäge. Umbes $^1/_3$ künnimaast oli sööti jäetud. Näljaaegu oli sagedasti, eriti ikaldusaastail. Talupoegade ülestõuse oli igal aastal. Need ülestõusud suruti sõjaväe abil maha.

Mõisniku kasuks võetavat kruntrenti ja riigi kasuks võetavaid makse nõuti üha sagedamini sisse rahas. Et tasuda kruntrenti ja makse, müüsid talupojad osa oma saagist. Rahaliste suhete sissetungimine talupoja majapidamisse ning selle side turuga soodustasid liigkasuvõtmist ning talupoegade kihistumist.

Tsunftikäsitöö ja manufaktuurid. Mõlemad revolutsioonid, nii Inglise XVII sajandi kui ka Prantsuse XVIII sajandi revolutsioon, andsid feodalismile purustava löögi. Prantsuse XVIII sajandi suur kodanlik revolutsioon toimus ajaloo kõrgemal arengutasemel kui Inglise revolutsioon. Kui Inglise revolutsioon toimus manufaktuuride õitseajal, siis Prantsuse revolutsioon toimus ajal, mil Inglis-

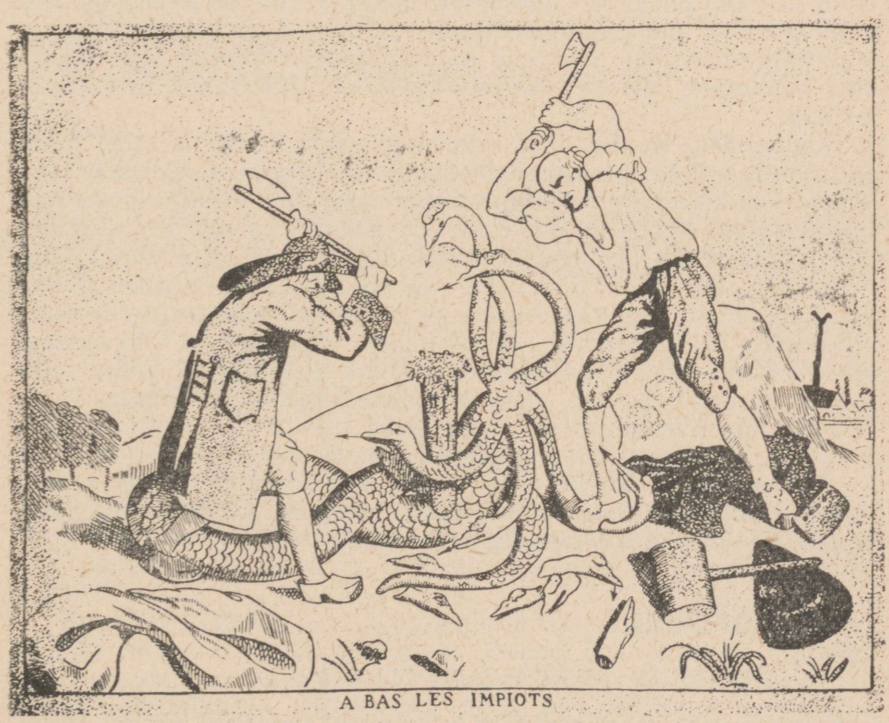

«Maha maksud!» *Rahvalik puugravüür. XVIII sajand.*

maal juba ilmusid masinad ja vabrikud ning algas masinate kasutamine Prantsusmaal.

Tunduvalt arenes tööstus peamiselt maakohtades ja osalt linnades, eriti mereäärsetes kaubalinnades — Gironde'is, kus asus suur kaubanduskeskus Bordeaux, samuti Marseille' ümbruses. Siin toodeti kalevit, klaasi ja seepi nii siseturu jaoks kui ka kauplemiseks idamaadega.

Hoolimata suurettevõtete olemasolust, oli Prantsusmaal veel ülekaalus käsitööndusliк väiketootmine ning säilis tsunftisüsteem. Käsitöölised jagunesid tsunftidesse ja elasid linnas kvartalite kaupa. Juba ammu vaadati Prantsusmaal tsunftidele kui kuningavalitsuse tuluallikatele. Terve inspektorite ja valvurite armee valvas tsunftidelt maksude sissenõudmise üle. Tsunftid omakorda suurendasid õpilastelt ja sellidelt võetavaid makse. Tsunftikäsitöö, kus kõik tooted valmistati kindlate mudelite järgi ja rangelt kindlaksmääratud hulgal, ei suutnud turgu rahuldada. Käsitööndusе keskaegne tsunftisüsteem muutus tööstuse arenemisele piduriks.

Selle tõttu, et tsunftid oma kitsendavate eeskirjadega asusid ainult linnades, aga õigust manufaktuuri avamiseks linnas oli vaja osta, hakkasid kaupmehed andma tellimisi külale. Nad jaotasid kehvtalupoegadele toorainet, mõnikord ka tööpinke, ja said valmistooteid, muutes nii kehvikutest talupojad oma kodus töötavateks palgatöölisteks. Säärane manufaktuurne tööstus, kus rakendati tööjaotust, oli revolutsioonieelsel Prantsusmaal laialdaselt levinud.

Kaubandus. Kaubanduse arenemist segas hulk sisetolle, mille oli sünnitanud Prantsusmaa feodaalkord. Riigil, senjööridel, piiskoppidel ja kloostritel olid oma tollipunktid, kes võtsid tolli kaubaveo eest läbi nende valduste. 50 000 sõdurit valvas sisetollipiire, mis lahutasid üht provintsi teisest. Räägiti, et on odavam tuua Prantsusmaale vilja Hiinast kui vedada seda Prantsusmaa lõunaosast põhjaossa. Juhtus selline lugu: keegi mõisavalitseja viis linna vilja müügile. Teel maksis ta tollimaksu viljaveo eest läbi feodaalide valduste. Lõppude lõpuks oli ta maksnud juba nii palju tollimaksu, et enam polnud mõtet viljakoormaga edasi minna, viljakoorma tagasivedamise eest aga oleks tulnud jälle tolli maksta. Siis viskas mõisavalitseja viljakotid kraavi.

Prantsusmaa tööstusse ja vähemal määral põllumajandusse tungisid kapitalistlikud suhted, ent feodaalkord pidurdas tööstuse, põllumajanduse ja kaubanduse arenemist.

DOKUMENT.

PRANTSUSE TALUPOEGADE OLUKORRAST.

Generaalstaatide valimisel lubati kõigi kolme seisuse esindajatel koostada juhend nende saadikute jaoks, keda valitakse.

Rennes'i ringkonna Chatillon-sur-séche'i kihelkonna talupoegade juhendist.

1. Et kõik maksude liigid jaotataks võrdselt ja proportsionaalselt ühe ning sama maksunimekirja põhjal ilma igasuguste seisuslike erinevusteta, ilma igasuguste privileegideta, et sellega aidata likvideerida neid kuritarvitusi, mis juba ammust ajast on mitmesugustes maksustamise liikides maad võtnud ja on kolmandale seisusele äärmiselt raskeks koormaks.

2. Et nüüdsest peale ühtki maksu ei tohiks kehtestada ilma rahva nõusolekuta ja kaasaaitamiseta.

3. Et oleksid kaotatud täielikult teedemaksud ja et mitte kunagi enam ei tohi nõuda nende täitmist natuuras; need peavad olema asendatud maksuga, mis senikaua, kuni riigikassal pole spetsiaalseid summasid, langeb ilma erandita võrdselt kõigi kolme seisuse peale.

5. Hävitada feodaalkord; seoses sellega käskida ära muuta talupoegade maksud produktides ja rahas, senjööride õigused...

8. Hävitada igasugune kümnis kui täiesti vastukäiv omandi vabadusele ja kahjulik põllumajandusele.

10. Et igal külaelanikul oleks lubatud vilja vedada sellele veskile, kuhu ta ise tahab, ja et ta poleks kohustatud seda teatud kindlale veskile vedama, kuna see feodaalne õigus on endise feodaalkorra türanlikuks tagajärjeks.

11. Et oleks hävitatud tuvilad ja et iga kodanik, kes peab tuvisid või mingeid teisi linde, on kohustatud hoidma neid luku taga, et ära hoida kahjustusi, mille all inimesed juba ammust ajast kannatavad...

13. Et hävitataks eriline jahiõigus... ja et iga kodanik võiks seda kasutada, tegemata kahju ülejäänud elanikkonnale.

Küsimus dokumendi kohta.

Milliste seisuslike privileegide vastu protesteerisid talupojad?

Küsimusi.

1. Nimetage talupoegade koormised ja talupoegadelt võetavad maksud. Missugust mõju avaldas talupoegade seisukord põllumajanduse olukorrale Prantsusmaal? 2. Tõestage faktidega, et revolutsiooni eel hakkasid Prantsusmaal kujunema kapitalistlikud suhted. 3. Mis pidurdas Prantsusmaal põllumajanduse, tööstuse ja kaubanduse arenemist? Võrrelge tööstuse ja põllumajanduse arenemist Prantsusmaal ja Inglismaal.

10. SEISUSLIK KORD PRANTSUSMAAL. REVOLUTSIOONI PÕHJUSED.

Privilegeeritud seisused. Kuningavõim. Revolutsiooni eel olid Prantsusmaal valitsevateks seisusteks aadlikud ja vaimulikud — suurmaaomanikud. Need mõlemad olid eesõigustatud seisused. Nad olid vabastatud peaaegu kõikidest maksudest. Kõik kõrgemad ametikohad riigis ja kõik juhtivad kohad sõjaväes olid aadliku käes.

Erinevalt Inglismaast, kus aadel kasutas palgalist tööjõudu, tegeles kaubanduse ja tööstusega, elasid Prantsusmaa aadlikud talupoegadelt saadava feodaalse kruntrendi arvel ja püüdsid säilitada feodaalkorda. Sellepärast olid nad sügavalt vaenulikud revolutsiooni vastu. Eesrindlikke aadlikke oli Prantsusmaal vähe.

1774. aastal, pärast Louis XV surma tuli Prantsusmaal troonile Louis XVI. Ta oli piiratud mõistusega kangekaelne ja peale oma isiku kõige vastu ükskõikne inimene. Kuid see väliselt kohtlane paksuke oli suur kavaldaja ning sepitses rahva vastu intriige. Poliitilistes asjades oli ta oma naise, Austria keisri õe, valitsemishimulise ja kõrgi Marie-Antoinette'i tugeva mõju all. Kuninglikus nõukogus Louis XVI tavaliselt tukkus. Ta kaebas, et vaimne töö väsitab teda. Pühendades vähe aega poliitikale, oli kuningas seevastu asjatundja jahipidamises. Kuninga tallis oli 1857 hobust ja nende jaoks 1400 tallipoissi. Provintsis oli varuks veel 1200 hobust. Väljasõitudeks oli kuningal kasutada 217 tõlda.

Kuninga õukonda kuulusid kõige nimekamad, rikkamad aadlikud, aga samuti katoliku vaimulikkonna ladvik, kes said kuninga käsul määratu suurt rahalist tasu ja maavaldusi.

Kolmas seisus. Kõik, kes ei kuulunud kahte esimesse, eesõigustatud seisusesse, kuulusid *kolmandasse seisusesse*. Kolmanda seisuse rõhuva enamiku moodustasid talupojad. Siia kuulusid ka käsitöölised, töölised ja linnakehvistu. Juhtiv seisund kolmanda seisuse hulgas oli kodanlusel: kaupmeestel, pankuritel ja manufaktuuriomanikel.

Veel noore, alles kujuneva prantsuse töölisklassi koosseisu kuulusid manufaktuuritöölised, käsitöölised (sellid, õpipoisid), osa külakäsitöölisi ja suur hulk hooajatöölisi. Kõigi nende kihtide olukord oli äärmiselt raske. Tööpäev kestis varahommikust hilisööni. Töölisi koormasid rasked trahvid. Väga sageli toimusid manufaktuurides ülestõusud. Kuid manufaktuuritöölised ja üldse linna «alamkihid» polnud poliitiliselt veel iseseisvad, nad läksid alles koos kodanlusega.

Rikastunud kodanlased võistlesid toreduselt Prantsusmaa nimekate aadlikega. Nad ehitasid losse ja korraldasid hiilgavaid vastuvõtte. Viimastel aastakümnetel enne revolutsiooni hakkasid kodanlased laostunud aadlikelt suurel hulgal maid omandama ja seoses sellega hakkasid nad talupoegadelt saama feodaalset kruntrenti. Kuid poliitiliselt oli kodanlus täiesti õigusteta. See avaldus ka igapäevases elus. Nii näiteks ostis üks rikas kodanlane oma emale teatris looži. Kuid tuli nimekas aadlik ja kihutas kepiga vana naise loožist minema. Aadlikule ei tehtud selle eest midagi, sest naine, keda ta solvas, polnud aadlik.

Nagu me näeme, kuulus maa kahele esimesele seisusele: vaimulikele ja aadlikele. Nende privileegid olid tagatud seadusega. Seadus kinnitas samuti ka nende õigusetuse, kes kuulusid kolmandasse seisusesse.

Prantsuse revolutsiooni peapõhjus. Prantsusmaal laostasid talupoegade feodaalkohustused nende majapidamisi ega võimaldanud kasutada täiuslikumaid maaharimisvõtteid.

Tsunftisüsteem ja kuninga ametnike omavoli pidurdasid eesrindlikuma ja tootlikuma manufaktuuritööstuse arenemist. Feo-

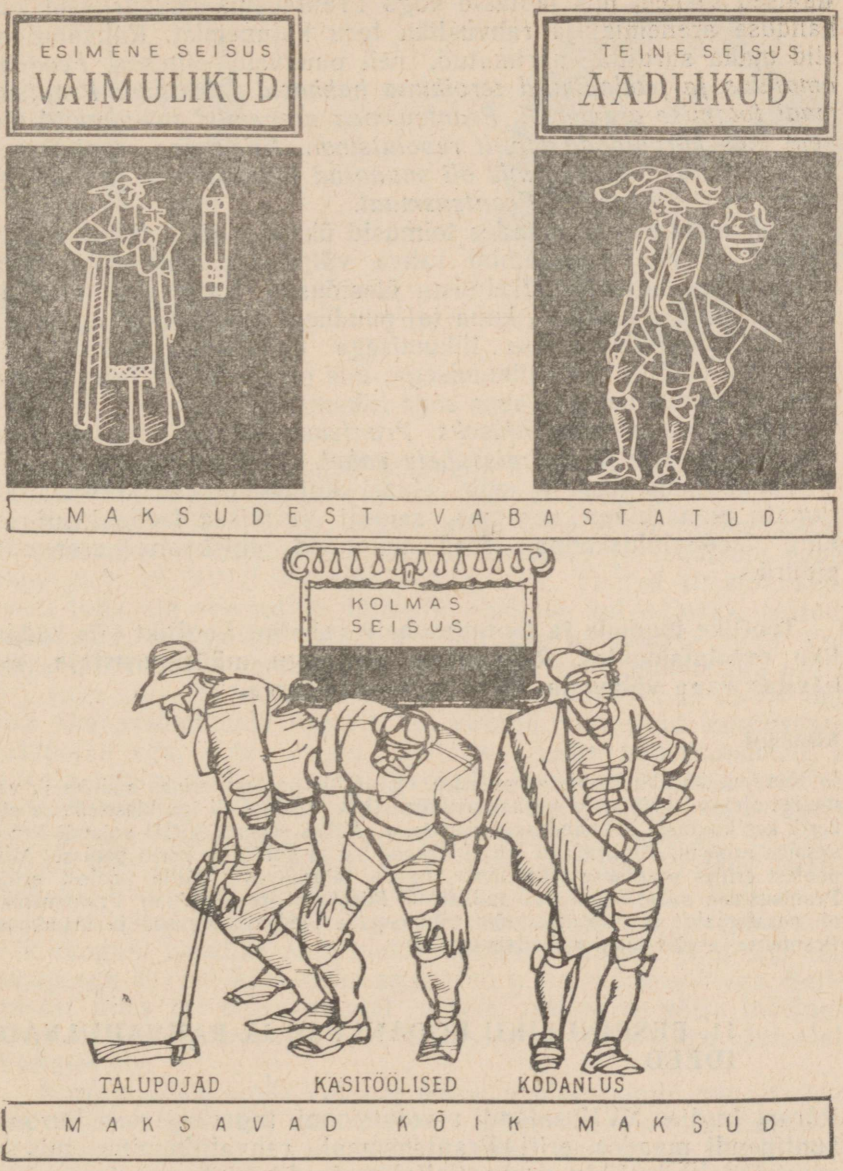

Kolm seisust Prantsusmaal.

daalsed tõkked, mis jaotasid kogu Prantsusmaa, pidurdasid kaubanduse arenemist ja rahvusliku turu kujunemist. Rahvahulgad olid maha surutud, harimatud, neil puudusid õigused. *Feodaalomandus ja feodaalkord tervikuna hakkasid takistama Prantsusmaal tootmise arenemist. Prantsusmaa arenemist takistavaid tõkkeid võis kõrvaldada ainult revolutsioon. Niisugune revolutsioon, kodanlik revolutsioon, mis oli suunatud feodaalkorra ja kuningavõimu vastu, küpseski Prantsusmaal.*

Maakohtades ja linnades toimusid üksteise järel üha ähvardavamalt ja üha sagedamini rahva väljaastumised feodaalkorra vastu. Tugevnesid linnakehvistu ülestõusud. Kaua aega ei olnud talurahvaliikumisel edu, kuna tal puudusid juhid, kodanlus aga ei tahtnud revolutsioonilise liikumisega ühineda. Lõpuks ühines kodanlus võimsa rahvaliikumisega, mis oli suunatud feodaalkorra vastu Prantsusmaal, ja asus selle liikumise etteotsa.

Revolutsiooni peapõhjuseks Prantsusmaal oli vastuolu tema tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel.

Feodaalomandus ja selle alusel kujunenud feodaalriik, piiramatu monarhiaga eesotsas, samuti ka teised feodaalasutused ning feodaalühiskonna ideed muutusid ühiskonna arenemise piduriks.

Tootlike jõudude ja tootmissuhete vaheline konflikt viis kodanliku revolutsioonini. Rahvamass oli nagu müüripurustaja, mis hävitas vana võimu ja purustas feodaalkorra.

Küsimusi.

1. Kes kuulusid kolmandasse seisusse? 2. Mille poolest erines aadlike ja vaimulike olukord kolmanda seisuse olukorrast? 3. Milline oli iga klassirühma olukord, kes kuulusid kolmandasse seisusse. 4. Milles seisnes XVIII sajandi Prantsusmaa erinevus Inglismaast oma ühiskondliku ja poliitilise korra poolest? Mille poolest erines prantsuse talurahvas inglise talurahvast? Mille poolest erines Prantsusmaa aadel Inglismaa aadlist? 5. Mispärast revolutsioon Prantsusmaal oli paratamatu? 6. Mispärast olid talupoegade feodaalkoormised ja maaomand Prantsuse revolutsiooni põhiküsimusteks?

11. EESRINDLIKU KODANLUSE JA RAHVAHULKADE IDEED.

Pärast Inglise XVII sajandi revolutsiooni tugevnes reas Euroopa kontinendi maades, eriti Prantsusmaal, rahvaliikumine, mis oli suunatud feodaalikke vastu. Sellel perioodil tekib oma koosseisult üsna ebaühtlane valgustusliikumine, mille järgi ajaloolased kogu XVIII sajandit nimetavad «valgustussajandiks». Eriti suur tähtsus oli valgustajatel, kes võitlesid aktiivselt feodaalkorra vastu. Elavneb ka eesrindlike kirjanike ja teadlaste võitlus feodalismi ühe tähtsama tugisamba — religiooni vastu. Marx kirjutas, et

Voltaire.

Montesquieu. *Medal.*

«suurvaimud on alati seotud rahvaga» ning nad kajastavad aega, «kui toimub käärimine sügaval alamkihtide hulgas».

Voltaire (1694—1778). Juba ammu enne revolutsiooni esitati Prantsusmaal kodanluse nõudmised kirjanike ja teadlaste poolt. Suur mõju oli XVIII sajandil Voltaire'il. Tuntud kirjanik, keda peeti tolle aja eesrindlike inimeste «mõtete valitsejaks», paljude näidendite, ajalooliste tööde ja poliitiliste brošüüride autor Voltaire sai kuulsaks oma vihaste ja kirglike väljaastumistega pärisorjusliku korra ja kiriku vastu. Voltaire kinnitas, et ta usuks aadlike «kaasasündinud» õigusi, kui rüütlid sünniksid kannustega, talupojad aga, sadul seljas. Voltaire nõudis konstitutsiooni, et piirata kuningavõimu, ta nõudis aadli ja vaimulikkonna privileegide kaotamist. «Ta lõi ja kõrvetas nagu välk» (Herzen). «Purustage vana pettusehoone!», «Lömastage kõlvatu elukas!» kutsus üles Voltaire. «Kõlvatuks elukaks» nimetas Voltaire Prantsusmaal valitsevat katoliku kirikut. Seejuures arvas Voltaire, et «alamrahvas tuleb hoida ranges sõnakuulmises», et lihtrahvale on usk «koguni kasulik» ning oleks võimatu valitseda isegi ühe küla talupoegi, kui see küla oleks asustatud jumalakartmatutega. Sellepärast ütles ta: «Kui jumalat poleks, tuleks ta välja mõelda.» Oma mõisas aga püstitas ta mälestussamba pealkirjaga «Jumalale Voltaire'ilt».

Korramuutusi ootas Voltaire mitte revolutsioonilt, mida ta kartis, vaid «valgustatud valitsejalt» — filosoofilt. *Voltaire väljendas selle osa kodanluse ja eesrindlike aadlike vaateid, kes püüdsid piirata kuninga absoluutset võimu, hävitada katoliku kiriku mõju, kuid kartsid rahvahulki ja revolutsiooni.*

Montesquieu (1689—1755). Voltaire'iga ühel ajal väljaastunud Montesquieu, kes oli päritolult aadlik, võitles samuti piiramatu kuningavõimu ja katoliku kiriku vastu. Montesquieu ülistas Inglise parlamentaarset korda ja nõudis prantsuse kodanlusele

samasugust mõjuvõimu, nagu oli inglise kodanlusel. Seega Montesquieu arvates pidi kuningas jagama oma võimu kodanlusest ja aadlikest koosneva parlamendiga. Montesquieu oli *konstitutsioonilise monarhia*, s. o. niisuguse monarhia poolt, kus konstitutsioon näeb ette kodanluse ja aadlike osavõtu parlamendi kaudu riigiasjade otsustamisest.

Voltaire ja Montesquieu suunasid oma löögid piiramatu kuningavõimu ja selle ustava toe — katoliku kiriku vastu. Kuid nad tahtsid kuningavõimu ainult piirata. Üks teine prantsuse kirjanik — Rousseau — tahtis kuningavõimu hoopis hävitada ning kehtestada vabariiki. Erinevalt Voltaire'ist ja Montesquieu'st arvas Rousseau, et suuromandusele on vaja lõpp teha.

Rousseau (1712—1778). Jean-Jacques Rousseau oli šveitsi käsitöölise, kellassepa poeg. Ta sündis Genfis ja oli Genfi linna rikka ülemkihi ning käsitööliste ja talupoegade vahel toimuva alalise võitluse tunnistajaks.

«Inimene sündis vabana, kuid ta on kõikjal ahelais,» kirjutas Rousseau. Nagu võrdsustajad Inglise revolutsioonis või nagu Jefferson Ameerika revolutsioonis, arvas ka Rousseau, et võim peab kuuluma rahvale, et rahval on endal õigus korraldada riigi valitsemist. Rousseau nõudis, et igaüks töötaks. «Iga logelev kodanik on varas,» kirjutas ta. «Ühiskonna seisukorra parandamiseks,» kirjutas Rousseau, «on vaja, et igaühel oleks küllaldaselt ja kellelgi ei oleks liiga palju.» Rousseau arvas ebaõigelt, et omandust võib säilitada ja seda samal ajal piirata, muutes ta väikeomanduseks. *Rousseau väljendas väikekodanluse (väikeomanike) — käsitööliste ja talurahvahulkade meeleolu.* Sealjuures Rousseau ei

Rousseau.

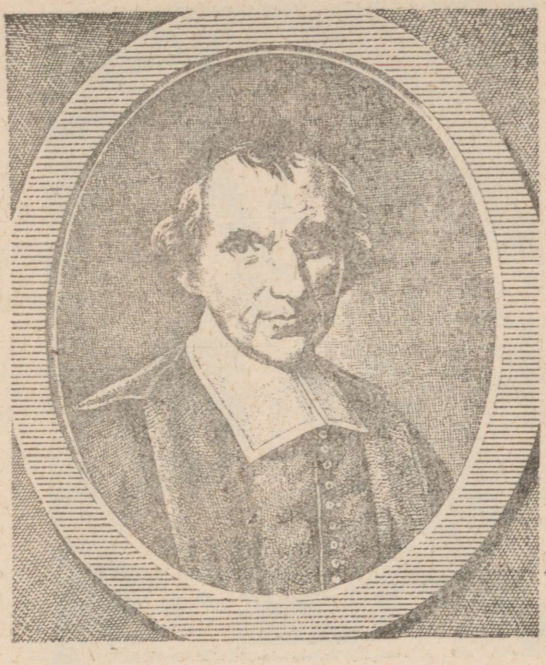

Meslier.

mõistnud, et valdav osa väikeomanikke laostub ja ainult tühine osa neist muutub suuromanikeks, ettevõtjateks-kapitalistideks. Nõudes, et oleks lubatud ainult väikeomandus, kutsus Rousseau ühtlasi üles feodaalomanduse revolutsioonilisele hävitamisele. Sellepärast oli Rousseau õpetus tema ajal revolutsiooniline. Ent kutsudes üles aadlike feodaalmaavalduse hävitamisele ja kaitstes eraomandust, võitles Rousseau sel viisil tegelikult kodanliku korra kehtestamise eest.

Meslier (1664—1729). XVII sajandi lõpul ja XVIII sajandi alguses elas Prantsusmaal vaene külapreester Jean Meslier. Kangru pojana tundis ta palavalt kaasa talupoegade kannatustele, keda rõhusid senjöörid. Meslier'st jäi järele ta «Testament». Selles töös kuulutas ta sõja jumalale, kuningale ja rikkaile. Kui Rousseau kaitses väikeomandust, siis Meslier tegi ettepaneku anda maa kommunistlikel alustel üldiseks kasutamiseks. Seda nõudis ta inimkonna õnne nimel. Pöördudes rahva poole, kirjutas Meslier: «Teie peate ülal mitte ainult oma kuningaid ja oma printse, vaid sellele lisaks peate te veel ülal kogu aadlit, kogu vaimulikkonda, kõiki munki... kõiki söödikuid ja kasutuid inimesi, kes üldse maa peal elavad.»

Meslier oli ekspluataatorite omanduse revolutsioonilise hävitamise poolt. Ta väljendas külakehvistu, puudusest rusutud talupoegade, sulaste igatsusi.

Diderot.

Entsüklopedistid. Diderot. 1751. aastal ilmusid Prantsusmaal kuulsa «Teaduste, kunstide ja käsitööde entsüklopeedia» esimesed köited. Seda väljaannet toimetas filosoof Diderot. «Entsüklopeedia» väljaandmisest võtsid osa Voltaire, Rousseau ja paljud teised silmapaistvad kirjanikud.

Selle «Entsüklopeedia» ilmumine oli suursündmuseks. Selles anti Prantsusmaal eksisteerivate mitmesuguste tootmisalade — manufaktuuride, põllumajanduse üksikasjaline kirjeldus, kusjuures kirjeldati parimaid tootmise näidiseid.

Kuid «Entsüklopeedial» oli ka veel teine, palju suurem tähtsus. See polnud mitte ainult käsitööde entsüklopeedia, see oli ka teaduste entsüklopeedia. «Entsüklopeedias» avaldati pikki artikleid, terveid teaduslikke uurimistöid. Entsüklopedistid süstematiseerisid kõik XVIII sajandi keskpaigaks kogutud teadmised.

Peamine oli aga see, et kogu «Entsüklopeedial» oli võitlev, poliitiline iseloom. Diderot kuulutas lepitamatu võitluse katoliku usule, võttis halastamatu kriitika alla feodaal-absolutistliku korra asutused. Ta arvas, et mitte usk, vaid mõistus peab olema inimeste tegevuse aluseks.

Astudes välja feodaalse ekspluateerimise ja piiramatu kuningavõimu vastu, kujutasid teadlased ja kirjanikud endale erinevalt võitluse eesmärki. Kuid vaatamata vaadete erinevusele, ühendas kõiki valgustajaid veendumus mõistuse võidus, mida nad vastandasid usule.

Prantsusmaa eesrindlikud inimesed polnud alati järjekindlad feodaalrõhumise ja kiriku ülevõimu kritiseerimisel. Kuid nende ideed mängisid revolutsiooni ettevalmistamisel ja selle käigus suurt osa. Tekkides feodaalkorra sügava kriisi ajajärgul, soodus-

tasid nad selle lammutamist. Nende ideid võtsid ühiskonna eesrindlikud ringkonnad ja ka eesrindlikud inimesed rahva hulgast (seda võrd kui nad jõudsid harimata rahvani) üleskutsena võitlusele.

DOKUMENT.

VOLTAIRE'I VÕITLUS KATOLIKU KIRIKU VASTU.

... Kirik on alati tahtnud laieneda ja kasutas kõikvõimalikke relvi, et võtta meilt meie vara ja meie elu... Kirikuajalugu — see on alaliste tülide, pettuste, tagakiusamiste, kelmuste... ja tapmiste ajalugu ning sellesamaga on tõestatud, et kuritarvitused kuuluvad asja olemuse juurde, nagu on tõestatud, et hunt on alati olnud kiskja ning sugugi mitte mõnede juhuslike kuritarvituste tagajärjel pole joonud meie lammaste verd.

Usk toob kaasa... ainult kurjust...

Kuhu ka ennast ei pööraks, kõikjal näete, et vaimulikud propageerivad ainult tapmist.

Küsimusi.

1. Missuguste klassikihtide huve väljendasid Voltaire, Montesquieu, Rousseau ja Meslier? 2. Milles erinevad Rousseau ja Meslier suhtumine omandisse? 3. Mispärast rida prantsuse XVIII sajandi kirjanikke astus teravalt välja katoliku kiriku vastu? Kelle huve nad väljendasid?

12. REVOLUTSIOONI ALGUS.

Revolutsiooni eelõhtul. Talupoegade ja linnakehvistu olukord halvenes revolutsiooni eel iga aastaga. Dijonis nõudsid nälgivad töölised ja talupojad võimudelt leiba. Linna komandant vastas mõnitavalt: «Rohi on põllul juba suureks kasvanud, minge ja sööge seda.»

Talupoegade suurenev laostumine vähendas järsult maksude laekumist riigikassasse. Samal ajal jätkas kuningas tohutute summade kulutamist oma vajadusteks ja suurteks kingitusteks aristokraatidele. Kuningas tahtis näiteks osta endale veel üht lossi, mille peale kulus 10 miljonit livri [1]. Kuninganna ei tahtnud temast maha jääda ja nõudis ka endale lossi Pariisi lähedale. See läks maksma 6 miljonit livri. Samal ajal polnud enam võimalik maksudega palju raha välja pumbata, kodanlus aga keeldus raha laenuks andmast.

Rahapuudus muutus järjest teravamaks. Ministrid kulutasid seadusevastaselt raha, mis oli määratud invaliididele ja haiglatele annetamiseks. Lõpuks pani riigikassa 1788. aastal maksed seisma. Siis kerkis kogu oma teravuses üles aadlike ja vaimulike maksustamise küsimus.

[1] Livr — hõbemünt, umbes 35 kopikat kullas.

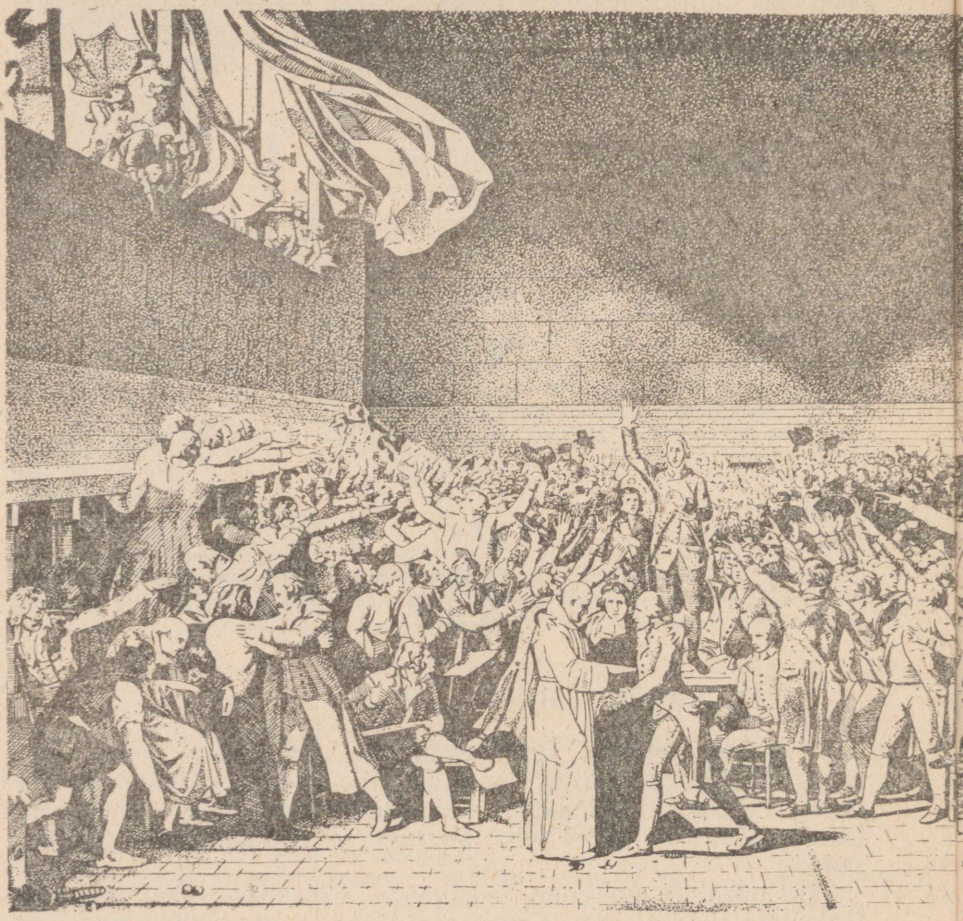

Generaalstaatide kokkukutsumine. Väljapääsmatu olukorra tõttu oli kuningas sunnitud nõustuma *Generaalstaatide* kokkukutsumisega, mida polnud 1614. aastast saadik tehtud. Generaalstaatide koosseisu kuulusid kõigi kolme seisuse esindajad. Louis XVI lootis saada Generaalstaatide nõusolekut uueks laenuks ja uuteks maksudeks.

Kolmanda seisuse saadikuteks osutusid kodanluse ja kodanliku intelligentsi esindajad: advokaadid, notarid ja arstid. Generaalstaatidesse ei pääsenud mitte ükski talupoeg, mitte ükski tööline. Kolmanda seisuse saadikute hulgas oli juhtiv seisund rahanduslikul ja kaubanduslikul suurkodanlusel (pankuritel ja suurkaupmeestel).

Generaalstaadid avati varakate klasside lõhenemise, rahva-

Vandetõotus pallimängusaalis.

hulkade olukorra järsu halvenemise, üldise ärevuse, talupoegade ülestõusude ning manufaktuuritööliste ja linnakehvistu väljaastumise õhkkonnas.

Sel ajal, öeldes V. I. Lenini sõnadega, *Prantsusmaa «alamkihid ei tahtnud», aga «ülemkihid ei saanud» elada endist viisi.* [1]

Kuid ekspluataatorlikud klassid ei anna oma võimu vabatahtlikult ära. Valitsevat klassi võib kukutada ainult siis, kui toimuvad rahvahulkade revolutsioonilised väljaastumised, kui rahval on juht. Selline juht oli XVIII sajandil revolutsiooniline kodanlus.

Generaalstaatidest Asutava Koguni. Generaalstaadid avati 5. mail **1789** Versailles's. Kuningas ja õukondlased ei tahtnud

[1] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 187.

Generaalstaate kokku kutsuda Pariisis, sest nad kartsid pealinna revolutsiooniliselt meelestatud rahvahulki. Vaimulikkond oli uhkelt riietatud valgeisse ja violetseisse siidtalaaridesse. Aadlikud olid rikkaliku kuldtikandiga kuubedes. Kolmandale seisusele olid ette nähtud tagasihoidlikud mustad ülikonnad. Kui kuningas troonile istus ja kombekohaselt kübara pähe pani, katsid ka aadlikest ja vaimulikest saadikud pead, kasutades vana eesõigust. Ülikute imestuseks ja meelepahaks kolmanda seisuse saadikud, kes pidid kuningat kuulama põlvele laskudes ja paljapäi, katsid samuti pead ja kuulasid kuninga kõnet püsti seistes. Kuninga kõne oli lühike. Ta käskis anda raha, kaebas meelteärevuse üle ja hoiatas uuenduste eest.

Kõigil järgnevatel päevadel oli hoone, kus Generaalstaadid istungeid pidasid, ümbritsetud üha kasvavate revolutsiooniliste rahvahulkadega, kes olid tulnud Pariisist Versailles'sse, et ässitada koosolekut võitlusele kuninga vastu. 17. juunil kuulutasid kolmanda seisuse saadikud end kogu rahva esindajateks — *Rahvuskoguks* — ja otsustasid, et kui neid sunnitakse laiali minema, siis kutsuvad nad elanikkonna üles katkestama maksude maksmise. Koosolek põhjendas oma ettepanekut sellega, et kolmandasse seisusesse kuulub 96% kogu rahvast. Ühtlasi teatas Rahvuskogu, et kuningal ei ole õigust tema otsuseid tühistada või seisma panna. Sel viisil kuulutasid kolmanda seisuse esindajad end revolutsioonilisel teel kõrgeimaks võimuks riigis.

Kolme päeva pärast, 20. juunil, kui Rahvuskogu tahtis järjekordset istungit pidada, leidis ta oma ruumi uksed suletuina. Selgus, et Louis XVI, kes soovis Rahvuskogu tööd nurja ajada, oli andnud korralduse remondi ettekäändel ruum sulgeda. Saadikuid see ei heidutanud; nad kogunesid lähemas vabas ruumis — pallimängusaalis (seal mängiti tennisega sarnanevat mängu) — ja tõotasid suure vaimustusega mitte enne laiali minna, kuni on välja töötatud konstitutsioon.

Varsti kuulutas Rahvuskogu end *Asutavaks Koguks*, s. o. koguks, kes töötab välja ja kehtestab uue konstitutsiooni. Nendel päevadel tuletati tihti meelde Rousseau' sõnu, et rahval endal on õigus korraldada riigi valitsemist.

Kuningas teatas, et ta lepib Asutava Kogu olemasoluga. Aga see oli ainult silmakirjaks. Salaja otsustas kuningas tarvitusele võtta jõu. Versailles omandas sõjaväelaagri ilme. Koosolekusaal piirati jälle valve poolt ümber. Pariis piirati ümber kahekümne tuhande mehelise sõjaväega. See kutsus pealinnas esile suure ärevuse. Pariislaste kogunemiskohaks sai ühe palee (Palais Royali) aed. Aed oli kogu aeg rahvast tulvil. Kõnelejaks võis olla igaüks. Seal räägiti Pariisi ähvardavast ohust ning otsustati vastupanu avaldada.

Kuningas valmistas ette arveteõiendamist pealinna elanikkonnaga. Protestiks tulid Pariisis rahvahulgad tänavale. 12. juulil

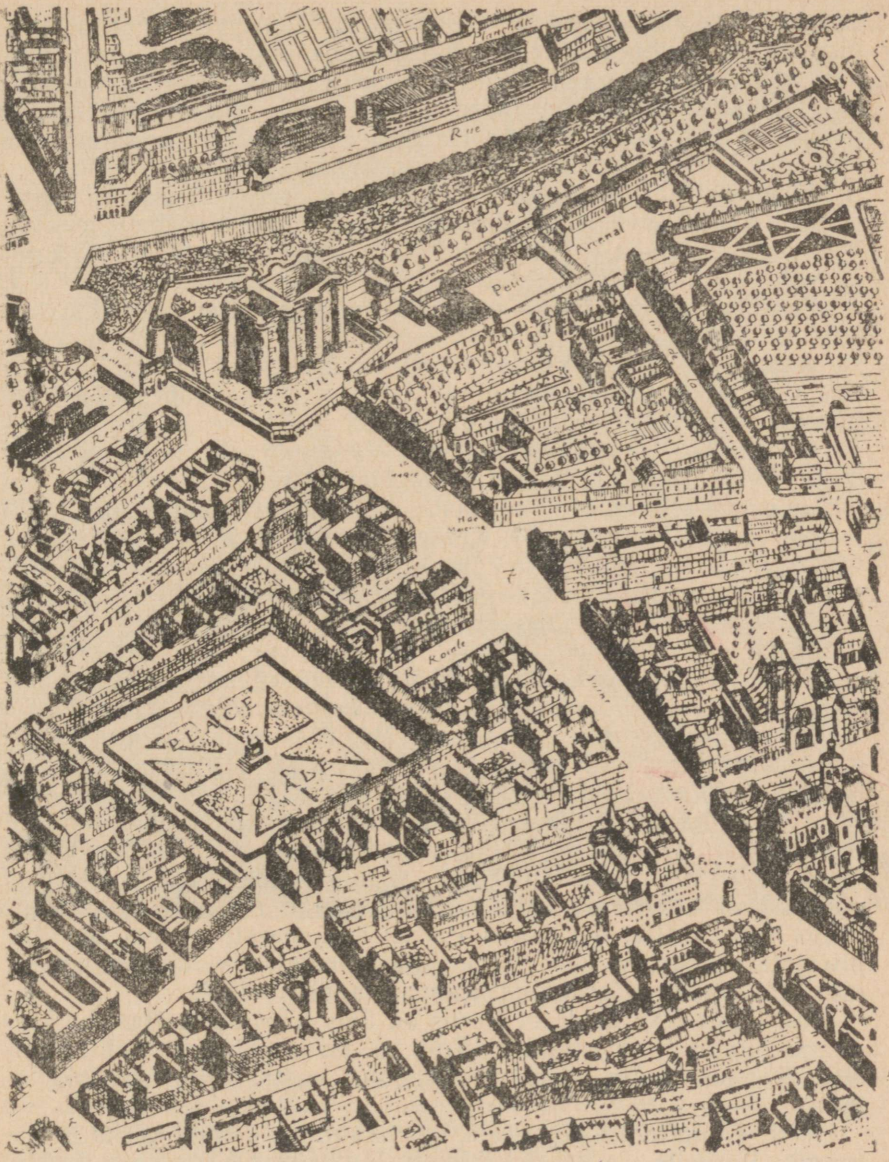

Pariisi linnaosa plaan (rajoon Bastille' juures).

tungis saksa palgatragunite rügement kallale relvastamata rahvahulgale. Kõlas hüüe: «Relvad kätte!» Siis ühines rahvaga prantsuse kaardiväerügement. Sellesama päeva õhtul algas üldine ülestõus. Hakkas kõmisema häirekell. Raekotta (linnaomavalitsuse hoonesse) kogunenud rahvas otsustas saadikud linnarajoonidesse saata, et rahvast üles kutsuda relvastuma.

Järgmisel päeval tungis rahvahulk arsenali ja purustas relvapoed. Relvade arvu suurendamiseks käskis raekojas moodustatud komitee valmistada 50 000 piiki. Töö käis täies hoos. Linn oli kogu öö valgustatud. Põlesid tõrvatünnid ja rasvapannid.

Bastille' vallutamine — revolutsiooni algus. Pariisis valmistuti kuninga vägesid lahinguga vastu võtma. **14. juulil 1789. a.** tekkisid kuuldused selle kohta, et iidses kuninga kindlusvanglas *Bastille*'s olevat suurtükid suunatud linnale. Kõlas hüüe: «Bastille' juurde!» Neli tundi kestis kindluse visa piiramine, kuid siis lähenesid kaardiväelased suurtükkidega. Nähes, et alistumine on vältimatu, tormas Bastille' komandant põleva süütenööriga püssirohulao juurde, et kindlus õhku lasta. Sõdurid peatasid komandandi ja avasid Bastille' väravad. Komandant tapeti. Kõigil tänavail ja väljakuil kõlasid hüüded: «Võit! Võit!» Bastille' ründamisest võtsid osa puusepad, mööbelsepad, kingsepad, lihttöölised, kangrud ja väikekaupmehed. Võitlejate nimekirjas ei olnud ühegi kapitalisti nime.

Bastille'i vallutamine oli revolutsiooni alguseks, sest sellel päeval alustasid rahvahulgad võitlust kuningavõimu vastu.

Ööl vastu 15. juulit ei maganud Pariisis keegi. Nüüd ei kahelnud enam keegi, et kuninga väed hakkavad pealinna ründama. Kogu elanikkond hakkas linna kindlustama. Kaevati üles tänavasillutist, ehitati barrikaade, taoti piike ja valati kuule. Naised kandsid katustele kive, et neid sealt sõdurite pihta pilduda. Relvastuti püsside, odade ja kaigastega. Juba sel ajal, kui toimus võitlus Bastille' pärast, astusid mõned kodanluse kihid reeturlikult rahva vastu välja. Nii saatis Pariisi kaupmeeste vanem Bastille' piirajatele kaste, millele oli kirjutatud «Relvad», kuid tegelikult olid seal vanad riideräbalad. Rahvas tappis reeturi.

Kui Louis XVI öeldi, et Pariis on üles tõusnud ja Bastille langenud, hüüdis ta imestunult: «Kuid see on ju mäss!» — «Ei, valitseja. See pole mäss, vaid revolutsioon,» vastas talle üks õukondlane.

Mitte enam lootes sõjaväele, kartis kuningas anda käsku pealetungiks Pariisile. Ta ilmus isiklikult Asutavasse Kogusse ja teatas, et ta annab sõjaväele käsu lahkuda Pariisist ja Versailles'st. Kui teade Bastille' vallutamisest jõudis teistesse Euroopa maadesse ja Ameerikasse, tervitasid eesrindlikud inimesed suure vaimustusega seda hoopi absolutismi pihta Prantsusmaal.

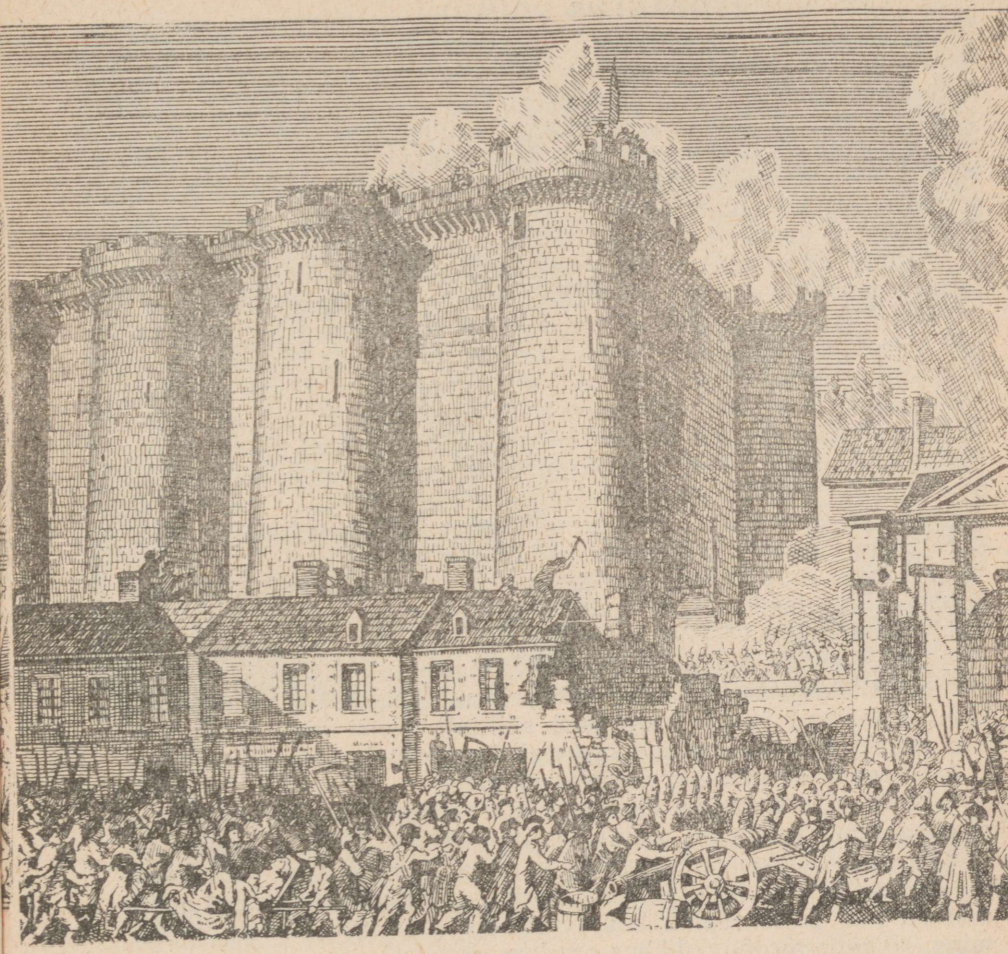

Bastille' vallutamine 14. juulil 1789. a.

Küsimusi.

1. Tõestage faktidega, et revolutsiooni eelõhtul Prantsusmaal «alamkihid ei tahtnud», aga «ülemkihid ei saanud» elada endist viisi. 2. Kuidas muutusid Generaalstaadid Asutavaks Koguks? Milline oli selle sündmuse tähtsus? 3. Mispärast oli Bastille' vallutamine revolutsiooni alguseks?

13. SUURKODANLUS VÕIMUL.

Rahvahulkade revolutsiooniliste väljaastumiste tugevnemine. Rahvahulkade esimene väljaastumine, mis oli suunatud kuningavõimu vastu, lõppes võiduga. Rahvas kukutas piiramatu monarhia. Selle võidu kasutas ära suurkodanlus, kes haaras võimu ja asus välja andma seadusi oma võimu kindlustamiseks. Võitluses võimu pärast organiseeris kodanlus oma relvastatud jõud — *Rahvuskaardi*, mille koosseisu võeti peamiselt rikkaid inimesi.

Asutav Kogu hakkas välja andma seadusi, küsides igal üksikjuhul nõusolekut kuningalt, keda endiselt peeti riigipeaks.

Bastille' vallutamine oli signaaliks rahvaliikumise puhkemisele provintsis. Igal pool linnakeskustes võttis kodanlus, kasutades rahvaliikumist, Pariisi eeskujul võimu enda kätte. Maal kasvasid siiani lahus toimunud talurahvaülestõusud revolutsiooniks. Kogu Prantsusmaal kõmises häirekell. Talupojad haarasid vikatid, hangud ja koodid. Põlesid senjööride lossid. Dokumendid, kuhu olid sisse kantud talupoegade feodaalkoormised, põletati tuleriitadel. Mõisnikele saabusid «suure hirmu» päevad. Mõned neist panid oma asjad kokku ja põgenesid välismaale.

Rahutuks muutusid ka aadlike ja vaimulike esindajad Asutavas Kogus. Nad otsustasid, et enda päästmiseks on vaja teha mõningaid järeleandmisi. 1789. aasta 4. augusti ööl tühistas Asutav Kogu aadlike vananenud, vähem tähtsad feodaalprivileegid (õiguse pidada tuvilaid, õiguse jahipidamisele talupoegade maadel). Ent kõik tähtsamad feodaalkoormised säilitati. Neist pidid talupojad end vabaks ostma äärmiselt rasketel tingimustel, mida oli võimatu täita. Seepärast jätkusid ülestõusud maal.

«Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon». Koostades Prantsusmaa konstitutsiooni, töötas Asutav Kogu 1789. a. Ameerika Iseseisvusdeklaratsiooni» eeskujul välja *«Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni»*. Selles kuulutati pidulikult välja need põhimõtted, mis pidid saama konstitutsiooni aluseks: seisuste kaotamine, kõikide võrdõiguslikkus seaduse ees.

Kui feodaalsel Prantsusmaal oli rahvale sisendatud mõtet, et maad võivad valitseda ainult kuningas ja aadlikud, siis nüüd deklareeriti selles tähtsaimas riiklikus dokumendis, et võim peab kuuluma rahvale, et *ainsaks võimu allikaks* on rahvas.

«Inimesed sünnivad vabadena ja võrdõiguslikena,» öeldi deklaratsioonis. See suur loosung innustas paljude maade rahvaid. Kuid sellessamas deklaratsioonis oli ka kirjutatud: «Omand on puutumatu ja püha õigus.» Järelikult kinnitas «Deklaratsioon» kodanliku korra aluse.

Kodanliku omanduse väljakuulutamine, mis polnud seotud feodaalsete kitsenduste ja kohustustega, oli progressiivne, sest «Deklaratsioon» andis löögi feodaalsetele privileegidele, feodaalsele omavolile. Ta kuulutas välja kõikide võrdsuse seaduse ees, kuid

Ülestõusnud rahvas on tunginud Bastille' kasemattidesse.

see oli võrdsus ainult sõnades, sest kodanlikku omandit kinnitades lõi ta uue varandusliku ebavõrdsuse, kuulutas välja mitte vabaduse, vaid ühtede inimeste uue sõltuvuse teistest, tööliste ja talupoegade sõltuvuse kapitalistidest.

Õukonna vandenõud. 1789. aasta 5.—6. oktoobri sündmused. Louis XVI otsustas revolutsiooni maha suruda. 1789. aasta oktoobri alguseks oli Versailles'sse ja Pariisi lähistele uuesti koondatud suured sõjaväeosad. Peamine lootus pandi sakslastest ja šveitslastest palgasõduritele. Kuninga lähikondlaste vandenõu eesotsas seisis rahva poolt vihatud austerlanna Marie-Antoinette.

Sel ajal elas Pariisi elanikkond väga rasketes tingimustes. 1789. aastal maad tabanud tugeva viljaikalduse tagajärjel tekkis üks hirmsamaid XVIII sajandi näljaaegu. Saanud teada, et kuninga poolehoidjad valmistuvad arveteõiendamiseks, asusid Pariisi käsitöölised, töölised ja väikekodanlus koos naistega teele Versailles'sse, hüüdes: «Leiba! Leiba!» Räägiti, et kuningas olevat käskinud vilja ära peita. Kui rahvas jõudis Versailles'sse, nägi ta, et kuninga perekonna tõllad on sõiduvalmis. Levis kuuldus, et

Rahvuskaartlane.
Skulptuur.

kuningas tahtvat põgeneda välismaale, et sealt interventide vägedega tulla Pariisi. Rahvas vahistas kuninga ja kuninganna ning viis nad vangidena Pariisi. Ka Asutav Kogu kolis üle Pariisi.

Kuninga uus põgenemiskatse. Tulistamine Marsi väljakul. Asutav Kogu võttis vastu seadused kontrrevolutsiooniliste emigrantide varanduse konfiskeerimise ja nende surmamõistmise kohta. Revolutsiooni vihkav kuningas ootas vaid juhust, et põgeneda Prantsusmaalt ja saada toetust feodaalriikidelt. 1791. aastal kogunes enamik Prantsusmaalt põgenenud emigrante piirilähedasse Saksa linna Koblenzi ja ootas seal märguannet väljaastumiseks.

Kuningas laenas Pariisi pankureilt raha, hankis endale võltsitud Vene passi ja sõitis 20. juunil salaja ühes perekonnaga Belgia piirile, kuhu aegsasti olid koondatud väeosad, kelle juhtiv koosseis oli kuningale ustav. Teel, Varennes'i linna lähedal, tundis postijaama ülem ettevaatamatult tõlla aknast väljavaatava kuninga ära. Patrioodid andsid häiret. Rahva valve all toimetati kuningas Pariisi tagasi. Varsti sai kuninga põgenemiskatse teatavaks kogu Prantsusmaal.

Pariisi rahvahulgad nõudsid kohut kuninga üle, kes valmistas ette kontrrevolutsioonilist riigipööret. Kuid Asutav Kogu, kes kartis, et kuninga kukutamisega algab massiline rahvaliikumine mõisnike ja kodanluse vastu, võttis kuninga oma kaitse alla ning püüdis teda süüst puhtaks pesta. Teatati, et kuningas ei põgenenud, vaid «rööviti». Kui suur rahvademonstratsioon tuli Marsi väljakule[1] nõudmisega kukutada kuningas ja kehtestada vabariik, saatis kodanlus demonstrantide vastu Rahvuskaardi Lafayette'i juhtimisel. Rahvuskaart ajas relvastamata patrioodid püssitule kogupaukudega laiali. *Rahvademonstratsiooni tulistamine 17. juulil 1791. aastal oli revolutsiooni käigus tähtsaks pöördepunktiks. Rahanduslik*

[1] Marsi väljak — väljak, kus toimusid sõjaväeparaadid.

kodanlus — suurkaupmehed ja pankurid, kel esialgu oli eesmärgiks piirata kuningavõimu ja kel oli juhtiv positsioon Asutavas Kogus, astus nüüd avalikult välja kuninga poolel ja rahva vastu.

1791. aasta konstitutsioon. 1791. aasta septembris võttis kodanlik Asutav Kogu vastu konstitutsiooni. Prantsusmaal säilitati monarhia, kuningale jäi isegi õigus Asutava Kogu poolt vastuvõetud seadusi kuni neljaks aastaks seisma panna. 1789. aasta «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis» väljakuulutatud õiguste võrdsuse asemel said valimisõiguse ainult kodanikud, kes omasid varandust. Naistel ei olnud valimisõigust. Tulnud võimule, kaotas kodanlus tsunftid ja tööstuse riikliku reglementatsiooni. Peamiseks maksuks sai maamaks.

Prantsusmaa endine jagunemine provintsideks, mis vastas endiste feodaalsete kuning- ja vürstiriikide piiridele, kaotati. Maa jaotati 83-eks territooriumilt enam-vähem võrdseks departemanguks, mis said oma nime lähedal asuvate jõgede ja mägede järgi. Kaotati kõik sisetollipiirid. Töötati välja ühtne mõõdusüsteem, mis pidi asendama loendamatu hulga kohalikke mõõte. Senjööride kohus asendati vandemeeste kohtuga. Juutidele anti teistega võrdsed õigused.

Kuna absoluutne monarhia oli põhjustanud Prantsusmaa täieliku laostumise ja tühjendanud riigikassa, oli vaja leida uusi tuluallikaid. Tugev löök anti katoliku kirikule: kirikutelt ja kloostritelt võeti nende maavaldused ning anti riigile. Vaimulikud hakkasid nüüd nagu ametnikudki palka saama. Vaimulikud ei suutnud andestada sissetulekuallikate kaotust ja alustasid ägedat võitlust, et taastada kuninga ja aadlike võim ning tagasi saada oma omandit.

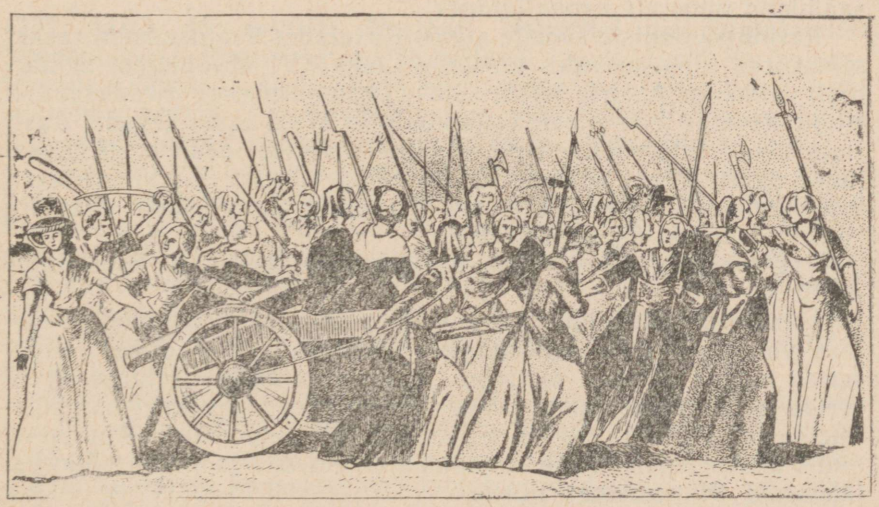

Naised ründavad Versailles'd 1789. a. oktoobris. *Rahvalik puugravüür. XVIII sajand.*

Astunud rea progressiivseid samme, kitsendas Asutav Kogu samal ajal rahvahulkade õigusi. Juba 1789. aasta oktoobris, pärast Pariisi rahvahulkade retke Versailles'sse, anti välja seadus, mis lubas võimudel tulistada relvastamata rahvahulka, kui see keeldub laiali minemast. Seoses suurte streikidega hakkasid töölised ametite järgi ühingutesse koonduma: puusepad organiseerisid vastastikuse abistamise ühingu, trükkijad trükitööliste liidu. Siis avaldas Asutav Kogu 1791. aastal saadik Le Chapelier' poolt esitatud seaduse, mis keelas tööliste organisatsioonid. Streikide algatajaid ja neist aktiivselt osavõtjaid karistati trahvi ning vangistusega.

Ka talupojad ei olnud rahul, sest nende põhilised feodaalkoormised säilisid. Talupojad tahtsid mitte ainult feodaalkoormiste likvideerimist, vaid ka mõisamaade võrdset jaotamist. 1790. aastal kirjutas üks poliitilise klubi «Sotsiaalne ring» liige Fochet: «Igal inimesel on õigus maale ja tal peab olema oma maatükk, mis kindlustab talle äraelamise. Ta saab maavaldamise õiguse tänu oma tööle, ja tema osa (maatükk) peab olema võrdne selle tööga.» Siin avaldub võrdsusidee, mis tekkis talupoegade, käsitööliste ja tööliste hulgas. Taoliste plaanide aluseks oli soov hävitada igasugune ekspluateerimine.

Linnades tugevnesid kehvikute väljaastumised, maal aga kasvas talurahvaliikumine. Neis tingimustes valiti 1791. aasta konstitutsiooni alusel *Seadusandlik Kogu*. 1. oktoobril 1791. alustas Seadusandlik Kogu tööd.

Seadusandlikus Kogus oli ülekaalus suurkodanlus. Suur mõju oli saadikutel, kelle hulgas olid mitmed üsna aktiivsed Gironde'i departemangu esindajad. Neid kaubandus-tööstusliku kodanluse saadikuid nimetati *girondiinideks*.

Revolutsiooniliste sõdade algus. Kasutades Prantsusmaa rasket seisukorda ning soovides taastada Louis XVI absoluutset monarhiat, valmistus Austria keiser sõjaks Prantsusmaaga. Seadusandlik Kogu otsustas teda ennetada ja kuulutas 1792. aasta kevadel Austriale sõja. Interventide-kontrrevolutsionääride pealetungi tagasi lüües pidas Prantsusmaa õiglast sõda. Rahva huvid nõuavad rahvahulkade kõige aktiivsemat ja ennastsalgavamat osavõttu riigi kaitsmisest õiglases sõjas.

Prantsusmaa astus sõdade ajajärku, mis kestis üle kahekümne aasta.

Isamaa on hädaohus. Sõda Austria ja temaga liitunud Preisimaa vastu algas Prantsusmaale ebaõnnestunult. Aadlikest ohvitseride hulgas pesitses reetmine. Sõdurid kaotasid usalduse ohvitseride ja kindralite vastu. Distsipliin nõrgenes. Prantsusmaa sõjaline seisukord halvenes ka selle tõttu, et reetur Marie-Antoinette andis austerlastele välja sõjaplaanid. Austria ja Preisi sõjaväed lähenesid Prantsusmaa piirile.

Eeslinnade tööliste survel otsustas Seadusandlik Kogu kutsuda provintsist Pariisi 20 000 vabatahtlikku ja organiseerida Pariisi

all sõjaväelaagri. Kuningas keelustas selle dekreedi. See kutsus esile pahameeletormi kogu maal. Kuninga keelust hoolimata moodustati kogu maal vabatahtlike salku, kes ruttasid Pariisi kaitsma. Relvastatud marseilaste salgad tulid uue revolutsioonilise lauluga — «Marseljeesiga». Selle algus on järgmine:

Allons, enfants de la patrie,
Le jour de gloire est arrivé!
Contre nous de la tyrannie
L'étendard sanglant est levé!
Aux armes, citoyens!

(Edasi, isamaa pojad! Kuulsuse päev on saabunud. Meie vastu on tõstetud türannia verine lipp. Relvade juurde, kodanikud!)

Juulis kuulutas Seadusandlik Kogu, et *isamaa on hädaohus*. Pariislastele jagati relvi. Asja formeeritud salgad läksid rindele.

Küsimusi.

1. Milline tähtsus oli prantsuse talupoegade 1789. aasta suvel toimunud väljaastumistel revolutsiooni edasisele arenemisele? 2. Millist eesmärki taotleti 1789. aasta 4. augusti seadustega ja kas need lahendasid talupoegade kohustuste küsimuse? 3. Millise ülesande seadis Asutav Kogu, andes välja seadusi ja võttes vastu «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni»? 4. Milles seisnes «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni» progressiivsus? Mis on ta piiratuse põhjus? 5. Millist eesmärki taotlesid feodaalriigid sõjas Prantsusmaa vastu?

14. MONARHIA KUKUTAMINE. KONVENT.

1792. aasta 10. augusti ülestõus. Vabariigi väljakuulutamine Prantsusmaal. Prantsusmaad ähvardaval tunnil tõusid Pariisi eeslinnade töölised ja käsitöölised üles revolutsiooni saavutuste kaitseks emigrantide ja feodaalriikide armeede vastu. Prantsuse külas tugevnesid järsult väljaastumised mõisnike ja senjööride vastu.

Üha suuremat tähtsust hakkas omandama Jakobiinide klubi. Tol ajal etendasid klubid poliitiliste parteide osa. Jakobiinid kogunesid tavaliselt Püha Jakobi kloostrisse (mis sel ajal kloostrina oli suletud), sellepärast hakati selle organisatsiooni liikmeid nimetama *jakobiinideks*. Selles klubis saavutasid üha suuremat mõju revolutsioonilise kodanluse esindajad, kes võtsid kuulda rahvahulkade häält ja hakkasid tegutsema koos rahvaga, juhtides rahva väljaastumisi.

Jakobiinide klubi silmapaistvateks tegelasteks olid tagasihoidlik advokaat ja publitsist, rahva õiguste veendunud kaitsja Robespierre ning jurist Danton. Danton oli tohutu energiaga, kuulajaid kaasakiskuv kõnemees, kuid ebakindel oma vaadetes. Robespierre ja Danton tegutsesid väga aktiivselt, nõudes kuninga kukutamist ja rahva esinduse — Konvendi kokkukutsu-

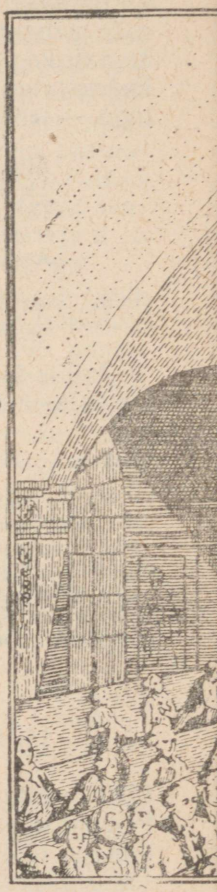

Jakobiinide Klubi koosolek.

mist, mis oleks valitud üldise hääletamise teel, eemaldamata valimistelt varanduseta kodanikke.

Pariisi väikekodanluse ja töötava rahva keskel populaarne jakobiin M a r a t kutsus üles mitte usaldama kuningat ja Seadusandlikku Kogu. «Seadusandlik Kogu, see on teie kõige õelam vaenlane,» ei väsinud Marat kinnitamast oma artiklites, «ta maksab teile kätte ja püüab teid uinutada valelike lubadustega. Nõudke Konvendi kokkukutsumist kohtumõistmiseks kuninga üle ja konstitutsiooni revideerimiseks.»

Jean-Paul Marat (1743—1793) oli elukutselt arst. Ta õppis Londonis, seejärel sõitis Pariisi. Revolutsiooni algusest peale avaldas Marat ajalehtedes teravaid, kirglikke artikleid linnakehvikute ja talupoegade huvide kaitseks. Anti käsk Marat' areteerimiseks: ta pidi ennast mitu kuud varjama kehvikute hurtsikutes.

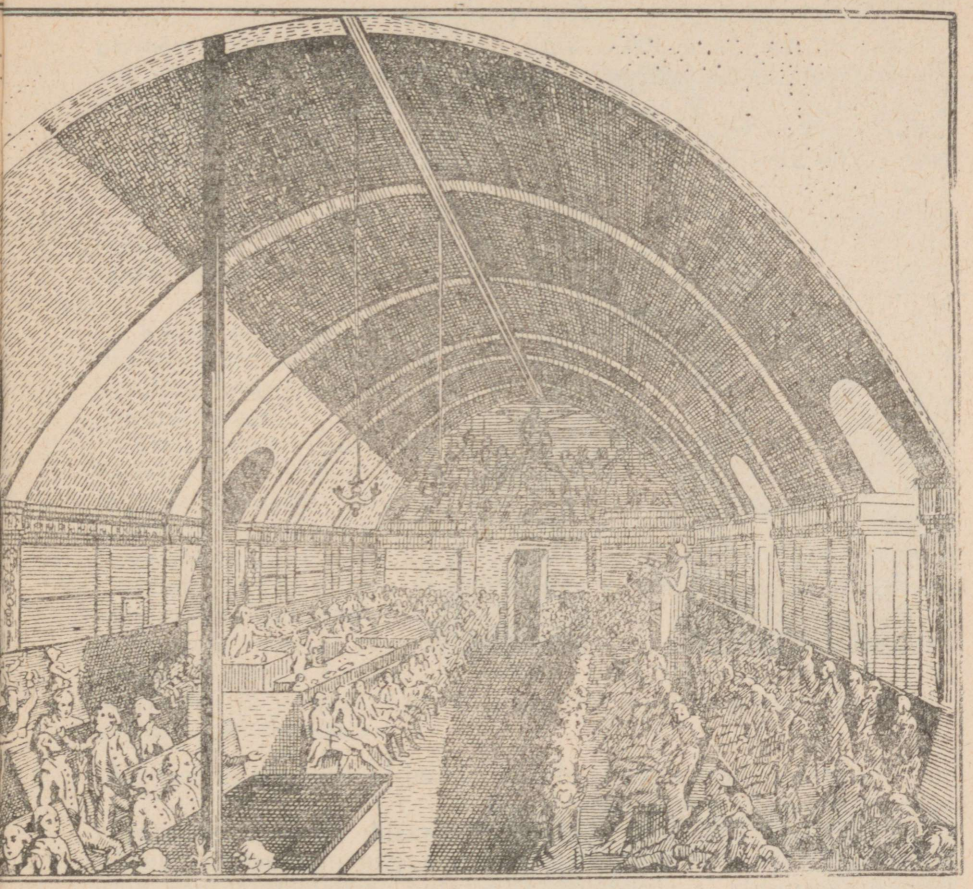

Töötades päevad ja ööd läbi pimedas keldris ilma päevavalguseta, haigestus Marat. Kuid ta ei lakanud kirjutamast artikleid üleskutsetega jätkata revolutsiooni. Marat andis välja ajalehte «Rahva Sõber». Kõikjal oli tal kehvikute hulgas sõpru ja teda ennast kutsuti rahva sõbraks.

Päevil, mil revolutsiooni ähvardas oht, arendas Marat suurt tegevust *sektsioonides* — Pariisi rajoonide omavalitsustes. Paljud sektsioonid võtsid oma ridadesse mitte ainult varakaid kodanikke nagu varem, vaid kõiki soovijaid. 1792. aasta ärevatel augustipäevadel kuulutasid sektsioonid, usaldamata Seadusandlikku Kogu, oma istungid katkestamatuks ja valisid liikumise juhtimiseks Pariisi revolutsioonilise linnaomavalitsuse.

Elukalliduse tõus ja toidutagavarade puudus suurendasid rahvahulkade ärevust. Mitte vähem tähtsat osa rahulolematuse

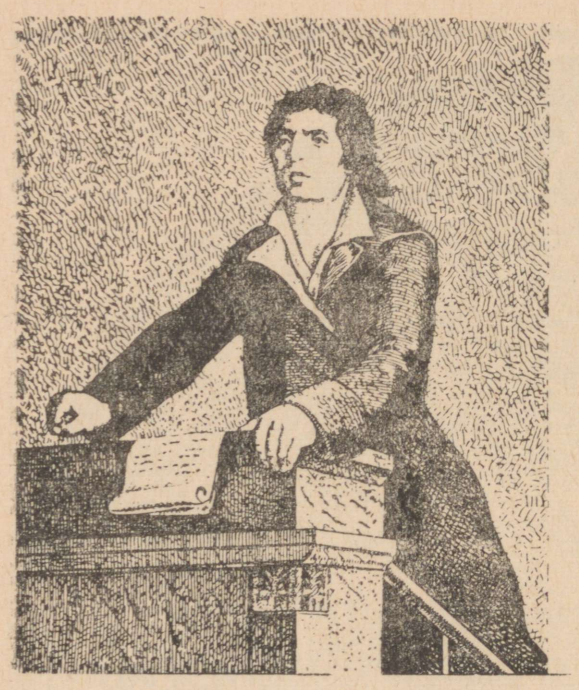

Marat tribüünil.

suurendamisel riigis etendas ebaedu rindel ja õukonna järjest rohkem ilmsiks tulev reetlikkus.

Ööl vastu 10. augustit 1792 hakkasid Pariisi relvastatud kodanikud häirekella märguande peale kogunema raekoja juurde. Püsside, püstolite ja piikidega relvastatud pariislaste salgad ning provintsist saabunud abiväed ründasid 10. augusti koidikul kuningalossi. Juba ammu oli kuningas valmistunud niisuguse pealetungi vastu: lossi olid koondatud šveitsi palgasõdurite salgad, kuningale ustavad aadlikud ning kohale oli veetud suurtükiväge. Esimene rünnak löödi tagasi. Lossiesisele väljakule jäid lamama surnud ja haavatud. Alles pärast teist rünnakut vallutati loss, kuid kuningat seal ei olnud. Louis XVI põgenes Seadusandlikku Kogusse, paludes selle kaitset. Kartes revolutsioonilisi rahvahulki, jättis Seadusandlik Kogu kuninga võimust ilma, kuid otsustas, et kuningas asugu elama ühte Pariisi lossi. Siis astus revolutsiooniline linnaomavalitsus välja võimuna — ta saavutas Louis XVI areteerimise. Louis XVI pandi koos perekonnaga vanglasse. Kui 1789. aastal piirati absoluutset monarhiat ja muudeti ta konstitutsiooniliseks monarhiaks, siis **1792. aasta 10. augustil** kukutati Prantsusmaal monarhia.

Selle ülestõusuga lõppes Prantsuse revolutsiooni esimene periood (1789. aasta 14. juulist kuni 1792. aasta 10. augustini), mil võimul oli rahanduslik suurkodanlus (pankurid, kaupmehed, ülesostjad) liidus aadli eesrindlikuma osaga.

Revolutsioon arenes tõusujoones. Rahvahulgad võtsid revolutsioonist järjest rohkem osa ja avaldasid selle käigule üha suuremat mõju.

10. augustil kukutati mitte ainult kuninga, vaid ka kodanluse ladviku võim. Kasutades ära rahva ülestõusu, tuli võimule kaubanduslik-tööstuslik kodanlus — žirondiinid.

Kaitse organiseerimine ja vaenlaste tagasilöömine. Ehkki rahvas saavutas 10. augustil 1792. aastal suure võidu, mõistsid pariislased, et juubeldamisaeg on veel kaugel — intervendid ründasid Prantsusmaad.

Oma tohutu suurt mõju ja isegi oma faktilist võimu Pariisis kasutas rahvahulkadega tihedalt seotud linnaomavalitsus kaitse organiseerimiseks. Viivitada ei tohtinud, sest preislased olid jõudnud juba Verdunini. Pariis saatis võitlejaid rindele, aga samal ajal valmistasid kontrrevolutsionäärid pealinnas avalikult ette mässu.

Neil päevil kõneles jakobiin Danton rahvahulkade meeleolu väljendades Seadusandliku Kogu tribüünilt: «Kui isamaa on hädaohus, pole kellelgi õigust keelduda teda teenimast, riskeerimata häbistada end ja ära teenida isamaa reetja nime. Et vaenlasi võita, on meil vaja julgust, julgust ning veel kord julgust — ja Prantsusmaa päästetakse.»

Georges Danton.

Kuningalossi vallutamine 10. augustil 1792. a.

Robespierre'i, Marat' ja Dantoni loosungid isamaa kaitsmise kohta leidsid vastukaja kogu revolutsioonilisel Prantsusmaal.

Ja juhtuski Euroopale midagi täiesti ootamatut. Prantsuse revolutsioonilised väed, näljased, halvasti riietatud, sageli jalanõudeta ning halvasti relvastatud, kuid haaratud revolutsioonilisest entusiasmist, lõid tagasi feodaalriikide väljaõpetatud armeed. Prantsuse väed saavutasid võidu *Valmy* all, läksid üle pealetungile ja vallutasid isegi osa Belgiast. Kuid välisvaenlased olid veel küllaltki tugevad.

Konvent. Kuninga hukkamine. 20. septembril 1792. aastal tuli Pariisis kokku üldise valimisõiguse (meestele) alusel valitud Rahvuskonvent (sõna «konvent» tähendab «koosolek»).

Konvent, samuti kui Seadusandlik Kogu, mille asemele ta asus, koosnes kodanluse esindajatest. Talupojad ja linnaelanike laiad hulgad ei olnud poliitiliselt organiseeritud ja läksid kodanlusega kaasa, hääletades tema poolt. Revolutsioonilised jakobiinid, kes võtsid enda alla ülemised pingid saalis, said nimetuseks *«mägi»*. Konvendi alumistel pinkidel olid aset võtnud žirondiinid. Sealsamas all asusid kodanluse saadikud, kes moodustasid kolm neljandikku Konvendi koosseisust. Nad toetasid seda parteid, kes oli antud momendil kõige tugevam. Algul läksid nad kaasa žirondiinidega, seejärel jakobiinidega. Oma ebakindluse ja kõikuva poliitika tõttu said nad hüüdnimeks *«soo»*, saadikuid endid aga hüüti rahva hulgas «sookonnadeks».

Revolutsiooniline Prantsusmaa võitluses feodaalse Euroopa vastu 1792. a.

Pärast seda kui rahvas oli kukutanud monarhia, kuulutas Konvent Prantsusmaa vabariigiks. Rahvas nõudis Louis XVI hukkamist.

Siis hakkasid žirondiinid kuningat kaitsma. Sel ajal kui talupojad nõudsid feodaalkoormiste kaotamist, seisid žirondiinid sellele ägedalt vastu, sest paljud neist omasid maad ning olid huvitatud kruntrendi ja teoorjuse säilitamisest. Linnaelanike hulgad, kes kannatasid toiduainete vähesuse pärast, nõudsid spekulantide hukkamist. Žirondiinid, kellest paljud kasutasid ära näljaolukorda ning rikastusid toiduainetega kauplemisest, teatasid, et ei tohi kitsendada kaupmeeste omandiõigust, nende õigust müüa kaupa mistahes hinnaga.

Selles võitluses võitsid rahvahulgad, kellega läks koos revolutsiooniline kodanlus — jakobiinid. Eelkõige saavutasid jakobiinid selle, et Konvent pidas kuninga üle kohut ning mõistis ta surma. Kuningas hukati 1793. aasta jaanuaris.

Olukord rindel. Žirondiinid lootsid, et sõda kisub rahvahulkade tähelepanu sisemistest raskustest eemale. Peale selle tahtsid nad vabaneda kõige revolutsioonilisematest elementidest, saates nad rindele.

Kuid olukord rindel halvenes järsult. Pärast kuninga hukkamist liitus revolutsioonilise Prantsusmaa vaenlastega Inglismaa — Prantsusmaa vana ning võimas vastane asumaades ja

Revolutsiooniline Prantsusmaa võitluses feodaalse Euroopa ja kodanliku Inglismaa vastu 1793. a.

Euroopas. Žirondiinide süü tõttu ei olnud sõjaväel sõjavarustust ega toiduaineid.

Prantsuse sõjaväe lüüasaamine ning kõrgemate žirondiinidest ohvitseride reeturlikkus põhjustasid žirondiinide ja jakobiinide võitluse teravnemise Konvendis. Revolutsiooniliste rahvahulkade rahulolematus žirondiinide valitsuse vastu kasvas.

Toitlustamisküsimus. Terav võitlus puhkes jakobiinide ja žirondiinide vahel toitlustamisküsimuses. Elukallidus tõusis iga päevaga. Kuid žirondiinid kaitsesid täielikku vabadust viljaga kauplemises. 1793. aasta kevadel astusid Pariisi sektsioonides välja äärmiste abinõude pooldajad, keda kodanlus nimetas *«pöörasteks»*. Suurim mõju nende hulgas oli vaesel kogudusepreestril Jacques Roux'l. «Vabadus on tühi viirastus, kui üks klass võib teist karistamatult näljaga piinata,» kuulutas Roux. «Kas tõesti on kelmide varandus inimelust püham?» «Pöörased» astusid ülesostjate ja rikaste vastu välja.

Vastuseks Pariisi kehvikute väljaastumistele ja «pööraste» nõudmistele otsustasid žirondiinid linnaomavalitsusega ja revolutsiooniliste sektsioonidega arveid õiendada ning valisid selleks erilise «kaheteistkümne komisjoni». Teade sellest kutsus eeslinnades esile suure ärevuse.

Samal ajal tugevnesid talupoegade ülestõusud maa-asulates, sest võimul olevad žirondiinid avaldasid feodaalkoormiste kaotamisele vastupanu.

Küsimusi.

1. Millised feodaalkorra igandid polnud veel 1792. aasta 10. augusti ülestõusu ajaks hävitatud? 2. Millised olid 1792. aasta 10. augusti ülestõusu tulemused?

15. REVOLUTSIOONI KÕRGPUNKT.

Jakobiinide võimuletulek. 31. mail 1793. aastal algasid Pariisi eri paikades rahvahulkade väljaastumised. 2. juuni hommikul kõlas häirekell. Raekojast antud märguande peale tõusid üles eeslinnad — 40 000 inimest läks Konventi ründama. Kui sektsioonide relvastatud salgad Konvendi sisse piirasid, otsustas Konvent žirondiinide juhid areteerida. Juhtivaks parteiks Konvendis said jakobiinid, kes olid revolutsioonilise kodanluse kõige otsustavamad ja järjekindlamad esindajad. Nemad juhtisid rahvahulki feodalismivastases võitluses.

2. juunil 1793. aastal tulid Prantsusmaal võimule jakobiinid. Linna ja maa rahvahulkade survel ning nende huvides viisid jakobiinid läbi rea tähtsaid üritusi. Algas revolutsiooni kõrgeima tõusu periood. Jakobiine toetasid (ja sageli tõukasid tagant) rahvahulgad: linna alamkihid ja talurahvas. *Talurahvas oli Prantsuse kodanliku revolutsiooni kõige arvukam ja peamine võitlusjõud.*

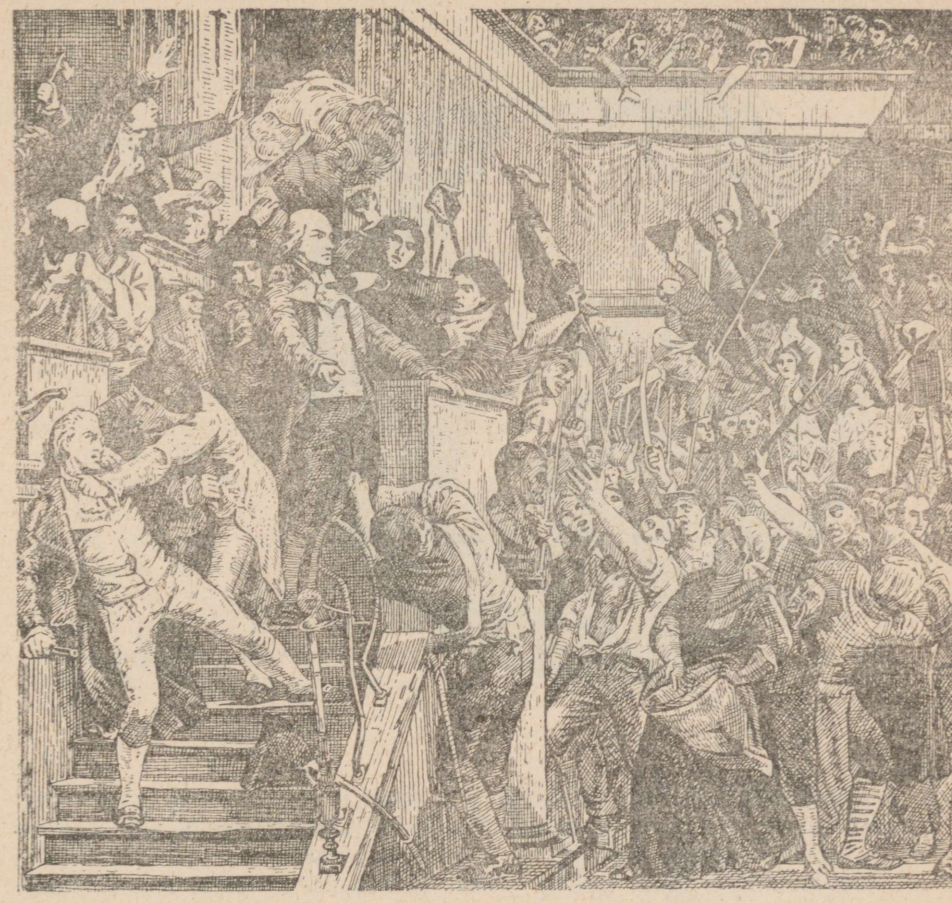

Rahvas Konvendis 31. mail 1793. a. Žirondiinide kukutamine. (Tribüünil on žirondiine toetav kõneleja.)

Jakobiinid võimul. Prantsusmaa poliitiline olukord. Jakobiinid tulid võimule äärmiselt raskel hetkel. Prantsusmaa olid ümber piiranud vaenulikud riigid. Kui jakobiinid võimule tulid, alustasid inglased interventsiooni Prantsusmaal. Žirondiinide kaasabil vallutasid nad Lõuna-Prantsusmaa tähtsaima sõjasadama Touloni.

Olukord Prantsusmaal muutus keerulisemaks selle tõttu, et toimus kontrrevolutsiooniline ülestõus Vendée's. Selle ringkonna mahajäänud ja rõhutud talurahvas läks kaasa kontrrevolutsiooniliste pappide ning mõisnikega. Inglise spioonid ja diversandid

Maximilien Robespierre.

toimetasid Vendée'sse mässajatele suuri rahasummasid ning relvi. Kontrrevolutsiooniline mäss Vendée's ja Bretagne'is üha kasvas inglaste toetusel. Vendée ujus veres, oli kaetud laipadega, haaratud leekidest. Neil päevil ütles Robespierre: «Kui revolutsioon hukkub, siis hukkub ta Vendée' pärast. Et Prantsusmaa võiks elada, on vaja surmata Vendée.»

Pariisist põgenenud žirondiinid ja nende poolehoidjad koos monarhistide-aadlikega korraldasid paljudes kohtades kontrrevolutsioonilisi mässe. Oli hetk, kus Prantsusmaa 83 departemangust ainult 23 jäid Konvendile ustavaks.

Suureks ohuks olid spioonid ja diversandid. 1793. aasta suvel tungis üks žirondiinidele lähedalseisev naiskontrrevolutsionäär «asjaajamise» ettekäändel Marat' majja ja andis talle surmava kinžallihoobi. Rahva sõpra Marat'd leinas kogu revolutsiooniline Pariis.

Revolutsiooni kõrgpunkt. Revolutsiooniline võim. Väljapääsu peaaegu ülesaamatutest raskustest leidsid jakobiinid tugeva revolutsioonilise võimu kehtestamises ja halastamatus arveteõiendamises revolutsiooni vaenlastega. Jakobiinid kehtestasid *revolutsioonilise diktatuuri* — tugeva võimu, mille ülesandeks oli revolut-

siooni päästmine teda ähvardavatest ohtudest. «Revolutsiooniline valitsus on kohustatud kaitsma häid kodanikke,» rääkis Robespierre, «revolutsiooni vaenlastele tähendab ta aga ainult — surma.»

Jakobiinide diktatuuri riigiaparaat oli korraldatud järgmiselt. Võimutäius kuulus 1793. a. suvest alates Konvendi poolt valitud valitsusele — *Rahvapäästekomiteele*, kelle eesotsas seisis kindel ja kõigutamatu Robespierre. Rahulik, külmavereline ja alati hoolikalt riietatud Robespierre näitas mehisuse eeskuju kõige raskematel hetkedel. Vaenlased vihkasid teda, kuid rahvahulkades oli ta populaarne. «Isamaa heaks on tehtud vähe, kui ei ole tehtud kõik,» rääkis Robespierre. Õiglast Robespierre'i kutsuti äraostmatuks.

Eriline *Üldise Julgeoleku Komitee* pidas otsustavat võitlust kontrrevolutsiooni vastu. Komitee käsutuses olid komissarid, keda saadeti eriülesannetega departemangudesse ja rindele. Nad tegutsesid otsustavalt, revolutsiooniliselt.

Kui Saint-Just, suure mõistuse ja tahtega inimene, Robespierre'i lähim abiline Rahvapäästekomitees, saadeti komissariks Reini armeesse, maksustas ta seal rikkaid. Ühes käskkirjas kirjutas Saint-Just: «Armees on 10 000 meest paljajalu. Teil tuleb päeva jooksul jalatsid ära võtta kõigilt Strasbourg'i aristokraatidelt ja teha korraldus, et homme hommikul kell 10 oleks armee staapi saadetud 10 000 paari jalatseid.»

Lippur (sanküloti riietuses).

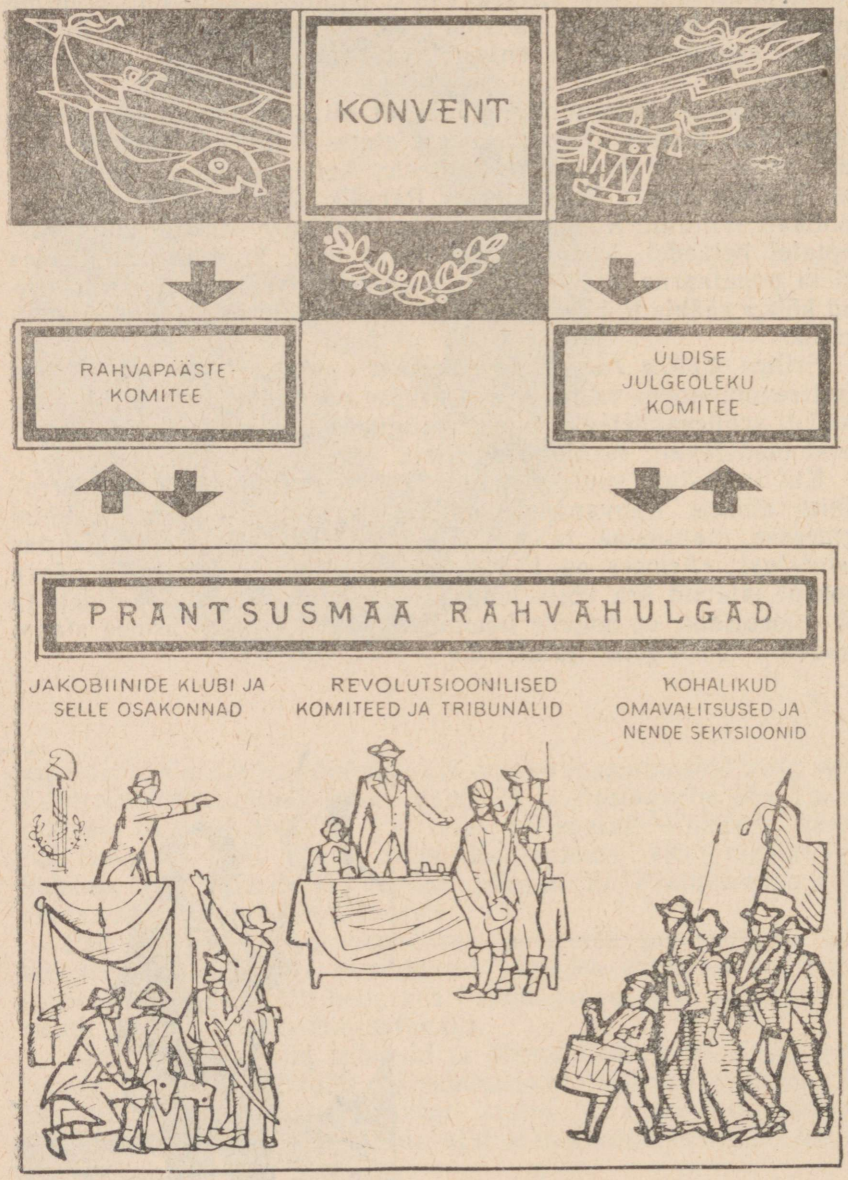

Võimu organisatsioon jakobiinide diktatuuri ajal.

Peale komissaride toetus Konvent ka Jakobiinide Klubile ja selle klubi mitmele tuhandele osakonnale provintsis, samuti revolutsioonilistele külakogukondadele ja ringkondadele linnades. Kogukonnad ja ringkonnad valisid kõikjal kindlalt ja kiiresti tegutsevad revolutsioonilised komiteed. Oma jõu ammutas jakobiinide valitsus rahvahulkade toetusest.

Jakobiinide tähtsamad üritused. 1793. aasta juulis *avaldasid jakobiinid dekreedi kõigi feodaalkoormiste täieliku ja tasuta kaotamise kohta.* Sealjuures käskis Konvent ära põletada kõik dokumendid, kus olid kirja pandud senjööride õigused. Senjööride poolt varem äravõetud kogukonnamaad anti talupoegadele tagasi. Samal ajal lubas Konvent $^1/_3$ küla peremeeste nõudmisel läbi viia kogukonna maade jagamise, nii et igaüks saaks võrdse osa. Vaimulikkonnalt ja aadlikelt-emigrantidelt konfiskeeritud maad lasti müügile väikeste tükkide kaupa, et kergendada talupoegadele nende ostmist. Seda, mida polnud teinud neli aastat võimul olnud suurkodanlus, mille eest talupojad juba ammust ajast olid võidelnud, tegid jakobiinid kohe, niipea kui nad võimule tulid.

Asumaades kaotas Konvent orjuse. Ent orjuse kaotamise dekreeti ei rakendatud kõikides asumaades.

Rahvahulkade survel võttis jakobiinide diktatuuri revolutsiooniline terror laia ulatuse 1793. aasta septembris. Anti välja *dekreet «kahtlaste» kohta*, kelle hulka arvati need «kes oma käitumise, oma sidemete või oma kõnede ja teostega näitasid end vabaduse vaenlastena». Kõik «kahtlased» tuli viivitamata areteerida. Rahvahulgad aitasid paljastada kontrrevolutsionääre, spioone ja reeturеid. Jakobiinid kehtestasid toidu- ja teiste kaupade hindade kindlad ülemmäärad (maksimumi). Rangelt karistati neid kaupmehi, kes püüdsid nälja tingimustes rikastuda, müües toiduaineid ülemäära kõrgete hindadega.

Revolutsiooni iga liiki vaenlaste vastu tarvituselevõetud karmide abinõudega õnnestus mässud maha suruda ja saavutada võit rindel. Rahvahulgad — talupojad, linnaväikekodanlus ja linnade alamkihid — toetasid jakobiine, kes õiendasid otsustavalt arveid revolutsiooni vaenlastega ning hävitasid feodaalkorra. Ent kontrrevolutsiooni mahasurumisel esines ka kuritarvitusi.

Näiteks Nantes'i saadetud Konvendi volinik Carriet, kellele tehti ülesandeks karistada elanikke kontrrevolutsioonilisest ülestõusust osavõtmise eest, ei selgitanud tõelisi süüdlasi välja. Ta ajas kõik areteeritud pargastele ja lasi need jõkke ära uputada. Nende kuritarvituste pärast kutsus Konvent Carriet tagasi.

Terror õigustab end ainult siis, kui ta mõõk langeb revolutsiooni vaenlastele ega taba süütuid.

Võitlus kiriku vastu. Prantsuse kodanlik revolutsioon oli ajaloos esimene revolutsioon, kus rahvahulgad astusid välja mitte usuliste õpetuste lipu all, vaid otseselt poliitiliste nõudmistega. Kontrrevolutsiooni toetava katoliku kirikuga võitlemise

eesmärgil sulges Konvent kirikud ja seadis sisse ilmalikud kombetalitused. Koolides jäeti ära usuõpetus.

Patrioötiline tõus Prantsusmaal. Välisohu tagasitõrjumine. Jakobiinide revolutsiooniline diktatuur hävitas otsustavalt talupoegade feodaalkoormised, vabastas nad mõisnike-senjööride sõltutvusest, andis talupoegade põhimassile võimaluse saada maad ning hävitas senjööride endised privileegid. Sellepärast võitles Prantsuse sõjavägi niisuguse ennastsalgava vaprusega ja võitiski. «Võit või surm!» — niisugune oli revolutsioonilise sõja loosung. Vabariikliku armee sõdurid, peamiselt endalt feodaalikke heitnud Prantsusmaa talupojad, käsitöölised ja töölised võitlesid suure ennastsalgavuse ja kangelaslikkusega. Elanikkonna patriotism oli niivõrd kõrge, et oli juhtumeid, kus isegi alaealised võitlesid täiskasvanute eeskujul mehiselt ja kartmatult ning hukkusid kodumaa eest. Nii hukkus 1793. aastal neljateistkümneaastane B a r a, kes võitles husaarirügemendi koosseisus. Kui vandeelased ta vangi võtsid, siis nõudsid kontrrevolutsionäärid, et poiss hüüaks «Elagu kuningas!». Bara hukkus kangelasena, hüüdes valjusti: «Elagu vabariik!»

Võitude organiseerijateks olid komissarid ja kindralid, kes sageli põlvnesid rahva alamkihtidest. Kindralite hulgas paistis erilise vaprusega silma noor H o c h e, erusõduri poeg, nooruses tallipoiss, kes oli aktiivselt osa võtnud Bastille'i vallutamisest. Kahekümne viie aastaselt määrati Hoche diviisikindraliks.

Revolutsioonisõdu id viiva l austerlastest sõjavange.

Noore Bara kangelastegu.

Revolutsiooniline armee lõi austerlaste ja inglaste esmaklassilisi armeesid. 1793. aasta lõpul aeti inglased Toulonist välja. Vandeelased said tugevasti lüüa. Jakobiinide sõjaväed saavutasid austerlaste üle võidu Reinil ja Elsassis. Viimaks 1794. aasta juunis aeti interventide väed Prantsusmaalt välja. Sõda kandus vaenlase territooriumile.

DOKUMENDID.

1. KATKEND MARAT' KÕNEST KONVENDIS (1793. AASTA JUUNIS).

Ainuke kindel vahend hävitada ühe hoobiga kõik mässama hakanud kontrrevolutsionäärid on ära kutsuda kõik ebakindlad leegionid, kes saadeti mässajate vastu, areteerida nende juhid, tagandada kõik kahtlased kindralid ning nõuda 8—10 naaberdepartemangu kõigilt kodanikelt relvastumist hangude, vikatite, piikide, püsside, mõõkadega ja neil tuleb toitu kaasa võtta kaheksaks päevaks ning ühineda mässajate vastu saadetud vägedega, tungida üheaegselt mässajatele kallale ning hävitada nad halastamatult... Mässajate peameeste varandus tuleb lubada autasu näol jaotada kõigi nende vahel, kes sellest päästeekspeditsioonist osa võtavad.

Kui mäss on sisemaal maha surutud, muutub sõda piiril üksnes meelelahutuseks; koalitsiooni astunud riigid, kaotanud toe sisemaal, otsustavad ise rahu paluda.

Küsimusi dokumendi kohta.

1. Millist sidet nägi Marat sisemise kontrrevolutsiooni ja välisriikide kallaletungi vahel? 2. Milliseid abinõusid pidas Marat vajalikuks, et võita sise- ja välismaist kontrrevolutsiooni?

2. 1793. AASTA 17. JUULI DEKREEDIST FEODAALÕIGUSTE TÄIELIKU TASUTA KAOTAMISE KOHTA.

1. Kõik endised koormised senjööri kasuks, kruntrent, alalised ja ühekordsed feodaalmaksud kaotatakse tasuta.

... 6. Endised senjöörid... ja teised, kes omavad dokumente, mis määravad kindlaks või kinnitavad õigusi, mis on käesoleva dekreediga ja endiste, eelmiste Kogude dekreetidega ära muudetud, on kohustatud kolme kuu jooksul, arvates käesoleva dekreedi avaldamisest, need dokumendid esitama... Kuni 10. augustini äraantud dokumendid põletatakse sellel päeval... Kõik ülejäänud dokumendid tuleb põletada kolme kuu möödumisel.

7. Isikud, kes tabatakse originaaldokumentide või nende koopiate, mis eelmise artikli põhjal kuuluvad põletamisele, peitmiselt, varjamiselt või äraviimiselt, mõistetakse viieks aastaks vangi.

Küsimusi dokumendi kohta.

Kuidas lahendasid jakobiinid Prantsuse kodanliku revolutsiooni põhiküsimused?

Küsimusi.

1. Millised ohud ähvardasid Prantsusmaad jakobiinide võimuletuleku momendil? 2. Tõestage, et revolutsioon arenes tõusvas joones. 3. Milles peitus jakobiinide diktatuuri jõud? 4. Mispärast oli jakobiinide võim kodanlik-demokraatlikuks diktatuuriks? 5. Mida tegid jakobiinid töörahva hulkade heaks? 6. Mispärast oli revolutsiooniline terror vajalik? 7. Mispärast suutsid jakobiinid välisohu tagasi lüüa? 8. Mispärast oli jakobiinlik periood Prantsuse kodanliku revolutsiooni kõrgeimaks astmeks?

16. JAKOBIINIDE DIKTATUURI NÕRGENEMINE JA HUKKUMINE. PRANTSUSE KODANLIKU REVOLUTSIOONI TÄHTSUS.

Vastuolud jakobiinide diktatuuris. Võitlus feodaalse ja kodanliku kontrrevolutsiooni ning välisvaenlaste vastu liitis need jõud, kes läksid kaasa jakobiinidega. Aga kui toimus murrang välisrinnetel ja mässajad said sisemaal lüüa, siis feodaalse kontrrevolutsiooni oht nõrgenes. Revolutsiooni leeris tugevnesid sisevastuolud ning algasid tülid jakobiinide eneste keskel.

Prantsuse revolutsioonil oli kaks külge: üks — põllumajanduse ja tööstuse arenemist takistava feodaalkorra hävitamine; teine — kodanliku korra aluste — kodanliku eraomanduse, eraettevõtluse kindlustamine.

Linna- ja külakehvistu nõudis kindlalt oma olukorra põhjalikku parandamist, «vabadust, võrdsust ja vendlust», kuid revolutsiooni tulemusel asendus feodaalmõisnike ülevõim kodanluse ülevõimuga.

Mõned võrdsuse pooldajad tulid mõttele, et on vaja mitte ainult varanduse jagamist, vaid ka eraomanduse hävitamist. «Omand on inimühiskonna kõigi pahede põhjuseks,» kirjutas jakobiin B o i s e l l e veel enne revolutsiooni algust. «See võimaldas omanikel orjastada neid, kellel omandit ei olnud, võimaldas muuta neid oma orjadeks.» Veel enne jakobiinide võimuletulekut, 1793. aasta aprillis esitas Boiselle loosungi: «Sankülottide[1] revolutsioon.» Ta nõudis sankülottide, kehvikute diktatuuri kehtestamist, et likvideerida eksisteeriv ühiskondlik kord, mis on rajatud eraomandusele ja sotsiaalsele ebavõrdsusele, ning järkjärgulist üleminekut kommunismile.

«Uued isandad,» ütles Chaumette, üks jakobiinide silmapaistvamaid tegelasi, «kes tekkisid feodalismi varemeil, pole vähem hirmsad ega vähem ahned. Nad haarasid oma vanadele isandatele kuulunud omandi ja jätkavad liikumist kuritegude teed mööda.» Osa jakobiine, eesotsas C h a u m e t t e'i ja H é b e r t'iga, kes üldiselt jätkas «pööraste» joont, nõudis töörahvahulkade nimel kogu kontrrevolutsionääride varanduse jaotamist kehvikute vahel, vilja rekvireerimist rikastelt ja selle saatmist linnadesse. Nad nõudsid terrori tugevdamist spekulantide ja kontrrevolutsionääride vastu. Aga teine jakobiinide vool, eesotsas Dantoniga, kes väljendas kodanluse nõudmisi, tahtis anda kapitalide kogumiseks täieliku vabaduse, tahtis näljale vaatamata kaotada toiduainete kindlad hinnad ning lõpetada revolutsiooniline terror spekulantide ja kontrrevolutsionääride vastu.

Need jakobiinid, kes pooldasid Robespierre'i, areteerisid ning hukkasid Chaumette'i ja Hébert'i ning nendega kaasaläinud jako-

[1] Tol ajal kandsid nimekad ja rikkad inimesed lühikesi pükse (külotte), sukki ja kingi. Sankülotid kandsid pikki pükse.

Chaumette.

biinid. Varsti hukati ka Danton ja tema pooldajad. Kuid arveteõiendamine Hébert'i pooldajatega nõrgestas Robespierre'i ja tema poolehoidjate mõju rahvahulkades. Jakobiinid jätsid jõusse 1791. aasta seaduse, mis keelas streigid. Sellega jakobiinid tegelikult toetasid kapitaliste-ettevõtjaid. Viies ellu seadust, mis kohustas külakehvikuid töötama rikaste juures, tõukasid jakobiinid külakehvistu endast eemale. Jakobiinide valitsus andis isegi välja seaduse surmanuhtluse rakendamiseks nende suhtes, kes nõudsid «agraarseadust», s. o. maa jagamist nende vahel, kes seda harivad. Seega jäid jakobiinid linna- ja külakehvistu toetusest ilma.

Kaotanud rahvahulkade toetuse, seisid Robespierre ja teised jakobiinid ohu ees, et võib toimuda kontrrevolutsiooniline pööre kodanluse selle osa poolt, kes võitles ägedalt maksimumi vastu ja vihkas jakobiine. Just sel ajal tekkis palju uusi ettevõtteid ning levis spekulatsioon.

9. Termidoori kontrrevolutsiooniline riigipööre. 1794. aasta juulis küpses kodanliku «soo» ja osa jakobiinide vandenõu Robespierre'i ja tema poolehoidjate vastu. Robespierre areteeriti. See oli **27. juulil (9. termidooril** uue revolutsioonilise kalendri järgi, II aastal pärast vabariigi väljakuulutamist). Järgmisel hommikul raiuti pea maha lindpriiks kuulutatud Robespierre'il, Saint-Justil ja nende tähtsamatel poolehoidjatel.

Võimule tulid *termidoorlased* — kontrrevolutsiooniline kodanlus, kes alustas ägedat terrorit rahvahulkade vastu. Talurahvas ei astunud jakobiinide kaitseks välja. Talupojad olid juba saavutanud feodaalkoormiste kaotamise.

Prantsuse kodanliku revolutsiooni tähtsus. Revolutsioon Prantsusmaal tõi määratu suuri muudatusi ühiskondliku elu kõigil aladel. Enne revolutsiooni oli tööstuse, põllumajanduse ja kaubanduse arenemine aheldatud feodaalkammitsatega. Aadlikud ja vaimulikud olid privilegeeritud seisused, elanikkonna põhihulgad olid aga õigusteta.

Aadlikud ja vaimulikud teostasid oma võimu piiramatu monarhia kaudu. Talupojad kandsid raskeid koormisi mõisnike ja vaimulikkonna kasuks ning maksid üle jõu käivaid makse riigile.

Revolutsioon purustas feodaalkorra Prantsusmaal. Kõige otsustavamaid abinõusid feodaalkorra hävitamisel kasutasid rahvahulkade nõudmisel jakobiinid. Peamine on see, et nende võimuloleku ajal *vabastati talupojad feodaalkoormistest* (kruntrendist, teoorjusest) ning paljud talupojad said maad. Jakobiinid kehtestasid revolutsioonilise diktatuuri ja surusid halastamatult ning suure energiaga maha kontrrevolutsiooni ja kaitsesid kodumaad vaenlase vastu.

Robespierre'i areteerimine raekojas ööl vastu 10. termidoori.

XVIII sajandi kodanlike revolutsionääride — jakobiinide teene seisab selles, et nad *võitlesid koos rahvaga feodaalkorra vastu. Rahvahulgad võtsid väga ulatuslikult osa Prantsuse XVIII sajandi revolutsioonist. See revolutsioon võitis, sest ta viis tohutud rahvahulgad feodalismi vastu.*

Jakobiinid purustasid feodaalsuhted ning andsid tööstusele ja põllumajandusele võimaluse kiireks arenemiseks. Nad puhastasid tee kapitalismile, kodanluse ülevõimule Prantsusmaal ja avasid feodaalkorra purustamise ja kapitalismi võidulepääsu pikaajalise perioodi Euroopa maades.

Prantsusmaal revolutsiooni juhtinud kodanlus kasutas revolutsiooni vilja. Privilegeeritud seisused kaotati, kuid aadlike-aristokraatide ike asendus rikaste-kapitalistide ikkega.

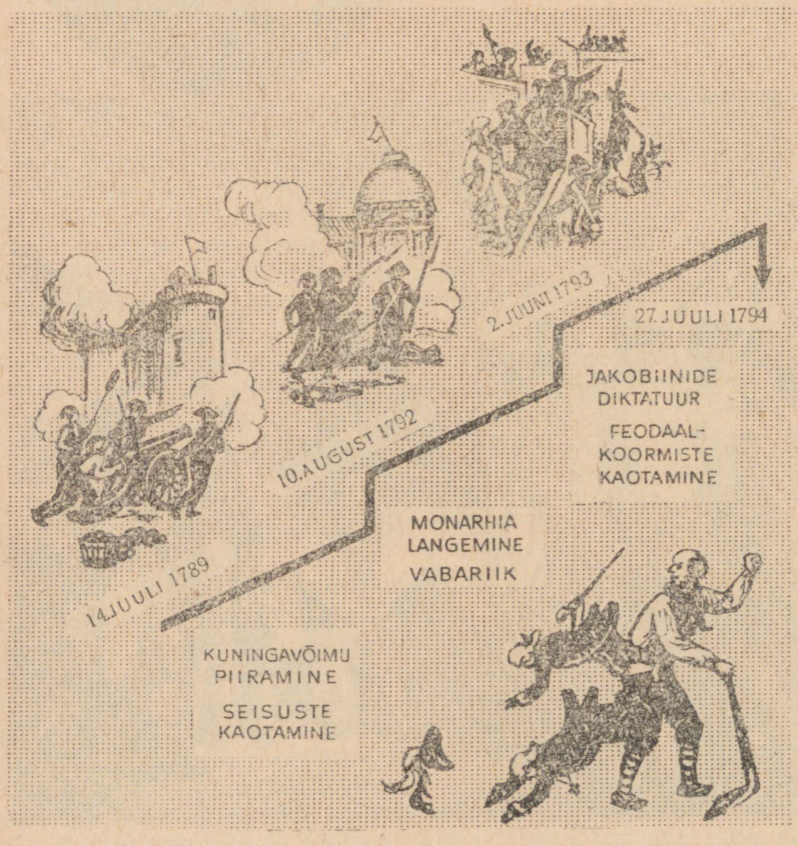

Prantsuse kodanliku revolutsiooni arenemine tõusujoones.

Kodanlus ei saa revolutsiooni ajal töötavate hulkade miljoneid, ekspluateeritavaid vähegi pikemaks ajaks enda ümber koondada, kuna ta asendab feodalismiahelad kapitalismiahelatega.

Niikaua kui jakobiinid võitlesid feodaalide ja kontrrevolutsioonilise kodanlusega, toetasid neid rahvahulgad. Kui aga jakobiinid surusid linna- ja külakehvistu liikumise maha, kaotasid nad laiade rahvahulkade toetuse ning kontrrevolutsiooniline kodanlus kukutas nad.

Põhiline erinevus kodanliku ja proletaarse revolutsiooni vahel seisneb järgmises: kodanlik revolutsioon piirdub ainult sellega, et ekspluataatorite ühe rühma võim asendatakse teise omaga. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon aga hävitas ühe inimese ekspluateerimise teise inimese poolt ning, likvideerinud tootmisvahendite eraomanduse, kiskus sellega välja ekspluateerimise juured.

DOKUMENDID.

K. MARX JA V. I. LENIN PRANTSUSE KODANLIKU REVOLUTSIOONI TÄHTSUSEST.

1648. aastal oli kodanlus liidus uue aadliga monarhia vastu, feodaalaadli ja valitseva kiriku vastu.

1789. aastal oli kodanlus liidus rahvaga monarhia vastu, aadli ja valitseva kiriku vastu.

... Mõlemas revolutsioonis oli kodanlus selleks klassiks, kes *tegelikult* seisis liikumise eesotsas. *Proletariaadi ja kodanluse hulka mittekuuluvail linnarahva kihtidel* kas ei olnud veel kodanluse huvidest erinevaid huve või nad ei moodustanud veel iseseisvalt arenenud klasse või klasside osi. Seepärast, kus nad kodanluse vastu välja astusid, nagu näiteks 1793. ja 1794. aastal Prantsusmaal, seal võitlesid nad ainult kodanluse huvide teostamise eest, kuigi mitte kodanlikul *viisil. Kogu prantsuse terrorism* polnud midagi muud, kui *plebeilik viis* arveid õiendada *kodanluse vaenlastega* — absolutismiga, feodalismiga...

1648. aasta ja 1789. aasta revolutsioonid ei olnud *Inglise* ega *Prantsuse* revolutsioonid, need olid revolutsioonid Euroopa mastaabis... Neis revolutsioonides võitis kodanlus; aga *kodanluse* võit tähendas siis *uue ühiskondliku korra võitu*, kodanliku omanduse võitu feodaalomanduse üle...

K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 47.

Võtke suur Prantsuse revolutsioon. Teda ei nimetata asjata suureks. Oma klassi heaks, kelle jaoks ta töötas, kodanluse heaks, saatis ta korda nii palju, et kogu XIX sajand, see sajand, mis andis tsivilisatsiooni ja kultuuri kogu inimkonnale, möödus Prantsuse revolutsiooni tähe all. See sajand tegigi kõigis maailma nurkades nimelt seda, et viis läbi, teostas osade kaupa, viis lõpule seda, mille rajasid suured prantsuse revolutsionäärid kodanluse jaoks, kelle huvisid nad teenisid, kuigi nad seda ei tunnistanud, varjates ennast vabaduse, võrdsuse ja vendluse kohta käivate sõnadega.

V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 342.

Küsimus dokumendi kohta.

Mispärast hindas V. I. Lenin nii kõrgelt Prantsuse kodanlikku revolutsiooni?

Küsimusi.

1. Missuguste klassikihtide huve väljendasid «pöörased»? 2. Millega on seletatav jakobiinide diktatuuri hukkumine? 3. Milliseid muudatusi tõi revolutsioon Prantsusmaa ühiskondlikku ja poliitilisse korda? Mispärast nimetatakse Prantsuse 1789.—1794. aasta revolutsiooni kodanlikuks revolutsiooniks? 4. Tõestage, et 1789.—1794. aasta revolutsioon arenes tõusvas joones. 5. Milles seisab Prantsuse XVIII sajandi kodanliku revolutsiooni progressiivne tähtsus ja milles on tema piiratus? 6. Jutustage Prantsuse kodanliku revolutsiooni kahest küljest. 7. Milles seisab Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni põhjalik erinevus Prantsuse kodanlikust revolutsioonist ja teistest kodanlikest revolutsioonidest?

Ülesandeid iseseisvaks tööks 3. peatükiga.

1. Kirjutage välja järgmised terminid ja seletage nende tähendust: Generaalstaadid, Asutav Kogu, Bastille, «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon», jakobiinid, žirondiinid, «Marseljees», Konvent, «mägi», «soo», «pöörased», dekreet «Kahtlaste» kohta, termidoorlased. 2. Iseloomustage Marat'd ja Robespierre'i.

3. Koostage tabel:

Prantsuse talupoja koormised revolutsiooni eelõhtul.

Koormised		Maksud
Senjööri kasuks	Kiriku kasuks	

(Täita vastavalt teema läbivõtmisele.)

4. Täitke tabel:

Prantsuse XVIII sajandi kodanliku revolutsiooni perioodid ja tähtsamad sündmused.

1. periood	2. periood	3. periood

Igas lahtris näidata iga perioodi algus ja lõpp, milline klass oli võimul, tähtsamad sündmused ja üritused.

5. Täitke tabel:

Kodanlikn revolutsiooni põhiline erinevus sotsialistlikust revolutsioonist.

Kodanlik revolutsioon	Sotsialistlik revolutsioon
Võimule tuli kodanlus	Tuli võimule proletariaat

4. peatükk.

EUROOPA PÄRAST PRANTSUSE REVOLUTSIOONI.

17. TERMIDOORLIKULT RIIGIPÖÖRDELT KEISRIRIIGINI.

Prantsuse XVIII sajandi suur kodanlik revolutsioon ei lammutanud mitte ainult feodaalkorra Prantsusmaal, vaid andis ka tõuke feodaalkammitsate purustamiseks Euroopas.

Revolutsiooniliste sõdade ajal vallutasid Prantsuse väed suhteliselt väikese osa Lääne-Euroopa territooriumist ja vabastasid seal talupojad. Hiljem pidas prantsuse kodanlus kuni 1814. a. vallutussõdu. Prantsuse väed kindral Bonaparte'i juhtimisel, kes 1804. aastal kuulutas enda «prantslaste keisriks», ei vabastanud peaaegu kuskil talupoegi, kuid sel ajal toimus väikeste feodaalriikide ühinemine suuremateks riikideks. Selle tulemusel kadusid seni väike-

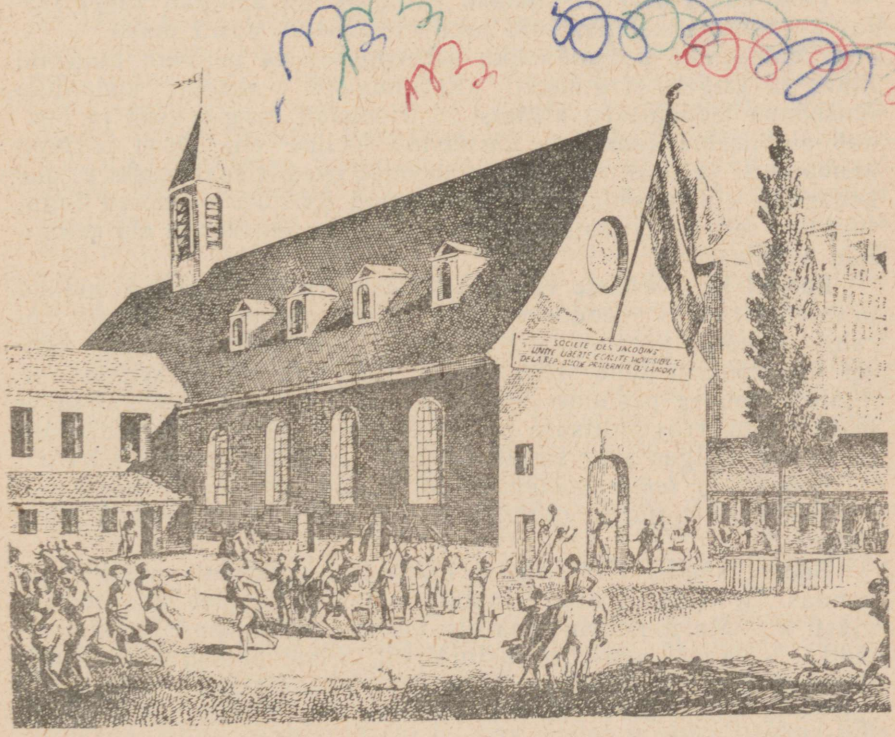

Jakobiinide Klubi sulgemine ööl vastu 10. termidoori. Ukse kohal on loosung: «Jakobiinide Ühing. Vabadus, võrdsus, jagamatu vabariik, vendlus või surm!»

riikide vahel olnud tollipiirid ja poliitilised tõkked. Kaotati mõned feodaalsed privileegid.

Termidoorliku Konvendi ajajärk. Pärast 9. termidoori (1794. aasta 27. juuli) kontrrevolutsioonilist riigipööret tuli võimule Prantsusmaal revolutsiooni ajal spekuleerimisega rikastunud kodanlus. Juhtiva seisundi Konvendis haarasid spekulandid-ärimehed. Võimuletulnud *termidoorlaste* esimeseks ülesandeks oli purustada jakobiinide diktatuuri aparaat ja selle asemele luua suurkodanluse kontrrevolutsioonilise diktatuuri aparaat.

Jakobiinide Klubi suleti, klubihoone pitseeriti kinni. Klubi osakonnad saadeti laiali. Kodanlikud kontrrevolutsionäärid ajasid laiali ka Pariisi sektsioonid, mis olid revolutsioonis nii suurt osa etendanud. Revolutsiooniline Pariisi omavalitsus saadeti laiali. Žirondiinid kutsuti Konventi tagasi. Kõigi nende abinõudega kaasnes julm kontrrevolutsiooniline terror. Areteeriti revolutsioonilisi jakobiine. «Kuldse noorsoo», noorte priiskavate tuisupeade jõugud peksid tänavail töölisi ja käsitöölisi, tungisid jakobiinide majadesse ning õiendasid nendega julmalt arveid.

Termidoorlik Konvent tühistas kaupade maksimumi. Spekulandid kruvisid kohe hinnad üles.

1795. aasta kevadel püüdsid näljased rahvahulgad kahel korral ülestõusu alustada, kuid need ülestõusud suruti maha.

Prantsusmaa majandusliku arenemise seda perioodi hindasid Marx ja Engels järgmiselt: «Revolutsioon vabastas kodanliku ühiskonna feodaalseist ahelaist... Hoogsalt tungib esile ja hakkab pulbitsema *kodanliku ühiskonna* tõeline elu. Torm ja tung kaubandus- ja tööstusettevõtete loomise osas, rikastumiskirg, uue kodanliku elu askeldused... vabanenud tööstuse esimesed liigutused — sellised on äsja tekkinud kodanliku ühiskonna elu mõningad avaldused.» [1]

Babeuf ja «võrdsete vandenõu». Äsja revolutsiooni üleelanud prantsuse rahvas veendus varsti, et ta ei suutnud otsustavalt töörahva olukorda parandada. Käsitööliste, linnakehvistu hulgas küpses üha rohkem mõte sellest, et on tingimata vaja hävitada inimeste rõhumise peamine juur — eraomandus. Äärmise rahulolematuse olukorras valitsuse poliitika suhtes tekkis väikekodanluse ja tööliste hulgas suur vandenõu. Selle eesotsas seisis B a b e u f.

Babeufi ja tema poolehoidjate väljaastumine oli Prantsuse revolutsiooni ajajärgu rahvaliikumiste viimaseks suureks puhanguks.

Babeuf sündis 1760. aastal Põhja-Prantsusmaal vaeses perekonnas. Ta hakkas tööle 12-aastaselt. Babeuf kirjutas oma noorusajast: «...Ma alustasin oma elu vaesuse kõige madalamalt astmelt...» Ta isal, vaesel teenistujal, oli 13 last, kellest 9 surid juba lapsepõlves. Babeuf töötas kirjutajana feodaalmõisate peremeeste juures ja korrastas nende arhiive. Tuhnides vanade dokumentide

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 2, стр. 136—137.

Babeuf.

hulgas, pidi ta otsima talupoegadele uusi koormisi. Ta vihkas seda tööd ja temast sai feodaalkorra äge vastane. «On vaja kaitsta vaeste talupoegade huve, keda nii sageli unustatakse,» kuulutas Babeuf. Veel enne revolutsiooni kirjutas Babeuf töö, milles ta nõudis kõigi feodaalsete privileegide likvideerimist. Algul nõudis ta maa jagamist talupoegade vahel, hiljem tuli ta mõttele, et maa peab olema kogu rahva ühisvara. «Maa vili kuulub kõigile,» kirjutas Babeuf, «aga maa — mitte kellelegi, kommunistlik kord on ainuke õiglane, ainuke normaalne kord.» Babeuf pidas vajalikuks muuta Prantsusmaa kommuuniks, kus tootmisvahendid oleksid ühised. Need omanikud, kes ei soovi oma varandust kommuunile üle anda, soovitas ta ilma jätta kodanikuõigustest ning kuulutada «kahtlasteks», s. o. areteerimisele kuuluvateks. Babeufi mõtte järgi pidi kommuunis kehtima võrdsus. «Me vajame võrdsust mitte ainult kirjapanduna «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis»; me tahame, et see oleks meie keskel, meie elamute katuse all . . .»

Babeuf oli kõigi kodanike täieliku võrdsustamise poolt. Babeufi mõtte kohaselt pidi iga ühiskonnaliige andma oma käsitööotooted või põllutöösaadused ühiskondlikesse ladudesse. Erilised ametnikud peavad kõigi töötajate ja kogu toodetava üle arvestust, samuti «jaotavad kodanike vahel kõik saadused täpse võrdsuse alusel». Babeuf soovitas toodetud hüved jaotada täieliku võrdsuse alusel, olenemata iga ühiskonnaliikme töö hulgast. Kommunismi esimese staadiumi — sotsialismi ajal oleks see õõnestanud ühiskondlikku tootmist ning soodustanud laisklejaid ja logelejaid.

Püstitanud loosungi tugevast revolutsioonilisest võimust, soovitas Babeuf kehtestada *kehvikute diktatuuri,* et murda rikaste vastupanu. Esitades julgelt ühiskonna ümberkorraldamise plaani, ei mõistnud Babeuf, milline klass suudab seda ümberkorraldust teostada. Kuigi Prantsusmaal ja reas teistes maades hakkas juba kujunema proletariaat, ei mõistnud Babeuf proletariaadi juhtivat osa.

Babeuf püüdis oma plaani rakendada praktikas. Ta organiseeris 1796. aastal vandenõu kodanluse võimu kukutamiseks, kuid provokaator reetis ta. Babeuf areteeriti ja hukati aasta pärast. Varsti pärast Babeufi areteerimist tegid tema poolehoidjad katset organiseerida Pariisi eeslinnas sõdurite ülestõusu, aga see ebaõnnestus.

Babeufi vandenõu oli esimene katse saavutada kommunism relvastatud ülestõusu ja kehvikute revolutsioonilise diktatuuri kehtestamise teel. Kuid see tee ei viinud võidule, kuna proletariaat alles hakkas Prantsusmaal kujunema.

Termidoorliku Konvendi sõjad. Kindral Bonaparte. 1795. a. õnnestus Prantsusmaal, kelle sõjaväed peale tungisid, Preisimaaga rahu sõlmida. Selle rahu järgi sai Prantsusmaa kätte oma sõjaväe poolt juba revolutsiooni ajajärgul saavutatud võitude vilja. Prantsusmaale jäid ta sõjavägede poolt Reini vasakul kaldal vallutatud maad. Kuid sõda Austriaga ja Inglismaaga jätkus ka pärast rahu sõlmimist Preisimaaga. Selles sõjas kerkis eriti esile noor kindral Bonaparte.

Napoleon Bonaparte sündis 1769. aastal Korsika saarel, mis oli alles kolm kuud enne Napoleoni sündimist Prantsusmaa valduseks saanud.

Napoleoni isa, advokaat ja vaesunud aadlik, otsustas pojale hariduse anda Prantsusmaal. Napoleon õppis sõjakoolis väikeses Brienne'i linnakeses. Sünge, kohmakas, halvasti prantsuse keelt hääldav väike Napoleon tõmbas endale seltsimeeste tähelepanu. Teda narriti, naerdes tema korsikalikku hääldamist. Viieteistkümneaastasena läks Napoleon üle Pariisi sõjakooli, mille ta lõpetas väga heade teadmistega, eriti matemaatikas ja ajaloos. Noor Bonaparte kirjutas spetsiaalse töö ballistika, s. o. tulirelva mürskude, kuulide liikumise kohta.

Touloni piiramise ajal 1793. aastal paigutas Bonaparte kahurväe enda väljatöötatud skeemi järgi. Tulistamine õnnestus, inglased-intervendid purustati ning Toulon vabastati. Selle võidu eest ülendas Konvent 24-aastase Bonaparte'i kindraliks. 1795. aastal purustas Bonaparte kahurite koondtulega Pariisis mässu alustanud monarhistid. Pärast määrati Bonaparte selle armee juhatajaks, kes läks sõjaretkele Põhja-Itaaliasse austerlaste vastu.

Bonaparte'i Itaalia-sõjaretk. Bonaparte kavandas grandioosse, kaugeleulatuva plaani. Ta otsustas teha Itaaliast platsdarmi [1] kogu Euroopa ja Idamaade vallutamiseks prantsuse kodanlusele ning asus seda plaani teostama.

Sõjaretkele asudes lubas Bonaparte sõdurite poole pöördudes anda Itaalia neile paljaksriisumiseks. «Sõdurid! Te pole riietatud, te olete halvasti toidetud,» kirjutas Napoleon käskkirjas. «Ma viin teid maailma kõige viljarikkamatesse maadesse,» samal ajal

[1] Platsdarm — rajoon vägede kogunemiseks enne pealetungi algust, sõjaline tugiala.

Prantsusmaa sõjad ja Napoleoni vägede sõjaretked aastail 1796—1812.

teatas Napoleon silmakirjalikult teises kirjas, et ta läheb Itaaliasse itaalia rahvast vabastama austerlastest ja feodaalvalitsuste ikkest.

Bonaparte'i väed tungisid hoogsalt Itaaliasse. Austerlased kaotasid ühe lahingu teise järel. Kuid niipea kui kindral Bonaparte jõudis Itaaliasse, sai kõigile nähtavaks tema vale, nagu peaks ta sõda itaalia rahva vabastamiseks. Austria ülevõim asendus Prantsusmaa ülevõimuga. Bonaparte pidas ebaõiglast sõda, vallutussõda ning rahvasse suhtus ta alati vihkamise ja põlgusega. Napoleon Bonaparte riisus itaallasi ja surus julmalt maha rahvaliikumise Itaalias.

Karistuseks mittealistumise eest käskis Bonaparte ühe linnakese elanikud kõik maha tappa ja siis, kui tema sõdurid olid tääkidega tapnud inimesed, põletas selle linna maha. Teise Itaalia linna andis Bonaparte oma sõduritele 24 tunniks riisuda. Need külad, mille lähedusest leiti kohalike elanike poolt tapetud prantsuse sõdureid, käskis Napoleon maha põletada. Napoleon Bonaparte'i armee sai Itaalias kahureid, relvi, määratu hulga toiduaineid ja hobusemoona. Vallutatud kohtadelt nõuti miljonitesse ulatuvaid kontributsioone. Bonaparte korjas kokku hinnalisi skulptuure, maale muuseumidest, kirikuriistu, briljante, kulda ja saatis need Pariisi.

Bonaparte ületas Austria piiri, jõudis peaaegu Viinini, purustas talle vastusaadetud Austria väed. 1797. aastal Austriaga sõlmitud rahulepingu järgi jäid Prantsusmaale Reini vasakul kaldal olevad maad. Itaalia jaotati mitmeks nn. «tütarvabariigiks», mis aga tegelikult olid sõltuvad Prantsusmaast. Šveits ja Holland muutusid Prantsusmaast sõltuvateks vabariikideks. Inglismaa jäi aga puutumata.

Sõjaretk Egiptusesse ja Süüriasse. Prantsuse kodanlus otsustas Inglismaaga võidelda, andes talle lööke kõige tundlikumatele kohtadele. Bonaparte tegi ettepaneku alustada sõjaretke Indiasse (kus pärast 1763. aastat jäid Prantsusmaale ainult väikesed valdused), et Inglismaalt ära võtta kõige hinnalisem «Inglise krooni pärl». Sõjaretke otsustati alustada Egiptuse vallutamisega. Bonaparte ütles: «Egiptuse valitseja peab saama India valitsejaks.» Valitsus andis nõusoleku sõjaretkeks ning 1798. aasta mais purjetas Bonaparte 350 laeval 30 000-mehelise sõjaväe ja suurtükiväega Egiptusesse.

Sõjaretk Türgi sultanist sõltuvaisse Egiptusse ja Süüriasse ebaõnnestus. Araablased ja koptid (Egiptuse muistsete elanike järglased) panid meeleheitlikult vastu. Napoleoni käsul tapeti karistuseks vastupanu eest kogu Jaffa elanikkond. Jaffa all end vangi andnud neli tuhat Türgi sõdurit viidi mereranda ja lasti viimseni maha. Vahetpidamatute lahingute, kõrvetava kuumuse ja katku tõttu oli armee nõrgenenud. Side Prantsusmaaga aga oli katkenud. Inglased purustasid Prantsuse laevastiku *Abukiri* lahingus ja hävitasid laevad, millega Prantsuse armee oli tulnud Egiptusse.

Sel ajal sai Bonaparte teate, et Vene väed Suvorovi juhtimisel olid purustanud Itaalias prantslased. Saabusid ka teated, et Prantsusmaal oli valitsuse olukord ebakindel. Siis jättis Napoleon maha sõjaväe Egiptuses, murdis suure vaevaga läbi teda varitsevate Inglise laevade ahelikust ja ilmus 1799. aasta oktoobris Pariisi.

1799. aasta riigipööre. Tumedate ärimeeste-spekulantidega ja riigivarastega seotud Prantsuse kodanlik valitsus oli selleks ajaks lõplikult kaotanud autoriteedi kodanluse silmis. Kodanlus nõudis tugevat võimu, kes raudse käega suruks maha nii monarhistid kui ka jakobiinid ning suudaks edukalt sõdida feodaalkoalitsiooni vastu, mille eesotsas oli Inglismaa. Kodanlusele oli vaja «kindlat mõõka». Tema pilgud pöördusid Bonaparte'i poole ja Bonaparte söandas teostada riigipöörde. Pariisi pankurid varustasid teda rahaga.

1799. aasta 9. novembril (revolutsioonikalendri järgi VII aasta **18. brümääril**) kutsus Bonaparte enda juurde talle ustavad väed ja areteeris valitsuse. Seejärel laskis ta kinni püüda mõnikümmend laialijooksnud saadikut ja sundis neid vastu võtma seaduse võimu

EUROOPA 1763. a.

Riigipiirid

PARIIS Riikide pealinnad

„Püha Rooma keisririigi" piirid

250 0 250 500 km

Kaardil on numbritega tähistatud:

1 Saksamaa ja Itaalia väikeriigid
2 Austria Madalmaad
3 Genua vabariik
4 Toskaana (Habsburgide valdused)
5 Montenegro

Kiriku valdused

Hispaania Bourbonide valdused

150
120
90
60
30
60
30
0
P Õ H J A - V A I K N E O O K E A A N
A T L A N D I S E O O K E A A N
ESKIMOD
ALEUUDID
ATAPASKID
ALGONKIINID
IROKEESID
SIOUXID
Missouri
Mississippi
MUSKOOGID
KEDOD
SOONOID
UUS-HISPAANIA
MAAD
Mehhiko
Belize
Kuuba s.
Bahama s-d (Briti)
LÄÄNE-INDIA
Haiti s. (Española)
Puerto Riiko s. (Hisp.)
Jamaika s. (Hisp.)
Guadeloupe'i s. (Pr.)
Martinique'i s. (Pr.)
Barbados s. (Briti)
Trinidadi s. (Hisp.)
Bermuuda s-d (Briti)
Newfoundlandi s.
Kap-Breetoni s
KANADA
Uus-Amsterdam
GROONIMAA
ISLAND (Taani)
Fääri s-d (Taani)
SOTIMAA (unioonis Inglismaaga)
Kristiaa
Edinburgh
TAANI
IRLIMAA
London
INGLISMAA
Pariis
PRANTSUSMAA
Lissabon
Madrid
HISPAANIA
Alžiir
Oran (Hisp.)
Ceuta (Hisp.)
Tangeer (Port.)
MAROKO
ARAABIA
Asoori s-d (Port.)
Madeira s. (Port.)
Kanaari s-d (Hisp.)
Rohelise Neeme s-d (Port.)
SAHAARA
TUAAREGID
BAMBARAD
NIGER
Bolama (Port.)
El-Mina (Madalm.)
Fernando Póo (Port.)
Asuncioni s. (Port.)
Saint Helena s. (Madalm.)
Hea Lootuse neem
Rio de Janeiro
Santiago
Buenos Aires
Falklandi (Malviini) s-d
Tulemaa s.
Magalhães'väin
Quito
Lima
Amasoonas
TUPID
ARAVAKID
AIMAARID
KETŠUAD
GUAIKURUD
GUARAANID
PUELTŠED
PATAGOONIA
TEMUELTŠED
VENETSUELA
KOLUMBIA
PERUU
BOLIVIA
BRASIILIA
Riikide valdused:
Hispaania
Portugali
Prantsuse
Inglise
Osmani impeeriumi
Madalmaade
Riikide pealinnad
NEENETSID Rahvad ja hõimud
Numbritega on tähistatud:
1 Portugal
2 Madalmaad
1000 0 1000 2000km

30
60
90
120
150
180
150
Ä Ä M E R I
Novaja Zemlja
Arhangelsk
Tobolsk
Jakutsk
Ohhotski kindlus
Moskva
Samaara
Astrahan
Taškent
Hiiva
Buhaara
Istanbul
Kairo
Istahan
Kabul
Peking
Söul
Jedo
Kioto
Sahhalini s.
Ormus (Port.)
Maskat (Port.)
Dehli
Surat (Briti)
Hugli (Briti)
Ava
Hanoi
Macao (Aomönn) (Port.)
Taivani s.
Mariaani s-d (Hisp.)
Filipiini s-d (Hisp.)
Guami s.
Manila
Phnom Penh
Masulipatam (Briti)
Madras (Briti)
Goa (Port.)
Nagapattinam (Port.)
Trinkomali (Madr.m.)
Tseiloni s.
Kotšin (Port.)
Tšaul (Port.)
Damaan (Port.)
Diu (Port.)
Massaua (Port.)
Aden (Port.)
Sokotra s. (Port.)
Ajutia
Malaka
Sumatra s.
Kalimantan (Borneo)
Moluki s-d
Uus-Guinea
Sulawesi s. (Celebes)
Bataavia
Jaava s.
Timori s.
Saalomoni s-d
Sansibari s. (Port.)
Mosambiik
Madagaskari s.
Mauritiuse s. (Port.)
Réunioni s. (Port.)
AUSTRAALIA (UUS-HOLLAND)
Tasmaania s. (Van Diemeni maa)
O O K E A N
I N D I A
V A I K N E O O K E A N
60
30
0
30
60
90
120
150
180

EUROOPA 1815. a.

— · — · — Riikide piirid

PARIIS Riikide pealinnad

Saksa Liidu piirid

300 0 300 600 km

Kaardil on numbritega tähistatud:

1 Saksa väikeriigid
2 Saksimaa
3 Baaden
4 Württemberg
5 Parma
6 Modena
7 Montenegro

üleandmise kohta kolmele konsulile, kusjuures esimeseks konsuliks sai Bonaparte ise.

Nii läks 1799. aastal võim suurkodanluse käsilasele Bonaparte'ile, kes sõjaväele toetudes kehtestas suurkodanluse huve teeniva sõjaväelise diktatuuri.

Prantsuse talurahva varakad kihid lootsid, et Bonaparte, kelle nimega olid seotud suurepärased võidud sõdades feodaalkoalitsiooniga, kaitseb Prantsusmaad välisvaenlaste ja emigrantide eest ning garanteerib neile revolutsiooni ajal omandatud maade valdamise.

Napoleoni valitsuse sisepoliitika. Keisririigi valitsemine. Napoleon I üritused sisepoliitika alal näitavad täielikult, et Napoleoni valitsus kindlustas kodanluse ülevõimu.

Varsti pärast riigipööret dikteeris kindral Bonaparte ise uue konstitutsiooni projekti. Selle konstitutsiooni alusel kaotasid esinduskogud tegelikult igasuguse tähtsuse.

Kõikvõimas esimene konsul kuulutas enda eluaegseks konsuliks, 1804. aastast alates aga «prantslaste keisriks». *Prantsusmaal taastati jälle monarhia, kuid nüüd polnud see enam feodaalne monarhia, vaid kodanlik monarhia, mis teostas kodanluse võimu.*

Napoleon sõlmis Rooma paavstiga *konkordaadi* (kokkuleppe). Selle konkordaadi järgi kohustus katoliku kirik toetama Napoleoni valitsust. Kirikus loeti nüüd erilisi palveid: «Issand, saada heaolu konsuleile» (1804. aastast peale — keisrile). «Oma sandarmitega ja oma vamulikkonnaga suudan ma kõik,» teatas Bonaparte.

Aadlikele-emigrantidele anti amnestia (andestus), neil lubati tagasi tulla Prantsusmaale, anti tagasi nende mahamüümata mõisad, kusjuures nende järele seati sisse valve. Järelejäänud jakobiine kiusati taga, neid areteeriti ja saadeti Prantsusmaalt välja.

Oma valitsemise esimestest päevadest peale toetas Napoleon kodanluse huvides igati tööstust. Loodi Rahvusliku Tööstuse Ergutamise Ühing. Selle ühingu kõige suurematеks osanikeks olid Bonaparte ise ja tema ametnikud ning kindralid. Korraldati tööstusnäitusi. Prantsuse tööstuse arendamisel oli suur tähtsus võitluseks Inglismaaga.

1804. aastal lõpetati «Tsiviilkoodeksi» koostamine. «Tsiviilkoodeks» oli süstemaatiline seaduste kogu, mille peaülesandeks oli kindlustada kodanlusele tema omandi kasutamine. Koodeksi 544. paragrahv kõlab nii: «Omand on kõige piiramatum õigus kasutada ja korraldada asju . . .»

Ühes teises paragrahvis kinnitati kodanliku perekonna aluseid: «Mees on kohustatud kaitsma oma naist. Naine peab oma mehe sõna kuulma. Naine on kohustatud elama koos mehega ja järgnema talle igale poole.» Need seadused kehtivad Prantsusmaal ja mõnedes kodanlikes riikides veel nüüdisajani.

Koodeks kinnistas revolutsiooni ajal saadud omandi tema uutele omanikele ja kuulutas kehtivaks kõikide üheõigusluse seaduse ees.

Ent juba 1802. aastal taastas Napoleon jakobiinide poolt kaotatud orjuse Prantsuse kolooniates.

Napoleon kinnitas Asutava Kogu poolt vastuvõetud töölisvastase seaduse. Töölisühingud olid endiselt keelatud, streikide eest karistati rangelt.

Vallutatud maades likvideeriti paljud sise- ja tollipiirid, reas riikides kehtestati konstitutsioon, arenesid tööstus ja kaubandus. Kuid nende ümberkorraldustega kaasnes nende maade ekspluateerimine prantsuse kodanluse poolt.

DOKUMENT.

«VÕRDSETE MANIFESTIST!»

«Võrdsete manifest», mille kirjutas üks Babeufi vandenõust osavõtja, väljendas Babeufi ja tema mõttekaaslaste vaateid.

Prantsusmaa rahvas!

Viieteistkümne sajandi jooksul elasid sa orjana ja olid järelikult õnnetu. Ja juba kuus aastat on möödunud sellest ajast, kui sa hinge kinni hoides ootad sõltumatust, õnne, võrdsust...

Prantsuse revolutsioon on ainult teise, suurema ja võidukama revolutsiooni eelkäijaks, mis jääb viimaseks.

Prantsuse rahvas litsus puruks tema vastu ühinenud kuningad ja vaimulikud; täpselt sama moodi toimib ta uute türannidega, kes on endiste kohale asunud...

Mida on meil peale võrdsete õiguste veel vaja?

Meil on vaja, et see võrdsus poleks mitte ainult «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis» kirja pandud, me tahame, et see oleks meie keskel, meie katuse all...

Me... püüdleme... ühiskondliku omandi või varanduse poole. Kui ei ole eraomandust maale, *siis pole maa kellegi omand.* Meie nõuame, meie tahame maa saaduste ühist kasutamist: *maa vili kuulub kõikidele.*

Me kuulutame, et me ei kannata enam seda, et suurem osa inimesi teeb tühise vähemuse mõnude kasuks palehigis sunnitööd.

Olgu tehtud lõpp sellele suurele häbile, mis meie järeltulijatele näib uskumatuna. Las kaob lõpuks meelepaha tekitav jagunemine rikasteks ja vaesteks, suurteks ja väikesteks, isandateks ja teenijateks...

Prantsusmaa rahvas!

Ava oma süda ja oma silmad, ava need õnnele vastu. Tunnusta ja kuuluta koos meiega välja *Võrdsete Vabariik.*

Küsimusi dokumendi kohta.

1. Mispärast Babeufi vandenõust osavõtjaid ei rahuldanud «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon»? 2. Mida nad mõtlesid tõelise võrdsuse all? 3. Keda nad pidasid «uuteks türannideks»? 4. Kuidas käsitas Babeuf omanduse küsimust?

Küsimusi.

1. Millised faktid paljastavad termidoorliku Konvendi poliitika kontrrevolutsioonilist, rahvavastast iseloomu? 2. Millest olid tingitud rahvahulkade ülestõusud Pariisis 1795. aastal? 3. Mille poolest erines Babeufi esitatud võrdsuse mõiste «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis» väljakuulutatud võrdsusest? Kas on midagi ühist tõeliste võrdsustajate ja Babeufi vahel? 4. Tõestage faktidega, kelle huvides teostas Napoleon I oma sise- ja välispoliitikat.

18. KEISRIRIIGI VALLUTUSSÕJAD JA TEMA KOKKUVARISEMINE.

Prantsuse vägede võidud aastail 1805—1807. Sõda Euroopas lähenes oma kõrgpunktile. Prantsusmaa peamised vastased olid Inglismaa, Austria ja Venemaa. Inglise valitsus kulutas suuri rahasummasid oma liitlaste toetamiseks ja salaluureks Prantsusmaal.

1805. aasta sügiseks koondas Napoleon *Boulogne*'i ja teistesse La Manche'i sadamatesse suurejoonelise dessantoperatsiooni jaoks 2300 laeva.

Leiutajad soovitasid Napoleonile ehitada palju õhupalle, oodata pärituult ja lasta aerostaadid Inglismaa suunas. Keisril soovitati ehitada ka hulgaliselt väikesi inimjõul töötavaid ja ühe inimese poolt juhitavaid allveepaate.

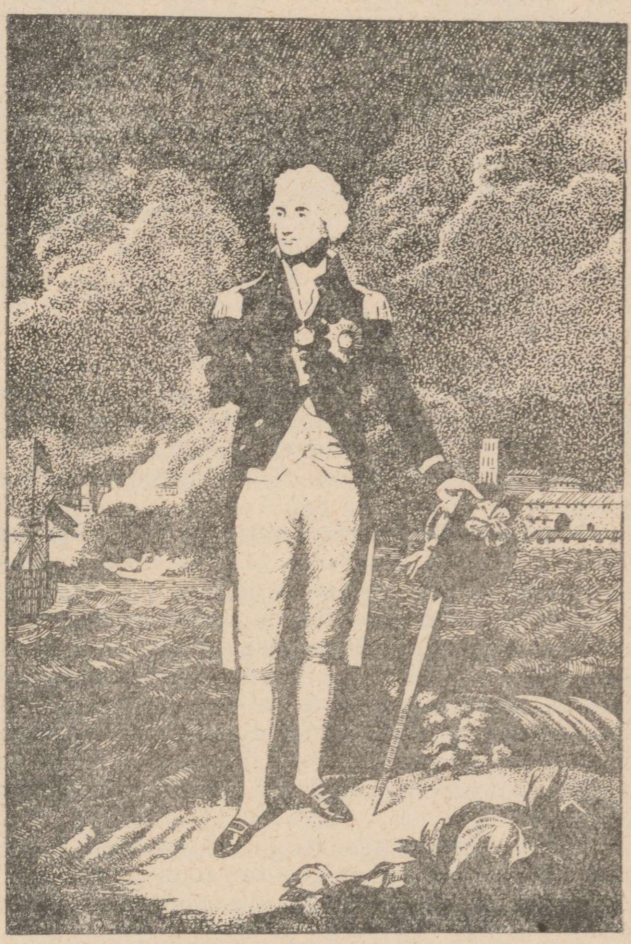

Nelson.

Ettevalmistused olid täies hoos. Inglismaad ähvardas tõsine oht. Prantsuse vägedele saadeti abiks määratu suur Prantsuse Vahemere eskaader. See eskaader läbis Gibraltari ja kohtas 21. oktoobril 1805. a. Atlandi ookeanis, Hispaania ranniku lähedal *Trafalgari neeme* juures Inglise laevastikku, mida juhtis admiral Nelson. Kuulus admiral Nelson oli saanud 40 korda haavata; ta oli kaotanud ühe käe ja ühe silma, Trafalgari lahing oli Nelsonile saja neljakümnes ja ühtlasi viimane. Nelson langes selles lahingus, kuid Prantsuse laevastik sai hävitavalt lüüa.

Kõige tugevamaks riigiks, kes takistas Prantsusmaad saamast maailmavalitsejaks, oli Venemaa. 1805. aasta detsembris toimus Napoleoni vägede otsustav kokkupõrge austerlaste ja venelastega Määrimaal *Austerlitzi* (Slavkovi) all. Kutuzovi protestidest hoolimata võttis Aleksander I lahingu vastu ebasoodsates tingimustes ja kaotas selle. Prantsuse väed purustasid austerlased täielikult. Vene väed aga tõrjuti kinnikülmunud tiikidele. Napoleon käskis tulistada mürskudega jääd. Jää murdus ning suur hulk vene sõdureid hukkus.

Purustanud Austria, kes seisis Püha Rooma keisririigi eesotsas, hävitas Napoleon 1806. aastal selle keisririigi. Püha Rooma keisririigi keiser pidi loobuma oma tiitlist ja jääma ainult Austria keisriks.

Samal, 1806. aastal pidas Napoleon sõda Preisimaaga. Preisi väed said ennekuulmatu kaotuse osaliseks. Preisi kindlused alistusid võitluseta. 19. päeval pärast sõja algust marssisid Prantsuse väed Berliini.

1807. aastal, pärast mitut visa ja verist lahingut Vene vägedega, kirjutas Napoleon alla rahulepingule Venemaaga ja Preisimaaga *(Tilsitis)*. Aleksander I tunnustas kõiki Napoleoni vallutusi ja oli sunnitud sõlmima Prantsusmaaga sõjalise liidu. Preisimaale määras Napoleon kontributsiooni ja kärpis tugevasti ta piire.

Napoleon I keisririigi nõrgenemise põhjused. Aastail 1810—1811 ei leidnud Prantsuse tööstus lakkamatutes sõdades laostunud elanikkonna vaesumise tõttu turgu paljudele saadustele. Oli palju töötuid, tööliste hulgas tekkisid rahutused. Kõrged maksud, mille suurenemise põhjustasid lakkamatud sõjad, langesid ränga koormana ka kodanluse õlgadele. Pidev nekrutite värbamine sõjaväkke kutsus talupoegade ja tööliste hulgas esile tugeva nurina. Suured nekrutite värbamised toimusid ka Napoleonist sõltuvates Euroopa riikides. Paljudest rahvustest sõdurid, keda sunniti sõdima ja kes ei osanud prantsuse keeltki, moodustasid tunduva osa armeest.

Kõige tugevamaks löögiks Napoleoni keisririigile oli vastupanu Prantsuse vägedele rahvaste poolt, keda Napoleon püüdis alistada prantsuse kodanluse ikkele, eriti Hispaanias ja Venemaal.

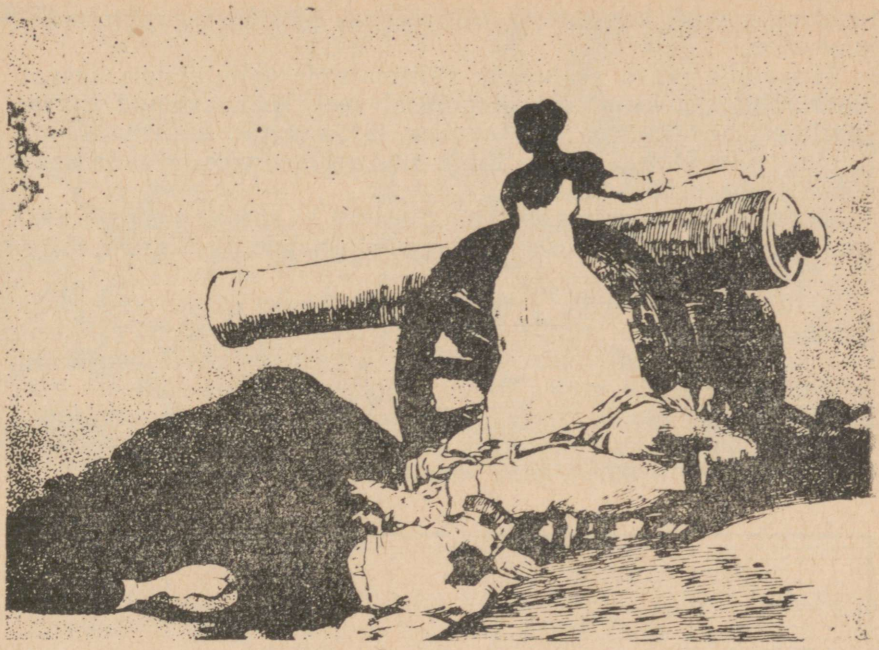

«Missugune mehisus!» *F. Goya.*

Rahvaliikumised prantsuse vallutajate sissetungide vastu. XV—XVI sajandil tugev olnud Hispaania oli XIX sajandi alguseks Inglismaast ja Prantsusmaast tugevasti maha jäänud. Hispaanias oli absoluutne monarhia. Maad valitses kuningas ja käputäis õukondlasi — kuninga favoriite. Väga suur mõju oli vaimulikkonnal, kelle rikkused suurenesid rahva vaesumise arvel. Maal määratses inkvisitsioon.

1808. aastal tungisid Napoleoni väed Hispaaniasse. Prantsuse vägede ilmumisel Hispaaniasse algas kohe ka *gerilja* — rahvasõda. Hispaania rahvahulgad organiseerisid partisanisalku ja võitlesid võõramaiste sissetungijate vastu. Napoleon ise tungis 180 000-mehelise sõjaväega Hispaaniasse, läbis selle tule ja mõõgaga ning tungis Madriidi. Ent kogu maal leegitses endise hooga partisanisõda.

1808. aastal piirati ülestõusnud Saragossa Prantsuse vägede poolt sisse. 8 kuu jooksul ei suutnud Prantsuse väed seda vallutada. Elanikud peitsid end keldritesse, peaaegu kogu linn oli maha põletatud, aga kui kahurimürsud tekitasid hoonetesse auke, ilmusid sealt välja võitlejate püssid, mis vastasid piirajatele tulega. Naised võitlesid koos isade, vendade ja meestega. Samal ajal toe-

tasid mõisnikud, kes kartsid talupoegade ülestõuse, prantslastest intervente.

Hispaania rahva vastupanu välismaistele vallutajatele kasvas üle revolutsiooniks. Revolutsioonilisel teel kokkuastunud *Kortes* (parlament) kehtestas Hispaanias 1812. aastal konstitutsiooni. Kuningavõim Hispaanias säilitati, kuid seadusi võis ta välja anda ainult Kortese nõusolekul.

Teade Hispaania revolutsioonist jõudis ka meretagustesse asumaadesse ning aitas kaasa Hispaania asumaade ülestõusule Kesk- ja Lõuna-Ameerikas.

1812. aasta sõjaretk Venemaale. Täielikule katastroofile läks Napoleon vastu, kui ta võttis ette sõjaretke Venemaale. Prantsuse kodanlus taotles maailmavalitsemist. Ta kartis võimsat Venemaad ja püüdis teda võita, et siis Venemaa jõude kasutada võitluses Inglismaa vastu. Olles kogunud 640 000-mehelise armee, tungis Napoleon Venemaale. Peale prantsuse sõdurite olid selles armees saksa, itaalia ja poola sõdurid, keda sunniti Venemaa vastu sõdima.

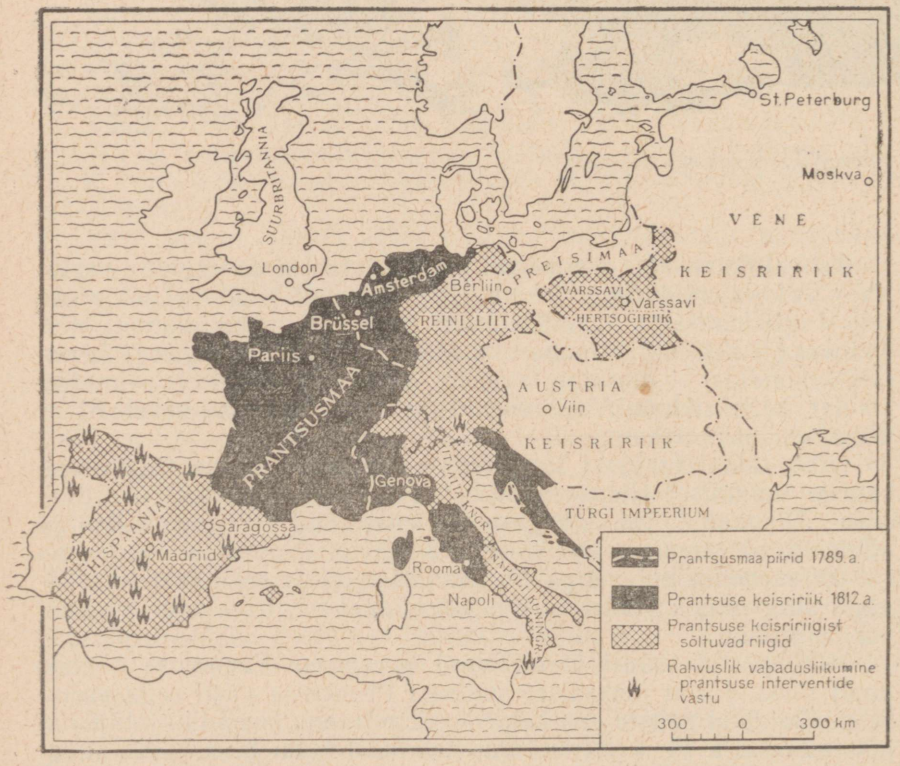

Prantsuse keisririik 1812. a.

Lahing Leipzigi all.

Prantsuse armee sissetungist Venemaale ja sellest, kuidas ta täielikult hävitati, on jutustatud NSV Liidu ajaloo õpikus.

Sõja alguses oli Venemaa läänepiiril vähe Vene vägesid, pealegi olid nad hajutatud piki piiri. Seepärast tuli taganeda.

Možaiski lähedal, Borodino küla juures, astus Vene armee lahingusse Napoleoni peajõududega. Pikk ja visa *Borodino* lahing (**7. sept. 1812. a.**). oli üks esimesi Napoleoni pealahinguid, mida ta ei võitnud. Kuid Vene vägedel ei olnud reserve. Pealegi ei saatnud Napoleon lahingusse kaardiväge ning ta sai toetusvägesid. Kutuzovil tuli taganeda ja loovutada Moskva vaenlastele. Moskva elanikkond lahkus võõramaalaste sissetungi ajal linnast. Järgmisel päeval pärast Moskva vallutamist Prantsuse vägede poolt algasid linnas suured tulekahjud. Vene väed peksid prantslasi, kes toiduaineid otsides sooritasid Moskvast väljatunge. Prantsuse vägedel tuli Moskvast taganeda.

Napoleon tegi katset minna Kaluuga teed mööda toiduainete poolest rikastesse lõunapiirkondadesse, kuid Vene väed peatasid Napoleoni väed Malojaroslavetsi all. Kaheksa korda käis Malojaroslavets käest kätte. Viimasel hetkel sai Napoleon teada, et Malojaroslavetsi taga oli 80 000-meheline Vene armee Kutuzovi juhtimisel sulgenud tee Kaluugasse. Napoleonil tuli taganeda Smolenski suunas. See tee oli prantslaste enda poolt täielikult laastatud. Prantslasi jälitades andsid Vene armee ja partisanid neile raskeid lööke. Alanud pakane kiirendas Napoleoni armee riismete hukkumist.

Nähes, et sõda on kaotatud, jättis Napoleon oma hukkuva armee riismed maha ning sõitis tõldsaanis 12 päevaga läbi Saksamaa Pariisi. «Kus on armee?» küsiti Napoleonilt. «Armeed ei ole», vastas ta. Tohutu Napoleoni armee hävitasid täielikult vene rahvas ja kangelaslik armee, keda juhtis suur väejuht, silmapaistev patrioot M. I. Kutuzov.

Prantsuse vägede lüüasaamine etendas suurt osa Prantsuse keisririigi võimsuse purustamisel.

1812. aasta sõda võõramaise sissetungi vastu läks ajalukku kui õiglane *isamaasõda*. Talupojad võitlesid kangelaslikult armees

ja astusid partisanisalkadesse. Kuid samal ajal, kui rahvas tõi ohvreid selleks, et vabastada kodumaa võõramaistest vallutajatest, tahtsid tsaar ja mõisnikud oma võimu säilitada ning tugevdada. Samal ajal kui Kutuzov igati toetas partisaniliikumist, takistasid tsaar ja mõisnikud selle arenemist.

Vene vägede välismaa-sõjaretk. Püüdes päästa oma võimu, kogus Napoleon suure vaevaga uue armee väljaõpetamata noorsõduritest. Vene vägi, kes vabastas Saksamaa Napoleoni ikkest, marssis sel ajal Berliini, kus ta linnaelanike poolt vaimustusega vastu võeti. Seoses Napoleoni lüüasaamisega Venemaal ja Vene vägede sissemarssimisega Saksamaale algas seal rahvusliku liikumise tõus vallutajate-prantslaste vastu. Kiiruga kokkukogutud uus suur Prantsuse armee sai lüüa neli päeva kestnud «rahvastelahingus» *Leipzigi* all 1813. aastal. Selles lahingus võitlesid prantslaste vastu Vene, Preisi, Austria ja Rootsi väed. Prantslaste taganemine muutus peagi põgenemiseks. Leipzigi all sai surma üle 100 000 mehe, neist 60 000 prantslast. Ööl vastu 1. jaanuari 1814 ületasid liitlaste väed Prantsusmaa piiri ja märtsi lõpul marssisid Pariisi.

Napoleon oli sunnitud troonist loobuma. Ta saadeti väiksele, 223 ruutkilomeetri suurusele Elba saarele, mis asetseb Korsika saare ja Apenniini poolsaare vahel. Napoleon määrati Elba valitsejaks ja talle jäeti isegi 1000 sõdurit.

Bourbonide restauratsioon Prantsusmaal. Liitlaste tääkide abil tulid Prantsusmaale tagasi Bourbonid. Kuningaks sai Louis XVIII, hukatud kuninga Louis XVI [1] vend. Liitlaste nõudmisel taastati Prantsusmaa enam-vähem revolutsioonieelsetes piirides. Mõisnikud ja papid kehtestasid valge terrori. Bourbonidega koos Prantsusmaale naasnud aadlikud ja kirikutegelased hakkasid taotlema neilt revolutsiooni ajal konfiskeeritud maade tagastamist. See kutsus esile uute omanike — talupoegade ja kodanluse rahulolematuse.

Viha Bourbonide vastu oli nii suur, et Napoleonil õnnestus ajutiselt uuesti võimu haarata. Ta maabus Lõuna-Prantsusmaal ja liikus kiiresti Pariisi poole. Napoleoni vastu saadetud väed hakkasid tema poolele üle minema. Louis XVIII põgenes koos perekonnaga Belgia piiri suunas. **20. märtsil 1815** marssis Napoleon Pariisi.

Tulnud teist korda võimule, suutis Napoleon võimu enda käes hoida ainult lühikest aega — kõigest *sada päeva*. Tundes rahutust Napoleoni keisririigi taastamise pärast, saatsid liitlased uuesti oma armeed tema vastu. **18. juunil 1815. aastal** purustasid Inglise-Preisi väed lõplikult Napoleoni armee viimases suures lahingus, mis toimus *Waterloo* all, Brüsseli lähedal.

---

[1] Louis XVII nimetasid prantsuse monarhistid Louis XVI mittevalitsenud poega.

Napoleon pärast troonist loobumist.

Mõned kodanlikud poliitikategelased soovitasid Napoleonil pöörduda rahvahulkade poole, soovitasid tal «jalga tõmmata 1793. aasta jakobiinide saapad», viia talurahvas võitlusse jakobiinide revolutsiooniliste loosungite all, kuid ta keeldus. Napoleon saadeti vangina kaugele St. Helena saarele. Seal ta ka suri 1821. a.

Bourbonid tulid jälle Prantsusmaale tagasi. *Euroopas algas reaktsiooniajajärk, aadlike võimu ja privileegide taastamise ning eesrindlike ühiskondlike liikumiste ja ideede mahasurumise ajajärk.*

Küsimusi.

1. Millised olid Prantsusmaa poolt Euroopas saavutatud võitude põhjused?
2. Mis õõnestas Napoleoni keisririigi võimsust ja viis selle kokkuvarisemisele?

19. VIINI KONGRESS. REAKTSIOON EUROOPAS. REVOLUTSIOON HISPAANIAS.

Viini kongress aastail 1814—1815. Pärast Prantsusmaa lüüasaamist ja Napoleoni kukutamist sõitsid Euroopa valitsejad ja ministrid 1814. aastal Viini kokku, selleks et välja töötada rahutingimused ja Euroopa kaart ümber kujundada võitjate kasuks. Kongressile kutsuti kõikide Euroopa riikide esindajad. Viini saabunud valitsejatele ja saadikutele korraldati iga päev balle, etendusi, jahilkäike ja lõbusõite.

Kuid kongress, mis oli peaaegu ühe aasta «töötanud», ei olnud veel ühtki asjalikku istungit pidanud. Räägiti, et kongress ei pea mitte istungeid, vaid tantsib. Tegelikult otsustas kõik asjad võitjate riikide — Inglismaa, Venemaa, Austria ja Preisimaa esindajaist koosnev «Nelja komitee».

Viini kongressi otsuste põhjal taastati Prantsusmaa nendes piirides, mis tal olid enne revolutsiooniliste sõdade ja vallutussõdade algust. Talle määrati 700 miljoni frangi suurune kontributsioon. Prantsusmaa 53 maa- ja merekindlusse asus kolmeks aastaks 150 000-meheline liitlaste sõjavägi. Prantsusmaa pidi liitlastele välja andma oma sõjalaevastiku. Prantsuse kuningaks tunnistati Louis XVIII.

Rahvaid arvestamata tükeldasid monarhid Euroopa kaarti oma huvides. Võitjad maad said juurde järgmised maa-alad: Venemaa sai osa Poolast koos Varssavi linnaga, peale selle ühendati Venemaaga Soome. Inglismaa sai tähtsa strateegilise punkti Vahemeres — Malta saare ja mõned endised Hollandi asumaad — suure Tseiloni saare India lähedal ja Kapimaa Lõuna-Aafrikas. Inglismaa peamiseks saavutuseks oli aga tema vana vaenlase Prantsusmaa nõrgenemine.

Preisimaa ja Austria territoorium laienes tunduvalt. Saksamaa jäi killustatud, nõrgaks ja mahajäänud maaks. Napoleoni poolt

Euroopa 1789. a.

hävitatud endise Püha Rooma keisririigi asemele organiseeriti Saksa Liit 39 riigist, kelle hulgas kõige suuremad olid Austria ja Preisimaa. Jõuetul Saksa Liidul, kellel polnud raha ega sõjaväge, ei olnud mõju rahvusvahelistes küsimustes, teda ei arvestatud ja varsti sai ta kogu Euroopa silmis naerualuseks.

Itaalia, mis oli Napoleoni ajal tegelikult ühendatud Prantsusmaa võimu alla, lagunes nüüd jälle osadeks. Põhja-Itaalias, välja arvatud Piemonte, peremehetsesid austerlased; Rooma paavst ja Napoli kuningas püsisid võimul šveitsi palgasõdurite abil.

Ajajärku pärast Viini kongressi nimetati *restauratsiooniajaks* (s. o. taastamisajaks). Tõepoolest püüdis Viini kongress igal pool, kus võimalik, taastada revolutsioonieelset korda, revolutsioonieelseid dünastiaid ja valitsusi. Nii taastas (restaureeris) kongress Bourbonide dünastia mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka Hispaanias ja Napolis. Rooma piirkonnas taastati paavsti võim.

Püha Liit. Revolutsiooni vastu võitlemise eesmärgil sõlmisid monarhid 1815. aastal Aleksander I ettepanekul *Püha Liidu* —

valitsejate liidu rahvaste vastu. Monarhid kohustusid üksteist «usu nimel» abistama ja ühiste jõududega maha suruma revolutsiooni, ükskõik kus see ka ei algaks. Püha Liidu moodustamise aktile kirjutasid alla Venemaa, Austria ja Preisimaa valitsejad. Hiljem ühinesid liiduga peaaegu kõik Euroopa riikide monarhid. Inglismaa ei kuulunud Pühasse Liitu, kuid toetas aktiivselt ka üritusi revolutsioonide mahasurumisel.

Revolutsioon Hispaanias. Hoolimata Püha Liidu kõigist jõupingutustest, käis XIX sajandi 20-ndatel aastatel reast maadest läbi revolutsiooniliste liikumiste laine. Kõigis Euroopa riikides arenesid kapitalistlikud suhted, suurenes manufaktuuride arv, kasvasid töölisasulad, maal aga suurenes kehvtalurahva laostumine. Hispaanias ja Itaalias halvenes rahvahulkade olukord selle tõttu, et uuesti võimule tulnud aadlikud ja vaimulikud muutsid talupoegade koormised veelgi raskemaks. Hispaanias taastati aadlike ja vaimulike privileegid, avati revolutsiooni ajal suletud kloostrid. Inkvisitsioon alustas uuesti metsikuid tagakiusamisi. Proletariaat oli Hispaanias alles tekkimas, kodanlus oli nõrk, aadlikud aga pidasid vajalikuks kuningavõimu säilitamist.

Hispaania asumaad Ameerikas hakkasid 1810. a. üles tõusma ja Hispaaniast lahku lööma. Hispaania valitsus saatis lahkulöönud asumaadesse korduvalt sõjavägesid, kuid need ei suutnud asumaid alistumisele sundida. 1820. aastal oli Cádizi lähedale koondatud mitu Hispaania rügementi Ameerikasse saatmiseks. Need tõusid üles. Ühte ülestõusnute rügementi juhtis kolonel Rafael Riego. Varem oli ta võidelnud Hispaaniasse tunginud Prantsuse vägede vastu partisanisalkades. Hiljem oli ta seotud revolutsiooniliste kodanlik-aadellike ringkondadega.

Ülestõusnud nõudsid hispaania rahvast rõhuva inkvisitsiooni hävitamist, aadlike ja vaimulike maksustamist, kloostrite sulgemist, aadlike tohutu suurte maavalduste konfiskeerimist ja 1812. aasta konstitutsiooni taastamist.

Algul näis, et Riego poolt alustatud ülestõus saab lüüa. See ei leidnud ümberkaudsetes rajoonides toetust. Kuid seejärel kandus liikumine paljudesse provintsidesse ja isegi Hispaania pealinna Madriidi. Siis oli kuningas sunnitud järele andma. Ta kutsus kokku Kortese, andis vande 1812. aasta konstitutsioonile ja kaotas inkvisitsiooni. Linnades kanti pidulikult ringi konstitutsiooni teksti ja suudeldi seda. Valitsusse kutsuti kodanlike reformide pooldajad.

Püha Liidu ettepanekul saadeti 1823. aastal Hispaaniasse kodanliku revolutsiooni mahasurumiseks 100 000-meheline Prantsuse armee. See armee õiendas hispaania vaimulike poolt organiseeritud kontrrevolutsioonilise «usuarmee» kaasabil halastamatult arveid revolutsionääridega ja taastas kuninga ainuvalitsuse.

Revolutsioon Hispaanias sai lüüa mitte ainult Püha Liidu armeede interventsiooni, vaid ka sisemise nõrkuse pärast. Selle revolutsiooni juhtideks olid kodanlikud revolutsionäärid, kes olid

eemal rahvahulkadest. Nad panid kogu lootuse sõjalisele ülestõusule ja tuginesid vandeseltslikele salaorganisatsioonidele.

Rahvahulgad — talupojad ja linna alamkihid —, vastupidiselt Prantsuse XVIII sajandi kodanlikule revolutsioonile, ei olnud revolutsiooni peajõuks.

Kapitalismi arenemine tingis XIX sajandi 20-ndail aastail kodanluse liikumise ja revolutsioonide puhkemisi ka teistes maades.

20-ndatel aastatel puhkes revolutsioon Itaalias. Revolutsiooni eesotsas olid sõjaväelised ringkonnad. Ülestõusnud Kreeka vabanes Venemaa abiga Türgi ikkest. Venemaal toimus dekabristide liikumine, mis oli suunatud isevalitsuse ja pärisorjuse vastu. Teisel pool ookeani, peamiselt Lõuna-Ameerikas, tekkisid Hispaania ja Portugali asumaades rahvusliku liikumise käigus iseseisvad riigid.

Küsimusi.

1. Millised olid Viini kongressi tähtsamad otsused? Kelle huvides nad vastu võeti? 2. Missugusel eesmärgil loodi Püha Liit? Missugune oli ta tegevus XIX sajandi 20-ndatel aastatel? 3. Milles seisis Hispaania revolutsiooni nõrkus? Mille poolest erines see revolutsioon 1789.—1794. a. suurest Prantsuse kodanlikust revolutsioonist?

Ülesandeid iseseisvaks tööks 4. peatükiga.

1. Kirjutage välja järgmised terminid ja selgitage nende tähendus: Saksa Liit, Püha Liit. 2. Võrrelge kaarti «Euroopa 1815. a.» kaardiga «Euroopa 1789. a.» ja näidake tähtsamad territoriaalsed muudatused.

5. peatükk.

SÕLTUMATUTE RIIKIDE TEKKIMINE LADINA-AMEERIKAS.

20. HAIITI VABARIIGI MOODUSTAMINE. HISPAANIA ASUMAAD AMEERIKAS REVOLUTSIOONI EEL.

Ladina-Ameerika. XIX sajandi alguses olid peaaegu kõik Lõuna-Ameerika maad Hispaania asumaad. Lõuna-Ameerikas oli üks Portugali asumaa — Brasiilia, mis võttis enda alla poole mandrist. Suur Haiiti saar Lääne-India saarestikus kuulus kuni 1804. a. Prantsusmaale.

Et hispaania, portugali ja prantsuse keel pärinevad ladina keelest, siis said Lääne-India ja Lõuna-Ameerika ühise nimetuse — Ladina-Ameerika. Osa Mehhikost asub Põhja-Ameerikas, aga ka sellel maal on ülekaalus hispaania keel. Mehhiko ajalooline saatus on seotud Lõuna-Ameerika maade ajalooga. Sellepärast kuulub ka tema Ladina-Ameerika maade hulka.

Orjade revolutsioon Haiitil. Haiiti saare avastas Kolumbus 1492. aastal. Kolumbus asutas seal esimese eurooplaste koloonia Ameerikas. Edaspidi asusid saarele elama prantsuse mereröövlid,

Ladina-Ameerika XIX sajandi esimesel poolel.

Ladina-Ameerika riigid pärast vabanemist koloniaalsõltuvusest 1826.a.
AM. ÜH.
MEHHIKO
KUUBA (Hispaania asumaa)
HAITI VABARIIK
GUATEMAALA
GUAJAANA (Brit.) (Holl.) (Pr.)
SUUR-KOLUMBIA
PERUU
BOLIVIA
BRASIILIA
ARGENTIINA
TŠIILI
PARAGUAI
Ladina-Ameerika riigid XIX sajandi keskpaigas
AM. ÜHENDR.
MEHHIKO
KUUBA (Hispaania asumaa)
HAITI VABARIIK
DOMINIKAANI VABARIIK
KESK-AMEERIKA VABARIIGID
1
2
3
4
5
6
GUAJAANA (Brit.) (Holl.) (Pr.)
VENETSUELA
KOLUMBIA
EKUADOR
PERUU
BOLIVIA
BRASIILIA (1822-1889 KEISRIIK)
ARGENTIINA
TŠIILI
PARAGUAI
URUGUAI
Numbritega on tähistatud:
1 — KOSTARIIK
2 — NIKARAAGUA
3 — HONDUURAS
4 — SALVADOR
5 — GUATEMAALA
6 — HONDUURAS (Brit.)

piraadid, kes sooritasid sealt kallaletunge kaubalaevadele. Hiljem läks saar Prantsusmaale.

Saare päriselanikud — indiaanlased —, kes elasid ürgkogukondliku korra tingimustes, osutasid kolonisaatoritele meeleheitlikku vastupanu. Osalt nad tapeti, paljud aga surid Euroopast kaasatoodud haigustesse, eriti rõugetesse ja tüüfusesse, või hukkusid üle jõu käivast tööst suhkrupillirooistandustes ning kulla- ja hõbedakaevandustes. Indiaanlaste asemel veeti Aafrikast sisse neegerorje. Järelevaatajad peksid orje halastamatult. 5—6 aasta pärast ori hukkus ja ta asendati teisega. Põgenemiskatsel aeti orje koertega taga ja peksti surnuks.

XVIII sajandi lõpul oli Prantsuse Haiitil peaaegu pool miljonit neegerorja ja pruuninahalist *mulatti* (valgete ja neegrite järeltulijat), kes oma ränga tööga rikastasid 4000—5000 plantaatori perekonda. Peale selle oli saarel ka valgeid väikefarmereid, käsitöölisi ja töölisi. Neid valgeid nimetati «väikesteks valgeteks», erinevalt «suurtest valgetest» — rikastest plantaatoritest. Prantsuse koloniaalvõimud ja vaimulikud toetasid orjapidajaid rõhumises.

Orjad korraldasid mitu korda ülestõuse. Suur ülestõus, mis algas 1791. aastal, muutus esimeseks võidukaks orjade revolutsiooniks maailma ajaloos. Orjad haarasid võimu ja moodustasid oma riigi. Revolutsiooni edukusele aitas kaasa neegrite liit valgete kehvikute — farmerite ja käsitöölistega. Ülestõusnud neegrite ridadest kerkisid esile andekad juhid. Peale selle soodustas Haiiti rahva vabadusvõitlust 13 Ameerika asumaa ülestõus ja Ameerika Ühendriikide eraldumine Inglismaast, samuti ka Prantsusmaal alanud revolutsioon ja hiljem sõjad Euroopas, mis sidusid Napoleon Bonaparte'i valitsuse käed.

Revolutsioon algas nii. 1791. aasta sügisel hakkasid ülestõusnud orjad põletama istandikke. Korraga tõusis üles üle 10 000 neegri. Mägedest laskusid orgudesse orjad-jooksikud — *maroonid*, kes varjasid end raskesti ligipääsetavates rajoonides. Ülestõusuga liitusid ka valged kehvikud — farmerid ja käsitöölised. Ülestõusnute juhiks sai Toussaint Louverture, kes oli orja poeg ja algul ka ise ori. Toussaint Louverture paistis silma vapruse ja juhtimisoskuse poolest. Ta sai korpuse komandöriks ja juhtis seejärel kogu ülestõusu. «Meie deviisiks on võita või surra,» kõneles Toussaint Louverture. «Surm või vabadus!»

Toussaint Louverture kuulutas välja orjade vabastamise ja neile orjapidajatelt-plantaatoritelt konfiskeeritud maade andmise. Alles pärast seda võttis jakobiinide Konvent 1794. aastal vastu määruse orjade vabastamisest Prantsuse asumaades. Napoleon Bonaparte saatis 1801. aastal Haiitisse 20 000-mehelise sõjaväe, et muuta Haiiti jälle Prantsusmaa asumaaks ning neegrid uuesti orjadeks. Haiiti saarele saabunud Prantsuse kindral kutsus Toussaint Louverture'i läbirääkimiste ettekäändel enda juurde, vangis-

Toussaint Louverture ja tema armee sõdurid.

tas Toussaint Louverture'i ja saatis ta ahelates Prantsusmaale, kus ta varsti vanglas suri. Haiitilased aga võitsid Prantsuse vägesid, ülestõusnud neegrid koos «väikeste valgetega» saavutasid võidu Napoleoni vägede üle, kes polnud senini kaotuse kibedust tunda saanud. 1804. aastal kuulutasid ülestõusnud välja Haiiti sõltumatuse ning seejärel tekkis saarel Haiiti vabariik. Saare idaosas moodustati 1844. aastal Dominikaani vabariik. Need mõlemad vabariigid eksisteerivad ka tänapäeval. XX sajandil tungisid Haiiti saarele mitmel korral Ameerika Ühendriikide sõjalaevad ja merejalavägi, et hoida neid vabariike sõltuvuses ameerika kapitalistidest.

Hispaania asumaad revolutsiooni eel. Kui Haiiti saarel ja teistel Lääne-India saartel esialgne indiaanlastest elanikkond hävis kolonisaatorite sissetungi ajal peaaegu täielikult, siis kõige kõrgema kultuuriga indiaani rahvad, näiteks asteegid ja maiad Mehhikos, samuti inkad Lõuna-Ameerikas, avaldasid Hispaania vallutajatele tugevat vastupanu. Kuigi indiaanlased riisuti paljaks ja orjastati, kusjuures miljonid nendest hukkusid, säilisid nad siiski kui hõimud ja rahvad. Ja kuni tänapäevani moodustavad indiaanlased või indiaanlaste ja valgete järeltulijad *(mestiitsid)* ning mulatid, neegrite ja valgete järeltulijad, tunduva osa Ladina-Ameerika elanikkonnast.

Ameerikas asuvate Hispaania asumaade asju juhtis kuninga nimel Madriidis asuv ülemnõukogu. See nõukogu määras asumaadesse ametnikke. Kuninga poolt saadetud ametnikud, kindralid ja ohvitserid peremehetsesid asumaades ja ajasid kokku tohutuid rikkusi. Nad suhtusid põlastavalt *kreoolidesse*, Hispaaniast varem väljarännanute järeltulijatesse. Kreoolide valitseva kihi moodustasid mõisnikud, kaupmehed, mungad ja papid. Kreoolide hulka kuulusid ka talupojad ja käsitöölised. Hispaanlased ei lasknud asumaades kreoole kõrgematele ametikohtadele ning kohtlesid neid ülbelt. Kreoolid-mõisnikud ja kaupmehed polnud rahul hispaania ülikute piiramatu võimuga asumaades, kuid samal ajal kartsid nad ekspluateeritavaid rahvahulki — talupoegi, väikekarjapidajaid ja -maaomanikke ning indiaanlasi ja neegerorje.

Kolonisaatorid maksustasid indiaanlasi ränga andamiga. Hispaania kirikutegelased põletasid indiaanlaste templeid, hävitasid käsikirju ja sundisid indiaanlasi ehitama ristiusu kirikuid. Näiteks ehitasid hispaania kolonisaatorid Mehhikos indiaanlaste käte abil 300-aastase võimutsemise vältel 11 000 kirikut ja ainult 30 kooli. Kogu Ladina-Ameerikas kuulus kirikule pool kõigist rikkustest. Kirikutegelased haarasid endale parimad maad ning tegelesid hoogsalt kaubanduse ja liigkasuvõtmisega. Paraguais oli terve riik, kus võim kuulus katoliku munkadele, sõjaväelise korra järgi organiseeritud jesuiitide ordu liikmetele. Kolonisaatorite võimutsemise esimesel aastasajal surid Paraguais välja pooled indiaanlased. Katoliku mungad rääkisid: «Piits on indiaanlastele niisama vajalik kui nende suule leib.» Pole siis imestada, kui indiaanlastel tekkis vanasõna: «Härga karda eestpoolt, eeslit tagant, aga vaimulikku karda igast küljest.»

Indiaanlased alustasid korduvalt ülestõuse. Indiaanlaste juht Tupac Amaru alustas 1780. aastal Peruus ülestõusu. Ta kaotas orjuse, kihutas minema Hispaania ametnikud ning asendas need valitavate indiaanlaste pealikutega. Kuid hästi relvastatud ja suurearvulised koloniaalväed purustasid indiaanlaste 60 000-mehelise, peaaegu relvastamata armee. Tupac Amaru võeti kinnikisti keel suust ja ta seoti hobuste külge, et teda tükkideks kiskuda. Indiaanlaste juhtide elamud tehti maatasa ja nende kohtadele külvati soola, «et seal rohigi ei kasvaks». Nendel päevadel hukati kümned tuhanded indiaanlased. Kuid indiaanlaste ülestõusud ei lakanud.

Asumaade majanduslik olukord XIX sajandi alguses. Hispaanlased vedasid Ladina-Ameerikast välja kulda, suhkrut ja puuvilla. Asumaadesse vedasid nad orje ja tööstustooteid. Asumaades arenes ka kaubandus ja oma tööstus. XVIII sajandil vedasid Hispaania Ameerika-asumaad välja palju loomanahku ja soolaliha, tootsid jalanõusid, klaasi, relvi, püssirohtu ning ehitasid laevu; manufaktuurides valmistati kedrust. Manufaktuuride töölisi hoiti kogu nädal (välja arvatud pühapäev) luku taga ning neile anti ihunuhtlust.

EKSPLUATAATORID

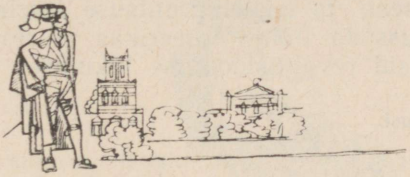

HISPAANIA AADLIK

MÕISNIK-KREOOL

EKSPLUATEERITAVAD

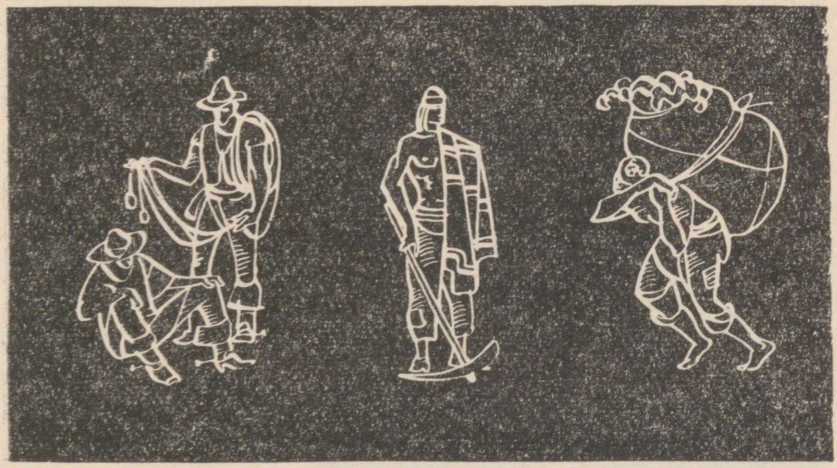

TALUPOJAD-
KARJAKASVATAJAD

INDIAANLANE
- PEOON

NEEGERORI

Ladina-Ameerika rahvastik.

Vastavalt asumaade majanduslikule arenemisele kasvas seal ka liikumine lahkulöömiseks neid rõõvivast Hispaaniast. Hispaania võimud karistasid rahulolematuid karmilt. Vaatamata inkvisitsiooni tagakiusamistele tungisid asumaadesse Voltaire'i, Diderot', Rousseau' ja teiste prantsuse eesrindlike mõtlejate teosed. Iseseisvussõda Põhja-Ameerikas ja revolutsioon Prantsusmaal soodustasid revolutsioonilise liikumise arenemist Ladina-Ameerikas.

Küsimusi.

1. Mispärast õnnestus haiitilastel vabaneda Prantsuse koloniaalikkest? 2. Missugune positsioon oli kreoolidel Ladina-Ameerikas? 3. Kuidas rõhus feodaalse Hispaania valitsus Ameerika asumaade elanikke? 4. Kuidas suhtusid hispaania vaimulikud indiaanlastesse? Kuidas suhtusid indiaanlased vaimulikesse ja munkadesse?

21. REVOLUTSIOONID MEHHIKOS JA LÕUNA-AMEERIKAS.

Revolutsioon Mehhikos. Massiline ülestõus asumaades algas **1810. aastal**, pärast seda, kui Napoleon I oli tunginud oma sõjaväega Hispaaniasse ja kukutanud Hispaania kuninga. Ameerika rahvaste vabadusvõitluse käigus kerkis esile palju silmapaistvaid patrioote.

Morelos.

Hidalgo.

Mehhiko rahvahulgad austavad ka tänapäeval mehhiko rahva vabadusvõitluse kuulsaid kangelasi Miguel Hidalgot ja Jośe Maria Morelost.

Kohalikud elanikud, eriti indiaanlased, armastasid külavaimulik Hidalgot, sest ta oskas nende keeli. 1810. aastal kutsus Hidalgo indiaanlasi ja mestiitse, kes kuulusid talurahva kõige vaesemate kihtide hulka, võitlema sõltumatuse eest ja Hispaania vallutajate poolt 300 aastat tagasi äravõetud maade tagasisaamise eest. Ülestõusnud indiaanlastest ja mestiitsidest formeeriti terve armee. Ülestõus haaras tunduva osa maast. Hidalgo käskis orjapidajatel 10 päeva jooksul vabastada kõik orjad ja kaotas sama seadusega andami, mida indiaanlaste sugukondlikud kogukonnad maksid koloniaalvõimudele. Hispaania võimud tegid Hidalgole ettepaneku alla anda ja lubasid talle armuandmist. «Armuandmist?» vastas Hidalgo. «Armuandmist vajavad kurjategijad, mitte aga kodumaa kaitsjad!»

Hidalgo väed purustati Hispaania koloniaalvägede poolt. Hidalgo võeti vangi ja lasti 1811. aastal maha. Ta pea pandi kõigile vaatamiseks raudpuuri, kus seda hoiti 10 aastat.

Hidalgo üritust jätkas tema lähim võitluskaaslane, puusepa poeg Morelos, kes samuti nõudis maade tagasiandmist indiaanlastele. Ta võttis suurmõisnikelt maa, kinnitas orjuse hävitamise ja kaotas piinamised. Kui Morelosele pakuti tiitlit «tema kõrgus», lükkas ta selle tagasi ja võttis «rahvuse teenri» nime. Ta püstitas ülesande parandada kehvikute olukorda. Morelost toetas 40 000 indiaanlast, tema vägedes oli mitu tuhat neegrit, kuid Hispaania regulaarväed meelitasid oma poolele suurmõisnikke, purustasid ülestõusnud ja lasksid Morelose maha.

Mehhiko revolutsiooni juhid. *Mehhiko kunstniku, kommunisti Diego Rivera joonis. Vasakult paremale:* Morelos, Hidalgo ja üks silmapaistvamaid revolutsioonilisi väejuhte, talupoja poeg Guerrero.

Morelose pea kohal on kujutatud kotkas, Mehhiko sümbol. Kotkas hoiab oma küünte vahel madu, mis sümboliseerib kurjust, haigusi.

Morelosel on ühes käes nuga, millega lõigatakse suhkruroogu, teises käes viljapea ja maisitõlvik. Morelose kohta käivad sõnad *libertad* (vabadus) ja *tierra* (maa), sest Morelos taotles mitte ainult Mehhiko sõltumatust Hispaaniast, vaid ka agraarrevolutsiooni, mõisnike-latifundiumiomanike maade jagamist talupoegadele.

Simón Bolívar.

Ent partisanisõda Mehhikos jätkus ja 1821. aastal sai Mehhiko iseseisvaks riigiks.

Hispaania asumaade vabanemine Lõuna-Ameerikas. Bolívar. Lõuna-Ameerika rahvaste kangelaste hulgas, kes võitlesid koloniaalikke vastu, olid Bolívar, kes ühendas põhjapoolsete asumaade jõud, ja San Martín, kes juhtis revolutsionääre lõunas.

Simón Bolívar sündis 1783. aastal Venetsueela pealinnas Caracases. Ta kuulus rikka kreooli mõisniku ja kaupmehe perekonda. Saanud suurepärase hariduse, reisis Bolívar palju Euroopas, kus ta innustus Voltaire'i ja Rousseau' töödest. «Ma ei rahune enne, kui olen purustanud ahelad, millega Hispaania mu kodumaa on

aheldanud,» ütles Bolívar 1806. aastal Ameerikasse tagasi pöördudes.

Bolívar organiseeris Venetsueela vabastusarmee ja sai eduka lahingutegevuse eest Hispaania vägede vastu kindrali aukraadi ning «Vabastaja» aunimetuse. Ta vabastas neegerorjad, kes astusid armeesse, ja teatas, et talupojad saavad pärast sõja lõppu maad.

Bolívar pöördus abipalvega Euroopa eesrindliku üldsuse poole. Tema üleskutsele vastas 5000 vabatahtlikku, kes otsustasid abistada Ladina-Ameerika rahvaid nende võitluses kolonisaatoriteorjastajate vastu. Bolívari juurde saabus iirlasi, inglasi, sakslasi, itaallasi ja poolakaid. Tuli ka venelasi — alampolkovnik Ivan Minuta, kes paistis silma paljudes lahingutes, ja teised.

1819. aastal otsustas Bolívar minna Venetsueelast üle Andide lumiste ahelike ja aidata kaasa Uus-Granada vabastamisele Hispaania võimu alt. 1200 võitlejat koos 800 hobusega alustasid kangelaslikku retke. Võitlejatel tuli läbida ürgmetsi ja võimsaid jõgesid, kus oli palju kaimaneid ehk krokodille. Veed kihisesid madudest, elektriangerjatest ja väikestest röövkaladest. Vihm ja lumi peksid võitlejatele vastu nägu. Paljud neist langesid kuristikku. Lumistele ülekäikudele tõusmisel kaotasid inimesed mägitõvest teadvuse, lumistel järsakutel hukkusid kõik salga hobused.

Ületanud mäed, astus Bolívari tugevasti hõrenenud, kuid innustunud salk hispaanlastega rasketesse lahingutesse. Kui välismaiste vabatahtlike salga komandöril inglasel Rookil purustas kuul käeluu, amputeeriti tal lahinguväljal käsi. Püüdes ületada väljakannatamatut valu, võttis Rook kokku viimase jõu, tõusis püsti ja, haarates teise käega verise käeköndi, kutsus vabatahtlikke üles võitlema kodumaa eest. «Missuguse eest?» küsis temalt üks sõdur. «Selle eest, millel ma laman,» vastas inglise revolutsionäärinternatsionalist ja kukkus. Tunni aja pärast ta suri.

Ülestõusnud kangelased Bolívari juhtimisel ja kohalikud elanikud võitsid hispaania rõhujate vägesid. Uus-Granada ühines Venetsueelaga ja Bolívar sai ühendatud vabariigi — Suur-Kolumbia presidendiks.

Tulnud võimule, teatas Bolívar neegrite orjuse hävitamisest, kaotas indiaanlastelt võetava andami, koostas suurmõisnikelt maade konfiskeerimise seaduse projekti, kuid seda viimast üritust ellu ei viidud. Bolívar unistas kõikide Hispaania Ameerika-vabariikide ühendamisest. Ühtlasi hoiatas ta Ameerika Ühendriikide vallutusplaanide eest Ladina-Ameerikas ja oli selle vastu, et Ameerika Ühendriigid kuuluksid tema poolt kavandatavate Ameerika vabariikide liitu. 1825. aastal kirjutas ta: «Põhjaameeriklased ... on meie jaoks võõramaalased. Sellepärast ei nõustu ma kunagi sellega, et kutsuda neid korraldama meie asju.»

Pärast võitu hispaanlaste üle hakkasid mõisnikud-kreoolid ja kasvav kodanlus võitlema rahvahulkade vastu; nad astusid liitu

Bolivari üleminek Andidest.

katoliku vaimulikega ega lasknud jaotada rikaste mõisnike maid kehvikutele. Kodanlik revolutsionäär Bolívar hakkas kõikuma. Oma elu viimasel perioodil hakkas ta eemalduma rahvahulkadest — selles avaldus tema kui kodanliku revolutsionääri piiratus, kuid revolutsiooni kõige raskemal, kõige otsustavamal perioodil Hispaania asumaades oli ta koos rahvaga ja teenis teda ennastsalgavalt. 1830. aastal suri Bolívar tuberkuloosi.

Ladina-Ameerika rahvad austavad Bolívari tänapäevani rahvuskangelasena, Ameerika-asumaade vabastajana. Tema mälestuseks püstitati mälestussambaid. Tema auks nimetati Ülem-Peruu territooriumil moodustatud vabariik Boliiviaks. Venetsueelas nimetatakse veel praegugi kohalikku rahaühikut boliivariks.

Argentiina ja Tšiili vabastati revolutsiooniliste vägede poolt kindral San Martíni juhtimisel. San Martíni väed, kus oli palju neegreid, sooritasid 1817. aastal väga raske retke Argentiinast üle Andide ning tulid appi Tšiili ja Peruu ülestõusnud elanikele.

1822. aastal, kõigis Ladina-Ameerika asumaades toimunud revolutsioonide perioodil, lõi Brasiilia Portugalist lahku, kuid uus riik, kus säilis orjus ja kus orjapidajad olid väga tugevad, sai mitte vabariigiks, vaid monarhiaks.

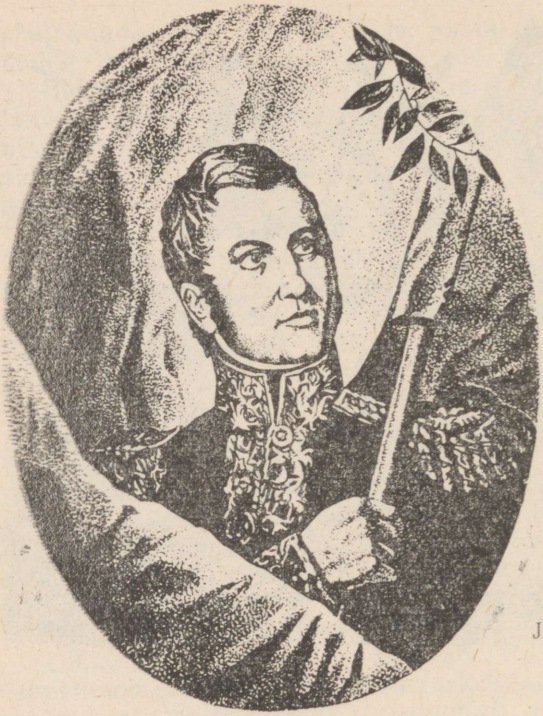

José San Martin.

1826. aastal langes viimane hispaanlaste tugipunkt Lõuna-Ameerikas — Callao kindlus (Peruus).

Ladina-Ameerika sõltumatuse eest peetavad sõjad olid kolonialismivastased kodanlikud revolutsioonid. Peamine ülesanne — likvideerida koloniaalne sõltuvus Hispaaniast ja Portugalist — lahendati nende revolutsioonide käigus.

Ent jäi veel palju lahendamata küsimusi. Talupojad ei saanud maad, *latifundiumide,* tohutu suurte mõisate omanikud aga säilitasid oma maa ja enamasti ka oma võimu. Venetsueelas, Kolumbias ja Peruus eksisteeris orjus XIX sajandi 50-ndate aastateni, Brasiilias isegi 80-ndate aastateni. Ladina-Ameerika maade mahajäämust kasutasid Inglismaa ja hiljem ka Ameerika Ühendriigid nende maade orjastamiseks.

DOKUMENDID.

1. HIDALGO DEKREET, MIS KUULUTAS VÄLJA NEEGRITE VABASTAMISE KÜMNE PÄEVA JOOKSUL, MAKSUDE KAOTAMISE JA TEISED MÄÄRUSED.

Sellest õnnelikust momendist alates, kui kangelaslik ameerika rahvas asus relvade juurde, et maha raputada ränka iket, mis on teda peaaegu kolme sajandi vältel rõhunud, sai üheks peaülesandeks selliste koormiste hävitamine, mille pärast ta ei saanud parandada oma saatust,... juba praegu on vaja tingimata hoolitseda järgmiste määruste abil kõige edasilükkamatute abinõude vastuvõtmise eest.

ORJUSE JA MAKSUDE KAOTAMINE

1. Kõik orjade valdajad peavad kümne päeva jooksul orjadele vabaduse andma. Määruse rikkujaid karistatakse surmanuhtlusega.

2. Katkestada edaspidi andamite kogumine nendelt gruppidelt, kes neid maksid, ja kõikide koormiste sissenõudmine indiaanlastelt.

3. Kõikides kohtuasjades kõikide dokumentide, tekstide ja aktide puhul tuleb kasutada tavalist paberit; sellega kaotatakse ühtlasi tempelpaberi kasutamine.

Ja et see saaks teatavaks kõikidele ja leiaks nõutaval kujul täitmist, käsin ma avaldada selle dekreedi pealinnas ja teistes vabastatud linnades ning külades, eraldades vajalikul hulgal eksemplare tribunalidele, kohtunikele ja teistele isikutele, kes peavad seda täitma ja selle täitmist kontrollima.

Välja antud Guadalajaras 6. detsembril 1810. a.

Miguel Hidalgo y Costilla, Ameerika generalissimus.

2. MORELOSE POOLT CHILPANCINGO KONGRESSILE (14. SEPTEMBRIL 1813. A.) ETTEVALMISTATUD DOKUMENDIST «RAHVUSE ENESETEADVUS».

12 — Kuna hea seadus on ükskõik millisest inimesest kõrgem, siis peavad meie kongressi poolt ettekirjutatud seadused olema sellised, mis kohustaksid kindlameelsusele ja patriotismile, piiraksid küllust ja viletsust ning suurendaksid sel kombel kehvikute päevapalka, et tõsta nende moraali, ja et kaoksid harimatus, röövimised ja vargused.

15 — Orjus kaotatakse igaveseks, samuti nagu erinevused päritolu poolest; kõik saavad võrdseteks, ja üks ameeriklane erineb teisest ainult pahede ja vooruste poolest.

18 — Uute seadustega ei lubata piinamist.

Küsimus dokumendi kohta.

Mille poolest sarnanevad selle dokumendi põhiseisukohad eelmise dokumendi sisuga ja milles on erinevus?

Küsimusi.

1. Tõestage, et ülestõusud ja sõjad Ladina-Ameerikas olid kodanlikud revolutsioonid. 2. Mispärast nimetatakse Hidalgot ja Morelost Mehhiko rahvakangelasteks? 3. Mispärast pälvis Bolívar «Vabastaja» aunimetuse? 4. Milles avaldub Bolívari kui rahvusliku vabadusliikumise juhi kodanlik piiratus? 5. Kinnitage faktidega Bolívari sõnu Ameerika Ühendriikide vallutusplaanidest Ladina-Ameerikas?

Ülesandeid iseseisvaks tööks 5. peatükiga.

1. Kirjutage välja ja seletage terminid: Ladina-Ameerika, kreoolid, mulatid, mestiitsid. 2. Kirjutage välja Ladina-Ameerika maade vabadusliikumise juhtide nimed ja selgitage igaühe osa selles liikumises. 3. Koostage kronoloogiline tabel «Tähtsamad sündmused Ladina-Ameerika ajaloos sõltumatuse eest peetud sõdade perioodil (aastail 1810—1826)».

6. peatükk.

KAPITALISMI ARENEMINE PRANTSUSMAAL JA INGLISMAAL AASTAIL 1815—1848. TÖÖLISTE KUI POLIITILISE JÕU ESIMESED VÄLJAASTUMISED.

Kuigi Euroopa kontinendi maades oli võim mõisnike käes, ei suutnud nende jõupingutused kapitalismi arenemist peatada. Ühtedes maades arenes suurtööstus ja vaba väiketalumajapidamine kiiremini, teistes aeglasemalt. Kodanlus tugevnes majanduslikult ja pretendeeris osavõtule valitsemisest. Samal ajal kui kapitalism õõnestas järjest tugevamini feodalismi alussambaid, koondus proletariaat, muutus üha teadlikumaks ja organiseeritumaks ning hakkas sekkuma poliitilisse võitlusse. XIX sajandi algusest oli möödunud 30—40 aastat, kui Euroopat vapustasid võimsad proletariaadi liikumised. Tähtsamad tööliste revolutsioonilised väljaastumised toimusid Prantsusmaal — Lyoni kangrute ülestõus, Inglismaal — tööliste liikumine valimisreformi eest 1832. aastal ja seejärel tšartism.

Sel ajal kui kodanlikud tegelased pärast 1789.—1794. a. Prantsuse revolutsiooni arvasid, et kogu ülesanne seisab kodanluse täielikus võimulepääsemises (võimu aadlike-mõisnikega jagamata), näitasid proletariaadi võimsad väljaastumised, et ajalugu ei lõpe kodanlike revolutsioonidega ning et kapitalism, kodanluse ülevõim pole igavene, et valmib uus jõud — proletariaat, kes on juba alustanud võitlust kodanluse vastu.

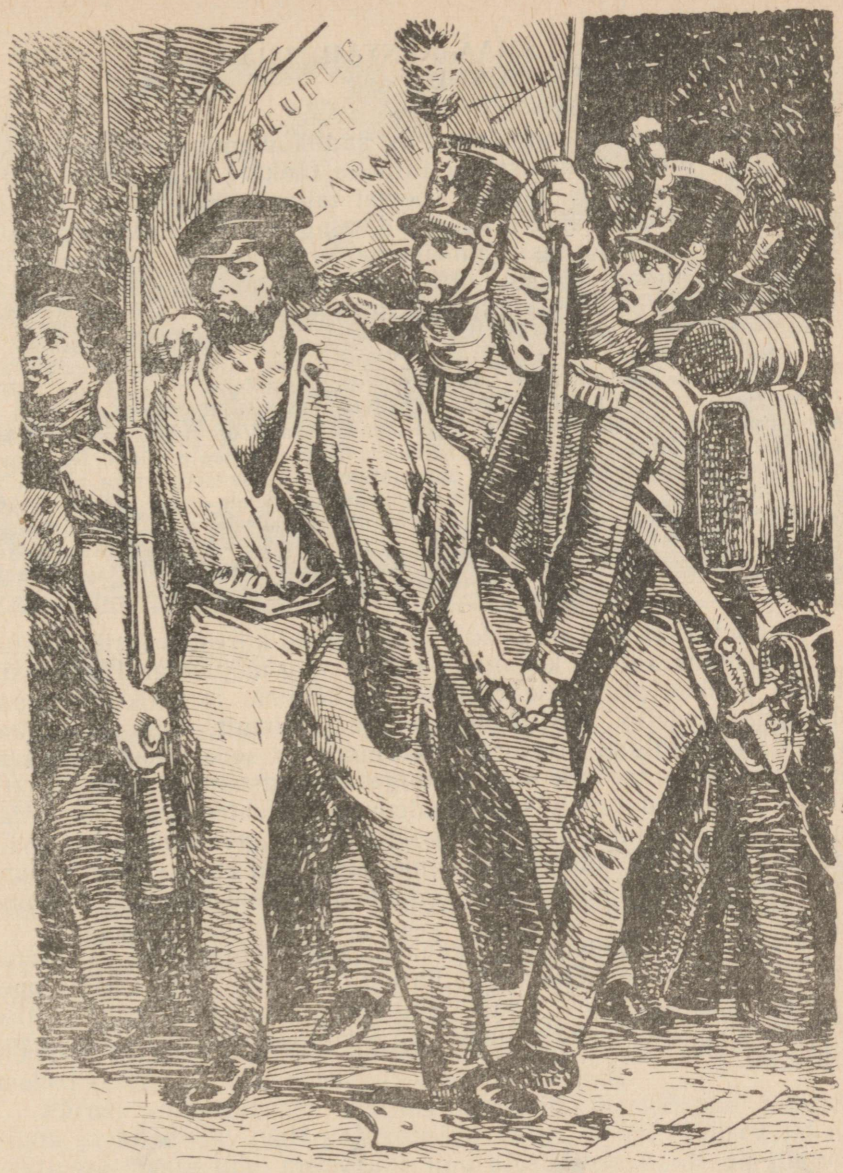

«Relvad kätte, kodanikud!...» 1830. aasta juulirevolutsioon Prantsusmaal. *XIX sajandi 30—40-ndate aastate illustratsioon.*

22. PRANTSUSMAA AASTAIL 1815—1847. LYONI ÜLESTÕUSUD.

1830. aasta revolutsioon. Kuningas, aadlikud-emigrandid ja vaimulikud, kes tulid Prantsusmaal liitlaste tääkide najal 1815. aastal teistkordselt võimule, põlesid soovist tagasi saada maad, mis oli neilt revolutsiooni ajal ära võetud, ning sundida talupoegi jälle kandma feodaalkoormisi. Niisuguste emigrantide kohta räägiti: «Nad pole midagi unustanud ega midagi õppinud.» Nii talupoegadel kui ka töölistel ei olnud poliitilisi õigusi.

Kuid revolutsioon oli põhjustanud Prantsusmaal väga sügavaleulatavaid muutusi, endiste feodaalsuhete taastamine polnud enam võimalik. Louis XVIII hartas (konstitutsioon), mille ta oli andnud juba esimese restauratsiooni ajal ja kinnitanud pärast teistkordset Prantsusmaale tagasipöördumist, tunnustatakse põhimõtet: «Seaduse ees on kõik prantslased võrdsed.» See ei olnud feodaalaja põhimõte. «Igasugune eraomandus on puutumatu, kaasa arvatud ka niisugune, mida nimetatakse rahvuslikuks, sest seadus ei tee nende vahel mingit vahet.» öeldakse hartas. Seega tagati puutumatus eraomandusele, mille kodanlased ja talupojad olid revolutsiooni ajal endale muretsenud aristokraatia ja kiriku maade arvel. Prantsuse aadel unistas asjatult oma endiste maavalduste tagasisaamisest.

Vaadeldaval ajal arenesid Prantsusmaal kiiresti vabrikutööstus ja kaubandus, kasvas kodanluse rikkus ning mõjuvõim. **1830. aasta juulis** puhkes prantsuse tööliste, käsitööliste ja väikekodanluse ülestõus. Aadellik aristokraatia tõugati võimult, kuid relva haaranud rahvahulgad olid organiseerimata ja seda kasutas kodanlus, et aidata troonile uut kuningat. Prantsusmaal 1830. aasta juulis toimunud revolutsiooni tulemusena kehtestatud monarhiat nimetatakse juulimonarhiaks. *Kodanluse juulimonarhia* püsis 1830. aastast kuni 1848. aastani. Selle monarhia ajal kuulus võim kodanluse ladvikule — pankuritele, kodanlastele-maaomanikele ja suurtöösturitele.

Kodanluse ladviku (nn. «rahakukrute») kuningaks sai kukutatud Bourbonide Orléans'i harust pärinev Louis Philippe. Pankur Laffitte ütles Louis Philippe'i kuningaks kuulutamise päeval: «Nüüdsest peale hakkavad Prantsusmaad valitsema pankurid.»

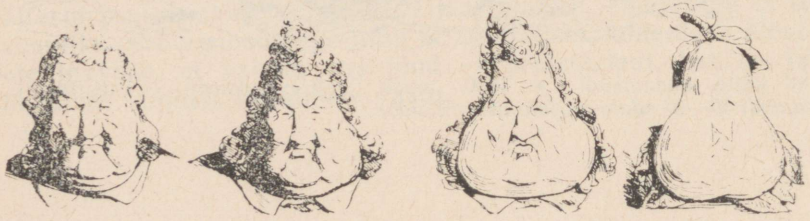

Louis-Philippe. *Karikatuur.*

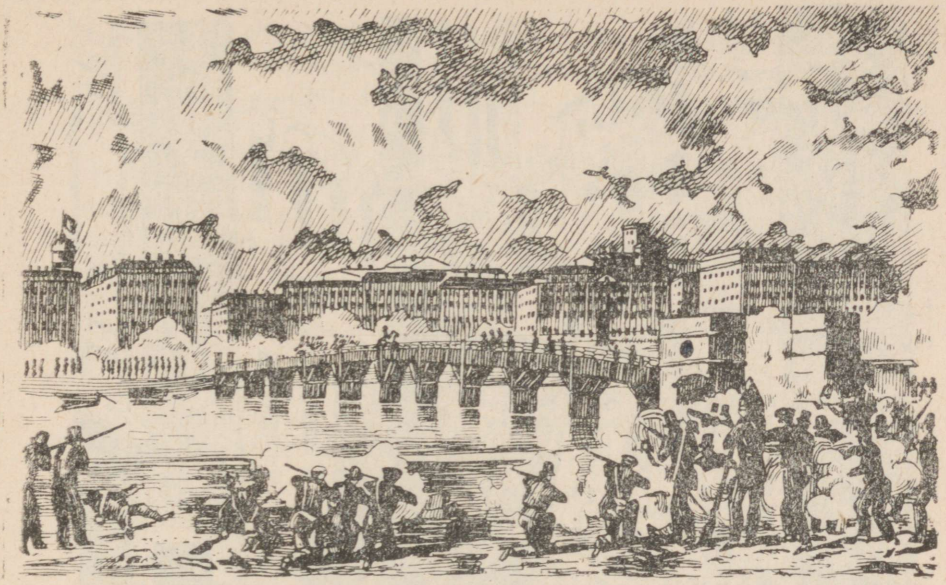

Lyoni tööliste ülestõus 1831. a.

Louis Philippe oli väga rikas, kitsi, ahne ja kaval. Populaarsuse saavutamiseks jalutas ta lihtsal kombel mööda Pariisi tänavaid, kulunud ülikond seljas ja vihmavari käes, et nagu tavalised kokkuhoidlikud kodanlased vältida riiete märjakssaamist.

Kapitalistliku tööstuse arenemise algaegadel ei olnud prantsuse töölistel oma ametiühinguid ega revolutsioonilist parteid. Nende olukord oli äärmiselt raske, nii nagu inglise töölistelgi.

Lyoni ülestõusud 1831. ja 1834. aastal. Prantsusmaa suurimates tööstuskeskustes — Pariisis ja Lyonis — oli valitsevaks alles käsitsitöö. Siidriide ja sameti poolest kuulsas Lyonis töötas 30 000 kangrut. Nad elasid kohutavas viletsuses. **1831. aastal** nõudsid äärmuseni viidud näljased töölised palga tõstmist. Peremehed keeldusid. Siis puhkes novembris ülestõus.

Pärast kolmepäevast võitlust hõivasid ülestõusnud töölised linna ja kihutasid sealt valitsusväed välja. Lyoni töölised läksid võitlusse musta lipu, meeleheite lipu all. Sellele lipule oli tikitud: «Elada töötades või surra võideldes!» Seni kui käis võitlus linna pärast, teadsid töölised, mis neil on vaja teha. Kui nad aga võimu haarasid, siis ei teadnud nad, mida edasi teha. Kümme päeva oli Lyon tööliste käes. Kuid töölised, kellel veel polnud oma parteid, ei osanud võitu ära kasutada. Väikeperemehed ajasid töölisvõimu organiseerimise nurja. Pariisist saadetud suured sõjaväeosad vallutasid Lyoni.

Lyoni tööliste ülestõus 1831. a. *Tolleaegne joonistus.*
Joonistus annab hästi edasi ülestõusnud tööliste kujusid. Siiski on joonistuse autor teinud vea. Tegelikult toimus rongkäik musta lipu all alles pärast sõjaväe kallaletungi töölistele. Lipule on kirjutatud: «Elada töötades või surra võideldes!»

Lyoni ülestõus 1831. aastal, kus Prantsusmaa ühe suurema tolleaegse tööstuskeskuse töölised haarasid ajutiseks võimu, avaldas tohutut muljet Prantsusmaal ja paljudes teistes Euroopa riikides.

1834. aasta aprillis algas Lyonis uus tööliste ülestõus.

1834. aastal ülestõusnud Lyoni töölised ja revolutsioonilised kodanlikud vabariiklased andsid välja proklamatsiooni, milles kirjutati: «Üritus, mille eest me võitleme, on kogu inimkonna üritus, meie kodumaa õnne, tuleviku kindlustamise üritus!» See ülestõus toimus selgemate poliitiliste loosungite all. Töölised ei heisanud seekord mitte musta ahastuse lippu, vaid demokraatliku vabariigi punase lipu.

Louis-Philippe'i valitsus oli sõjaväe juba varem valmis seadnud. Ligi nädal aega kestnud verises lahingus löödi Lyoni töölised regulaarvägede poolt puruks. Kodanlus surus selle ülestõusu metsikult maha. Veel kaua aega pärast seda olid lähedal asuvatele küngastele paigutatud suurtükid suunatud tööliskvartalitele.

Prantsuse riigi sõjavägi ja politsei surusid tööliste ülestõusu maha. Kodanlik riik aitas kapitalistidel töölisi rõhuda, kindlustas kapitalistlikku korda.

Kuigi Lyoni kangrute ülestõusud lõppesid ebaõnnestumisega nende organiseerimatuse tõttu, näitasid nad siiski, et tööliskiass on hakanud lahku lööma kodanlik-demokraatlikust liikumisest. Selles seisabki Lyoni ülestõusude ajalooline tähtsus.

Pärast töölisliikumise lämmatamist oma maal alustasid Prantsusmaad valitsevad pankurid koloniaalsõda Aafrikas.

Alžeeria orjastamine. Pankurite valitsuse üheks esimeseks üritueks oli sõda Alžeerias. 1830. aastal jätkasid nad Alžeerias sõda, mille Prantsusmaa oli valla päästnud veidi enne Juulirevolutsiooni.

Alžeeriat rünnanud Prantsuse vägede juhataja selgitas Alžeeria vallutamise kasulikkust niiviisi: «Alžeeria vajab veel pikemat aega valmistooteid, mida tehakse Prantsusmaal, kuid on ühtlasi võimeline varustama emamaad rikkalikult tööstusele tarviliku tooraine... taimeõli, kohvi, seemnevilja, kariloomade, villa ja muude kaupadega. Hädatarvilik on seal jõuga kehtestada meie ülevõim.»

Kohanud alžeerlaste kangelaslikku vastupanu, võtsid Prantsuse kindralid kasutusele «põletatud maa» taktika. Kindral Cavaignac ja teised lämmatasid koobastes suitsu abil Alžeeria kaitsjaid, aga ka naisi, lapsi ja vanakesi. Prantsuse väed raiusid maha datlisalud, süütasid põldudel vilja ja haarasid enda kätte Alžeeria paremad maad.

Võitlust vallutajate vastu juhtis araablaste pealik Abd el-Kader, üsna haritud mees, kes tegeles kirjanduse ja luuletami-

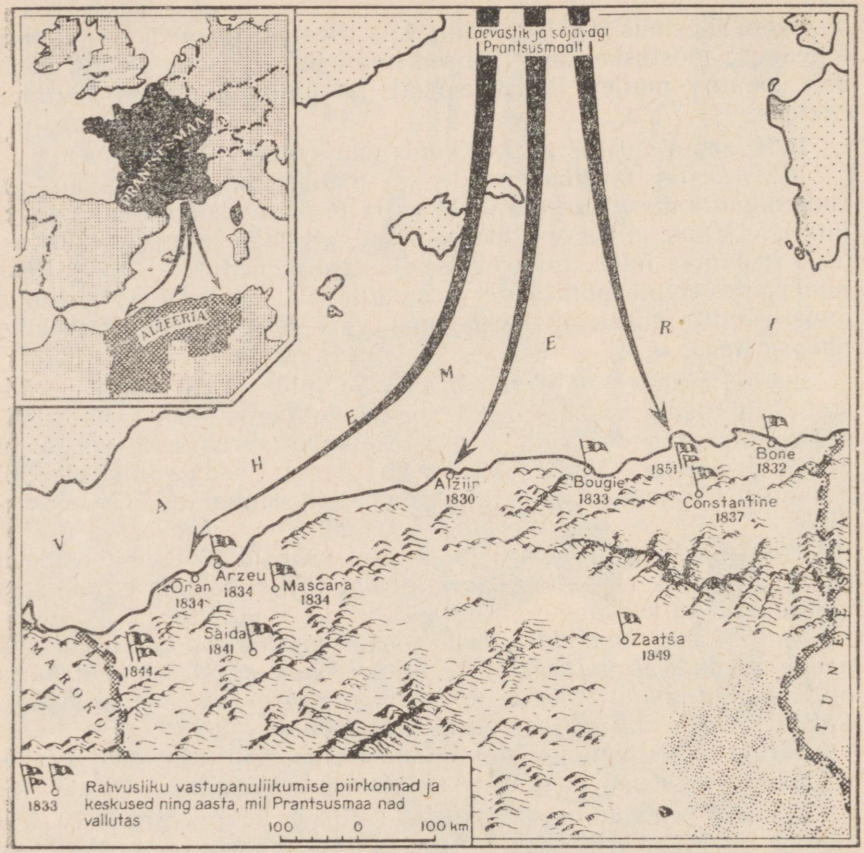

Alžeerlaste võitlus Prantsusmaa vastu oma sõltumatuse eest.

sega ning oli julge sõjamees. Abd el-Kader ühendas suurema osa Alžeeriast. Ta moodustas regulaararmee, ehitas sõjatehased, milles valmistati relvi ning laskemoona ja asutas riidemanufaktuuri.

1847. aasta lõpul piirasid prantslased sisse Abd el-Kaderi asukoha ja tõotasid talle alistumise korral vabaduse kinkida. Abd el-Kader uskus prantslaste tõotusi ja alistus, kuid ta saadeti Prantsusmaale ning heideti seal vanglasse.

Prantsuse kindralid kuulutasid, et Alžeeria on alistatud. Kuid isegi kõige julmemate vahendite abil õnnestus neil kehtestada Prantsuse võim ainult ühel kuuendikul Alžeeria territooriumist. Alžeeria rannikupiirkondades jätkasid alžeerlased, nii araablased

kui ka berberid, paiksed põlluharijad ja karjakasvatajad oma feodaalide ja hõimupealikute juhtimisel prantsuse kolonisaatoritele vastupanu osutamist ka pärast 1847. aastat rohkem kui kolme aastakümne vältel.

Küsimusi.

1. Mispärast Bourbonid ei suutnud Prantsusmaal revolutsioonieelset korda taastada? 2. Võrrelge 1830. aasta kodanliku Juulirevolutsiooni ja Prantsuse 1789.—1794. aasta suure kodanliku revolutsiooni liikumapanevaid jõude (revolutsioonilisi klasse) ja tulemusi. 3. Mille poolest erinevad esimene ja teine Lyoni ülestõus? Milles seisab Lyoni ülestõusude tähtsus?

23. KAPITALISMI ARENEMINE INGLISMAAL. TÖÖSTUSLIKU PÖÖRDE LÕPULEJÕUDMINE.

Inglismaa majanduslik arenemine XIX sajandi esimesel poolel. 1844. aastal kirjeldas Engels Inglismaa tööstuslikke edusamme järgmiselt: «60—80 aastat tagasi oli Inglismaa samasugune nagu teisedki maad, väikeste linnadega, tähtsuseta ja vähearenenud tööstusega ... Nüüd on see maa, mis ei ole sarnane ühegi teisega, pealinnaga, kus on $2^1/_2$ miljonit elanikku, suurte vabrikulinnadega, tööstusega, mis annab saadusi kogu maailmale ...» [1]

Kui XVIII sajandil ilmusid Inglismaal esimesed masinad ja esimesed vabrikud, siis XIX sajandi keskpaigaks saavutas masinaline suurtööstus otsustava võidu. Käsitsitöö suruti lõplikult välja masinatöö poolt. Käsikangrute arv vähenes aastail 1820—1844 240 000-lt 60 000-le (1860. aastaks oli neid järele jäänud 8000), kuid mehhaanilistel telgedel töötavate kangrute arv suurenes samade aastate jooksul 10 000-lt 150 000-le. Koos tootmise mehhaniseerimisega kasvas järsult tööliste tööviljakus ja tööstustoodang. 1775. aastal töötati Inglismaal ümber ainult 5 miljonit naela puuvilla, 1841. aastal aga 528 miljonit naela.

Linnade elanikkonna kasv toimus paljude maakohtade laostumise ja tühjaksjäämise arvel. Koos tööstuse arenemisega muutus Inglismaal elanikkonna jaotus. Suur inimvool suundus põhja ja läände, uutesse tööstusrajoonidesse. Kiiresti kasvas Manchesteri, Birminghami ja teiste linnade elanikkond. *Ühiskonna põhiklassideks Inglismaal muutusid nüüd proletariaat ja kodanlus, mitte enam talupojad ja mõisnikud.*

Käsitööliste ja vabrikutööliste olukord. Seoses suurtööstuse arenemisega oli laostuvate käsitööliste olukord kohutav. «Maailma-ajaloos,» kirjutas selle kohta Marx, «ei ole hirmsamat vaatepilti kui käsitsi töötavate inglise puuvillakangrute pikaldane hukkumine, mis kestis aastakümneid ...» [2] Raske oli ka neil, kes sat-

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 2, стр. 256.
[2] K. Marx, Kapital, I kd., lk. 373.

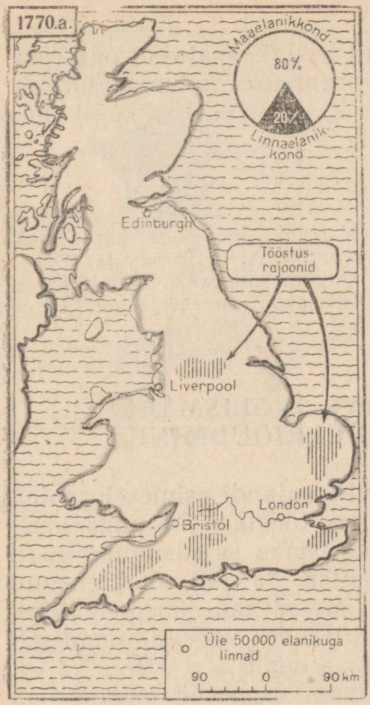

Inglismaa tööstusliku pöörde alguses.

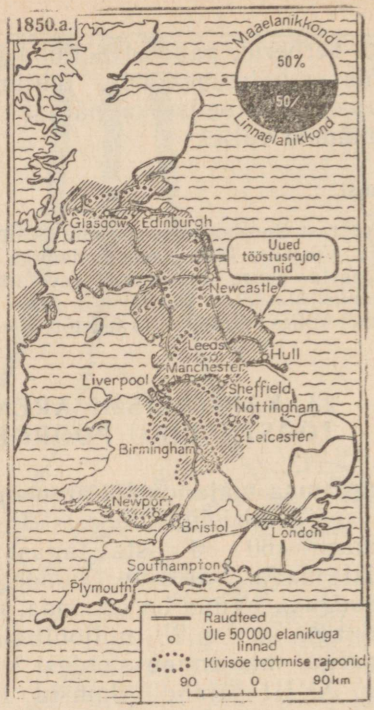

Inglismaa tööstusliku pöörde lõpul.

tusid vabrikusse. Kuusteist kuni kaheksateist tundi tööd ja sandikopikad töö eest oli nende pärisosaks. «Peaaegu kõik nad,» kirjutas Engels töölistest, «on nõrgad, nurgelise, kuid mitte tugeva kehaehitusega, kõhnad, kahvatud . . .»[1] Tüüfus, «vabrikupalavik» ja tuberkuloos nõudsid arvutuid ohvreid.

Eriti halvenes tööliste olukord siis, kui algas seisak tööstuses ja kaubanduses, *ületootmise kriis*.

Pärast lühiajalist tõusu algas 1825. aastal Inglise tööstuses ja kaubanduses langus. Tehaste laod olid täis kaupu, mis ei leidnud turustamist. Hinnad langesid järsult, kaubandus suri välja, uute vabrikute ehitamine jäi seisma.

Villatööstuse keskusest Leedsist teatati: «Meie rajooni tööstus on väga raskes olukorras. Paljud töölised on praegu tööta, aga need, kes pole veel vallandatud, töötavad $^2/_3$ tööajast.» «Viimase 30 aasta jooksul pole kunagi olnud sellist tööpuudust,» kirjutati ühest puuvillatööstuse rajoonist. «Tegevuseta masinaid oli 15 000, tööta kangruid aga 18 000.»

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 2, стр. 339.

Naiste ja laste tööjõu kasutamine Inglismaa kaevandustes XIX sajandi esimesel poolel. *Kaasaegse gravüüri järgi.*

Suleti vabrikuid ja kustusid kõrgahjud. Nälgivate töötute hulgas hakkas möllama tüüfus. Manchesteris algasid töötute rahutused, mitmes vabrikus purustati masinaid. Tööstusrajoonidesse saadeti sõdureid. Kriisi ajal tuli rahvahulkadel nälgida ja tunda puudust kõige hädavajalikumast, kuigi laod ning poed olid kaupadest tulvil.

Kapitalistlikus ühiskonnas toimub tootmine tohutu hulga tööliste poolt, kes on koondatud tehastesse ja vabrikutesse. Kaupade turulesaatmisega tekivad majanduslikud sidemed riigi eri osade tööstuse ja põllumajanduse vahel. Kui kõik see, mida rahvahulgad toodavad, läheks nende käsutusse, siis oleks võimalik välja arvutada, palju on vaja toota vilja, liha, rõivaid, kui palju oleks vaja ehitada maju, tehaseid, raudteid jms. Kuid ainult siis, kui tehased, vabrikud ja maa kuuluvad rahvale, on võimalik organiseeritud, plaanipärane tootmine kogu rahva huvides, nagu see toimub sotsialistlikes maades. Kodanluse võimutsemise tingimustes, kus tootmisvahendid ja poliitiline võim on kodanluse käes, ei saa töölised näidata, mida ja kui palju on vaja toota. Tootmine toimub üksikute kapitalistide või nende koondiste rikastamise huvides, eraomanike kasumite huvides. Sellepärast puudub tootmise ühtne juhtimine ning ei arvestata elanikkonna ostujõudu. Kapitalismi ajal on tegemist korratu kaupade turulepaiskamisega, arvestamata seda, kas kaubale leidub ostjaid või mitte.

Täpselt samuti ehitatakse tehaseid, kuna tänu annavad sellised tehased kasumit; aga kas nad ka homme kasumit annavad, seda kapitalistid ei tea, sest puudub ühtne rahvamajandusplaan. Töötava rahva raske olukorra tingimustes toimub elanikkonna nõudmise mahajäämine tootmise laienemisest.

Kriiside peamiseks põhjuseks on see, et miljonite inimeste töö vilja kasutavad eraomanikud, kapitalistid, kes ei organiseeri tootmist mitte rahva huvides, vaid kasumi saamise eesmärgiga. Nad omastavad suure osa sellest, mida tööinimesed on loonud. Seega valitseb kodanliku korra ajal tootmise **ühiskondliku** iseloomu ja tootmisvahendite **eraomanduse** vahel vastuolu, ühiskondliku töö saadusi omastatakse erakapitalistlikult. Kapitalistide poolt kasumi saamise eesmärgil arendatav tootmine viib rahvamasside vaesuse juures kriisideni, mille ajal tööliste viletsus kasvab veelgi ja jõuab äärmise piirini.

1825. aastast alates hakkavad kapitalistlikes maades ületootmise kriisid korduma umbes kümne aasta tagant, nad muutuvad perioodilisteks.

Kriiside kujul avaldub üks kapitalismi põhilistest vastuoludest — vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja selle saaduste erakapitalistliku omastamise vahel. Seda kapitalismi lepitamatut vastuolu väljendab proletariaadi klassivõitlus kodanluse vastu. Ajaloolise arengu käigus viib see kapitalismi hukkumise, proletaarse revolutsiooni ja sotsialismi võidunī.

Supi jagamine töötutele.

DOKUMENT.

LASTE TÖÖ KAPITALISTLIKUS INGLISE VABRIKUS.

(Laste tööd uuriva valitsuskomisjoni andmetest 1832. a.)

SAMUEL CAWLSONI TUNNISTUS.

«Mis kella ajal läksid teie tütred hommikuti vabrikusse tööstuse tippkoormuse perioodil?»

«Tööstuse tippkoormuse perioodil, umbes kuue nädala kestel, läksid nad ära kell 3 hommikul ja lõpetasid töö kell 10 või $^1/_2$11 õhtul.»

«Kui palju anti neile nende üheksateistkümne töötunni jooksul aega puhkamiseks ja söömiseks?»

«Veerand tundi hommikusöögiks, pool tundi lõunaks ja veerand tundi joomiseks.»

«Kas osa sellest ajast kulus masinate puhastamiseks?»

«Tavaliselt tuli neil teha seda, mida nimetatakse «kuivatamiseks», selleks kulus sageli kogu hommikusöögi aeg ja lõunat või hommikust tuli süüa kiirustades, kui aga aega ei jätkunud, toodi toit koju tagasi.»

«Tõenäoliselt oli teil nii üle jõu käiva töö puhul väga raske hommikuti oma lapsi äratada?»

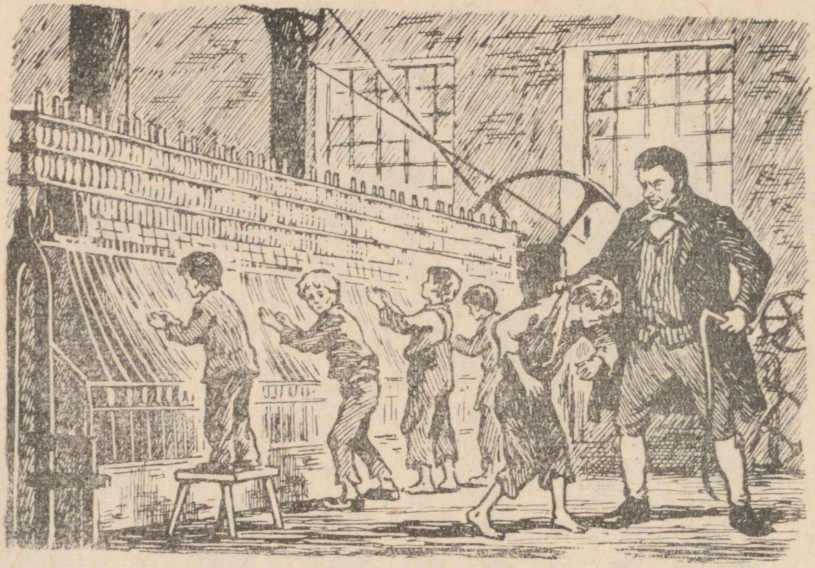

Laste töö Inglise vabrikus.

«Jah, varajase tõusmise korral tuli meil võtta nad asemelt üles, asetada põrandale, raputada ja panna riidesse, et oleks võimalik neid tööle saata, aga kui tuli minna harilikuks ajaks, siis ei tarvitsenud seda teha.»

«Kas lapsed väsisid niisuguse töö puhul väga?»

«Jah, sageli nutsime, kui andsime neile seda toidunatukest, mis oli neile hädavajalik. Ärkvel hoidmiseks tuli neid raputada, muidu nad uinusid, toidupala suus.»

«Kas juhtus mõnega neist niisuguse töö tagajärjel õnnetusi?»

«Jah, minu vanema tütrega ... Ta kaotas sõrmeküüne ja lebas viis nädalat Leedsi haiglas.»

«Kas sõrm paranes?»

«Sõrm lõigati ära kuni esimese sõrmeliigeseni.»

«Sai ta selle aja eest palka?»

«Kohe pärast õnnetust lõpetati talle palga maksmine.»

«Kas tööaja pikendamisega ei kaasnenud ka julmem kohtlemine?»

«Jah, kuna lapsed väga ära väsisid, tarvitati rihma üsna sageli.»

Küsimus dokumendi kohta.

Mille poolest oli laste olukord Inglismaa vabrikutes vilets?

Küsimusi.

1. Millisel kombel avalduvad ületootmiskriisid? 2. Mis põhjustab kriise? 3. Mida tähendavad kriisid kapitalismi arenemisele?

24. 1832. AASTA PARLAMENDIREFORM. TŠARTISTLIKU LIIKUMISE ALGUS.

1832. aasta parlamendireform. Tööstuse kiire arenemine lõi Inglismaal rikka ja mõjuka kodanluse. Kuid vananenud valimissüsteem sulges mitte ainult töölistele, vaid ka tööstuskodanlusele pääsu poliitilise võimu juurde. Tööstuskodanlus ei saanud valida oma saadikuid alamkotta, mis oli suurmaapidajate, pankurite ja rikaste kaupmeeste käes.

Uutel suurtel tööstuskeskustel, mis olid viimasel ajal tekkinud, ei olnud parlamendis oma saadikuid. Samal ajal jätkasid tähtsusetud kohakesed, mis sageli olid viimaste aastakümnete jooksul hoopis inimtühjaks jäänud, oma esindajate saatmist parlamenti. Selliseid paiku nimetati *«pehkinud kohakesteks»*. Ühes sellises paigas oli ainult viis maja ja kaksteist elanikku, kuid kohakese omanikud saatsid parlamenti kaks saadikut. Teine «pehkinud kohake» oli veest üle ujutatud, kuid ka tema saatis ikka veel saadikuid parlamenti. Valimiste päeval sõitis lord, kellele rannaäärne maariba kuulus, koos kolme valijaga paadis paika, kus kunagi oli asunud nüüd üleujutatud kohake, ja viis seal läbi «valimised». «Pehkinud kohakestest» valitud saadikud moodustasid peaaegu poole saadikutekoja (alamkoja) liikmetest (254 saadikut 513-st).

Valimiste ajal sõõtsid ja jootsid kandidaadid kõrtsides oma valijaid, see oli üsna tavaliseks nähtuseks. Iga rikas aadlik, kes ostis endale «pehkinud kohakese», võis saada parlamendi liikmeks.

«Pehkinud kohakeste» süsteem ja maa-asulate üldine suur ülekaal linnadega võrreldes andis maa-aristokraatiale, feodaalaja igandile, otsustava ülekaalu mitte üksnes ülemkojas (lordide kojas), vaid ka alamkojas (saadikutekojas). Tõsi küll, inglise lordid andsid maad raha eest rendile või kasutasid palgatööd, s. t. nad olid maapidajad-kapitalistid, kuid just nemad, mitte aga tööstuskodanlus, olid parlamendis peremehed. Käis võitlus ülevõimu eest parlamendis. Valimissüsteemi muutmist nõudes astus aristokraatia vastu välja kodanlus, keda toetasid töölised. Tööliste vahelesegamine, mis mitmel juhul toimus, relv käes, etendas selles võitluses otsustavat osa. Tugeva tõuke andis sellele liikumisele 1830. aasta Juulirevolutsioon Prantsusmaal. **1832. aastal** viis parlament läbi reformi. Enamik «pehkinud kohakesi» kaotati, suured tööstuskeskused said õiguse saata parlamenti saadikuid. Alandati valimistsensust.[1] Valijate arv ei suurenenud siiski märkimisväärselt.

---

[1] *Valimistsensuse* all mõistetakse nõudmist, et valimisest osavõtuks või neil kandideerimiseks peab omama teatava hulga varandust või maksma mingist kindlast alammäärast üleulatuvaid makse. Kehtestati piiramisi ka vanuse, antud paikkonnas elamise aja, mõnel puhul ka hariduse jms. kohta.

See reform tõi kasu kodanlusele, kuid ei andnud valimisõigust töölistele. Tööliste kaasabi eest «tasus» kodanlus neile uue vaeseseadusega. Kui varem oli töötutel olnud õigus taotleda toetust oma kodupaikkonnalt või paluda luba *töömajja* asumiseks, siis uue seaduse põhjal tuli neid sinna saata sundkorras. Töömajas koheldi töölisi vangidena ja sunniti kandma vangiriideid. Töölisperekonnad ei tohtinud seal elada koos. Töölisi sunniti tegema rasket tööd, näiteks kive lõhkuma ja lahti harutama vanu tõrvaseid laevakõisi, mis võttis küüned verele. Neid maju nimetati «tööliste bastiideks».

Tšartistliku liikumise algus. Kodanlus rahuldus 1832. aasta reformiga, kuid töölised, kes sellest midagi ei saanud, jätkasid võitlust.

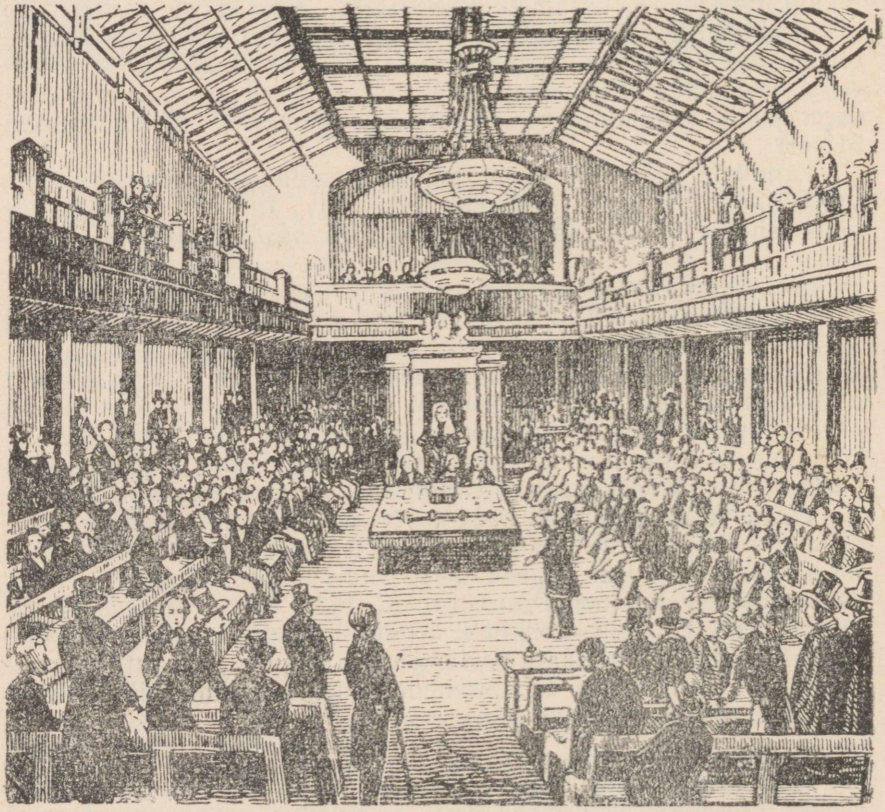

Parlamendi istung.

O'Connor.
1840-ndate aastate keskpaigast pärinev portree.
O'Connor näitab käega väikestele majapidamistele ja majadele, mille omanikuks ta tahtis töölisi teha.

1835. aastal algas Inglismaal jälle massiline töölisliikumine valimisreformi loosungite all. Kuid nüüd läksid töölised oma nõudmistes kodanlusest kaugemale ja astusid välja tema vastu.

1836. aastal puhkes kriis, mis paiskas tänavale tuhandeid töölisi. Võitluseks üldise valimisõiguse eest organiseeriti siis Londonis Tööliste Ühendus. See «Ühendus» töötas järgmisel aastal välja *Rahva Harta* parlamendile esitamiseks. Kuna hartat (ürikut) nimetatakse inglise keeles *charter*'iks, siis kutsutakse kogu liikumist *tšartistlikuks* liikumiseks.

Harta nõudmised piirdusid põhiliselt üldise valimisõiguse taotlemisega. Inglise töölised arvasid, et harta vastuvõtmine parlamendis lahendab kõik nende olukorra parandamisse puutuvad küsimused. Nad lootsid, et kui parlament võtab vastu harta ja seab sisse üldise valimisõiguse, siis lahendab kõik muud töölistele tähtsad majanduslikud ja poliitilised küsimused parlament, kuhu, nagu nad arvasid, satuvad peaasjalikult töölised.

«Moraalse» ja «füüsilise» jõu pooldajad. Sotsialistid. Juba harta väljatöötamisel ilmnesid tšartistide hulgas lahkhelid. Osa tšartiste eesotsas Londoni Tööliste Ühenduse juhi puusepp L o v e t t i g a arvas, et harta nõudmiste teostamist tuleb taotleda liidus kodanlusega ja ainult rahulike vahenditega — agitatsiooni, propaganda ja parlamendile esitatavate petitsioonide teel. «Oleme kõigepealt kõige selle vastu, mis võib meenutada revolutsioonilist võitlust, üleskutset

Harney. *XIX sajandi keskpaigast pärinev portree*

füüsilise jõu kasutamisele, vägivallale,» ütles Lovett. «Tuleb veenda kõiki elanikkonna klasse ja harta kätte võita rahulikul teel.» Nii arvasid *«moraalse jõu»* pooldajad. Nende vastased andsid neile hüüdnime «roosivee partei». Nad väitsid, et võita saab ainult relvade jõudu kasutades, ja nimetasid end *«füüsilise jõu»* parteiks.

«Füüsilise jõu» kasutamist pooldavad töölised korraldasid miitinguid ja streike, moodustasid isegi relvastatud salku, kes vabastasid tšartistlikust liikumisest osavõtmise pärast vangistatud seltsimehi.

«Füüsilise jõu» parteiga liitus sõnades iiri advokaat O'Connor. Ta asus seisukohal, et relvastatud ülestõus on kõige viimane võitlusvahend, mida tuleb rakendada alles pärast seda, kui kõik teised on ära proovitud. O'Connor oli rahva hulgas väga populaarne. Ta oli hiiglasekasvu, võimsate õlgadega ja tugeva häälega. Esmaklassilise poksijana pidas ta ühe kakluse ajal turul vastu suure rahvahulga kallaletungile. O'Connor oli väsimatu organisaator.

Kuid ta ei olnud sotsialist. «Ma seisan põhimõtte eest «minu oma» ja «sinu oma»,» rääkis ta. Ühes ajalehes, mida andsid välja tema pooldajad, võis lugeda sellist luuletust:

«Tahan majakest ja tulu
mitte üle saja naela aastas.
Lammast, lehma ja vasikaid,
väikest haljast aasakest,
kuhu neid ajab karjane.»

Hiljem asutas O'Connor maaühingu, mis seadis endale teostamatu ja reaktsioonilise eesmärgi: kokku osta maatükke ja viia aja jooksul kõik töölised tagasi maale, muuta nad väikemaaomanikeks.

Võitluse käigus hakkas tšartistide hulgas kujunema revolutsiooniline, sotsialistlik tiib. Selle kõige silmapaistvamaks esindajaks sai Harney, kes esialgu oli jakobiinide revolutsioonilise taktika pooldaja ja Marat' austaja, hiljem aga (1843. aastast peale) suuresti Marxi ja Engelsi mõju all. Harney ei kiitnud heaks

maa jaotamist väikesteks tükkideks, vaid pooldas kogu maa konfikseerimist ja riigi omandiks muutmist. Ta nõudis 8-tunnilist tööpäeva ja teisi uuendusi tööliste huvides.

Küsimusi.

1. Mispärast võitlesid nii kodanlus kui ka töölised Inglismaal 1832. aastal valimisõiguse reformi eest? 2. Tõestage, et 1832. aasta reform ei toimunud mitte proletariaadi, vaid kodanluse huvides.

25. TŠARTISTLIKU LIIKUMISE KÄIK.

Tšartistlik partei. Tšartistliku liikumise haripunkt. 1840. aasta suvel toimus Manchesteris tšartistide konverents, kus otsustati tšartistide hajali tegutsevad kohalikud grupid liita üheks üleinglismaaliseks organisatsiooniks. Sellesse töölisorganisatsiooni astumisel nõuti ainult kirjalikku avaldust tšartismi põhimõtetega nõusoleku kohta. Iga *tšartistlikku parteisse* astuja sai liikmekaardi, tasus liikmemaksu ja kuulus oma elukoha järgi algorganisatsiooni. Tšartistlik organisatsioon ei olnud läbiproovitud inimestest koosnev monoliitne võitluspartei.

1842. aastal, kui Inglismaa oli haaratud tööstuskriisist, elas tšartism üle oma suurima tõusu perioodi. Päeval tööga seotud töölised kogunesid öösiti tõrvikute valgusel miitingutele, kus oli tuhandeid osavõtjaid. Koostati petitsioon, milles peale üldise valimisõiguse esitati majanduslikke nõudmisi ehk, nagu ütlesid tšartistid, «noa- ja kahvliküsimusi», s. t. tööliste ainelisse olukorda puutuvaid küsimusi. Petitsioonis räägiti kohutavast viletsusest, mille kätte sureb tuhandeid inimesi. Samuti oli seal juttu põllutööliste ja sulaste madalatest palkadest. Esitati just töölisi huvitavaid nõudmisi — nõuti tööpäeva lühendamist, töömajade sulgemist. Eriti tähtis on see, et petitsioonis mõisteti hukka kapitalistide omandiõigus maale ja tööstuslikele tootmisvahenditele.

1842. aasta mais esitati petitsioon parlamendile. Petitsioonil seisis üle kolme miljoni allkirja. Petitsioon oli paigutatud tohutu suurde kasti, mida kandsid kakskümmend meest. Kandjaid saatsid tuhanded demonstrandid. Kuid parlament lükkas petitsiooni tagasi. Petitsiooni toetuseks kuulutasid tšartistid välja üldstreigi («püha kuu»), aga see streik ei kujunenud tegelikult üldstreigiks. Algasid ebaõnnestunud streigi organiseerijate areteerimised ja kohtuprotsessid nende vastu. *Aastad 1840—1842 olid massilise tšartistliku liikumise suurima tõusu ajaks, pärast seda algas liikumise langus.*

Tšartistlik liikumine 1848. aastal. 1847. aastal Inglismaad haaranud terav ületootmise kriis ja Prantsusmaal algav revolutsioon olid tõukeks tšartismi uuele elustumisele.

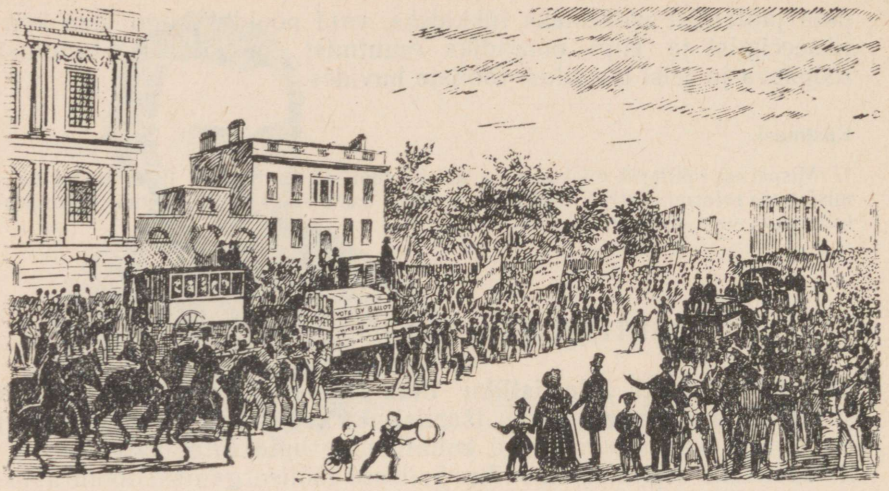

Tšartistid kannavad petitsiooni parlamenti. 1842. a. Petitsioonilaegast saadab vabatahtlikest-tšartistidest auvahtkond hobustel.

Londonis tuli jälle kokku tšartistide kongress. 10. aprillile 1848 oli määratud suurejooneline demonstratsioon petitsiooni toetamiseks. Petitsioonile oli kogutud ligi 5 miljonit allkirja. Kerkis küsimus, kas töölised alustavad ülestõusu, et haarata võim ja viia parlamendis läbi harta, mida kodanlus nii visalt keeldus vastu võtmast. Kuid valitsus tõi pealinna suure hulga vägesid. Väed seisid lahinguvalmilt kasarmutes ja tänavail kahurite juures. Peale selle andis valitsus relvad kätte vabatahtlikele kodanluse hulgast. O'Connor, demonstratsiooni peaorganisaator, keelitas ise töölisi kodudesse laiali minema. Demonstratsioon ebaõnnestus. Petitsioon viidi küll parlamenti, kuid lükati seal uuesti tagasi.

Liikumise viimasel perioodil olid mõned tšartistid-sotsialistid Marxi ja Engelsi tugeva mõju all. Marx ja Engels kutsusid tšartiste üles otsustavalt võitlema harta eest ja ühinema teiste maade revolutsiooniliste töölistega.

Tšartistliku liikumise tähtsus ja selle lüüasaamise põhjused. Tšartistlikust liikumisest võttis osa kogu Inglismaa töölisklass. Selle liikumisega alustasid töölised iseseisvat poliitilist võitlust nii maa-aristokraatia kui ka kodanluse vastu.

Oma puudustele vaatamata oli tšartistliku liikumise tähtsus väga suur. Lenin kirjutas tšartismist: «... Inglismaa andis maailmale esimese laialdase, tõeliselt massilise poliitiliselt väljakujunenud, proletaarselt-revolutsioonilise liikumise, tšartismi ...» [1]

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 282.

Tšartistliku liikumise mõjul tuli valitsevatel klassidel teha järeleandmisi, nõustuda reformidega. 1847. aastal saavutasid tšartistid 10-tunnilise tööpäeva naistele ja alaealistele. Tegelikult laienes 10-tunniline tööpäev ka osale meestöölistele.

Tšartistide lüüasaamise peamiseks põhjuseks oli rahulikku tegutsemist ja kodanlusega kokkuleppimist pooldajate kahjulik mõju ning revolutsioonilise võitluspartei puudumine. Kuigi mõned tšartistide juhid pooldasid sotsialismi, ei teadnud tšartistid veel, kuidas võidelda sotsialismi eest.

Küsimusi.

1. Mille poolest erines tšartism varasematest töölisliikumistest? 2. Esitage fakte, mis kinnitavad V. I. Lenini hinnangut, et tšartism oli «tõeliselt massiline, poliitiliselt väljakujunenud, proletaarselt-revolutsiooniline liikumine».

Ülesandeid iseseisvaks tööks 6. peatükiga.

1. Kirjutage välja järgmised terminid ja seletage nende tähendus: juulimonarhia, töömaja («tööliste bastii»), harta. 2. Kirjutage sellest peatükist välja tähtsamaid Euroopa riike haaranud tööstuskriiside aastad (esimene kriis puhkes Inglismaal 1825. aastal). Täiendage seda nimestikku õpiku järgmiste peatükkide andmetega ja märkige lõppu, millise ajavahemiku järel majanduskriisid kordusid. 3. Koostage üksikasjaline kava teemal «Töölisliikumise hoogustumine XIX sajandi esimesel poolel» või tabel «Töölisklassi tähtsamad väljaastumised XIX sajandi esimesel poolel» (6. peatüki teksti põhjal).

Aasta	Maa	Tööliste väljaastumine	Võitluse eesmärgid (majanduslikud ja poliitilised)	Tööliste organiseeritus

4. Tehke 1. (§ 6) ja 6. peatüki teksti, dokumentide ja jooniste alusel ettekanne «Laste töö Inglismaa kaevandustes ja vabrikutes XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel». 5. Kasutades kaarti «Põllumajandus ja maavaldus Inglismaal XVII sajandi keskel» (1. peatükis) kaarte «Inglismaa tööstusliku pöörde alguses» ja «Inglismaa tööstusliku pöörde lõpul», näidake, millised tööstuslikust pöördest tingitud muutused on näha teisel kaardil.

7. peatükk.

UTOPISTLIK SOTSIALISM. SAINT-SIMON. FOURIER. OWEN.

26.

Kapitalistliku ekspluateerimise viletsused sundisid eesrindlikumaid inimesi mõtlema selle üle, kuidas ühiskonda uut moodi korraldada, nii et ei oleks enam omanikke ja ekspluateerimist. Arenenumates kapitalistlikes riikides astusid kapitalistliku ühiskonna ümberkorraldamise plaanidega välja *utopistlikud sotsialistid*[1], kes seadsid endale eesmärgiks luua sotsialistlik ühiskond, s. t. ühiskond, kus tootmisvahendid kuuluksid rahvale. Kuid nad elasid ajal, mil kapitalismi vastuolud ei olnud veel küllaldaselt arenenud, seetõttu ei suutnud nad teaduslikult põhjendada sotsialismile ülemineku paratamatust ja näidata teed sotsialismile.

XIX sajandi esimesel poolel oli kapitalism võidukas, aga XVIII sajandi valgustajate (välja arvatud Meslier) poolt vaimustusega tervitatud «mõistuse kuningriik» osutus kodanluse riigiks. Eesrindlikud mõtlejad otsisid olukorrast väljapääsu, soovisid rahvahulkade virelemisele lõppu teha — ja utopistlikud sotsialistid ei taotlenud hoopiski kodanliku korra võitu, vaid koguni selle hävitamist. Nad arvasid, et inimkonna piinadest vabastamiseks jätkub sellest, kui võidule pääseb mõte uuest, paremast ühiskondlikust korrast.

Nagu mõned XVIII sajandi valgustajad, pidasid ka utopistlikud sotsialistid väga tähtsaks ideesid, ülehindasid nende osa ühiskonna ümberkujundamise vahendina. Samuti pidasid nad oluliseks uutel alustel kulgeva ühiskondliku elu näitlikku demonstreerimist. Utopistlikud sotsialistid ja nende mõttekaaslased asutasid sadu kogukondi, mis koosnesid vabatahtlikest asjahuvilistest. Niisuguseid kogukondi asutati eeskätt Ameerika Ühendriikides, kuid ka teistes maades.

Utopistliku sotsialismi kõige silmapaistvamad esindajad olid Prantsusmaal Saint-Simon ja Fourier, Inglismaal aga Owen. Nad paljastasid teravalt ning ägedalt kapitalistlikku ekspluateerimist ja unistasid uuest, paremast ning õiglasemast korrast, mis looks võimaluse elada ilma ekspluateerimiseta, vaesuseta ja sõdadeta. Nad seadsid endale küll kõrge ja õilsa eesmärgi vabastada inimkond ekspluateerimisest, kuid nad ei teadnud, kuidas hea ning õiglase korrani jõuda. Nad arvasid, et võib läbi saada ilma klassivõitluseta, et piisab sellest, kui välja mõelda

[1] Utoopia on olematu saare nimetus, kus polnud eraomandust. Sellest saarest kirjutas XVI sajandi alguses Thomas Morus.

Henri Saint-Simon.

uus ühiskonnakorraldus, anda eeskuju, kuidas uut moodi elada, ja võit viletsuse üle saavutataksegi sellega. Nad ei leidnud veel teed ekspluateerimise kaotamiseks. *Sellepärast jäi nende plaan ehitada sotsialistlik ühiskond üles ainuüksi propaganda abil teostamatuks unistuseks. Nende sotsialism oli teostamatu, utoopiline.*

Saint-Simon (1760—1825). Prantsuse sotsialist-utopist Henri Saint-Simon sündis suursuguses perekonnas ja sai hiilgava hariduse.

Üheksateistkümneaastase noorukina sõitis ta Ameerikasse iseseisvuse eest võitlevatele Ameerika asunikele abiks saadetud Prantsuse korpuse ohvitserina. Ameerikas võitles ta vapralt. Pärast sõja lõppemist pöördus kahekümne kolme aastane Saint-Simon Prantsusmaale tagasi kuninglike vägede koloneli auastmes, ordenitega autasustatuna. Kodumaal määrati ta tähtsa Metzi kindluse komandandiks. Tal oli võimalus hiilgavat karjääri teha, kuid ta lahkus sõjaväeteenistusest.

Ta seadis endale eesmärgiks ühendada kõik inimkonna teadmised kooskõlaliseks süsteemiks, ümber kujundada teadus. Tundes, et tal ei piisa teadmisi selle suure töö läbiviimiseks, hakkas Saint-Simon neljakümneaastaselt kuulama loenguid kõrgemas polütehnilises koolis. End tervenisti teaduslikele otsingutele pühendanud Saint-Simon kulutas oma viimase raha. Naine jättis ta maha. Saint-Simon läks pandimajja kirjutajaks. Sel ajal kohtas teda tema endine teener ja kutsus ta enda juurde elama. Saint-Simon jättis koha pandimajas ja hakkas elama oma endise teenri armust. Ööd ja päevad töötas ta inimühiskonna ümberkorraldamise plaani kallal. Siis tabas teda uus löök. Teener suri. Saint-Simon kirjutas käsitsi ümber oma teoseid (trükkida ei tahtnud neid keegi) ja saatis neid mitmesugustele isikutele, lisades juurde kaaskirja: «Armuline härra! Saage minu päästjaks. Töötades ainuüksi üldsuse huvides, ei hoolinud ma oma asjadest ning sat-

tusin seeläbi niisugusesse olukorda, et mul pole midagi süüa ja ma töötan ilma tuleta. Ma müüsin ära isegi oma riided, et hankida võimalusi oma teose ümberkirjutamiseks. Püüe teaduse poole, ühiskonna hüvangu poole, soov leida vahendeid lõpetada rahulikul teel kriis, milles asub Euroopa ühiskond, viisid mind niivõrd õnnetusse olukorda...» Kuid rikkad inimesed isegi ei lugenud Saint-Simoni käsikirju. Peagi suri ta oma õpilaste kätel, kes teda tollal juba ümbritsesid. Tema viimasteks sõnadeks olid: «Pidage meeles, et suuri tegusid saab sooritada ainult siis, kui ollakse innustatud... Kogu mu elu oli püüdeks kindlustada inimestele parimad võimalused oma võimete vabaks arendamiseks.» Seejärel ütles surija pärast lühikest vaikimist, et varsti luuakse töörahva partei ja et sellele parteile kuulub tulevik.

Saint-Simoni arvates seisis ülesanne ainult selles, et mõista, milline peab olema parim, ekspluateerimisest vaba ühiskonnakord. «Iga inimene peab töötama,» kirjutas ta. Aadlikke ja vaimulikke pidas ta parasiitideks ning avaldas arvamust, et nende täieliku kadumisega ei kaotaks Prantsusmaa mitte midagi.

«Ainult teaduse, kaunite kunstide ja käsitöö progress võib tagada Prantsusmaale heaolu,» kirjutas ta. «Kuid printsid, kõrged aukandjad, piiskopid... ja jõude elavad maaomanikud ei aita tööga otseselt kaasa teaduse, kaunite kunstide ja käsitöö progressile, vähe sellest, nad ei suudagi seda soodustada, vaid ainult kahjustada...»

Kui Saint-Simon pööras algul oma tähelepanu peamiselt parasiitlikult elavate maaomanike paljastamisele, kes ei võtnud osa tootmisest ning elatusid võõra töö arvel, kapitaliste aga pidas niisama nagu käsitöölisi ja töölisi «tootlikuks klassiks», siis hiljem ta mõistis, milline sügav kuristik lahutab iga rikast tööinimestest, varatutest. Ta hakkas töötajates nägema tulevase õiglase korra rajajaid. Saint-Simon kirjutas, et «kõige arvukama ja kõige vaesema klassi» saatust peab kergendama.

Saint-Simon püüdles parema tuleviku poole. Ta väljendas mõtet, et tootmine peab toimuma plaanipäraselt, organiseeritult, teaduslikest alustest lähtudes ning rõhutud hulkade huvides. Kuid klassivõitlust eitades jäi Saint-Simon utopistliku sotsialismi pooldajaks.

Fourier (1772—1837). Teine prantsuse sotsialist-utopist Charles Fourier oli äriteenija. Ta paljastas oma teostes erilise vihaga kaupmehi, nende ebaausaid tehinguid ja spekuleerimist. Ta mõistis hukka kapitalismiajastule iseloomuliku konkurentsi, plaanitu ja ebakorrapärase tootmise. Fourier kirjutas, et käputäis rikkaid muutub üha rikkamaks. Elanikkonna rõhuv enamik vajub aga ikka sügavamale põhjatusse vaesusesse, kõik töölised kannatavad tööpuuduse ja nälja all ning elavad viletsuses, kuigi nad toodavad oma kätega rikkusi. Ta märkis, et kapitalismi ajal käivad ühiskonna liikmete huvid üksteisele risti vastu. «Arst soovib, et haigeid oleks võimalikult palju, prokurör aga, et kõik perekonnad käiksid kohut. Arhitekt unistab tulekahjust, mis hävitaks veerandi

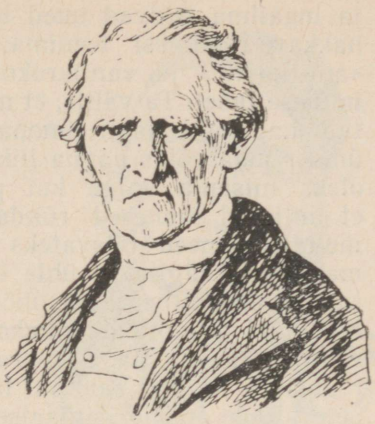

Charles Fourier.

linnast, klaasissepp aga rahest, mis purustaks kõik aknad...» kirjutas Fourier.

Fourier soovitas kapitalistliku ühiskonna ümber kujundada. Ta kutsus kõiki üles looma *faalankseid* ja ehitama faalanksite jaoks uued hooned tema poolt väljatöötatud plaani järgi. Antiikmaailmas nimetati faalanksiks sõjaväe lahingukorda, mille puhul liiguti kolmnurkselt rivistatuna, piigid ette sirutatud. Niisugune faalanks lõikus vaenlase ridadesse ja lõi ta lahingukorra segi. Fourier arvas, et kui luua kogukonnad, siis tungivad need faalanksina vanasse maailma ja korraldavad selle ümber eeskuju ning veenmise abil, s. o. rahulikul teel.

Faalanksi elumajad, põllud, istandused ja tallid pidid tunduvalt erinema nendest, mis olid kasutusel külades, kus inimesed elasid laialipillatult. Faalanksi liikmed pidid elama ühises majas. Maja, milles elab faalanks, nimetas Fourier *falansteeriks*. Fourier nägi ette linna ja maa vaheliste erinevuste kadumist. Kõik pidid hakkama elama falansteerides ja tegema nii vaimset kui ka füüsilist tööd. Töö pidi toimuma plaani järgi. Tööd pidid tegema kõik. Et töö oleks huvitav ega väsitaks, selleks tuli töötajal mitu korda päevas üle minna ühelt töölt teisele ja seejuures võistelda teiste töötajatega paremate tulemuste saavutamiseks. Fourier' arvates ei tule lastele õpetada mitte ainult teadusi, vaid ka käsitööd, töötamist.

Kuid faalanksis säilisid kapitalistlike suhete elemendid. Ettevõtte kasumid pidi jaotatama faalanksi liikmete ja kapitalistide vahel. Töö ja talent (töötajad) pidid saama kaks kolmandikku sissetulekust, üks kolmandik oli ette nähtud kapitalistidele, kes oleksid paigutanud raha falansteeri ehitamisse.

Fourier kritiseeris teravalt kapitalismi pahesid ja hädasid ning kujutas tulevast ühiskonda samal ajal üsna eredates värvides. Ta kirjeldas seda, kuidas inimesed elavad kuni 144 aastat vanaks

ja maailma tekivad uued loomaliigid, näiteks «antivaalad», kes hakkavad inimesi teenima; kuidas edaspidi aretatakse erilised «antitiigrite» ja «antikrokodillide» tõud, kes kuulekalt täidavad inimese tahet. Ta väitis, et merevesi kaotab soolase maitse ja muutub magusaks nagu limonaad. Huvi pakub ka Fourier' mõte, et ümber maa võiks panna liikuma suured kunstlikud kuud, et öösiti oleks niisama valge kui päeval. Fourier unistas isegi sellest, et miljonid inimesed rändavad Saharat ja teisi kõrbeid ning muudavad need õitsvateks aedadeks; ta unistas ajast, mil kogu maailmas räägitakse ühte ühist keelt ja kõigis riikides võetakse tarvitusele ühtne raha-, mõõdu- ja kaalusüsteem. Fourier' töödes leidub häid mõtteid inimkonna tuleviku, eriti sotsialistliku korra võimalikkuse kohta. Seepärast kirjutaski Engels temast: «Meid ... rõõmustavad igal sammul läbi fantastika katte murdvate geniaalsete ideede eod ja geniaalsed mõtted ...»[1]

Kuid Fourier eitas samuti nagu Saint-Simon klassivõitlust. Ta arvas, et Euroopas leidub palju rikkaid inimesi, kes saavad anda raha faalanksite asutamiseks. Nii kirjutas Fourier näiteks keiser Napoleon I-le, pankur Rothschildile ja teistele rikastele ning palus oma ettevõttele kaasa aidata. Ta määras isegi kindlad vastuvõtutunnid ja ootas, kuigi asjatult, millal rikkad tema korterisse ilmuvad, et osa võtta maailma ümberkorraldamisest.

Owen (1771—1858). Kolmas silmapaistev sotsialist-utopist Robert Owen elas Inglismaal, kus ta võis lähedalt näha inglise tööliste viletsust. Oweni elukäigu võib jaotada kahte perioodi. Alguses tahtis ta parandada tööinimeste olukorda üksikute väikeste soodustuste tegemisega. Kui Owen muutus vabrikuvalitsejast vabrikandiks, lühendas ta tööpäeva (kuni 10,5 tunnini), kaotas trahvisüsteemi, hakkas elatanud töölistele pensioni maksma, asutas lastesõimi ja lasteaedu tööliste laste jaoks. Kuid edaspidi jõudis Owen järeldusele, et ainult reformidest ei piisa, vaid muuta tuleb inimeste kogu elukorraldust. Ta esines kavaga, kuidas ühiskond kommunistlikel alustel ümber korraldada. Owen tegi katset luua kommunistlik kogukond, et seal inimesi õpetada uut moodi elama ja nende eeskuju abil kaasa tõmmata kogu inimkonda. Ta arvas, et inimesed peaksid elama omavalitsuslike kogukondadena ja sõitis ise Ameerika Ühendriikidesse, et asutada seal sellelaadiline koloonia «Uue Harmoonia» nime all. Kuid ka Owen eitas klassivõitlust. Ta tõotas, et mitte kelleltki ei võeta ära tema varandust. Kapitalismi tingimustes lagunesid kõik Oweni plaani kohaselt loodud asundused peagi või muutusid võõrast palgatööd ekspluateerivateks ettevõteteks.

Kõik utopistlike sotsialistide püüded ei viinud ega võinudki viia ekspluateerimisest vaba ühiskonna loomiseni.

«Marx ja Engels», kirjutas V. I. Lenin, «tegid oma teaduslikes

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 19, стр. 194.

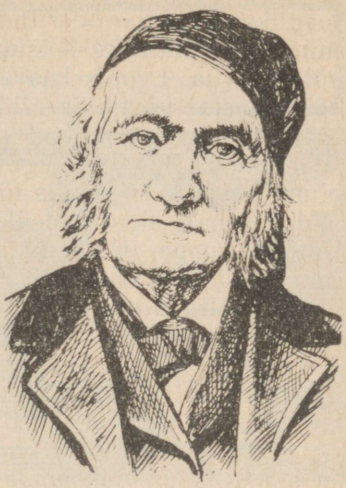

Robert Owen.

töödes esimestena selgeks, et sotsialism ei ole unistajate väljamõeldis, vaid tootlike jõudude arenemise lõppeesmärk ja paratamatu tulemus tänapäeva ühiskonnas. Kogu kirjutatud ajalugu on tänapäevani olnud klassivõitluse ajalugu, ühtede ühiskonna klasside võimu ja võitude asendumine teiste klasside võimu ja võitudega. Ja see kestab seni, kuni kaovad klassivõitluse ja klassivõimu alused — eraomandus ja korratu ühiskondlik tootmine.» [1]

Küsimusi.

1. Millest on tingitud utopistliku sotsialismi tekkimine? 2. Millised olid sotsialistide-utopistide õpetuse ekslikud küljed? Millega need seletuvad?

8. peatükk.

TEADUSLIKU KOMMUNISMI TEKKIMINE. K. MARX JA F. ENGELS (KUNI 1848. AASTANI).

27. KUIDAS TEKKIS TEADUSLIK KOMMUNISM?

XIX sajandi keskel arenes eesrindlikumates maades kapitalism ja kasvas töölisklass. Mitmes riigis leidsid aset tööliste võimsad revolutsioonilised väljaastumised. Teaduslik kommunism tekkis ja arenes proletariaadi kodanlusevastase klassivõitluse käigus. Kapitalismi arenemine tõi proletariaadile raskeid ja loendamatuid kannatusi. Töölised võitlesid mehiselt oma vabanemise eest. Aga kuni XIX sajandi keskpaigani ei olnud proletariaadi võitlus veel küllalt

[1] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 5.

teadliku ja organiseeritud iseloomuga. Masinapurustajate liikumine oli stiihiline. Niisugused väljaastumised ei saanud töölisi võidule viia. Lyonis haarasid ülestõusnud töölised ja käsitöölised 1831. aastal võimu ja olid 10 päeva vältel Prantsusmaa suurima tööstuskeskuse täielikud peremehed. Kuid nad ei teadnud, mida edasi teha. Puudus selge arusaamine ülestõusu eesmärkidest, ei olnud parteid, kes oleks töölisi organiseerinud ja neid võidule viinud. Edukalt alustatud ülestõus sai sellepärast kaotuse osaliseks. Kogu Euroopa oli vapustatud Inglismaad aastail 1830—1832 haaranud töölisliikumise ähvardavast jõust ja tohutust ulatusest. Just töölised olid need, kes saavutasid parlamendireformi, kuid nende võidu vilja kasutas ära kodanlus, sest töölised ei olnud organiseeritud ja teadusliku revolutsioonilise teooriaga relvastatud. Samal põhjusel kaotas ka tšartism, suhteliselt küpsem töölisliikumine, milles aga väikekodanluse mõju oli tugev.

XIX sajandi keskpaiku toimusid suured tööliste väljaastumised ka mahajäänud Saksamaal. Seal ei põhjustanud käsitööliste laostumist mitte üksnes suurtööstuse arenemine, vaid ka vabrikutoodete sissevedu Inglismaalt, kus oli kasutusel võimas masinatehnika. Eriti raske oli tööliste olukord Preisimaa provintsis Sileesias. Suurte manufaktuuride ja vabrikute töölised kannatasid kahekordse rõhumise all. Neid ekspluateerisid peale manufaktuuride ja vabrikute omanike ka ümberkaudsed mõisnikud, kellele kangrutel tuli maksta lõivu kangakudumise õiguse eest. Alates XIX sajandi algusest, kui hakati hulgaliselt sisse tooma odavaid kangaid, mis olid valmistatud uusimate masinatega varustatud vabrikutes Inglismaal, muutus Sileesia kangrute olukord katastroofiliseks. Näljasurma juhtumid sagenesid. Eriti julm ja halastamatu vabrikant oli Zwanziger. Sileesia kangrud ütlesid tema kohta oma revolutsioonilises laulus (see laul kujunes tööliste «Marseljeesiks»):

Näe, Zwanzigere, timukaid,
kel teenrikari toeks!
Meid tallavad kui limukaid —
kas hauda pakku poeks.
Nad riisunud me vaevahigi,
nad tõuganud meid nälga, hätta.
Kuid needmistund on küllalt ligi,
need röövlid tarvis lüüa mätta...

Ainult ängistav meeleheide võis dikteerida selle laulu sõnad. **1844. aastal** puhkes kahes suures külas ülestõus. Sõdurid avasid tööliste pihta tule, 11 inimest sai surma ja 24 haavata. Sileesia ülestõus suruti maha. Sõnumid sellest kohutavast arveteõiendamisest vapustasid kogu Saksamaad. Sileesia kangrute küsimus püsis mitu aastat järjest ajakirjanduse veergudel.

Tollal, «sotsialistlike ideede sündimise perioodil» (Lenin), *eksisteerisid sotsialism ja töölisliikumine veel teineteisest lahus.* Sotsialistid-utopistid ei muutnud ega saanudki muuta proletariaadi

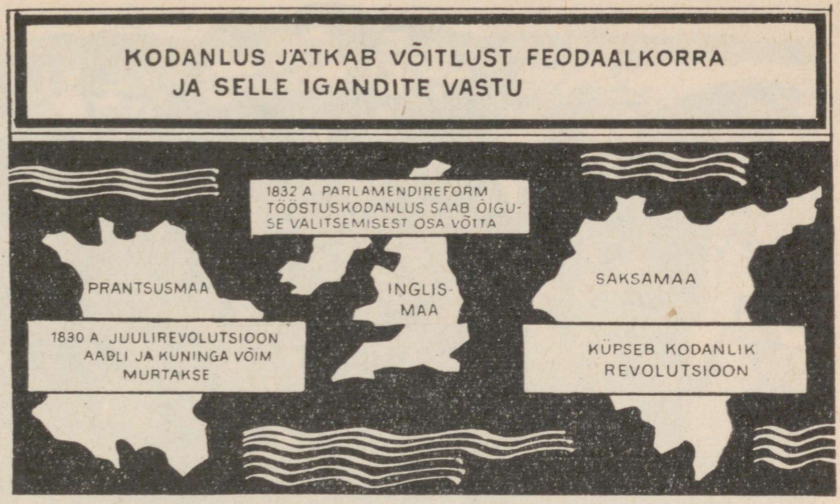

Poliitiline võitlus XIX sajandi esimesel poolel.

Kangrud lähevad.
Käthe Kollwitz.

revolutsioonilist liikumist teadlikuks liikumiseks. Nad ise ei saanud veel aru ühiskonna arenemise käigust. Ajalooseadused olid alles avastamata, ei olnud kindlaks tehtud, mis põhjustab muutusi rahvaste elus, revolutsiooniline teooria oli välja töötamata, proletariaadil ei olnud veel revolutsioonilist parteid, kes oleks suutnud teaduslikult põhjendada kapitalismi hukkumise paratamatust, näidata töölistele teed kommunismi võidule, ilma selleta ei saanud aga proletariaat oma võitluses ekspluataatorite vastu jõuda võidule.

Ühiskondlikke nähtusi püüti seletada mitmel viisil, näiteks füüsikaseaduste abil. XVIII sajandil leidus neid, kes väitsid, et rahvusvahelisi suhteid (riikidevahelisi sõdasid või liite) võib seletada sellega, et ka riikide vahel valitsevad teatavad tõuke- ja tõmbejõud. Tõukejõu mõjul puhkevad sõjad, tõmbejõu mõjul aga sõlmitakse liite. Niisugune seletusviis ei aidanud mõista, kuidas oleks võimalik teha sõdade puhkemine võimatuks. Ajaloo käiku püüti seletada ainult

suurte isiksuste tegevusega. Kirikutegelased kuulutasid, et ajaloo käiku juhib jumal. Kuid kõigil neil seletustel polnud alust, nende kinnituseks ei saanud esitada fakte, neid ei saanud tõestada, nende abil ei olnud võimalik midagi ennustada tuleviku kohta, rääkimata sündmuste käigu mõjutamisest.

Mida rohkem proletariaat kasvas ja tugevnes, seda enam hakkasid töölisklassi vabadusvõitlust segama ideed, mis eemaldasid töölisi klassivõitlusest. Sotsialistid-utopistid tahtsid maailma õnnelikuks teha ilma rahva enda abita. Nad ei mõistnud tööliste osa ega pööranud seepärast erilist tähelepanu ka töölisliikumisele. Kuid töölisliikumise käik, mis arenes sotsialistidest-utopistidest sõltumata ja neist mööda minnes, tõendas, et just töölisklass vabastab klassivõitluse ja revolutsiooni teel iseenda ning kõik töötajad.

Selle suure idee kuulutas välja Karl Marx.

K. Marx. Karl Marx sündis **5. mail 1818. aastal** Prantsusmaaga piirneval tööstuslikult arenenud Reinimaal *Trieri* linnas. Ainult kolm aastat enne Marxi sündimist oli Prantsusmaale kuulunud Reinimaa muudetud feodaalse Preisimaa provintsiks. Marxi isa oli advokaat, mitmekülgselt haritud inimene, keda kütkestasid XVIII sajandi eesrindlike prantsuse kirjanike teosed. Koolis paistis noor Karl Marx silma oma hiilgavate võimetega.

Juba noorukieas unistas Marx sellest, kuidas tuua inimkonnale võimalikult palju kasu. 1835. aastal kirjutas ta: «... peamiseks kaalutluseks, mis peab meid juhtima elukutse valikul, on inimkonna hüvang, meie enda isiksuse täiustamine.» Ja sellega seoses määratles Marx algupäraselt suurmeeste osatähtsust: «Ajalugu tunnistab suureks need inimesed, kes on üldsuse hüvanguks töötades ise õilsamaks muutunud; kogemus ülendab kõige õnnelikumaks selle, kes on toonud õnne suuremale hulgale inimestele . . .» [1]

1841. aastal lõpetas Marx ülikooli, kaitses kreeka filosoofia alast väitekirja ja sai filosoofiadoktoriks. Preisi valitsus heitis ülikoolidest välja eesrindlikke teadlasi. Reaktsioonilisel mõisnike-Preisimaal polnud Marxil väljavaateid ülikooli õppejõuks saada. 1842. aastal asutasid eesrindlikud kodanlikud tegelased Kölnis ajalehe *«Rheinische Zeitung»*. 24-aastane Marx kutsuti algul selle lehe kaastööliseks, hiljem aga sai peatoimetajaks.

Trier XIX sajandi esimesel poolel. Selles linnas sündis ja veetis oma lapsepõlve Karl Marx.

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М. 1956, стр. 4 и 5.

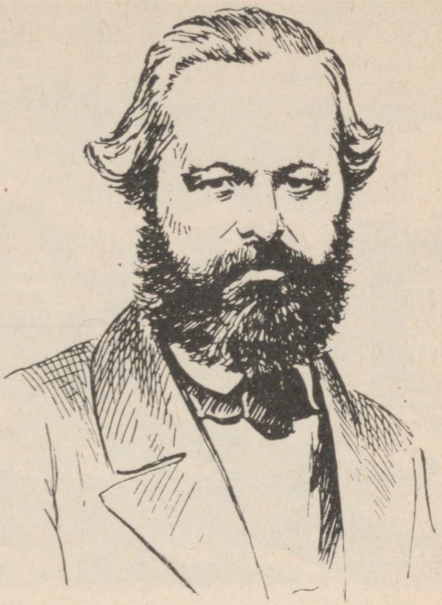

Karl Marx.

Marxi juhtimisel omandas ajaleht üha revolutsioonilis-demokraatlikuma iseloomu. Lehes ilmusid artiklid, milles kirjeldati Reinimaa talupoegade rasket olukorda ja võideldi Preisi mõisakohtu vastu, kes jälitas talupoegi isegi siis, kui nad metsast hagu korjasid. «Rheinische Zeitungi» noor toimetaja kirjutas: «See, kes on tundnud vabadust, soovitaks võidelda vabaduse eest mitte ainult piikide, vaid ka kirvestega.» Sellega rõhutas Karl Marx, et vabadust ei saa kätte võita ilma rahvahulkade võitluseta. Karl Marx astus «Rheinische Zeitungis» välja tulise võitlejana Preisi reaktsioonilise korra ja mõisnike omanduse vastu. Ta tõendas, et Preisi seadused on koostatud mõisnike huvidele vastavalt, mõisnike vägivalla ja omavoli toetamiseks. Samal ajal hakkas Karl Marxi artiklites «Rheinische Zeitungis» juba esinema mõte ülemineku kohta sotsialismile ja kommunismile. «Rheinische Zeitungi» mõju kasvas kiiresti. Preisi valitsus tegi korralduse sulgeda ajaleht alates 1. aprillist 1843. Karl Marxi lahkumine ei päästnud ajalehte sulgemisest.

Marx sõitis seejärel Pariisi koos oma naise Jennyga, kes oli talle ustavaks sõbraks ja eluaegseks abiliseks. Pariisis viibimine avaldas Marxile suurt mõju. Marx õppis tundma Prantsusmaa revolutsioonilist minevikku ja tutvus seal lähemalt prantsuse revolutsiooniliste tegelastega. Marx pühendas palju aega ajaloo ja ühiskonna arenemise seaduste uurimisele ning veendus üha kindlamini selles, et *ülesanne ei seisa mitte üksnes maailma seletamises, vaid ka selles, kuidas maailma ümber kujundada.*

Pariis 1844. a.

Sellel oma elu Pariisi-perioodil, mil Prantsusmaal oli jälle küpsemas revolutsioon, muutus Marx lõplikult sotsialistiks, s. o. hakkas pooldama tootmisvahendite muutmist rahva omandiks. 1844. aastal hakkas ta välja andma ajakirja «Saksa-Prantsuse Aastaraamat». Ajakirjas avaldatud artiklites jõudis Marx järeldusele, et proletaarne revolutsioon on paratamatu. Ta näitas, et revolutsioonilise teooriaga relvastatud proletariaat on see klass, kes vabastab kogu inimkonna ekspluateerimisest. Nendes artiklites esitas Marx idee relvastatud võitlusest kapitalistide vastu. Marxi ajakirjale tegi kaastööd ka Friedrich Engels, kes tollal elas Inglismaal ja oli seal iseseisvalt jõudnud teadusliku kommunismini. Juba enne kui Engels Marxi nägi, oli ta temast palju kuulnud. On säilinud Engelsi enda poolt või tema kaasabil kirjutatud luuletus, milles antakse noorest Marxist hingestatud kirjeldus:

> See *Trieri* mustajuukseline poeg, kes *tormitseva* hingega.
> Ei käi, vaid jookseb. Oh ei! Ta veereb kui laviin,
> ning vaprusest hulljulgest on kiirgamas ta kotkapilk.
> Ja käed — need sirutatud välja
> kui soovis põrmu heita taevavõlv.

1844. aastal sõitis Engels mõneks päevaks Pariisi. Siin tutvus ta lähemalt Karl Marxiga (varem olid nad korra kohtunud 1842.

Manchester.

aastal Kölnis «Rheinische Zeitungi» toimetuse ruumides). See tutvus pani aluse nende sügavale sõprusele, mis kestis kogu eluaja, sõprusele, mis oli rajatud ustavusele proletariaadi üritusele.

«Vanad muistendid jutustavad mitmesuguseid liigutavaid näiteid sõprusest. Euroopa proletariaat võib öelda, et tema teaduse on loonud kaks õpetlast ja võitlejat, kelle suhted ületavad kõik antiikrahvaste kõige liigutavamadki muistendid inimeste sõprusest.» [1]

F. Engels. Friedrich Engels sündis **28. novembril 1820. aastal** Reini provintsis *Barmeni* tööstuslinnas vabrikandi pojana. Isa sundis noort Engelsit teenima kaubanduskontoris. Kuid Engelsil oli kogu aeg perekonnaga lahkhelisid ja selle asemel, et käia isa jälgedes, pühendas ta kogu jõu töölisklassi revolutsioonilisele liikumisele.

Reini harujõel Wupperil asuvad suure Elberfeldi linna tööstusrajoonid, mis peaaegu liituvad Barmeniga. Sõites tõllaga piki kallast, võis reisija kolme tunni vältel näha jõge, mis oli punane värvist, mida sinna valasid jõe kallastel asuvad arvukad värvikojad. Wupperthalis ei käinud 2500 lapsest pooled koolis, sest nad töötasid vabrikus. Töölistel olid seal õudsed töötingimused. Juba 1839. aastal tuli Engels rahva hädasid jälgides mõttele, et Preisi monarhia kukutamine on hädatarvilik. Engels jõudis järeldusele, et rahvahulki saab vabastada ainult revolutsiooni teel.

[1] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 11.

Friedrich Engels.

Saabunud Inglismaale, asus Engels elama Manchesteri, kus tal oli võimalus lähedalt jälgida tööliste õudset olukorda ja massilist tööpuudust suurte tööstuskriiside ajal. Tutvunud tšartistlikust liikumisest osavõtjatega, hakkas Engels kaastööd tegema tšartistlikule ajalehele «Põhjatäht». Manchesteris kirjutas Engels oma paljastava teose «Töölisklassi olukord Inglismaal». Kogunud ajalehtedest, mitmesuguste juurdluste aruannetest ja isiklikest tähelepanekutest tohutu faktilise materjali, kirjeldas Engels tööliste kõige julmemat ning häbematumat ekspluateerimist kodanluse poolt. Ka enne Engelsit oli kirjutatud tööliste viletsast olukorrast, kuid keegi ei olnud suutnud öelda, kuidas seda viletsust saab kaotada. *Uueks Engelsi töös oli see, et proletariaati käsitleti mitte üksnes kapitalismi all kannatava klassina, vaid ka jõuna, kes kukutab kodanluse ülevõimu ning vabastab iseenda ja kõik rõhutud.*

Küsimusi.

1. Millistes ajaloolistes tingimustes tekkis teaduslik kommunism? 2. Mispärast lõppesid lüüasaamisega Lyoni ülestõusud, tsartistide liikumine ja Sileesia kangrute ülestõus? 3. Kuidas kujunesid K. Marxi kommunistlikud vaated? 4. Kuidas kujunesid kommunistlikud vaated F. Engelsil?

28. KOMMUNISTIDE LIIT.

Marxi ja Engelsi võitlus proletariaadile vaenulike kodanlike mõjude vastu. Marxi ja Engelsi teaduslikul kommunismil tuli endale teed murda läbi paljude tõkete. Kodanlased ja mõisnikud, kirik ja ajalehed mürgitasid järjekindlalt tööliste teadvust. Oli tarvis paljastada ja ümber lükata kahjulikud teooriad, mida kodanlus töölistele sisendas. Kodanluse mõju tööliste hulgas pidurdas tööliste vabadusvõistlust. Sellepärast pidasid Marx ja Engels lakkamatut võitlust kõigi vastu, kes väitsid, et kapitalism on igavene, kes kiskusid töölisi eemale klassivõitlusest, kes levitasid tööliste hulgas valeteooriaid, mis olid kasulikud kodanlusele ning kahjulikud töölistele, kes takistasid töölisi ühinemast ja organiseerumast revolutsiooniliseks võitluseks, kes (nagu näiteks kirikutegelased) soovitasid töölistel kannatada ja oodata tasu pärast surma.

Marx oli üheaegselt nii geniaalne mõtleja kui ka revolutsioonivõitleja. Karl Marx seisis «eesliinil üheaegselt nii teaduses kui ka ühiskondlikus tegevuses; need mõlemad küljed olid tema isikus omavahel niivõrd tihedasti seotud, et tema mõistmiseks on tingimata vaja näha temas üheaegselt õpetlast ja sotsialistlikku võitlejat... Marx oli seisukohal ... et teadlane, kes tahab hoida kõrgel oma taset, peab ühiskondlikust elust aktiivselt osa võtma, ei tohi sellest eemale jääda, ei tohi alalõpmata istuda luku taga oma kabinetis või laboratooriumis nagu rott urus, segamata ennast vahele ellu, oma kaasaegsete ühiskondlikku ja poliitilisse võitlusse», kirjutas Marxist tema õpilane ja sõber, prantsuse sotsialist Lafargue. Samale Lafargue'ile kuuluvad ka järgnevad read oma suurest õpetajast: «Marxi ajju oli salvestatud uskumatult suur hulk ajaloo ja loodusteaduse fakte, samuti ka filosoofilisi teooriaid, ja seda pikaajalise vaimse töö jooksul kogutud teadmiste ja tähelepanekute hiiglahulka oskas ta suurepäraselt kasutada... Tema aju sarnanes sõjalaevaga, mis seisab auru all sadamas: ta oli alati valmis merele minema ükskõik millises mõtlemise suunas.»

Kommunistide Liit. Kogu Marxi ja Engelsi suur teoreetiline võitlus oli lahutamatult seotud nende revolutsioonilise tööga, nende võitlusega proletaarse partei eest, ilma milleta proletariaat ei saa ümber korraldada ühiskonda, vabastada iseennast ja kõiki töötajaid. Suur revolutsionäär, geniaalne õpetlane Marx sidus oma saatuse proletariaadi saatusega, temast sai proletariaadi eesrindliku väesalga, kommunistliku partei asutaja.

1845. aastal saadeti Marx Preisi valitsuse nõudmisel Prantsusmaalt välja. Kolinud üle Belgiasse, tegi Marx laialdast selgitustööd belgia tööliste hulgas ja astus ühendusse ka teiste maade eesrindlike töölistega. 1845. aastal külastas ta koos Engelsiga Londonit ja Manchesteri, et isiklikult tutvuda Inglismaa, tolle aja kõige arenenuma tööstusriigi eluga.

London 1845. a.

Esimeseks parteiorganisatsiooniks, mille Marx Engelsi kaasabil asutas, oli *Kommunistide Liit.* Liit moodustati endise *Õiglaste Liidu* reorganiseerimise teel.

Marx ja Engels olid juba ammu seisnud ühenduses salajase revolutsioonilise töölisühinguga Õiglaste Liit, mis oli asutatud 1836. aastal Pariisis. Õiglaste Liit koosnes peaasjalikult utopistlikku sotsialismi pooldavatest käsitöölistest. 1847. aasta suvel Londonis peetud Õiglaste Liidu kongressist võttis osa ka Engels. Vandeseltslasliku Õiglaste Liidu asemele loodi kongressil uus organisatsioon — Kommunistide Liit, mis lähtus teadusliku kommunismi põhiseisukohtadest. Jäeti kõrvale Õiglaste Liidu liiga ebamäärane loosung «Kõik inimesed on vennad», millest võis järeldada, et ka tööline ja kodanlane ning talupoeg ja mõisnik on vennad. Selle asemel võeti Kommunistide Liidu võitlusloosungiks *«Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»*. Kommunistide Liidu põhikirja koostamisest võtsid Marx ja Engels energiliselt osa. Põhikirjas määratleti uue liidu eesmärgiks «... kodanluse kukutamine, proletariaadi

võim, vana ... kodanliku ühiskonna hävitamine» [1], s. o. ekspluateerimisele ja halastamatule klassivõitlusele rajaneva ühiskonna likvideerimine, uue, eraomanduseta ning ekspluateerimiseta ühiskonna loomine.

Nüüd loodi teostamatu, utopistliku sotsialismi poolehoidjatest koosneva ühingu asemele proletaarne organisatsioon. Kommunistide Liit seadis endale eesmärgiks *rajada kommunistlik ühiskond, võttes aluseks ühiskonna arenemise seadused ning tööliskiassile ühiskonna revolutsioonilises ümberkorraldamises kuuluva osa mõistmise.*

Kommunistide Liidu II kongressil, mis toimus 1847. aasta novembri lõpul — detsembri alguses Londonis, viibisid ka Marx ja Engels. Kongressil hakati välja töötama Kommunistide Liidu programmi. Juhtivat osa etendas programmi väljatöötamisel Marx. Pärast programmi projekti läbiarutamist, mis kestis 10 päeva, otsustati teha Marxile ja Engelsile ülesandeks koostada Kommunistide Liidu programm ja avaldada see Kommunistide Liidu manifestina.

Noor saksa tööline, Kommunistide Liidu liige rätsep Lessner, kirjeldas muljet, mille talle jättis Marx 1847. aastal, järgmiselt: «Marx oli tol ajal alles noor mees, aastat 28 — 30 vana. Ta oli keskmist kasvu, laiade õlgadega, tugeva kehaehitusega, energilise hoiakuga. Tal oli kõrge laup, tihedad süsimustad juuksed ja läbitungiv pilk ... Marx oli nagu sündinud rahvajuhiks. Tema jutt oli lakooniline, järjekindel, raudselt loogiline, ta ei teinud kunagi asjatult sõnu; iga lause oli tal mõte, iga lause oli vajalik lüli argumentide ahelas.»

Prantsusmaal 1848. aasta veebruaris puhkenud revolutsioon tabas Marxi Brüsselis, kus ta sõlmis toimekalt sidemeid revolutsioonilise vabariiklastega. Ühtlasi lõpetas ta tollal tööd «Kommunistliku partei manifesti» juures. Kui Brüsselisse jõudsid sõnumid revolutsioonist Prantsusmaal, siis andis Marx raha Brüsseli tööliste relvastamiseks, kuigi tema materiaalsed võimalused olid äärmiselt piiratud. 3. märtsil anti talle teada kuninglik käsk lahkuda 24 tunni jooksul Belgia piiridest. Kui Marx ööl vastu 4. märtsi tegi ettevalmistusi ärasõiduks, tungis tema korterisse politsei ja areteeris ta. Järgmisel päeval areteeriti ka Marxi abikaasa. Pärast 18-tunnilist vangistust oli Marx sunnitud kiires korras Belgiast lahkuma ja asus teele Pariisi poole, kus revolutsioon oli tühistanud juulimonarhia aegse valitsuse käsu, mille põhjal Marx oli Prantsusmaalt välja saadetud.

Küsimusi.

1. Mispärast võitlesid Marx ja Engels kommunistliku parteiorganisatsiooni (Kommunistide Liidu) loomisel proletariaadile vaenulike teooriate vastu? 2. Kuidas tekkis Kommunistide Liit? Milline oli Marxi ja Engelsi osa Kommunistide Liidu loomisel? 3. Mille poolest erines Kommunistide Liit «Õiglaste Liidust»?

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., lk. 285.

29—30. «KOMMUNISTLIKU PARTEI MANIFEST». SELLE ESIMESE PEATÜKI PÕHIIDEED.

Teadusliku kommunismi töötas välja K. Marx koostöös F. Engelsiga, seistes pidevalt ühenduses töölisliikumisest osavõtjatega.

Teadusliku kommunismi teoorias kuulub üks kesksemaid kohti eraomanduse küsimusele. Nimetatud probleem on korduvalt esile kerkinud eriti massilise rahvaliikumise perioodidel. Kapitalismiajastul on eraomanduse küsimust käsitletud korduvalt ning üsna erinevast vaatevinklist juba enne Marxi ja Engelsit.

Varasemate kodanlike revolutsioonide ajal (Inglismaal XVII sajandil, Ameerikas ja Prantsusmaal XVIII sajandil) kinnitas kodanlus oma deklaratsioonides ja konstitutsioonides kodanlikku, piiramata eraomandust. Kodanlik eraomandus oli sammuks edasi feodaalsest, mida iseloomustasid tsunftisundus, talupoegadel feodaali maa kasutamise eest lasuvad koormised ja kuningaametnike omavoli. Kuid kodanliku eraomandusega kaasnes töörahva ränk ekspluateerimine. Juba varasemate revolutsioonide ajal ja isegi enne neid kostis rahva hulgast hääli, mis nõudsid *eraomanduse kaotamist*. Uusajal rääkisid ja kirjutasid sellest tõeline leveller Winstanley, talurahva vaesemate kihtide hädade kuulutaja Meslier ja kõigi kehvikute huvide eest julgelt võitlev Babeuf, kes püüdis alustada ülestõusu võrdsuse nimel. Sotsialismi igatsesid kirglikult Saint-Simon, Fourier ja Owen.

Kuid mitte keegi tootmisvahendite üldrahvaliku, sotsialistliku omanduse pooldajaist ei teadnud, kuidas seda saavutada, milline jõud, milline klass vabastab iseennast ja kõiki töötajaid. *Marksismieelseil sotsialistidel ei olnud teaduslikku alust*, selle andsid sotsialismile ning töölisliikumisele Marx ja Engels.

«Manifesti» sissejuhatuse ja I peatüki põhiideed. Kodanlased ja proletaarlased. Marxi ja Engelsi poolt 1847. aasta lõpul — 1848. aasta alguses kirjutatud «Kommunistliku partei manifest» ilmus trükist Londonis **veebruaris 1848**, siis kui Euroopas algas revolutsioon.

Igaüks, kes tahab saada kommunistiks, peab ikka uuesti ja uuesti lugema selle «Manifesti» leegitsevaid ridu. See oli Marxi-Engelsi õpetuse esimene süstemaatiline esitus, kommunismi esimene programmdokument.

«Üks tont käib ringi mööda Euroopat — kommunismitont. Kõik vana Euroopa võimud on liitunud pühaks ajujahiks selle tondi vastu,»[1] kirjutasid Marx ja Engels eessõnas «Kommunistliku partei manifestile», sellele kõigi maade töölistele määratud võitluskutsele. «Manifest» seletas ära inimkonna mineviku ja oleviku, see oli geniaalne tuleviku mõistmine.

«Manifesti» alguses öeldakse, et kommunistliku liikumise küsi-

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 19.

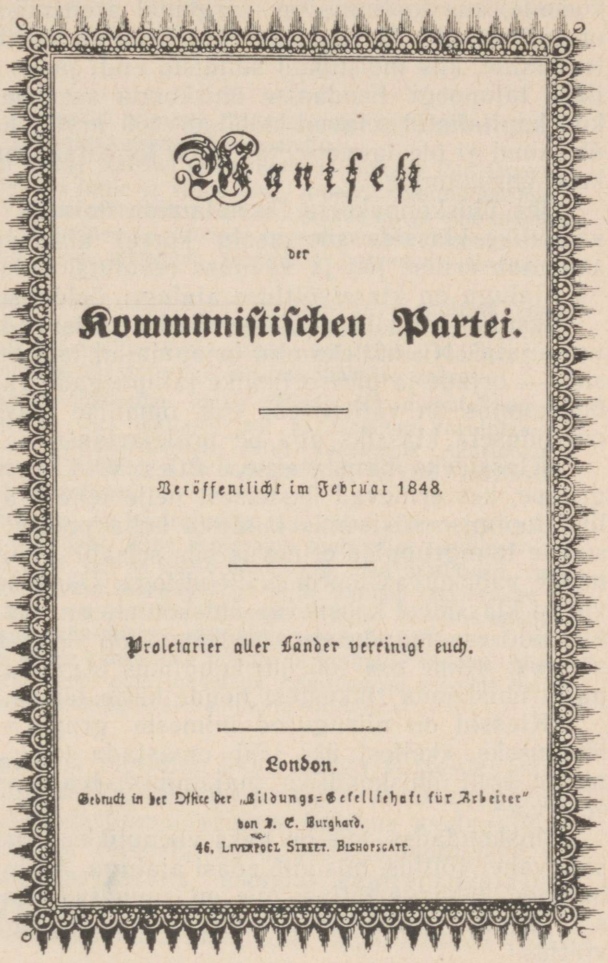

Manifest

der

Kommmnistischen Partei.

Veröffentlicht im Februar 1848.

Proletarier aller Länder vereinigt euch.

London.

Gedruckt in der Office der „Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter"
von J. E. Burghard.
46, Liverpool Street. Bishopsgate.

«Kommunistliku partei manifesti» esimene väljaanne.

mus etendab Euroopa riikide poliitikas juba tähtsat osa. Ajujahiks kommunismi vastu olid liitunud mõisnike ja kodanluse valitsused. Vastuseks kommunismi kohta vale levitamisele ja tagakiusamisele, mida varakad klassid kõikjal korraldavad, teevad kommunistid avalikult teatavaks oma vaated, eesmärgid ning püüded.

Ajalugu on klassivõitlus [1]. Esimeses peatükis «Kodanlased ja proletaarlased» on näidatud, et ühiskonna arenemine toimub tootmise ajaloolise arenemise alusel madalamalt vormilt kõrgemale

[1] Hiljem avastasid Marx ja Engels, et kõigi rahvaste esimeseks arenemisastmeks oli klassideta ühiskond. Ühes järgmises «Manifesti» väljaandes tõi Engels seepärast märkustes vastava täpsustuse.

vormile, kus tootmine on kõrgemal arenemisastmel. Nii järgnes orjanduslikule ühiskonnale, kus orjapidajad ekspluateerisid orje, feodaalne, kus mõisnikud sundisid endi jaoks töötama pärisorjuslikke talupoegi. Feodaalse ühiskonna asemele astus kapitalistlik, kus kapitalistid elavad tööliste töö arvel. Kuid ka kapitalistlik ühiskond ei ole igavene, tal tuleb loovutada oma koht sotsialistlikule ühiskonnale.

Ühe ühiskonnakorra asendamine teisega toimub teineteisele vaenulike klasside olemasolu korral klassivõitluse käigus, mis saavutab erilise jõu ja ägeduse revolutsioonide ajal.

Ajalugu on klassivõitluse ajalugu, öeldakse «Manifestis».

Ekspluataatorlikes ühiskondades seisavad klassid omavahel vaenujalal. Nii näiteks olid orjapidajad ja feodaalid rõhutud klasside — orjade ja pärisorjuslike talupoegade vaenlased. Kodanlikus ühiskonnas on valitsevaks ehk omanike klassiks kodanlus, ilma omanduseta klassiks aga on proletariaat.

«Klassideks nimetatakse,» ütles V. I. Lenin, «suuri inimeste gruppe, kes erinevad üksteisest neile teatud ajalooliselt ühiskondliku tootmise süsteemis kuuluva koha poolest...»[1] Milles nende suurte inimgruppide erinevus siis seisab? Põhiline erinevus peitub nende vahekorras tootmisvahenditega. Üksteisega vaenujalal seisvatest klassidest koosnevas ühiskonnas on tootmisvahendid ühtede klasside eraomanduseks, ülejäänud on neist ilma jäetud. Sellest sõltubki nende osa töö ühiskondlikus organisatsioonis ja see, kui palju ühiskonna rikkustest nende kätte läheb.

«Klassid on niisugused inimeste grupid,» ütleb V. I. Lenin lõpetuseks, «kellest üks võib omastada teise tööd selle tõttu, et nende koht ühiskondliku majanduse teatavas formatsioonis on erinev.»[2]

Ühiskondades, kus on kaks vaenulikku klassi, käib nende klasside vahel võitlus, mis viib edasi ajalugu. Ajalugu viib edasi rahvahulkade vabadusvõitlus, mis on suunatud ekspluataatorite vastu, s. o. orjade, pärisorjade, proletaarlaste — kõigi töötajate vabadusvõitlus.

Kodanluse tekkimine. Tootmise arenemise tähtsus ajaloos. «Hukkunud feodaalsest ühiskonnast väljakasvanud tänapäeva kodanlik ühiskond ei ole kaotanud klassivastuolusid. Ta on asetanud ainult vanade asemele uued klassid, uued rõhumistingimused, uued võitlusvormid.

Meie ajastut, kodanluse ajastut, iseloomustab siiski see, et ta on klassivastuolusid lihtsustanud. Kogu ühiskond lõheneb üha rohkem kaheks suureks vaenuliseks leeriks, kaheks suureks teineteise vastu seisvaks klassiks: kodanluseks ja proletariaadiks,»[3] kuulutab «Manifest».

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 388.
[2] Sealsamas.
[3] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 20.

Marx ja Engels kirjeldasid, kuidas kodanlus tekkis, rikastus ning klassivõitluse käigus kodanlike revolutsioonide tulemusena võimule tuli.

«Keskaja pärisorjadest põlvnesid esimeste linnade kodanikud, sellest linnakodanike seisusest arenesid kodanluse esimesed elemendid.

Ameerika avastamine ja ümber Aafrika viiva meretee leidmine lõid tõusvale kodanlusele uue tegevusvälja. Ida-India ja Hiina turg, Ameerika koloniseerimine, kaubavahetus asumaadega, vahetusvahendite ja üldse kaupade hulga suurenemine kutsusid esile kaubanduse, laevanduse ja tööstuse ennenägematu õitsengu ning kiirendasid seega revolutsioonilise elemendi arenemist lagunevas feodaalses ühiskonnas.

Tööstuse senine feodaalne või tsunftipärane tootmisviis ei suutnud enam rahuldada uute turgude tõttu kasvavat tarvidust. Selle asemele astus manufaktuur. Tsunftimeistrid suruti kõrvale tööstusliku keskseisuse poolt; kadus tööjaotus eri korporatsioonide vahel, asendudes tööjaotusega üksikus töökojas eneses.

Kuid turud üha kasvasid, nõudmine tõusis järjest. Ka manufaktuur ei suutnud seda enam rahuldada. Siis tekitasid aur ja masinad revolutsiooni tööstuslikus tootmises. Manufaktuuri asemele astus kaasaegne suurtööstus, tööstusliku keskseisuse asemele astusid tööstusmiljonärid, tervete tööstuslike armeede ülemad, kaasaegsed kodanlased ...

Ürgvanu rahvuslikke tööstusi on hävitatud ja neid hävitatakse iga päev. Neid suruvad kõrvale uued tööstused, mille asutamine saab kõigi tsiviliseeritud rahvaste eluküsimuseks, tööstused, mis ei töötle enam oma maa tooraineid, vaid kõige kaugemaist maadest toodavaid tooraineid, ja mille toodete tarvitamine ei piirdu oma maaga, vaid neid tarvitatakse ühtaegu kõigis maailmajagudes. Vanade, oma maa saadustega rahulduvate vajaduste asemele tekib uusi, mis nõuavad oma rahuldamiseks kõige kaugemate maade ja kliimade saadusi. Vana kohaliku ja rahvusliku eraldatuse ja oma toodetega rahuldumise asemele astub igakülgne läbikäimine, rahvaste igakülgne vastastikune sõltuvus.»[1]

Omal ajal oli kapitalistlik tootmine feodaalsega võrreldes suureks sammuks edasi. Palgatööliste töö oli produktiivsem kui pärisorjade oma. Käsitsitöö asendati masinatööga. Seiskuv feodaalühiskond, millele on iseloomulik seisuslik kord, tsunftikitsendused ja muutumatuna püsiv maaharimisviis, asendus kapitalismiajastul konkurentsiga, ettevõtjate vahel tekkiva võitlusega, mis sunnib neid tarvitusele võtma moodsamaid masinaid, täiuslikumaid tootmismenetlusi.

Kapitalismi hukkumise paratamatus. «Kodanlus ei saa eksisteerida, kui ta alatasa ei revolutsioneeri tootmisriistu,» kirjutasid Marx ja Engels, «järelikult tootmissuhteid, järelikult üldse kõiki ühiskondlikke suhteid.»[2]

Kodanlus oma vaevalt saja-aastase klassivalitsusega on loonud kolossaalsemad tootlikud jõud kui kõik möödunud põlvkonnad kokku — masinatega tootmine, keemia kasutamine tööstuses ja põllumajanduses, aurulaevandus, raudteed ning elektri ja telegraafi jms. kasutuselevõtmine.

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 20—22.
[2] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 22.

«Kodanlikud tootmis- ja vahetussuhted, kodanlikud omandussuhted, kaasaegne kodanlik ühiskond, kes on esile nõidunud nii võimsad tootmis- ja vahetusvahendid, on nagu nõid, kes ei suuda enam valitseda tema poolt esilemanatud maa-aluseid jõude,»[1] öeldakse «Manifestis».

Kodanluse võimu all loodud tootlikud jõud ei ole enam «kodanlike omandussuhete arendamise teenistuses; vastuoksa, nad on saanud liiga võimsaiks neile suhetele, kodanlikud suhted on neile takistuseks ... Kodanlikud suhted on jäänud liiga kitsaks oma toodetud rikkuse mahutamiseks»[2].

Kapitalismi põhiliseks vastuoluks on vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja tootmisvahendite eraomanduse vahel. Algul ilmnes see laastavate kriisidena, mille ajal vabrikud seisid, aga miljonid töölised ja nende perekonnad nälgisid. Kapitalismi põhiline vastuolu põhjustab kapitalismi nõrgenemist, viib lõpptulemusena tema krahhini, sotsialistliku revolutsioonini.

Proletariaat on kodanluse hauakaevaja. «... Kodanlus ei ole piirdunud ainult relvade valmistamisega, mis toovad talle surma; ta on sünnitanud ka inimesed, kes suunavad need relvad tema vastu, — tänapäeva töölised, *proletaarlased*».[3]

Kodanlus ei saa arendada masinalist tootmist, vabrikusüsteemi ilma töölisi palkamata ja nende arvu suurendamata. «Samal määral kui kodanlus, s. o. kapital, areneb, samal määral areneb proletariaat, tänapäeva tööliste klass, kes elavad ainult niikaua, kui nad leiavad tööd ...»[4] Kuid palgatööliste hulkade loomisega lähendasid kapitalistid kapitalistliku korra hukkumise tundi.

Seoses suurtööstuse arenemisega ei kasva mitte ainult tööliste hulk. Kannatades üha rängema ekspluateerimise all, liituvad nad ikka tihedamini, organiseeruvad, tunnetavad oma klassieesmärki. Vihase klassivõitluse käigus võidab proletariaat, kes loob oma partei, võtab üle võimu, kehtestab oma diktatuuri, korraldab ühiskonna ümber tootmisvahendite üldrahvaliku omanduse alusel ja rajab *sotsialismi — eraomanduseta ning ekspluateerimisest vaba ühiskonnakorra.*

Niisiis ennustasid ning tõestasid Marx ja Engels juba 1848. aastal, et sotsialistlik revolutsioon on paratamatu, ning selgitasid, miks proletariaat saab kodanluse hauakaevajaks, kapitalistliku korra hauakaevajaks.

Kodanlik riik on rahvahulkade mahasurumise vahend. «Manifesti» esimeses peatükis iseloomustasid Marx ja Engels riigiaparaati, mille abil kodanlus võimule sai ja võimu enda käes hoiab.

---

[1] K. Marx ja F. Engels. Valitud teosed, I kd., lk. 23—24.
[2] Sealsamas, lk. 24.
[3] Sealsamas.
[4] Sealsamas.

«Tänapäeva riigivõim on ainult komitee, mis ajab kogu kodanlaste klassi ühiseid äriasju.»[1] Kodanlik riik on vahend, mille abil kapital valitseb töö üle.

Kodanlikus riigis antakse välja seadusi, mis kaitsevad kapitalistide omandust, aitavad kapitalistidel töölisi ekspluateerida. Nii näiteks keelatakse ära ametiühingud, poliitilised parteid ja streigid. Streikide puhul saadab kodanlik valitsus streigi lämmatamiseks sageli välja sõjaväe.

31. «KOMMUNISTLIKU PARTEI MANIFESTI» TEISE JA JÄRGMISTE PEATÜKKIDE PÕHIIDEED. «MANIFESTI» TÄHTSUS.

Kommunistid on töölisklassi eesrindlik väesalk. Teises peatükis «Proletaarlased ja kommunistid» ütlevad Marx ja Engels, et kommunistid on «...kõigi maade töölisparteide kõige otsustavam, alati edasi minema õhutav osa; teoreetiliselt seisukohalt on neil proletariaadi muu massiga võrreldes see eelis, et nad saavad aru proletaarse liikumise tingimustest, käigust ja üldistest tulemustest».[2] Niisiis öeldakse «Manifestis», et *kommunistid on kõige eesrindlikum, teadlikum ja julgem osa töölistest.*

Kommunismile ei ole iseloomustav omanduse kaotamine üldse, vaid kodanliku omanduse kaotamine, öeldakse «Manifestis». Nii näiteks jääb isiklikuks tarbimiseks määratud esemete (rõivad, mööbel jms.) isiklik omandus, mida ei saa kasutada teiste inimeste ekspluateerimiseks. Ekspluateerimist ei võimalda ka tootmisvahendite üldrahvalik omandus. Kommunistid on **eraomanduse** vastu.

«Kuid kaasaegne kodanlik eraomandus,» öeldakse «Manifestis», «on selle saaduste tootmise ja omastamise viimne ja täiuslikem väljendus, mis põhjeneb klassiantagonismidel[3], ühtede ekspluateerimisel teiste poolt.

Selles mõttes võivad kommunistid oma teooria kokku võtta ühte väljendusse: eraomanduse kaotamine.»[4]

Niisiis näitasid Marx ja Engels, et tootmisvahendite eraomanduse (ja koos sellega ka ühe inimese ekspluateerimine teise poolt) kaotamine on paratamatu ning et on olemas klass — töölisklass, kes vabastab inimkonna ekspluateerimisest. Eraomanduse kaotamise idee on **kommunistliku** manifesti aluseks.

Proletariaadi diktatuuri vajalikkus. Marx ja Engels kuulutasid, et kommunistide lähem eesmärk seisab kodanluse ülevõimu kukutamises ja poliitilise võimu võitmises proletariaadi kätte. Seega

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 21.
[2] Sealsamas, lk. 29.
[3] *Antagonism* on lepitamatu vastuolu.
[4] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 30.

sisaldab «Kommunistliku partei manifest» **proletariaadi diktatuuri ideed.**

Nõukogude Liidu ja sotsialismileeri maade kogemused on kinnitanud marksismi-leninismi seisukohta, et sotsialism võib võita ainult proletariaadi diktatuuri kehtestamise korral.

Proletariaadi diktatuur tähendab, et võim kuulub töölisklassile, kes on liidus kõigi töötajatega. Proletariaadi diktatuuri peamiseks juhtivaks jõuks on kommunistlik partei. Proletariaadi diktatuuri põhiline eesmärk on sotsialismi ehitamine. See diktatuur surub maha igasugused katsed taastada ekspluateerimist ja kaitseb sotsialistlikke riike väliskallaletungide vastu.

«Proletariaadi diktatuur ...» ütles V. I. Lenin, «ei ole ainult vägivald ekspluataatorite suhtes ja isegi mitte peamiselt vägivald. Selle revolutsioonilise vägivalla majanduslikuks aluseks, tema elujõu ja edu pandiks on asjaolu, et proletariaat esindab ja teostab kapitalismiga võrreldes kõrgemat töö ühiskondliku organiseerimise tüüpi. Selles on asja tuum. Selles on kommunismi jõu allikas ja tema vältimatu täieliku võidu pant.» [1]

Proletaarse internatsionalismi idee. «Manifest» sisaldab tähtsa üleskutse töölistele, kes on üksteisest lahutatud riigipiiridega. See üleskutse kõlab: *«Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»* Seega kasvatasid marksismi rajajad töölisi kõigi maade tööliste seltsimeheliku ühtsuse vaimus, *proletaarse internatsionalismi* [2] vaimus, nad püstitasid eri maade töölistele ühised ülesanded, ühised eesmärgid.

Kapitalistlike maade töölised võitlevad kodanluse vastu, kuid nad ei saa olla ega peagi olema ükskõiksed oma rahva ja kodumaa saatuse suhtes. Proletariaat, kes ainsana järjekindlalt võitleb kõigi töötajate vabastamise eest kapitalistlikust orjusest, võitleb ka oma rahva ja oma maa vabaduse ning sõltumatuse eest. On mõistetav, miks ükskõiksust kodumaa vastu häbimärgistatakse kui raskeimat kuritegu ja miks see ükskõiksus kutsub esile rahva põlguse. Ainult see saab olla tõeline internatsionalist, kes on veresidemete kaudu seotud oma rahvaga, kes elavalt jagab tema rõõme ja muresid ning on valmis ennastsalgavalt ning piiritult ustavalt teda teenima, kes oma rahva truu poja või tütrena võitleb rahva vabaduse eest välisvaenlaste — agressorite vastu, kapitalistlikes maades aga ka rahvast rõhuva kodumaise kodanluse ja mõisnike vastu.

«Kommunistliku partei manifesti» kolmandas peatükis on esitatud töölisliikumise arenemist pidurdavate ideede ja teooriate hävitav kriitika.

Neljandas peatükis räägitakse eri maade kommunistide üles-

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 386—387.

[2] *Internatsionaalne* — rahvusvaheline

annetest ja võitlusviisidest eelseisvas revolutsioonis, võttes arvesse eri maade iseärasusi.

«Manifesti» lõpposa. «Manifesti» lõpuread sisaldavad teese, et tööliste rahvusvaheline ühendus on hädavajalik, et proletariaat eraomanduseta klassina on järjekindel võitleja kommunismi võidu eest. Lõpetuseks avaldatakse veendumust, et kommunistlik revolutsioon võidab. «Värisegu võimulolevad klassid Kommunistliku Revolutsiooni ees. Proletaarlastel pole selles midagi kaotada peale oma ahelate. Võita on neil aga kogu maailm.

KÕIGI MAADE PROLETAARLASED, ÜHINEGE!»

Selle võitlushüüdega lõpebki «Kommunistliku partei manifest».

«Kommunistliku partei manifesti» tähtsus. «Kommunistliku partei manifestis» esitati ühiskonna arenemise seadused. «Manifestis» on tõestatud, et kapitalismi hukkumine ja sotsialismi võit proletaarse revolutsiooni ning proletariaadi diktatuuri kaudu on paratamatud. Esimesena teostas 1917. aastal niisuguse revolutsiooni meie kodumaa proletariaat, keda juhtis leninlik Kommunistlik Partei.

Nõukogude rahvas, kes ehitab kommunistlikku ühiskonda ja igati tugevdab oma sotsialistliku kodumaa kaitsevõimet, võitleb kogu maailma proletaarlaste ja rõhutud töörahva hulkade huvide eest, ülemaailmse rahu eest.

Teadusliku kommunismi teooria rajajad — Marx ja tema ustav sõber ning töökaaslane Engels — olid ühtlasi suured revolutsioonivõitlejad. Nad asutasid esimese proletaarse partei, kes oli relvastatud teadusliku teooriaga. Nii tehti algust teadusliku sotsialismi ja töölisliikumise ühendamisega. Teaduslik kommunism oli uueks revolutsiooniliseks teooriaks, mis ühiskonna arenemise seaduste avastamisega tõi pöörde teadusesse ja oli samal ajal ka uueks astmeks tööliste revolutsioonilises võitluses ning töölisliikumises. Teadusliku kommunismi revolutsiooniline teooria valgustas teadvusevalgusega massilist, organiseerimata, tolle ajani alles stiihilist töölisliikumist. *Marksismi levimine tööliste hulgas tõi töölisliikumisse teadlikkuse, tõstis selle uuele, kõrgemale astmele, andis talle seninägematu jõu, andis talle parteilise juhtimise.*

1890. aastal kirjutas Engels täie õigusega, et «Manifest» on «...kogu sotsialistliku kirjanduse kõige levinum, kõige rahvusvahelisem teos, on Siberist Kaliforniani kõigi maade paljude miljonite tööliste ühine programm» [1].

Lenin kirjutas 1895. aastal «Kommunistliku partei manifesti» kohta: «See väike raamatuke on väärt terveid köiteid: tema vaimust elab ja liigub tänapäevani tsiviliseeritud maailma kogu organiseeritud ja võitlev proletariaat.» [2]

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 17.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 2. lk. 10.

«Marxi õpetus on kõikvõimas,» kirjutas Lenin, «sest ta on õige. Ta on täielik ja harmooniline, andes inimestele tervikulise maailmavaate, mis ei lepi mingisuguse ebausuga, mingisuguse reaktsiooniga ega mingisuguse kodanliku rõhumise kaitsmisega.» [1]

Küsimusi.

1. Mispärast asendub üks ühiskondlik kord teisega? 2. Mida kujutab endast ühiskonnaklass? Millest on tingitud klassivõitlus ühiskondades, kus ei ole likvideeritud eraomandust? 3. Milliseid uusi jooni on omandanud tööliste klassivõitlus, kui võrrelda seda orjade ja pärisorjuslike talupoegade võitlusega oma ekspluateerijate vastu? 4. Milles seisis feodalismivastase võitluse perioodil kodanluse revolutsiooniline ja progressiivne osa? 5. Mispärast kodanlus loob endale ise hauakaevaja proletariaadi näol? 6. Mis tekitab kriise? 7. Mispärast muutub kodanlik ühiskond tootlike jõudude edasiarenemist pidurdavaks teguriks? 8. Mispärast on marksism murranguliseks pöördeks ühiskonnateaduses? 9. Mispärast ei saanud utopistlikud sotsialistid ühendada töölisliikumist sotsialismiga? 10. Kuidas põhjendatakse «Kommunistlikus manifestis» kapitalismi hukkumise paratamatust?

9. peatükk.

1848.—1849. AASTA REVOLUTSIOONID EUROOPAS.

Aastail 1848—1849 toimusid revolutsioonid Prantsusmaal, ikka alles ühendamata Saksamaa riikides ja Austria keisririigis. Kõiki nimetatud revolutsioone põhjustas kapitalismi arenemine, mis toimus ebaühtlaselt ja omas igal maal teatavaid iseärasusi, seetõttu oli ka neis puhkenud kodanlikel revolutsioonidel oma iseärasusi.

Kui Saksamaal ja Austria keisririigis oli revolutsiooni peamiseks põhjuseks see, et feodaalsuhted pidurdasid kapitalismi arenemist, siis Prantsusmaal oli revolutsiooni peamiseks põhjuseks kapitalismi sisemiste vastuolude süvenemine.

32. REVOLUTSIOONI PÕHJUSED JA ALGUS PRANTSUSMAAL.

Revolutsiooni põhjused. Teatavasti oli XVIII sajandil Prantsuse revolutsiooni eesmärgiks võitlus feodalismi vastu, feodaalse monarhia kukutamine. 1848. aastal ei olnud Prantsusmaal enam feodalismi. Alates Juulirevolutsioonist seisis võimu juures kodanluse ladvik. Nüüd põhjustasid revolutsiooni puhkemise tööliste raske olukord, nende võitlus kodanluse ikke vastu ja tööstuskodanluse poliitilise õigusetuse olukord.

Koos kapitalismi arenemisega ja suurtööstuse kasvuga muutus üha rikkamaks ka tööstuskodanlus. Kuid poliitiline võim oli käpu-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 3—4.

Barrikaad Pariisis 23. veebruaril 1848. a.

täie pankurite, raudteemagnaatide ja kaevanduseomanike käes, kelle eesotsas seisis kuningas. Tööstuskodanlus taotles valimisseaduse muutmist enda huvides ning pooldas vabariiki.

Töölised tahtsid saada poliitilisi õigusi ja pooldasid samuti vabariiki. Kuid töölised mõistsid vabariigi all midagi muud kui kodanlus. Töölised ütlesid, et nemad tahavad niisugust vabariiki, mis kindlustab tööinimeste olukorra põhjaliku parandamise. Selline soov hirmutas kodanlust väga ning paljastas juba kohe revolutsiooni alguses kodanluse ja tööliste tõsise vastuolu. See vastuolu tööliste ja kodanluse vahel muutus üha tugevamaks.

Poliitiline olukord Prantsusmaal teravnes järsult seoses viljaikaldusega aastail 1845—1847 ning kogu Euroopat, eriti aga Iirija Prantsusmaad haaranud kartulihaigusega [1]. 1847. aastal muutus üldine olukord veelgi pingelisemaks majanduskriisi tagajärjel, mis oli haaranud paljusid maailma kapitalistlikke maid, sealhulgas ka Prantsusmaad. Töötasu langes 50—60 protsendi võrra. Algas massiline tööpuudus.

[1] *Kartulihaigus* ehk märgmädanik on kartuli mugulate seenhaigus. Massiliseks hädaks sai see alates 1845. aastast. Eriti raskeks nuhtluseks oli kartulihaigus kehvikutele, kellele kartul oli peatoiduks.

Revolutsiooni algus. Revolutsiooniliste sündmuste käik oli järgmine. 1847. aasta tööstuskriisi ja Alžeerias koloniaalvägede poolt saavutatud võitude ümber tõstetud lärmi ajal otsustas tööstuskodanlus, et on paras aeg nõuda valitsuselt valimisõiguse reformi. Taheti saavutada kõrge valimistsensuse (200 franki otseseid makse aastas) alandamist. Korraldati koosolekuid, kus esinesid kodanlikud tegelased, kes nõudsid reforme.

Suur koosolek oli määratud 22. veebruarile 1848. Kuulutati välja ka kava, mille kohaselt koosolekule pidi mindama pidulikus rongkäigus, kuid viimasel hetkel keelas valitsus koosoleku pidamise ära. Kodanlus, kes kõige vähem mõtles revolutsioonist, otsustas alistuda. Kodanlikud tegelased jäid koju, kuid hoone juurde, milles koosolek pidi toimuma, ilmusid töölised, käsitöölised ja üliõpilased. Rüüstamistest terveks jäänud põrandaalused revolutsioonilised vabariiklaste ja sotsialistide ühingud kutsusid ülestõusule. Mõnel pool hakati ehitama barrikaade. Valitsus kuulutas välja Rahvuskaardi mobilisatsiooni, kuid enamik rahvuskaartlasi vennastus töölistega. Kostsid hüüded: «Elagu reform!» Rahvahulgad tulid tänavale.

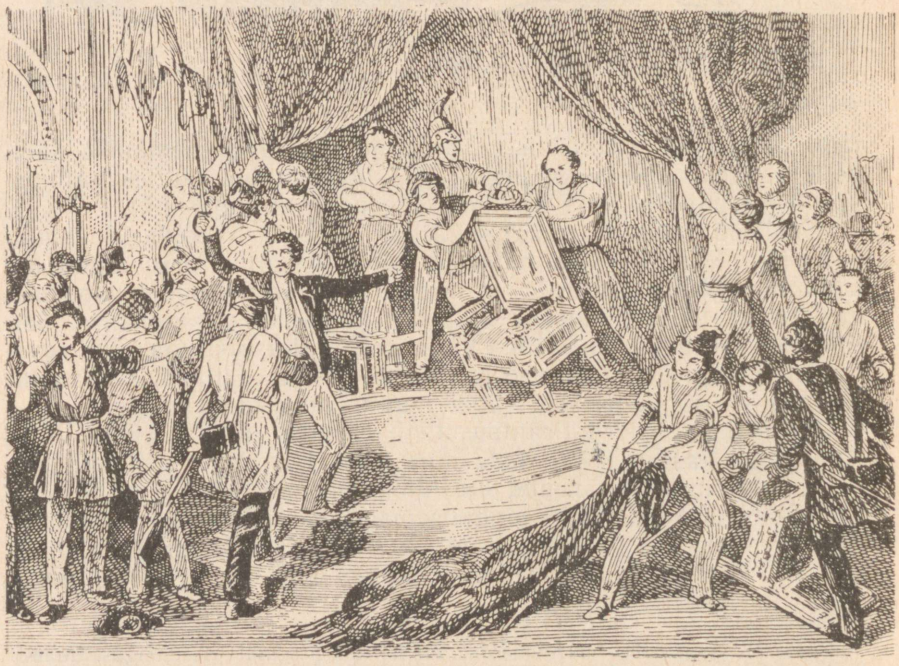

Louis-Philippe'i trooni hävitamine 24. veebruaril 1848. a.

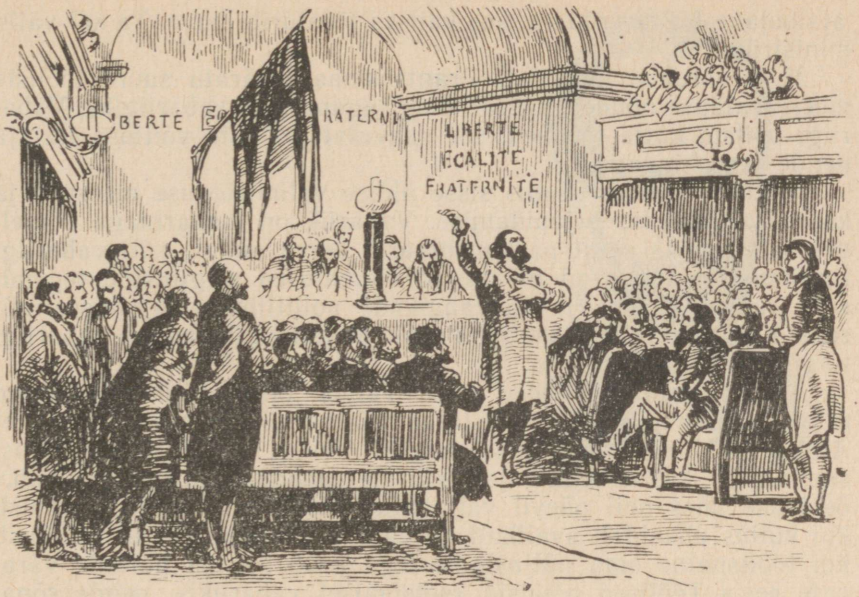

Pariisi revolutsiooniline klubi 1848. a. Seintel on 1789. a. revolutsiooni loosungid: «Vabadus, võrdsus, vendlus».

Ööl vastu 24. veebruari, pärast seda kui valitsusväed olid tulistanud tööliste demonstratsiooni, võttis ülestõus üldise iseloomu. Sel ööl ehitasid pariislased ligemale kaks tuhat barrikaadi. Nende ehitamiseks raiuti tänavate äärest maha rohkem kui neli tuhat puud ja kaevati sillutisest välja üle miljoni kivi.

Louis Philippe'i monarhia kukutamine ja Ajutise Valitsuse moodustamine. 24. veebruari hommikuks olid kõik Pariisi kasarmud ja relvalaod ülestõusnute käes. Louis-Philippe lahkus maa-aluse käigu kaudu lossist ja põgenes üüritud voorimehetõllas Pariisist. Kuningatrooni põletas ülestõusnud rahvas lossiplatsil.

Tänu tööliste kangelaslikkusele ja valvsusele kukutati Prantsusmaal kodanlik juulimonarhia. Kuid kodanlus oli paremini organiseeritud kui töölised, ta toetus Rahvuskaardi pataljonidele ja võis seetõttu kujundada oma valitsuse.

Bourbonide lossi kogunenud kodanlikud tegelased teatasid, et on moodustatud Ajutine Valitsus, kellele kuulub võim kuni Asutava Kogu kokkukutsumiseni. Rahvahulkade nõudmisel võeti Ajutisse Valitsusse ka nööbimanufaktuuri tööline Albert, kes oli 1834. aastal kaasa teinud Lyoni ülestõusu, ja ajakirjanik ning ajaloolane Louis Blanc. Louis Blanc nimetas end silmakirjalikult sotsialistiks, kuid tegelikult reetis ta töölisi, kaitstes eraomandust ja toetades kodanlust. Juhtiva koha haaras valitsuses luuletaja ja

ajaloolane Lamartine, kes kaitses töösturite huve. Ta sai välisministriks.

25. veebruaril kuulutati Prantsusmaa määratu suure tööliste meeleavalduse nõudel ühtseks ning jagamatuks vabariigiks. Vabariigi võitsid kätte töölised, see saavutati tööliste võitluse teel ja nende vere hinnaga.

Ajutine Valitsus seadis sisse üldise valimisõiguse meestele ja kaotas asumaades orjapidamise. Vabariik on monarhiaga võrreldes samm edasi, sest parlamentaarse korra puhul, eriti vabariigi tingimustes, avanevad mõningad võimalused selgitustöö tegemiseks rahvahulkades ja rahvahulkade poliitiliseks organiseerimiseks. Kuid kapitalismi ike rõhub rahvahulki ka kodanliku vabariigi tingimustes rängalt.

Ajutise Valitsuse hoone esine väljak täitus jälle relvastatud rahvaga. Üks püssiga relvastatud tööline nõudis rahva nimel, et Ajutine Valitsus tunnistaks «õigust tööle», s. t. igaühe õigust saada tööd, kui ta seda vajab. «Ei ole vabadust, kui puudub leib,» öeldakse ühes neil päevil väljaantud üleskutses, «pole võrdsust, kui küllus uhkeldab avalikult kõrvuti vaesusega, ei ole vendlust, kui töölisnaine oma näljaste lastega peab seisma paleede väravate ees.» Töölised nõudsid «sotsiaalset vabariiki», nende sõnadega ühendasid nad töörahva hulkade olukorra põhjaliku parandamise nõude. Kuna töölistele ei olnud veel selge, et nad võivad õiguse tööle kätte võita üksnes kodanluse kukutamise teel, nõudsid nad, et kodanlus tunnistaks seda õigust iga üksiku töölise suhtes. Tööliste survel kärpis Ajutine Valitsus märtsi alguses tööpäeva ühe tunni võrra (Pariisis 11-lt 10-le, provintsis 12-lt 11-le tunnile).

Ajutine Valitsus nõustus tunnustama «õigust tööle», kuid tegi seda ainult selleks, et kõrvale juhtida oma pea kohal rippuvat hädaohtu. Valitsus otsustas «õiguse tööle» teostamise ettekäändel üle minna pealetungile tööliste vastu. Et õõnestada usaldust «õigus tööle» idee vastu, tegi valitsus ühiskondlike tööde ministeeriumile, kes juhtis heategevust, ülesandeks asutada «rahvuslikud töökojad». Igaühele, kes end neisse registreeris, anti labidas ja käru. Isegi kõige kvalifitseeritumad töölised ja meistrid pidid kaevama maad. Töökodade ülalpidamiseks kulutati suuri summasid. Seoses kriisi ja tööpuudusega registreeris end töökodadesse peagi üle 100 000 inimese. Valitsus, kes tegi soodustusi kodanlusele (riigilaenude protsendid näiteks maksti välja enne tähtaega), tõstis seejärel tunduvalt talupoegadelt nõutavaid otseseid makse (45 protsendi võrra). Talupoegadele sisendas kodanlus valelikult, et Pariisi töölised ei taha töötada ning rahvuslike töökodade ülalpidamiseks vajalik raha tulevat võtta talupoegadelt. Sellist agitatsiooni arendas kodanlus eriti Asutava Kogu valimiste ajal.

Niiviisi õhutas kodanlus talupoegades vaenu tööliste vastu. Asutava Kogu valimistel andsid talupojad, kes moodustasid Prant-

Auguste Blanqui.

susmaa rahvastiku põhimassi, oma hääled kodanlusele. «Nüüd on kodusõda möödapääsmatu,» ütles Blanqui.

Auguste Blanqui (1805—1881) oli vapper ja kindel revolutsionäär, kes poole oma elust veetis prantsuse kodanluse vanglates. Kui kohtuprotsessil 56-aastaselt Blanquilt küsiti, kas ta 25 vanglas veedetud aasta järel on säilitanud oma endised ideed, vastas Blanqui kindlameelselt: «Täielikult.» Talt päriti edasi: «Mitte üksnes need ideed, vaid ka soovi võitu taotleda?» Blanqui vastas: «Jah, kuni surmani.» Kuid mehine revolutsionäär Blanqui oli nõrk teoorias. Ta alahindas tööliste majandusliku olukorra parandamise eest peetavat võitlust ja arvas, et kommunismile võib jõuda vandenõu abil, mille on organiseerinud käputäis revolutsionääre. Ta mõtles, et tarvitseb vaid haarata võim ja teha haridus kõigile kättesaadavaks, siis saabub kommunism iseenesest.

Blanqui nõudis Ajutise Valitsuse reaktsioonilise poliitika vastu võitlemist. Mais 1848 ta areteeriti ja ei saanud järgnevatest revolutsioonisündmustest enam osa võtta.

Küsimusi.

1. Millised põhjused viisid 1848. aasta revolutsioonini Prantsusmaal? 2. Mille poolest erinevad 1848. aasta veebruarirevolutsiooni põhjused Inglise XVII sajandi revolutsiooni, Ameerika revolutsiooni ja XVIII sajandi suure Prantsuse revolutsiooni põhjustest? 3. Milline oli kodanluse poliitika pärast Louis Philippe kukutamist? 4. Mispärast töölised ei või saavutada kapitalismi ajal õigust tööle?

33. JUUNIÜLESTÕUS PARIISIS. TEISE KEISRIRIIGI KEHTESTAMINE.

Juunipäevad. Valitsus otsustas korraldada töölistele suurejoonelise veresauna. Ta andis välja dekreedi rahvuslike töökodade laialisaatmise kohta. 113 000 töölist jäid ilma tööta ja sattusid tänavale. Vastuseks sellele puhkes **23. juunil** üldine ülestõus, mis oli hoopis võimsam ja visam, kui seda olid olnud Lyoni ja Sileesia kangrute ülestõus ning tšartistide hajutatud väljaastumised.

Vene revolutsionäär Aleksander Herzen kirjeldab üldist olukorda niiviisi: «Kahekümne kolmandal umbes kella nelja ajal enne lõunat läksin Seine'i kallast mööda raekoja poole; kauplusi suleti, kurjakuulutavate nägudega rahvuskaartlaste kolonnid liikusid mitmes suunas, taevas oli täiesti pilves, sadas vihma... Tugev välk sähvis pilvede tagant, kõuemürinad järgnesid üksteisele, ja kõige selle sekka kostis kellatornist korrapärane, pikaldane häirekella helin..., millega veelkordselt petetud proletaarlane kutsus oma vendi relvade juurde...

Teisel pool jõge ehitati kõigil põiktänavail barrikaade. Siiani seisavad mu silme ees nende sillutiskivide tassijate sünged näod, lapsed ja naised aitasid neid... Häirekell helises lakkamata».

Ebatavaliselt kiiresti püstitati barrikaadid, arvult umbes 600, algul pealinna äärtele, seejärel aga ka õige mitmele poole kesklinna.

Asutav Kogu andis võimu sõjaväelisele diktaatorile, kindral Cavaignac'ile, kes oli tuntud oma julmuse poolest. Alžeerias hävitas ta terved araablaste hõimud, kes võitlesid prantslaste vallutuspüüete vastu.

Pariisi barrikaadidele punaste lippude alla ei tulnud üksi rahvuslike töökodade töölised. Külg külje kõrval võitlesid koos nendega ka teised Pariisi proletariaadi väesalgad — mehhaanikatöökodade töölised ja raudteelased; Saint-Antoine'i eeslinnas paistsid võitluses eriti silma tislerid. Naised ja lapsed aitasid valada kuule, sidusid haavatuid, tõid võitlejatele vett ja toitu. Ülestõusu käigus ilmnes tööliste võrratu mehisus, imetlusväärne üksmeel ja sõjaline vilumus, mis üllatas isegi vaenlast. Rahvuslike töökodade töölised kasutasid ära asjaolu, et need töökojad olid korraldatud sõjaväe eeskujul.

Ainult üksikutes kvartalites olid vastupanu mehisteks ning osavateks juhtijateks revolutsioonilistesse salaseltsidesse kuulunud töölised. Ühel tänaval juhatas barrikaadi kaitsjaid 60-aastane kingsepp, kellel oli relvaks suur sepahaamer. Kuid juunivõitlejatele ei õnnestunud luua ühtset sõjalist juhtimist. 25. juuniks sai juba silmanähtavaks, et ülekaal on Cavaignac'i poolel. Võimas suurtükivägi purustas halastamatult Pariisi tööliskvartaleid. Valitsusväed hävitasid maju, millest ülestõusnud tulistasid. Töölisi ründasid regulaarväe rügemendid, 24 000 Pariisi heidikute hulgast värvatud «mobiili» ja Rahvuskaardi pataljonid. Valitsus koondas ülestõusu mahasurumiseks üle 200 000 mehe, töölistel oli aga alla

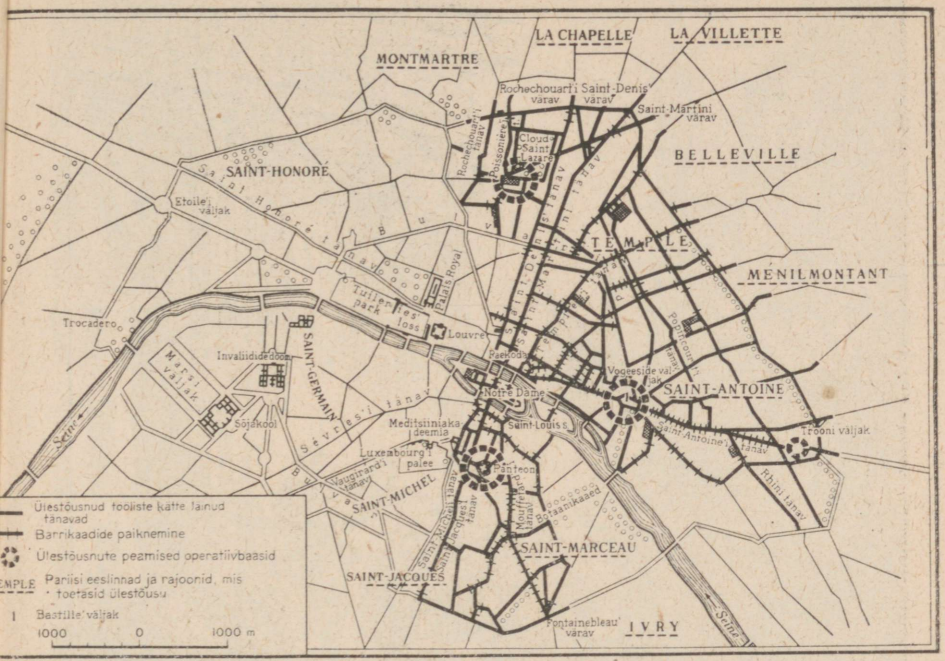

Juuniülestõus Pariisis 1848. a.

45 000 võitleja. Proletariaat jäi ilma liitlasteta. Talurahvas teda ei toetanud. Isegi enamik väikekodanlasi liitus juunipäevadel tööliste vaenlastega. Ülestõusnuil ei olnud ühtset keskust, ei olnud oma revolutsioonilist parteid. Kokkuleplane Louis Blanc reetis töölised, keelitades neid võitlust lõpetama.

Juunipäevad olid «... esimene suur lahing mõlema klassi vahel, milleks lõheneb kaasaegne ühiskond. See oli võitlus *kodanliku* korra säilitamise või hävitamise pärast». [1]

1848. aastal võitis selle võitluse kodanlus. Töölised olid sunnitud visa ning mehist vastupanu avaldades taganema eeslinnadesse. **26. juunil** andis alla Saint-Antoine'i eeslinn, ülestõusnute viimne kants. Algasid tööpluuse kandvate ja püssirohust mustaks muutunud nägudega inimeste mahalaskmised. Lahingus sai surma 500 töölist, pärast lahingut lasti maha tuhandeid. «26. juuni õhtul kuulsime ... korrapäraseid kogupauke, mis kordusid üsna väikeste vaheaegade järele ... Me vaatasime kõik üksteisele otsa, kõigil oli nägu rohekas ... «See on ju mahalaskmine,» ütlesime me ühel

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 121.

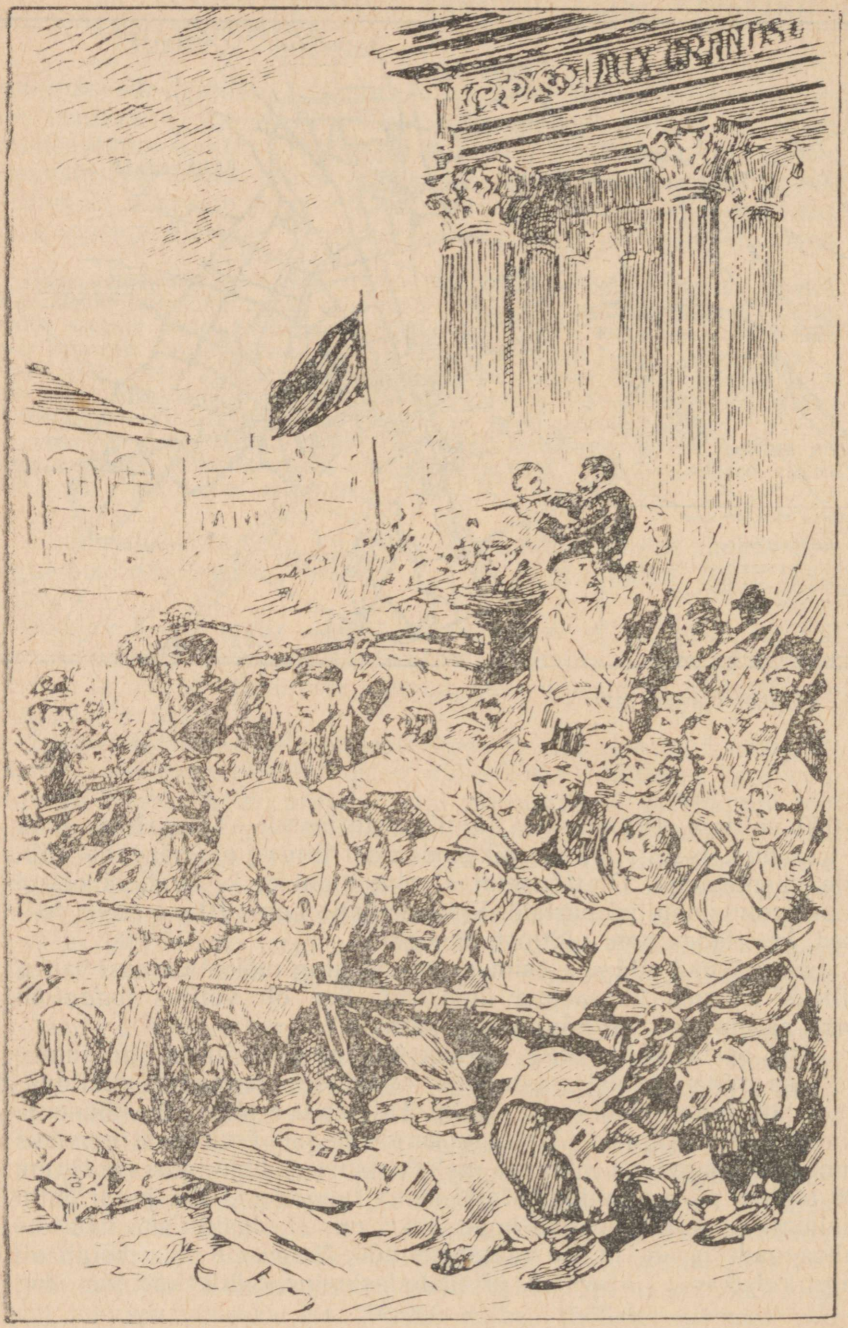

Episood ülestõusu esimesest päevast, 23. juunist 1848. a.

Lahing Saint-Antoine'i ees!innas.

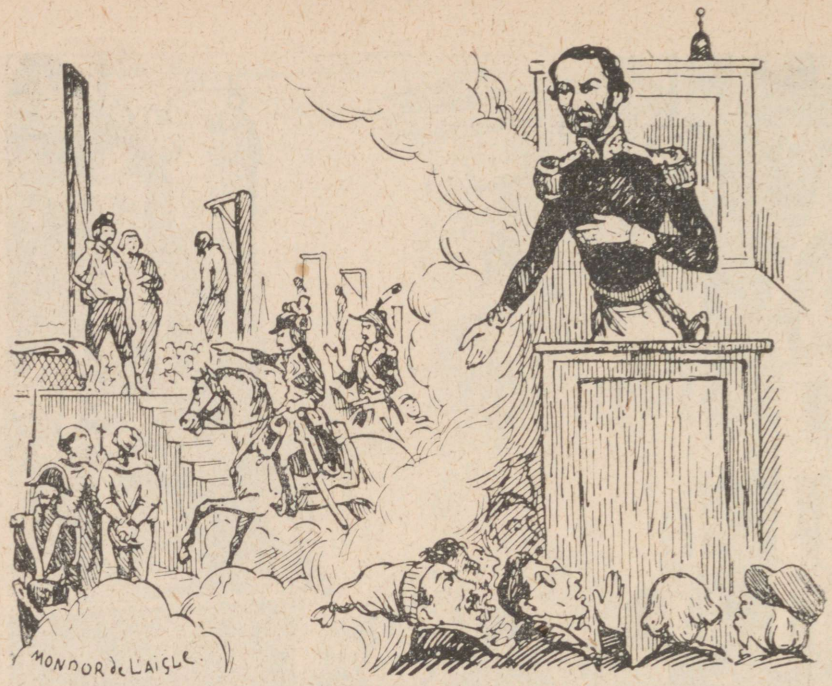

Kindral Cavaignac. *Karikatuur.*

häälel ja pöörasime pilgu jälle kõrvale ... Sääraste hetkede pärast vihatakse aastakümneid, hautakse kättemaksu kogu elu. *Häda neile, kes andestavad sääraseid hetki!*», kirjutas A. I. Herzen. Areteeriti 25 000 inimest. Kolm ja pool tuhat inimest saadeti asumisele.

Elanud läbi 1848. aasta revolutsiooni Euroopas, tuli vene revolutsionäär A. I. Herzen järeldusele: «Prantsusmaa ja teiste Euroopa riikide riigivormid ei ole oma sisult kooskõlas mõistetega vabadus, võrdsus ja vendlus ...»

Pärast tööliste lüüasaamist läksid kodanlus ja mõisnikud mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka Saksamaal, Itaalias ja teistes riikides üle pealetungile rahvahulkade vastu.

1848. aasta kodanlikus revolutsioonis olid aktiivselt tegevad töölised, kes saavutasid vabariigi väljakuulutamise ja põhimõtte «õigus tööle» tunnustamise.

Kodanlus kujutas endast Prantsusmaal 1848. aasta revolutsioonis reaktsioonilist jõudu. Talurahvas toetas kodanlust. Ainsa lõpuni revolutsioonilise klassina näitas end proletariaat.

Teise keisririigi kehtestamine. Prantsusmaal jälitas kodanlus julmalt revolutsioonilisi töölisi. Et suurendada tööliste ja talupoe-

gade rõhumist, selleks kuulutas kodanlus Prantsusmaal teist korda välja keisririigi.

Napoleon I vennapoeg Louis Napoleon valiti 1848. aastal Prantsuse vabariigi presidendiks. 1851. aastal surus ta sõjaväe abil maha tööliste, väikekodanluse ja mõnel pool ka talupoegade ülestõusu, aga järgmisel, **1852. aastal** kuulutas ta end Napoleon **III** nime all prantslaste keisriks. (Napoleon II-ks lugesid bonapartistid Napoleon I poega, kes suri noorelt.)

Napoleon III valitsemisaastail (1852—1870, ehk *Teise keisririigi periood*) arenes kiiresti tööstus ja kaubandus. Arvukate väikeettevõtete kõrvale tekkisid suured tekstiilivabrikud ja metallurgiaettevõtted, eriti Põhja-Prantsusmaal ja Elsassis. Aurumasinaid oli Prantsusmaal 1852. aastal 6000, aga 1870. aastal — 27 000.

Prantsusmaal tugevnes märgatavalt kodanluse ekspluataatorlik riigimasin: sõjavägi, politsei ja kodanlik kohus. Napoleon III tuli võimule ajal, mil proletariaat ja kodanlus olid nõrgestatud omavahelisest võitlusest. Ta tõotas töölistele ja talupoegadele silmakirjalikult, et nende olukorda parandatakse, kuid tegelikult täitis Napoleon kodanluse tahet, kindlustas kodanluse ülevõimu.

Töölisliikumise survel oli Napoleon III sunnitud 1864. aastal

Vangistatud juunivõitlejad.

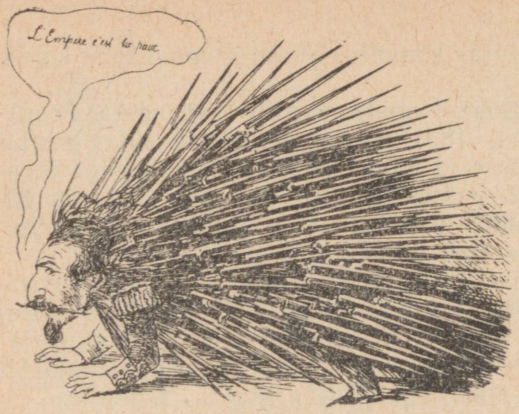

«Keisririik — see on rahu.» *Karikatuur Napoleon III kohta.*

siiski tühistama seaduse, mis keelas streikimise. Nimetatud seadus oli kehtinud juba Prantsuse XVIII sajandi revolutsioonist saadik.

Kui Napoleon III alles võimu taotles, teatas ta valelikult, et keisririik tähendab rahu. Kuid ei olnud aastat, mil Prantsusmaa poleks pidanud mõnda vallutussõda. Nii sõditi Venemaaga aastail 1854—1856 ning Aafrikas ja Indo-Hiinas, kus Prantsusmaa haaras endale asumaid. Indo-Hiinas vallutasid Prantsuse väed Saigoni ja osa Kotšinhiinast (Lõuna-Vietnamis), allutasid oma ülevõimule Kambodža.

DOKUMENT.

MARX JUUNIPÄEVADEST.

«Lõpuks ilmus 21. juunil ... dekreet, mis käskis vägivaldselt eemaldada rahvustöökodadest kõik vallalised töölised või võtta nad sõjaväkke.

Töölistel ei olnud valikut: nad pidid kas nälga surema või võitlust alustama. Nad vastasid ... määratu suure ülestõusuga, kus löödi esimene suur lahing mõlema klassi vahel, milleks lõheneb kaasaegne ühiskond. See oli võitlus *kodanliku* korra säilitamise või hävitamise pärast ...

On teada, millise võrratu mehisuse ja geniaalsusega töölised, kel polnud ei juhte, ei üldist tegevusplaani, ei vahendeid ega suuremalt osalt isegi relvi, pidasid viis päeva vastu sõjaväele, mobiilkaardile, Pariisi rahvuskaardile ja provintsist kokkuvoolanud rahvuskaartlastele. On teada, et kodanlus tasus üleelatud surmahirmu eest kuulmatu julmusega ...»

K. MARX ja F. ENGELS, Valitud teosed, I kd., lk. 121.

Küsimus dokumendi kohta.
Kuidas hindab K. Marx 1848. aasta juunipäevade tähtsust?

Küsimusi.

1. Mispärast tõusis proletariaat kodanliku revolutsiooni käigus kodanluse vastu üles? 2. Mispärast asus kodanlus kodanliku revolutsiooni ajal kontrrevolutsiooni seisukohtadele? 3. Mispärast jäi proletariaat juunipäevil liitlasteta? Kellest oleks võinud saada proletariaadi liitlane? 4. Milles seisab juuniülestõusu ajalooline tähtsus?

34. REVOLUTSIOON SAKSAMAAL.

Feodaaligandid olid Saksamaal kapitalismi arenemist pidurdavaks teguriks. Kuigi Saksamaal püsis XIX sajandi keskpaiku veel palju feodalismi igandeid, oli vahe keskaegse Saksamaa ja tõusva kapitalismi ajastu Saksamaa vahel ometigi suur. Saksamaal ei olnud enam 360 riigikest, nagu Püha Rooma keisririigi päevil, vaid ainult 38. Preisimaal, Saksimaal ja teistes riikides arenes vabrikutööstus. Kuid killustatus pidurdas Saksamaa arenemist ja

Euroopa maad ja rahvad 1848. a.
(1848.—1849. a. revolutsiooni peamised ülesanded. Saksamaal — maa ühendamine. Killustatus oli Saksamaa arenemise peamiseks takistajaks. Austria keisririigis — keisririigi, selle «rahvaste vangla» kaotamine.)

oli peamiseks takistuseks kapitalismi võidukäigule. Tollal öeldi, et Saksamaad võib võrrelda inimesega, kelle jäsemed on nii kõvasti nööriga kinni seotud, et vereringe kehas on takistatud. *Saksamaal oli kodanliku revolutsiooni peaülesandeks maa ühendamine.* Peale killustatuse oli Saksamaal ka palju teisi feodalismi igandeid, nagu näiteks talupoegade koormised mõisnikele ja aadlike kõikvõimsus. Agraarreformi tulemusena oli pärisorjus enamikus Saksa riikides küll kaotatud, kuid talupoegadel õnnestus aastaid kestvate kõrgete väljaostumaksude tasumise teel lunastada ainult osa oma maast.

Tööstuse ja põllumajanduse arengutasemelt oli Saksamaa märgatavalt kaugemale jõudnud esimese kodanliku revolutsiooni ajaks Prantsusmaal saavutatud tasemest, kuid poliitiliselt ei olnud saksa kodanlus jõudnud nii kaugele kui prantsuse kodanlus XVIII sajandil. Vastupidiselt prantsuse kodanlusele XVIII sajandi lõpul, ei olnud saksa kodanlus XIX sajandil revolutsiooniline. Ta astus poliitilisse võitlusse sel ajal, kui proletariaat oli ka Saksamaal juba oma jõudu näidanud, korraldades 1844. aastal ülestõusu Sileesias. Pealegi (ja see oli veelgi tähtsam) oli preisi kodanlus Prantsusmaal ja Inglismaal toimuva töölisliikumise põhjal võinud veenduda, et proletariaat kujutab endast ohtu just temale. Saksa kodanlus oli valmis võitlema koos mõisnikega rahvahulkade vastu.

Saksa kodanlusel õnnestus 1834. aastal saavutada Saksa Liidu riikide (välja arvatud Austria) vaheliste tollipiiride kaotamine. See soodustas ühtse rahvusliku siseturu tekkimist. Kuid Saksamaa killustatus ja ametnike, politseinike ning kohtunike toores omavoli ja reaktsionääride võitlus teaduse vastu pidurdasid tunduvalt maa arenemist.

Mahajäänud Saksamaal kujunes olukord niisuguseks, et oli vaja kodanlikku revolutsiooni, mis oleks puhastanud teed kapitalismi arenemisele. Kodanlus aga kartis revolutsiooni ja lömitas mõisnike ees.

Revolutsiooni eelõhtul. Hoolimata sellest, et paljud märgid ennustasid revolutsioonitormi lähenemist, hoidsid Preisi kuningas ja aadlikud-mõisnikud kramplikult kinni oma eesõigustest, nad ei mõelnudki mingeid järeleandmisi teha.

Aastail 1845—1846 oli raske ikaldus. Kartulihaiguse ja viljaikalduse tagajärjel tõusid toiduainete hinnad. Nälgijate salgad õiendasid arveid kartulikaupmeestega, kes näljahäda kasutasid hindade kõrgele kruvimiseks. Rahvahulgad tungisid ka pagaritöökodadesse ja võtsid sealt jõuga leiba. Nii juhtus Berliinis, Chemnitzis ja teistes linnades.

1847. aastal puhkes tööstuskriis. Vabrikuid hakati sulgema. Aeg revolutsiooniks oli küps. Sädemeks, mis süütas Saksa Liidu riikides revolutsiooni leegid, sai sõnum, et Prantsusmaal on alanud revolutsioon.

1848. a. märtsiülestõus Berliinis.

Revolutsiooni algus Preisimaal. 1848. aasta märtsis toimusid Berliinis ähvardavad meeleavaldused. Kroonprints Wilhelm andis käsu rahvakogunemisi tulistada. Sellele vastuseks kattusid tänavad barrikaadidega. 13—14 tundi järjest lõid võitlejad barrikaadidel lahinguid. Kõige ees olid töölised. Kuigi barrikaadide vastu saadeti 14 000 regulaarväe sõdurit ja 36 suurtükki, ei suutnud sõjavägi murda tööliste vastupanu, sest töölisi toetas kogu elanikkond.

Kuningas Friedrich Wilhelm IV pöördus üleskutsega «armsate berliinlaste» poole ja palus võitlus lõpetada. Ta kinnitas, et kogu verevalamine olevat tekkinud seetõttu, et kahel sõduril olid «püssid iseenesest lahti läinud». See valelik üleskutse ei avaldanud mõju ja kuningal tuli sõjavägi pealinnast välja viia. Kui barrikaadilahingutes langenuid kuningalossist mööda kanti, ilmus rahva nõudmisel rõdule kuningas, kes oli süüdi nende surmas. Kahvatuna ja hirmust värisevana paljastas ta pea tapetud tööliste surnukehade ees.

Berliini 1848. aasta märtsilahingutes võitsid töölised ja käsitöölised. Kuna Berliini töölised aga olid organiseerimata, nagu veebruarikuus Pariisiski, siis kasutas nende võidu ära kodanlus. Kuningas nimetas valitsuse, mille eesotsas olid suurvabrikandid, ja kuulutas välja rahvuskogu valimised. Saksa kodanlus hakkas kohe revolutsiooni algusest peale toetama kuningat ja mõisnikke.

Uus kodanlik valitsus ei tagandanud ühtegi endist ametnikku, ei puudutanud vana Preisi politseid ega sõjaväge ning asus kaitsma kuningat.

Berliini töölised nõudsid koosolekul tööministeeriumi asutamist, kuhu kuuluksid ka tööliste esindajad, samuti nõudsid nad parlamendi kokkukutsumist üldiste ja otseste valimiste teel. Need nõudmised jäeti rahuldamata. Vastuseks tööliste nõudmistele pöördus kodanlus kuninga poole palvega, et sõjavägi toodaks Berliini tagasi. Seda tehti suure valmisolekuga. Saksa kodanluse juhid astusid sobingusse kuningavõimuga.

1848. aasta mais avati Berliinis Preisimaa Rahvuskogu. Sinna oli pääsenud ainult üks tööline ja üks käsitööline, ülejäänud saadikud olid kas kodanlased või mõisnikud.

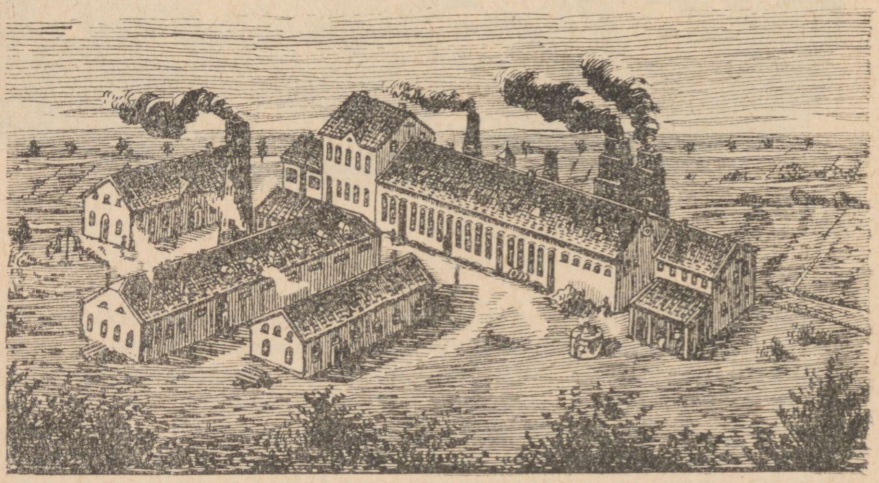

Kruppi terasevalutehas Essenis 1840. a.

Talupoegade väljaastumised Saksamaal. Ülestõusnud vallutavad lossi, 1848. a. aprillis.

1848. aasta kevadel algas Preisimaal paljudes kohtades laialdane talurahvaliikumine, kuid Preisimaa Rahvuskogu lükkas talupoegade feodaalkoormiste kaotamise eelnõu tagasi ja tõukas talurahva niiviisi endast eemale. 1848. aasta novembris saatis kuningas Preisimaa Rahvuskogu laiali. Saadikud ei julgenud rahvast kutsuda vastupanu osutama ja läksid kuulekalt laiali.

Marx ja Engels Saksamaal. Järjekindlalt revolutsioonilisel seisukohal Saksamaa ühendamise ja revolutsiooni teiste küsimuste suhtes olid Marx ja Engels. Nad sõitsid 1848. aasta aprillis Saksamaale ja asusid elama tööstuslikult arenenud Reinimaale. **1848. aasta juunis** hakkas Kölnis ilmuma *«Neue Rheinische Zeitung»*, mis Marxi juhtimisel muutus keskuseks, mille ümber koondusid Saksamaa revolutsioonilised jõud.

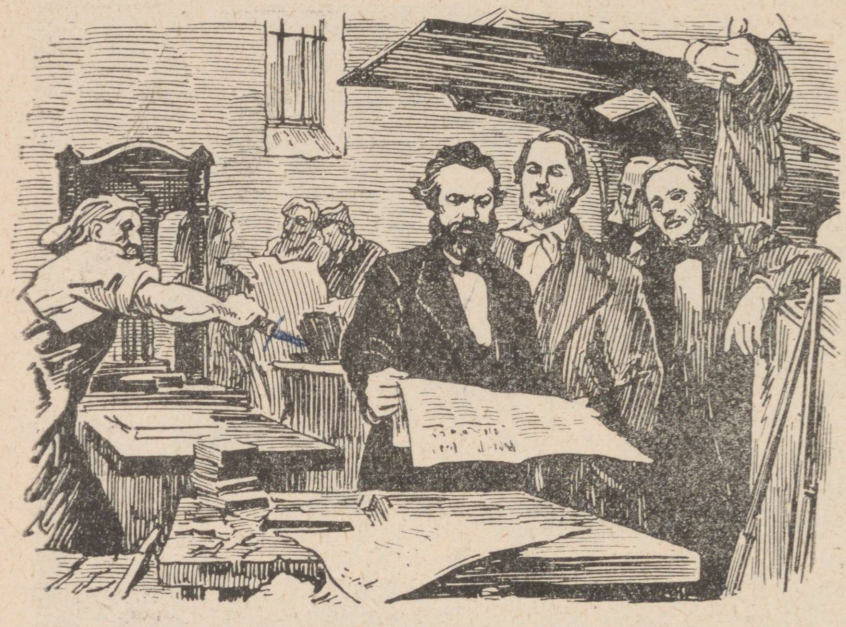

Marx ja Engels «Neue Rheinische Zeitungi» toimetuses. *J. Sapiro joonise põhjal.*

Marx ja tema poolehoidjad pidasid kõige tähtsamaks ülesandeks Saksa feodaalsete valitsuste kukutamist ja ühtse demokraatliku vabariigi moodustamist kõigist Saksa riikidest. Demokraatlikku vabariiki pidasid Marx ja Engels üheks astmeks sotsialismi eest peetavas võitluses. Töölisliikumises endas pidasid Marx ja Engels võitlust nende vastu, kes loobusid revolutsioonilisest võitlusest. Marx ja Engels kritiseerisid teravalt ka neid, kes arvasid, et saksa töölisklass suudab võidelda võimu pärast üksinda, ilma selliste liitlasteta, nagu seda on talupojad ja revolutsiooniline kodanlus. Marxil õnnestus võita enda poolele enamus Kölni Töölisühingus. Peagi valiti ta selle ühingu esimeheks.

1849. aastal puhkes Saksi- ja Reinimaal rahva ülestõus. Ülestõusnute eesmärgiks oli kehtestada ülesaksamaaline konstitutsioon, mis hõlbustaks Saksamaa ühendamist ja tähendaks sammu vabariigi poole. Kuid ülestõusu surusid maha väed, kes olid saadetud kohale Preisist. Konstitutsiooni eest võitlevais revolutsioonilistes vägedes oli ka Engels.

Pärast ülestõusu mahasurumist Reini provintsis **1849. aasta** mais muutis Preisi valitsus «Neue Rheinische Zeitungi» edasise väljaandmise võimatuks. «Neue Rheinische Zeitungi» viimases numbris, mis oli trükitud punase värviga, teatati toimetuse nimel: ««Neue Rheinische Zeitungi» toimetajad tänavad teid oma lahku-

Neue

Rheinische Zeitung

Organ der Demokratie.

№ 301. Köln, Samstag, den 19. Mai. 1849.

Abschiedswort der Neuen Rheinischen Zeitung.

Rote offner Hieb in offner Schlacht
Ob fallen die Nacken und Fäuste,
Ob blickt noch die scheidende Niedertracht
Der schmutzigen Welt-Reinwächte!
Was dem Dunkel flog der rosterote Schein,
Was dem Henkerbeil fielen die Stirnen —
Und so lieg ich nun da in meiner Kraft,
Eine stolze Rebellenleiche!

Auf der Lippe den Trotz und den pochenden Hohn,
In der Hand den blitzenden Degen,
Noch im Sterben rufend: „Die Rebellion!“ —
So bin ich mit Ehren erlegen.
O, gern wohl beerbenten mein Grab mit Salz
Der Verrate zusammt den Ihren —
Doch es schirren die Ungarn, es schickt die Pfalz
Ihre Salven mir über die Bahre!

Und der arme Mann im zerfetzten Gewand,
Er wirft auf mein Haupt die Schollen;
Er wirft sie hinab mit der fleißigen Hand,
Mit der herben, der schwielenvollen.
Seine Krone auch bringt er aus Blumen und Moos,
In rab's auf meinen Wunden;
Ihr haben sein Weib und seine Töchterlein
Nach der Arbeit für mich gewunden.

Nun Ade, nun Ade, du kämpfende Welt,
Nun Ade, ihr ringenden Heere!
Nun Ade, du pulvergeschwärztes Zelt,
Nun Ade, ihr Schwerter und Speere!
Nun Ade — doch nicht für immer Ade!
Denn die tödten den Geist nicht, ihr Brüder!
Bald reck' ich mich ragend in die Höh',
Bald steh' ich riesiger wieder!

Wenn die letzte Krone wie Glas zerbricht,
Ja des Kampfes Wettern und Flammen,
Wenn das Volk sein gerad' Schuldig! spricht,
Dann steh'n wir wieder zusammen!
Mit dem Wort, mit dem Schwert, an der Do-
nau, am Rhein, —
Eine ewig treue Gesellin
Bleibt dem Throne zerschmetterndes Volke sein
Die Gedichterin, die Rebellin!

F. FREILIGRATH.

An die Arbeiter Kölns.

Wir warnen Euch schließlich vor jedem Putsch in Köln. Nach der militärischen Lage Kölns würdet ihr rettungslos verloren. Ihr habt im Oberstein gesehen, was die Bourgeoisie die Arbeiter ins Feuer schickt und sie hinterher aufs Niederträchtigste verrath. Der Belagerungszustand in Köln würde die ganze Rheinprovinz terrorisiren und der Belagerungszustand würde die nothwendige Folge jeder Erhebung von Euerer Seite sein.

Die Preußen werden an Euch Rache vergessen.

Die Redakteure der Neuen Rheinischen Zeitung danken Euch beim Abschiede für die ihnen bewiesene Theilnahme. Ihr letztes Wort wird überall und immer sein: Emancipation der arbeitenden Klasse!

Die Redaktion der Neuen Rhein. Zeitung.

Deutschland.

* Köln, 18 Mai. Wie wenige Tage nach Berlin auch in unserer ruhigen Stadt die unerwartete, gewiß allerseits sehr überraschende Nachricht, daß die Regierung sich entschlossen habe, die Nationalversammlung nach Brandenburg zu verlegen, sich mehr oder weniger schnell verbreitet hatte, das wissen wir aus unmittelbarer Anschauung. Wir waren Zeugen, wie diese Nachricht bei einem Theile unserer Bevölkerung Bestürzung, bei einem andern Unwillen, bei einem dritten Schadenfreude hervorrief, wie sie bei einem vierten Befriedigung, ja das höchste Entzücken erregte. Wir sahen, wie sich Gruppen bildeten, wie sich Volksmassen ansammelten, wie Redner auf Tribünen stiegen, wie Proklamationen angeschlagen wurden, wie Volksversammlungen berufen wurden, wie Adressen an die Nationalversammlung, an den König, an das Ministerium, an die Kammern, an die Bürgerwehr, an die Linke, an die Rechte, an das Centrum, an die Rechte des Centrums, an die Linke des Centrums, an die Bürgerwehr, an die Linke der Bürgerwehr, an die Rechte der Bürgerwehr, an die Linke des Centrums der Bürgerwehr, an die Rechte des Centrums der Bürgerwehr, an die Linke der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte der Linken der Bürgerwehr, an die Linke des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke des Centrums der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte des Centrums der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke der Linken der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte der Rechten der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke der Linken der Linken der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte der Rechten der Rechten der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke der Linken der Linken der Linken der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Rechten des Centrums der Linken der Bürgerwehr, an die Linke der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken der Linken des Centrums der Rechten der Bürgerwehr, an die Rechte der Rechten

Karikatuur Friedrich Wilhelm IV ja Preisi kodanluse kohta. *F. Engelsi sulejoonis* (1849. a. jaanuaris).

mise puhul neile osaks saanud osavõtu eest. Nende viimaseks sõnaks on alati ja igal pool: **töölisklassi vabastamine!»** [1]

Saksa revolutsiooni lüüasaamise põhjused. *Rahva ülestõus suruti Saksamaal maha, revolutsioon lõppes lüüasaamisega. Revolutsiooni lüüasaamise peamiseks põhjuseks Saksamaal oli rahva reetmine saksa kodanluse poolt. Kodanlus, nii suurkodanlus kui ka valdav osa väikekodanlust, näitas üles kindlusetust ja reetis revolutsiooni. Proletariaat oli veel liiga nõrk selleks, et juhtida rahvahulkade võitlust mõisnike ja feodaaldünastiate vastu.*

1848. aastal Saksamaal lõpuni viimata jäänud revolutsioonis etendasid peaosa rahvahulgad, mitte kodanlus, kuid rahvahulgad ei olnud küllaldaselt organiseeritud. Saksamaa proletariaat ja talurahvas ei suutnud kukutada feodaalseid valitsusi ja luua demokraatlikku vabariiki. Mõisnikud ja Saksa feodaaldünastiad jäid võimu juurde kodanluse reetlikkuse ja proletariaadi ebaküpsuse tagajärjel. Saksamaa 1848. aasta revolutsiooni kogemused tõendasid, et kodanliku revolutsiooni eesotsas ei seisa mitte alati kodanlus ja et saksa kodanlik revolutsioon oleks võinud võita, kui töölisklassil oleks olnud küllaldaselt kogemusi revolutsiooni jõudude juhtimiseks.

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., lk. 276.

DOKUMENT.

K. MARX SAKSA KODANLUSEST 1848. AASTAL.

Saksa kodanlus arenes nii loiult, aralt ja aeglaselt, et sel momendil, mil ta võttis ähvardava hoiaku feodalismi ja absolutismi vastu, ta nägi, et proletariaat ja kõik linnaelanikkonna kihid, kelle huvid ja ideed on proletariaadi omadega lähedased, olid võtnud ähvardava hoiaku tema enese vastu ... ta kaldus algusest peale rahva reetmisele ja kompromissile vana ühiskonna kroonitud esindajatega ... ta ei seisnud revolutsiooni tüüril mitte sellepärast, et rahvas tema seljataga oleks seisnud, vaid sellepärast, et rahvas teda enda ees edasi tõukas ... see oli üks vana riigi kiht, mis ise endale teed ei murdnud, vaid mida maavärin uue riigi pealispinnale paiskas; ilma usuta endasse, ilma usuta rahvasse, irisedes ladvakihtide vastu, värisedes alamkihtide ees ...

K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed. I kd., lk. 48—49.

Küsimused dokumendi kohta.

1. Mispärast saksa kodanlus ei astunud revolutsiooni etteotsa, nagu prantsuse kodanlus XVIII sajandil? 2. Millised tööliisliikumise sündmused väljaspool Saksamaad ja Saksamaal endal mõjutasid saksa kodanluse poliitilist seisukohavõttu?

Küsimusi.

1. Millised olid 1848. aasta revolutsiooni põhjused Saksamaal? Milles seisis selle peaülesanne? 2. Mis näitab, et 1848.—1849. aasta revolutsioonis reetis saksa kodanlus rahva? Millised olid sellise reetmise põhjused?

35. REVOLUTSIOON AUSTRIA KEISRIRIIGIS. 1848.—1849. AASTA REVOLUTSIOONI TÄHTSUS.

Revolutsiooni põhjused. Austria keisririik, Habsburgide monarhia, oli paljurahvuseline riik. Keisririigi 37 miljonist elanikust olid 1847. aastal 18 miljonit slaavi rahvaste esindajad (tšehhid, slovakid, poolakad jt.), 7 miljonit austria sakslased, 5 miljonit ungarlased (madjarid) ja ülejäänud itaallased ning rumeenlased.

Kapitalistlike suhete arenemist Austrias pidurdas eriti see asjaolu, et rahvuslik rõhumine oli seal viidud äärmuseni. Valitsevaks rahvuseks olid austria sakslased. Itaallasi ja slaavlasi rõhuti rängalt. Ka ungarlased olid keisririigis Saksa võimudest sõltuvas seisundis. Kuid samal ajal rõhusid ungari mõisnikud ise slaavi talupoegi.

Austria keisririigis, eriti Ungaris ja enamikus slaavi maades, kehtis alles pärisorjuslik kord.

Vähemal määral oli see arenenud Tšehhias ja Saksa aladel. Kuid isegi Tšehhias ulatusid teokohustused kuni 104 päevani aastas. Riigimakse võeti talupoegadelt isegi seente korjamise ja surnute matmise pealt. 1775. aastal tõusid Tšehhias

üles kümned tuhanded talupojad, kuid Austria sõjavägi surus ülestõusu maha. 1821. aastal puhkes Tšehhias jälle suur talurahva ülestõus. Tervelt neli kuud pidasid ülestõusnud talupojad valitsusvägedele vastu.

Tööstuse ja transpordi arengu taseme poolest oli Austria kõvasti maha jäänud eesrindlikest Euroopa maadest. Nii näiteks ehitati Austria keisririigis esimene raudtee 1828. aastal. Kaksteist aastat hiljem, 1840. aastal, oli seal 145 kilomeetrit raudteid, s. t. aastas oli ehitatud keskmiselt 12 kilomeetrit. Tollal pikenes raudteevõrk Inglismaal 90 kilomeetrit, Prantsusmaal 42 kilomeetrit ja Preisimaal 30 kilomeetrit aastas.

Pärisorjus, tööstuses valitsev tsunftisüsteem, mõisnike ja ametnike omavoli ning julm rahvuslik rõhumine sundisid Austria keisririigi rahvahulki alustama revolutsiooni.

Austrias seadis rahvuslik rõhumine revolutsiooni peaülesandeks Habsburgide monarhia kukutamise, demokraatliku vabariigi kehtestamise ja rahvuslikule rõhumisele lõpu tegemise.

Slaavi rahvaste kultuuri tõus ja nende elu austerlaste ikke all. Austerlaste tagakiusamisest hoolimata säilitas tšehhi rahvas oma rikka kultuuri ja arendas seda edasi. Tšehhias hoogustus liikumine rahvusliku kultuuri arendamise eest. Meenutati ja uuriti kodumaa minevikku, võideldi emakeelse kooli eest. Samasugune liikumine algas ka serblaste ja horvaatide hulgas. Tugevnes slaavi rahvaste tung ühinemiseks ja lähenemiseks vene rahvale. Tšehhias tunti laialt Puškini, Lermontovi. Gogoli, Žukovski ning teiste vene kirjanike ja luuletajate teoseid. Tšehhi rahva hulgad ei püüdnud mitte ainult arendada oma kultuuri, vaid ka saavutada vabadust.

Saksa mõisnikud rõhusid slaavi rahvaid. Koolides, kohtutes ja kõigis ametiasutustes valitses saksa keel. Kogu hariduselu koondati katoliku vaimulike kätte. Sakslased nimetasid tänavadki ümber ja kinnitasid majadele saksakeelsed sildid. Õigeusklikel ja protestantidel [1] keelati Austria keisririigis tegelda käsitööga. Isikuid, kes võitlesid kiriku vastu, jälitati nende elu ajal ega jäetud rahule ka pärast surma: nende luud kaevati hauast välja ja põletati ära.

Revolutsioon Austria keisririigis. Teated vabariigi väljakuulutamisest Pariisis jõudsid Austriasse mõne päeva jooksul, 1848. aasta veebruarikuu lõpul.

Võimas revolutsiooniline liikumine haaras Austria monarhia pealinna Viini. **13. märtsil 1848** kattusid Viini tänavad barrikaadidega. Ülestõusnud töölised ja käsitöölised piirasid sisse keisri lossi. Rahva nõudmisel saadeti erru Austria välisminister Metternich, kes oli seisnud Austria reaktsioonilise valitsuse eesotsas üle 30 aasta. Oma elu pärast värisev Metternich põgenes. Keiser nimetas valitsuse liberaalsetest ametnikest.

[1] Erinevalt Põhja-Saksamaa protestantlikest riikidest oli Austrias valitsevaks usuks katoliku usk.

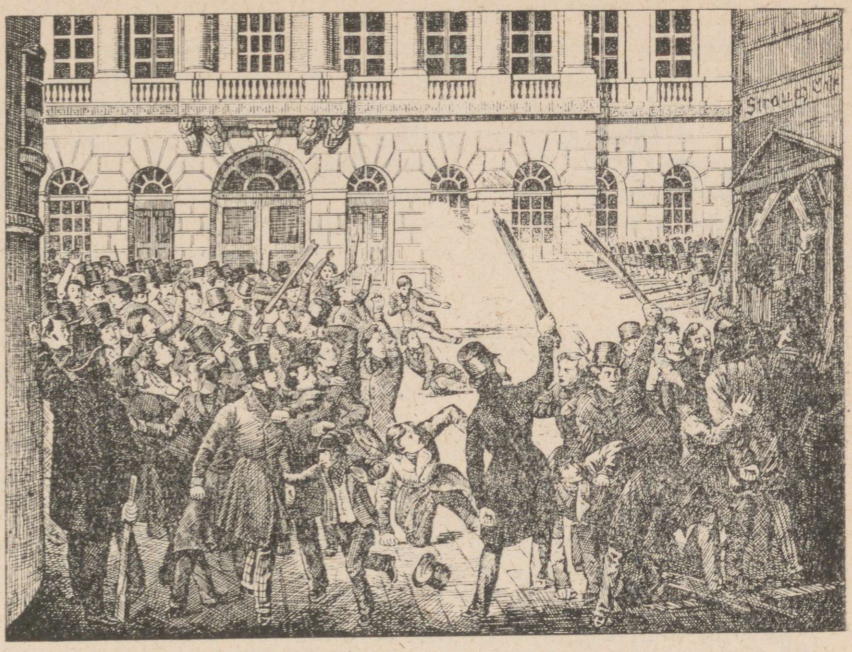

Revolutsiooni algus Austrias. Rahuliku meeleavalduse tulistamine Viinis 13. märtsil 1848. a.

Aprillis avaldas valitsus Austria keisririigi konstitutsiooni. Selle põhjal seati sisse kahekojaline Riigipäev, mis koosnes aristokraatlikust Senatist ja Saadikutekojast. Konstitutsioonis oli eriline klausel, mille alusel töölised jäeti ilma valimisõigusest. Kuid töölised nõudsid, et neile antaks valimisõigus. Mais toimusid Viinis rahvahulkade — tööliste, käsitööliste ja üliõpilaste väljaastumised. Rahva väljaastumiste survel said meestöölised valimisõiguse, ülemkoda (Senat) kaotati ja kuulutati välja, et Riigipäev (parlament) ise määrab kindlaks valitsemisvormi (s. t. kas Austria jääb monarhiaks või saab vabariigiks). See oli rahva suur võit. Maal tõusid kõikjal üles austria talupojad ja keeldusid feodaalkoormisi täitmast.

Revolutsioonilisse võitlusse astusid ka Austria keisririigi slaavi rahvad.

Slaavi Tšehhia oli Austria keisririigi kõige arenenum maa. Terves Austria keisririigis oli 900 000 mehhaanilist värtnat, neist Tšehhias 336 000. Puuvillatööstuses töötas Tšehhias 150 000 kangrut.

Tšehhias puhkesid mitmel pool talurahvarahutused. Talupojad

Metternich 13. märtsil 1848. a. *Karikatuur.*

nõudsid teokohustuse kaotamist ja rahvuste võrdõiguslikkust. Linnades levitati lendlehti, milles nõuti Tšehhia parlamendi loomist.

Suured revolutsioonilised väljaastumised toimusid 1848. aastal Tšehhia tähtsamas linnas Prahas ja päris-Austrias, keisririigi pealinnas Viinis. Keiserlikud väed surusid need ülestõusud maha.

Revolutsioon Ungaris. Ungari revolutsiooni esimestel päevadel, 1848. aasta märtsis, luges ungari rahva kirglik vabadusvõitleja luuletaja Sándor Petõfi noortele ette oma äsja loodud värsid:

Üles, madjar! Kodu kutsub.
Aeg on käes — kas nüüd või iialt
Valige, nüüd aeg teilt küsib:
vabadus, või orjus püsib.

Nendest värssidest, millele loodi ka viis, sai ülestõusnud ungari rahva revolutsioonilíne hümn. Ülestõusnud ungari rahvas kihutas 1849. aasta kevadel Austria sõjaväe Ungarist välja. Talupojad hakkasid mõisnike maid ära võtma, Ungari parlament kuulutas Ungari sõltumatuks riigiks. Moodustati revolutsiooniline valitsus, mille silmapaistvaimaks liikmeks oli advokaat Lajos Kossuth.

Austria keiser ei suutnud revolutsiooniga ise toime tulla ja pöördus abi saamiseks Nikolai I poole. See «Euroopa sandarm» saatis meelsasti Ungarisse 100 000-mehelise sõjaväe.

«Ma poleks vahele seganud,» kirjutas Nikolai I, «kui oma särk ei oleks ihule kõige lähemal, s. t. kui ma ei oleks neis näinud mitte ainult Austria, vaid kogu maailma korra ning rahu vaenlasi, vaenlasi, keda on vaja hävitada meie enda rahu pärast.»

Tohutu tsaariarmee koos Austria keiserlike vägedega lämmatas Ungari revolutsiooni. Ungari sõjaväe vangilangenud juhid poodi üles. Julmalt õiendati arveid talupoegadega. Ungari külades tegutsesid karistussalgad ja sõjakohtud. Lahingus tsaariarmeega langes 27-aastasena ungari rahva revolutsioonilaulik Sándor Petõfi,

kes oli võidelnud Ungari revolutsiooni esimestes ridades. Neil päevil kirjutas suur vene demokraat Tšernõševski oma päevikusse: «Olen ungarlaste sõber, sooviksin, et venelased seal lüüa saaksid, ja oleksin selle heaks valmis paljugi ohvriks tooma.»

Austria keisririigis ei kukutanud revolutsioon monarhiat, ei teinud lõppu rahvuslikule rõhumisele. Nagu revolutsioon Saksamaal, nii jäi ka Austria revolutsioon lõpule viimata. 1848. aasta revolutsioon Austria keisririigis sai lüüa kodanluse reetlikkuse, proletariaadi nõrkuse ja rahvuslike lahkhelide tõttu. Kuid siiski aitas see revolutsioon kaasa talurahva pärisorjuse likvideerimisele, kiirendas tööstuse ja töölisliikumise kasvu ning viis märgatavalt edasi rahvaste arenemist.

1848.—1849. aasta revolutsiooni tähtsus. Juba 1848.—1849. aasta revolutsiooni puhkemise eel avastasid Marx ja Engels ühiskonna arenemise seadused ning hindasid õigesti proletariaadi suurt vabastajaosa inimkonna ajaloos.

Prantsusmaal alustasid Pariisi töölised 1848. aasta juunipäevil kodanluse vastu ülestõusu, sest kapitalistlik ekspluateerimine oli neid viinud äärmiste kannatusteni. See ülestõus tähendas võitlust võimu pärast. Kuna aga töölised polnud küllaldaselt organiseeritud ja arenenud, et polnud parteid, et puudus talurahva toetus ning kodanlus arendas kontrrevolutsioonilist tegevust, siis lõppes kangelaslik juuniülestõus lüüasaamisega. Saksamaal reetis kodanlus

Sándor Petõfi kutsub noorsugu üles revolutsiooni alustama.

Lajos Kossuth.

juba üsna kodanliku revolutsiooni alguses rahva, proletariaat polnud küllalt arenenud ja organiseeritud selleks, et juhtida revolutsiooni võiduka lõpuni. Austria keisririigis kaotas revolutsioon kodanluse reetlikkuse, proletariaadi nõrkuse ja rahvuslike lahkhelide tõttu.

Erinevalt XVIII sajandi revolutsionääridest, jakobiinidest, **ei võidelnud kodanlus 1848.—1849. aastal mitte koos rahvaga, vaid töölisklassi ja talurahva vastu.** See seletub tõsiasjaga, et proletariaat oli XVIII sajandil alles kujunemas. XIX sajandil moodustas proletariaat aga juba ähvardava jõu. Seepärast kartis kodanlus proletariaadi võitu ja surus koos mõisnikega maha rahvaliikumisi. **Niisiis tõendasid 1848.—1849. aasta revolutsioonid, et kodanlus ei ole eesrindlikumates Euroopa riikides enam revolutsiooniline, vaid kontrrevolutsiooniline klass.**

1848. aasta revolutsioonide käik näitas, et proletariaat on ainuke tõeliselt revolutsiooniline klass, kes on huvitatud revolutsiooni lõpuleviimisest ja igasuguse ekspluateerimise hävitamisest. Ühtlasi näitas revolutsioon, kuivõrd tähtis on see, et rahvahulki, eelkõige talurahvast, juhiks töölisklass. 1848. aastal *ei olnud töö-*

lisklassil oma revolutsioonilist parteid, ta ei suutnud talurahvast organiseerida ja endaga kaasa tõmmata. Talurahvas läks kaasa kodanlusega.

Pärast revolutsiooni mahasurumist valitses kodanlus Prantsusmaal keiser Napoleon III sõjalise diktatuuri abil.

Marx tuli 1848. aasta revolutsiooni kogemusi uurides järeldusele, et kodanlus tugevdab oma ekspluataatorlikku riigimasinat selleks, et maha suruda ja rõhuda rahvahulki, eelkõige töölisklassi. Proletariaat ei saa ekspluataatorlikku riigimasinat kasutada oma vajadusteks, ta peab selle purustama, laiali saatma kodanluse võimu ajal loodud valitsemisorganid, ametnikkonna, politsei ja sõjaväe, asendama riigimasina uuega, looma need organid uuesti ning saatma sinna töölisi ja talupoegi — inimesi rahva hulgast.

Kuigi rahvahulgad said 1848.—1849. a. lüüa, oli nende aastate revolutsioonilise võitluse kogemustest palju kasu tööliste ja talupoegade edaspidises revolutsioonilises võitluses.

Euroopas aastail 1848—1849 toimunud revolutsioonide tagajärjel kiirenes kapitalismi ja tema vastuolude arenemine.

Sándor Petőfi

1848.—1849. a. revolutsiooni tähtsamad keskused Euroopas.

DOKUMENDID.

1. F. ENGELS 1848.—1849. AASTA REVOLUTSIOONI ISELOOMUST JA TÄHTSUSEST.

Ajalugu on näidanud ... et Euroopa mandri majandusliku arengu seis polnud tol ajal kaugeltki veel küps kapitalistliku tootmisviisi kaotamiseks; ta on seda tõendanud majandusliku revolutsiooniga, mis 1848. aastast alates haaras kogu mandri ja mis alles juurutaski tõelise suurtööstuse Prantsusmaal, Austrias, Ungaris, Poolas ja hiljuti ka Venemaal, Saksamaast aga tegi otse esmajärgulise tööstusriigi — ja see kõik toimus kapitalistlikul alusel, mis, järelikult, oli 1848. aastal veel vägagi ekspansioonivõimeline.

K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, 1. kd., lk. 92.

2. F. ENGELS REVOLUTSIOONI LÜÜASAAMISE TÄHENDUSEST.

Pärast visa võitlust kaotamine ei ole sugugi väiksema revolutsioonilise tähtsusega fakt, kui hõlpsasti saavutatud võit. Lüüasaamised — Pariisis 1848. aasta mais ja Viinis oktoobris — tegid igal juhul võrratult rohkem rahva mõistuse revolutsioneerimiseks neis kahes suurlinnas, kui veebruari- ja märtsivõidud.

K. Marx ja F. Engels, Teosed, 8. kd., lk. 206 (vene keeles).

3. K. MARX KODANLIKU RIIGIMASINA HÄVITAMISE MÕÕDAPÄÄSMATUSEST.

... parlamentaarne vabariik oma võitluses revolutsiooni vastu oli sunnitud kõvendama ühes repressiooniabinõudega ka valitsusvõimu vahendeid ja tsentraliseerimist. Kõik riigipöörded on täiustanud seda masinat, selle asemel et seda murda. Parteid, kes üksteise järel taotlesid võimu, nägid selle määratu suure riigihoone vallutamises peamist saaki, mis võitjale osaks langeb.

K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 256.

4. V. I. LENIN MASSIDEST REVOLUTSIOONI AJAL.

Revolutsioonide ajaloos tulevad päevavalgele aastakümnete ja sajandite kestel küpsevad vastuolud. Elu muutub ebatavaliselt rikkaks. Poliitika lavale astub aktiivse võitlejana mass, kes alati varjus seisab ja keda pealiskaudsed vaatlejad seepärast sageli ignoreerivad või isegi põlgavad. See mass õpib praktikast, kõigi silme all proovisamme tehes, teed kobades, ülesandeid saades, ennast ja kõigi oma ideoloogide teooriaid kontrollides. See mass teeb kangelaslikke jõupingutusi temale ajaloo poolt pealesunnitud hiiglaslike ülemaailmsete ülesannete kõrguseletõusmiseks ja, kui suured üksikud lüüasaamised oleksidki, kuidas vereojad ja tuhanded ohvrid meid ka jahmataksid, — mitte miski ega iialgi ei võrdu oma tähtsuselt selle masside ja klasside otsese kasvatusega revolutsioonilise võitluse enda käigus.

V. I. Lenin, Teosed, 8. kd., lk. 84.

Revolutsioonid on ajaloo vedurid, ütles Marx. Revolutsioonid on rõhutute ja ekspluateeritavate pidupäev. Niivõrd aktiivselt ei suuda rahvamass mitte kunagi esineda uue ühiskondliku korra loojana kui revolutsiooni ajal. Aeglase progressi kitsa väikekodanliku mõõdupuu seisukohalt suudab rahvas sellistel aegadel lausa imet teha.

V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 90.

5. SÁNDOR PETÖFI «LAHINGULAUL».

Põrab trumm ja pasun rõkkab,
malev lahingusse tõttab.
Edasi!
Vingub kuul. See meeste rindu
lisab värsket võitlusindu.
Edasi!

Käsi lippu kõrgel hoidku,
üle kogu maa see loitku.
Edasi!
Sõna «priius», suur ja hele,
paistku lipult kõikidele.
Edasi!

Küsimusi.

1. Millised olid paljurahvuselises Austria keisririigis puhkenud revolutsiooni põhjused ja peamine eesmärk? 2. Milles seisis rahvuslik rõhumine Austria keisririigis (Tšehhia näite põhjal)? 3. Mis põhjustas revolutsiooni lüüasaamist Austria keisririigis? 4. Millised olid 1848.—1849. aasta revolutsiooni õppetunnid Prantsusmaal, Saksamaal ja Austria keisririigis?

III OSA.

EUROOPA XIX SAJANDI 50–60-NDATEL AASTATEL. AMEERIKA ÜHENDRIIGID. AASIA MAAD. ÜHISKONDLIKU ARENGU PÕHILISED TULEMUSED.

---

10. PEATÜKK.

INGLISMAA XIX SAJANDI 50–60-NDATEL AASTATEL.

---

11. PEATÜKK.

ITAALIA ÜHENDAMINE. SAKSAMAA ÜHENDAMINE.

---

12. PEATÜKK.

AMEERIKA ÜHENDRIIGID XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL. KODUSÕDA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES.

---

13. PEATÜKK.

AASIA MAAD.

---

14. PEATÜKK.

ESIMENE INTERNATSIONAAL (KUNI 1870. AASTANI).

---

15. PEATÜKK.

KIRJANDUS JA KUNST.

---

16. PEATÜKK.

UUSAJA ESIMESE PERIOODI, KAPITALISMI VÕIDU JA KINDLUSTUMISE PERIOODI PÕHILISED TULEMUSED (1640–1870).

---

10. peatükk.

INGLISMAA XIX SAJANDI 50–60-NDATEL AASTATEL.

36.

1857.—1859. aasta kriis. 1857. aastal puhkes esimene ülemaailmne majanduskriis. Kriis algas Ameerika Ühendriikides, kandus sealt Inglismaale ja haaras seejärel ka teised Euroopa riigid. Ameerika Ühendriikides kaasnesid kriisiga massilised pankade ning tööstuskompaniide krahhid. Suleti 4900 ettevõtet. Kaupade hinnad langesid järsult. Kaubavahetus jäi soiku.

1858. aastal suurenes Inglismaal tööpuudus 1853. aastaga võrreldes rohkem kui seitsmekordselt. Prantsusmaal kaasnes kriisiga samuti terve rea väike-ettevõtete laostumine, mille tagajärjeks oli tööstusettevõtete intensiivne suurendamine.

1857.—1859. aasta kriis põhjustas töölisliikumise hoogustumist teesrindlikumates Euroopa riikides ja Ameerikas.

Inglismaa — «maailma töökoda». XIX sajandi 60-ndateks aastateks oli Inglise puuvillatööstuses 30 miljonit mehhaanilist värtnat — kuus korda rohkem kui Prantsusmaal või Ameerika Ühendriikides. Puuvilla ümbertöötamine kasvas 50—60-ndatel aastatel 21 korda, malmitoodang — 4 korda. Isegi kõige keerulisemaid masinaid hakati Inglismaal valmistama masinate abil. Inglise masinaid hakati müüma paljudesse maadesse. Linnaelanike arv tõusis Inglismaal 1870. aastaks 66 protsendile kogu elanikkonna üldarvust, seepärast nimetati Inglismaad tihti linnriigiks.

Seoses tööstuse kasvamisega suurenes kaupade väljavedu Inglismaalt asumaadesse ja teistesse riikidesse. Sajad Inglise aurikud kündsid kõiki maailma meresid.

Inglismaa vallutuslik välispoliitika. Inglise asumaad. Inglise kodanlus jätkas sõdade pidamist teiste maade rahvaste riisumise ja lämmatamise eesmärgil, varjates end seejuures silmakirjalike valdustega selle kohta, et Inglismaa kaitseb rahvaste vabadust. Inglise kodanlus alistas India ja pidas vallutussõdu Hiinas ning

teistes Idamaades. XIX sajandi keskpaigaks oli Inglismaa vallutanud endale asumaid kõigis maailmajagudes, moodustades suure Briti impeeriumi. Inglise väed püüdsid tungida Afganistani, et hõivata ka Iraan ja ohustada Venemaa valdusi Kaspia mere ääres ning Kaukaasias. Kuid afgaani rahvas ajas inglise vallutajad oma maalt välja.

Inglise kolonisaatorid kohtlesid asumaade elanikkonda äärmiselt julmalt. Austraalias ja Kanadas hävitasid nad barbaarselt põliselanikkonna. Kes kohalikest päriselanikest veel ellu oli jäänud, tõrjuti siserajoonidesse. Liites asumaid Briti impeeriumiga, kuulutasid inglased kogu maa Inglise valitsuse omandiks. Tasmaaniast (suur saar Austraalia lähedal) viidi 1850. aastal viimased mõnisada ellujäänud päriselanikku viljatuile naabersaarekestele. Möödus ainult 10 aastat ja neil saartel suri viimne meessoost päriselanik. Aasta hiljem suri ka viimne naine.

Uus-Meremaal katsus kohalik elanikkond *(maoorid)* maade haaramist takistada. Siis saatsid inglased kohale 20 000-mehelise sõjaväe, kes kolm aastat järjest maoorisid hävitas. Lühikese aja jooksul vähenes maooride arv 80 000 inimeselt 30 000 inimesele. Nendesse asumaadesse, kus kohalik elanikkond kiiresti hävis, voolas suurel hulgal ümberasujaid Inglismaalt. Neis väljasureva põlisrahvastikuga asumaades kasvas kiiresti valge elanikkond. Sellised asumaad tarvitasid palju Inglise kaupu.

Valge rahvastikuga asumaad võitsid endale pikaajalise võitluse tulemusena teatava iseseisvuse. Neis asumaades kujunes kiiresti kapitalistlik põllumajandus. Nii haarasid Austraalias maa enda kätte suurlambakasvatajad, kes pidasid kümneid tuhandeid lambaid. Kanadas, kus metsi oli palju, palkasid ettevõtjad töölisi ja raiusid metsi müügiks. Nendes asumaades tekkisid ka suured teraviljamajandid. Kapitalistliku põllumajanduse kõrval hakkas arenema ka kapitalistlik suurtööstus.

Parlamentaarne kord. Poliitilised parteid. Parlamentaarne kord, mille juures võimul oli maa-aristokraatia ja kodanluse ladvik, kaitses kogu tööstuskodanluse huvisid. Inglismaad valitsesid kordamööda *tooride (konservatiivid)* ja *viigide (liberaalid)* partei. Konservatiivid olid rikaste maaomanike ja finantskodanluse partei. Liberaalide parteis olid juhtival kohal lordid, kuid selle poliitika määras tööstuslik suurkodanlus.

Hirmust töölisliikumise ees loobus inglise tööstuskodanlus võitlusest aristokraatidega. Ta leppis lordide ja kaubandusaristokraatia ülevõimuga.

Töölisliikumine Inglismaal. 1867. aasta reform. Pärast tšartismi lüüasaamist alanud tööstusliku tõusu perioodil omandas inglise töölisliikumine majandusliku iseloomu. Töölised võitlesid nüüd peaasjalikult kõrgema palga, lühema tööpäeva jms. eest.

Paljud endised tšartistlikust liikumisest osavõtjad loobusid nüüd poliitilisest tegevusest. Ühed neist said heapalgalise koha mõnes riigiasutuses või eraettevõttes, teised astusid ametiühingute teenistusse. Töölisliikumise põhivormiks said *treidjuunionid* (ametiühingud), mis ühendasid ainult tööliste kvalifitseeritud lad-

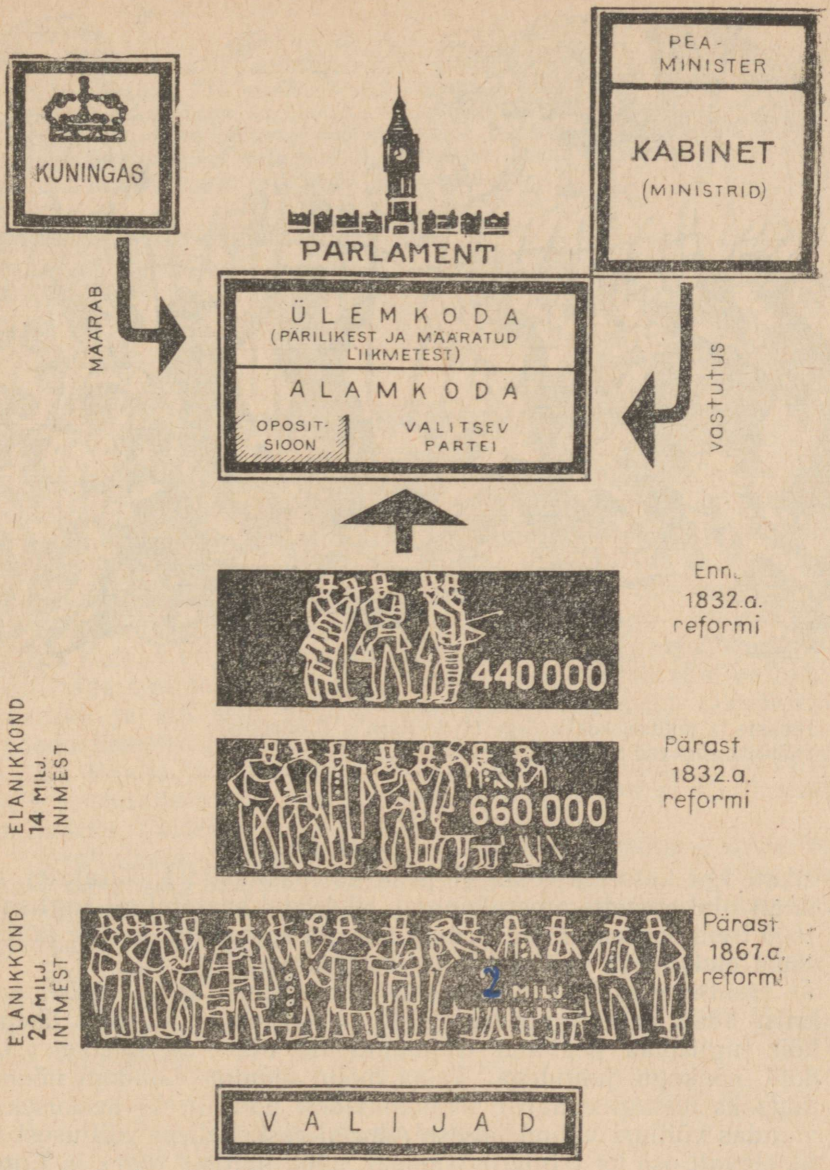

Inglismaa kõrgemad võimuorganid ja valimisõiguse reform.

Tööliste ja politsei kokkupõrge Hyde Park'is (Londonis). Töölised nõuavad valimisõiguse reformi.

vikut. Iga kutseala töölistel (näiteks masinistidel, õlitajatel, kütjatel) olid omaette ametiühingud. 50-ndatel aastatel oli Inglismaal 1600 treidjuunioni. Mõnikord oli ühes ja samas linnas ühe ja sellesama elukutsega töölistel mitu treidjuunioni.

Treidjuunionide koondumisele aitas kaasa 1857.—1859. aasta kriis. 1860. aastal moodustati Londonis nõukogu, mis ühendas kõik Inglismaa pealinna treidjuunionid. Marx oli sidemetes Londoni nõukogu juhtidega. Tema mõjul muutus Londoni nõukogu tähtsaks üleinglismaalise töölisliikumise poliitiliseks keskuseks ja arendas võitlust valimisõiguse reformi eest. Sellest võitlusest võttis elavalt osa ka I Internatsionaal, mida juhtisid Marx ja Engels. Suur tähtsus oli tööliste miitingutel (koosolekutel), millega sageli kaasnesid kokkupõrked politseiga.

1867. aastal viidi läbi teine parlamendireform. Valimistsensust alandati. Valijate arv suurenes. Kuid enamik töölisi (töölised, kellel polnud omaette korterit) ja väikerentnikud maal jäid ikkagi valimisõigusest ilma.

Küsimusi.

1. Mispärast nimetati Inglismaad XIX sajandi keskel «maailma töökojaks»? 2. Milles avaldus XIX sajandi keskel Inglismaa majanduslik üleolek teistest riikidest? 3. Tooge fakte Inglismaa välispoliitika ja sõdade vallutusliku iseloomu kohta. 4. Mispärast omandas töölisliikumine Inglismaal XIX sajandi 50-ndatel aastatel majandusliku iseloomu? 5. Mispärast hävitasid Inglise kolonisaatorid suurema osa Austraalia ja Kanada põhielanikkonnast?

Ülesandeid iseseisvaks tööks 10. peatükiga.

Nimetage peamised nähtused, mis iseloomustavad kapitalismi ajal esinevaid majanduskriise (6. ja 8. peatüki alusel).

11. peatükk.

ITAALIA ÜHENDAMINE. SAKSAMAA ÜHENDAMINE.

Kapitalismi arenemine ja ühendamisliikumine. Masinaline tootmine oli palju tootlikum kui käsitsitöö. Sellepärast kasvas kõigis Euroopa riikides vabrikute arv. Vaieldamatud olid ka raudteede eelised hobuveokitega võrreldes. Kuidas aga ehitada raudteid paljudeks riigikesteks killustatud Saksamaal või Itaalias? Ja kui raudtee ongi ehitatud, kuidas ületada siis rongiga kümneid riigipiire? Kuidas vedada vabrikutele ja tehastele toorainet või kuidas turustada oma toodangut üle maa, kui see on killustatud paljudeks osadeks ja kui seal pealegi kasutatakse erinevaid rahaühikuid, mõõdusüsteeme jne.?

Ka Itaalia ja Saksamaa väliskaubandusele ning rahvusvahelisele seisundile mõjus see halvasti, et need maad olid killustatud paljudeks riikideks.

Kapitalismi arenemine Itaalia ja Saksamaa riikides, kaubatootmise kasv ning majanduslike, poliitiliste ja kultuuriliste sidemete tugevnemine üksikute riikide vahel tõstsid päevakorda ühendatud Itaalia ja ühendatud Saksamaa loomise küsimuse.

Itaallastel oli enne ühendamist ühine keel ja kultuur. Hakkas juba tekkima ühine kapitalistlik majandus. Itaalias arenes liikumine rahvusliku ühinemise eest. Samasugune oli olukord killustatud Saksamaal.

37. ITAALIA ÜHENDAMINE.

40—50-ndate aastate ühendamisliikumine Itaalias. 1848.—1849. aastal toimus Itaalias revolutsioon. Itaalia linnaelanike hulgad eesotsas revolutsioonilise kodanlusega püüdsid austerlasi Itaalia põhjaosast välja ajada ja ühendada kõik Itaalia riigid. Suuremates linnades — Roomas, Firenzes ja Veneetsias — moodustati vabariigid. Kuid itaalia revolutsionäärid ei suutnud liikumisega

Cavour.

kaasa tõmmata talurahvast. Revolutsioon lõppes lüüasaamisega. Itaalia jäi kaheksaks riigiks killustatuks, kusjuures tema põhjaosa oli Austria keisririigi ikke all.

Kapitalismi arenemise tingimustes, mis eriti hoogsalt toimus Itaalia põhjaosas, tugevnes 50-ndate aastate lõpul ühendamist taotlev liikumine uuesti. Itaalia ühendamine võis toimuda kahel teel — kas «altpoolt», rahvarevolutsiooni ja ühtse demokraatliku vabariigi moodustamise teel, või siis «ülaltpoolt», mõisnike ja mõisnikele lähedase, niinimetatud liberaalse kodanluse juhtimisel, kes pooldas monarhiat.

Itaalia ühendamise perioodil etendas tähtsat osa *Sardiinia kuningriik* [1]. Erinevalt enamikust teistest Itaalia riikidest ei sõltunud see kuningriik Prantsusmaast või Austriast. Itaalia ühendamise aastatel oli selle riigi peaministriks peaaegu vahetpidamata krahv Camillo Cavour. Cavour põlvnes rikkast mõisnikupere-

[1] See koosnes Piemontest ja Sardiinia saarest. Kuningriigi suurema osa nime järgi kutsuti seda riiki sageli ka Piemonteks. Sardiinia kuningriiki ehk Piemontet valitses Savoia dünastia.

konnast. Ta leidis, et parem on anda konstitutsioon Inglismaa eeskujul, «kuni pole veel hilja». Ta kartis, et äärmuseni viidud rahvas kukutab monarhia. Cavour oli vabariigi vastane. Tema poliitika põhieesmärgiks oli ühendada Itaalia Piemonte võimu alla.

Prantslaste ja itaallaste sõda austerlaste vastu. 1859. aastal alustasid Sardiinia kuningriik ja Prantsusmaa sõda Austriaga. Sardiinia kuningriigi eesmärgiks oli Itaalia põhjaosa vabastamine Austria ikkest ja Itaalia ühendamise etteotsa asumine. Territoriaalsete liidenduste tegemiseks sekkus sõtta ka Prantsuse keiser Napoleon III. Prantsusmaa ja Sardiinia ühendatud sõjavägi saavutas otsustavaid võite austerlaste üle. Oma vabatahtlikega võttis Itaalia põhjaosas 1859. aastal sõjategevusest osa ka Giuseppe

Giuseppe Garibaldi.

Garibaldi (1807—1882), 1848.—1849. a. austerlaste vastu peetud sõjas kuulsaks saanud rahvuskangelane. Cavour oli tema kutsunud, et anda sõjale suuremat populaarsust.

Sõda Austriaga oli signaaliks ülestõusule Parma, Modena ja Toskaana hertsogiriigis, mis olid Austria ikke all. Ülestõusnud hertsogiriigid liitusid Toskaana eeskujul Piemontega. Nende riigikeste endised valitsejad, kes olid võimul püsinud Austria tääkide varal, põgenesid.

See asjaolu, et sõda hakkas omandama revolutsioonilist iseloomu, kohutas Napoleon III-ndat. Ta katkestas sõjategevuse. Vastavalt 1859. aastal Prantsusmaa ja Austria vahel sõlmitud rahulepingule läks Lombardia lääneosa Sardiinia kuningriigile, Veneetsia aga jäi Austriale. Prantsusmaa loobus sõjategevusest ega täitnud täielikult oma lubadust vabastada kõik Itaalia alad Austria ikke alt.

1859. aasta sõja ajal avaldasid K. Marx ja F. Engels Euroopa ning Ameerika Ühendriikide ajakirjanduses artikleid, milles nad paljastasid Napoleon III reetlikku osa. Hinnates Itaalias pärast 1859. aasta sõda kujunenud olukorda, pidasid K. Marx ja F. Engels ühendamisliikumise uut tõusu vältimatuks. «... Asjasse võib vahele segada Itaalia revolutsioon...»[1] kirjutas Marx. Lähem tulevik kinnitaski selle väite õigsust.

1860. aasta ülestõus Itaalia lõunaosas. 1860. aasta aprillis puhkes Sitsiilias talurahva ülestõus. Talupojad olid siin isiklikult vabad, kuid maa ei kuulunud neile, maad tuli neil tükkide kaupa rentida suurmaaomanikelt (parunitelt). Talupojad kasvatasid nisu ja suurepäraseid apelsine ning muid puuvilju, kuid ise toitsid nad end aasta läbi ainult ubadega, sest peaaegu kogu sissetuleku olid nad sunnitud ära andma parunile ja kuninga maksukogujatele. Kui Garibaldi sai kuulda liikumisest Sitsiilias, hakkas ta moodustama väesalka Lõuna-Itaalia abistamiseks.

Garibaldi «tuhat». Kogunud väikese vabatahtlike sõjaväe, kokku veidi üle 1000 mehe, kes kandsid punaseid särke (sellest siis nimetus «tuhat punasärki»), alustas Garibaldi suure saladuskatte all oma ekspeditsiooniga kahel aurikul teekonda Genovast lõunasse. Garibaldi maabus **1860. aasta mais** Sitsiilia kõige läänepoolsemas tipus ja võeti rahvahulkade poolt vastu kui rahva vabastaja Napoli kuninga türanniast. Kõikjalt ruttas tema lipu alla vabatahtlikke. Kahe päeva jooksul oli Garibaldi salgaga ühinenud juba 4000 kohalikku talupoega. Ta liikus oma salgaga üle mägede põhja poole, Calatafimi linna suunas. Calatafimi all kohtas Garibaldi Napoli kuninga vägesid. Hävitava tule all ronisid Garibaldi vabatahtlikud järsule mäeseljandikule Calatafimi lähistel ja saavutasid kuningavägede üle võidu.

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 13, стр. 445.

«Tuhande» maandumine Sitsiilias.

Selle kuulsa lahingu kohta kirjutas Garibaldi ise oma mälestustes: «Calatafimi! Kui mina, kes ma olen üle elanud 100 lahingut, laman surivoodil ja sõbrad märkavad mu näol uhket naeratust, siis teadke, et ma meenutasin surres sind, sest kuulsamat lahingut ei ole olnud. «Tuhat», need rahva väärikad esindajad oma lihtsas erariides, ründas kangelasliku külmaverelisusega üksteise järel vaenlase hirmuäratavaid positsioone, akselbandide ja kardpaeltega säravais mundreis türannia sõdureid, ja ajas nad põgenema! Eales ei unusta ma käputäit noorukeid, kes kartsid minu haavatasaamist ja ümbritsesid mind läbipääsmatu müürina, hoidudes üksteise ligi, et kaitsta mind oma kauni kehaga.»

Kõikjal moodustati relvastatud salku, kes ühinesid «tuhandega». Garibaldi kirjutas: ««Tuhande» sõdurid, kellest enamik ei ole meremehed, sõitsid üle mere**de**, et võtta osa veristest lahingutest, ja jõudsid mööda peaaegu **läbi**pääsmatuid teid Palermosse, kihutasid sealt elanikkonna abiga välja 20 000-mehelise valikväe ja vabastasid kahekümne päevaga kogu Sitsiilia.»

Garibaldi võit Itaalia lõunaosas. Augustis seisis Garibaldi juba 25 000 ülestõusnu eesotsas ja purustas selle väega Napoli Bourbonide 150 000-mehelise armee. Garibaldi nimi oli Lõuna-Itaalia rahvahulkades nii populaarne, et terved kuningavägede rügemendid hüüdsid «tuhandega» kohtumisel: «Viva Garibaldi!» («Elagu Garibaldi!») ja tulid rahvarevolutsiooni poole üle.

Garibaldi lahingus Napoli kuninga vägedega.

Võiduka rahvarevolutsiooni juht Garibaldi osutus mehiseks ja andekaks väejuhiks. Engels seletas Garibaldi edu sellega, et ta oli julge revolutsiooniline taktik ja lõi sideme ülestõusnud rahvahulkadega. Garibaldi näitas, et ta suudab juhtida keerulisi ja raskeid sõjalisi operatsioone.

Purustanud Napoli kuninga väed, sõitis Garibaldi 1860. aasta septembris rahvahulkade tervituse saatel Napolisse.

Firenzest saabus Garibaldile toetuseks 2000 võitlejast koosnev diviis. Selle diviisi üheks kõrgemaks ohvitseriks oli vene õpetlane, geograaf Lev Metšnikov. Garibaldi isiklikult tegi Metšnikovile ülesandeks hakata valmistama tema sõjaväele plaane ja kaarte. Metšnikov võttis osa ka sõjategevusest ja sai lahingus raskesti haavata. Peale Metšnikovi oli Garibaldi vägedes teisigi venelasi,

samuti eskadron ungari husaare, pataljon prantsuse vabatahtlikke, rühm šotlasi, üks araablasest kolonel Egiptusest ja tohutu suure kasvuga allohvitser-neeger.

Tegelikult oli enamik Itaalia maakondi 1860. aasta sügiseks ühendatud «altpoolt», rahvarevolutsiooni teel. Kuid Itaalia revolutsiooniline taasühendamine jäi lõpule viimata. Garibaldil ei läinud korda saavutada Itaalia täielikku ühendamist «altpoolt», sest talupojad võtsid revolutsioonist liiga vähe osa, monarhistlikult meelestatud liberaalne kodanlus oli mõjuvõimas ja proletariaat oli Itaalias alles äärmiselt vähearenenud.

Itaalia ühendamise lõpuleviimine «ülaltpoolt». Liikumise juhtimine läheb üle liberaalse kodanluse ja mõisnike kätte. Pärast 1860. a. oktoobris korraldatud rahvahääletust, mis toimus Piemonte valitsuse tugeva surve all, ühendati Lõuna-Itaalia Piemontega, kelle väed olid hõivanud Itaalia lõunaosa. Cavour käskis Garibaldi väed laiali saata ja Garibaldil endal asuda eraisikuna ühele kõrvalisele saarekesele. A. I. Herzen kirjutas selle kohta: «...ta sai käputäie meestega võitu armeest, vabastas terve maa ja lasti siis lahti nagu postipoiss järgmises postijaamas.»

Pärast seda algasid Lõuna-Itaalias massilised talurahva ülestõusud mõisnike vastu. Piemonte väed surusid ülestõusud julmalt maha, terved külad süüdati põlema. Mõned komandörid lasksid maha kõik talupojad, kellel leiti tabamisel relv. Üks Itaalia kindral teatas oma käskkirjas: «Tule ja mõõgaga laastame need maakohad.» Niiviisi tasus itaalia kodanlus talupoegadele, kes olid teda abistanud maa ühendamisel.

Itaalia kuningriigi moodustamine. 1861. aastal kuulutati Piemonte koos nende aladega, mis olid temaga ühendatud, Torinos Itaalia kuningriigiks. Endise Piemonte asemel, mille elanikkond oli 5 miljonit inimest, valitses kuningas Viktor Emmanuel II nüüd 22 miljoni elanikuga kuningriigi üle.

Kuid mitte terve Itaalia ei olnud ühendatud. Veneetsia oli endiselt Austria ikke all ning Roomas ja selle otseses naabruses asuvas Kirikuriigis püsis paavsti võim, kes, tõsi küll, oli kaotanud kaks kolmandikku oma endistest valdustest. Toetudes Napoleon III poolt saadetud Prantsuse vägede abile, säilitas paavst oma valduste jäänused ja, mis on peaasi, Rooma.

Garibaldi ja venelased. 1862. aastal juhtis Garibaldi sõjaretke Kirikuriiki. Piemonte väed tõkestasid ta tee ning avasid tule garibaldilaste pihta. Garibaldi sai raskesti haavata ja oli karta, et ta kaotab jala. Kuulus vene kirurg N. I. Pirogov sõitis vene noorsoo poolt kogutud rahaga Itaaliasse ning ravis Garibaldi terveks. Garibaldi tutvus paljude venelastega. Herzen oli tema sõber. Garibaldi nime teadsid ka lihtsad vene inimesed. «Kui Garibalka ei tule, siis ei saa midagi,» rääkis Peterburis üks talupoeg, kellele oli seletatud, et peatselt «antakse vabadus».

Garibaldi nime meenutati Nõukogude Liidus ka Kodusõja perioodil. Garibaldi vägitegudest rääkis oma võitlejatele V. I. Tšapajev. M. V. Frunze andis Garibaldi nime ühele ratsaväeüksusele.

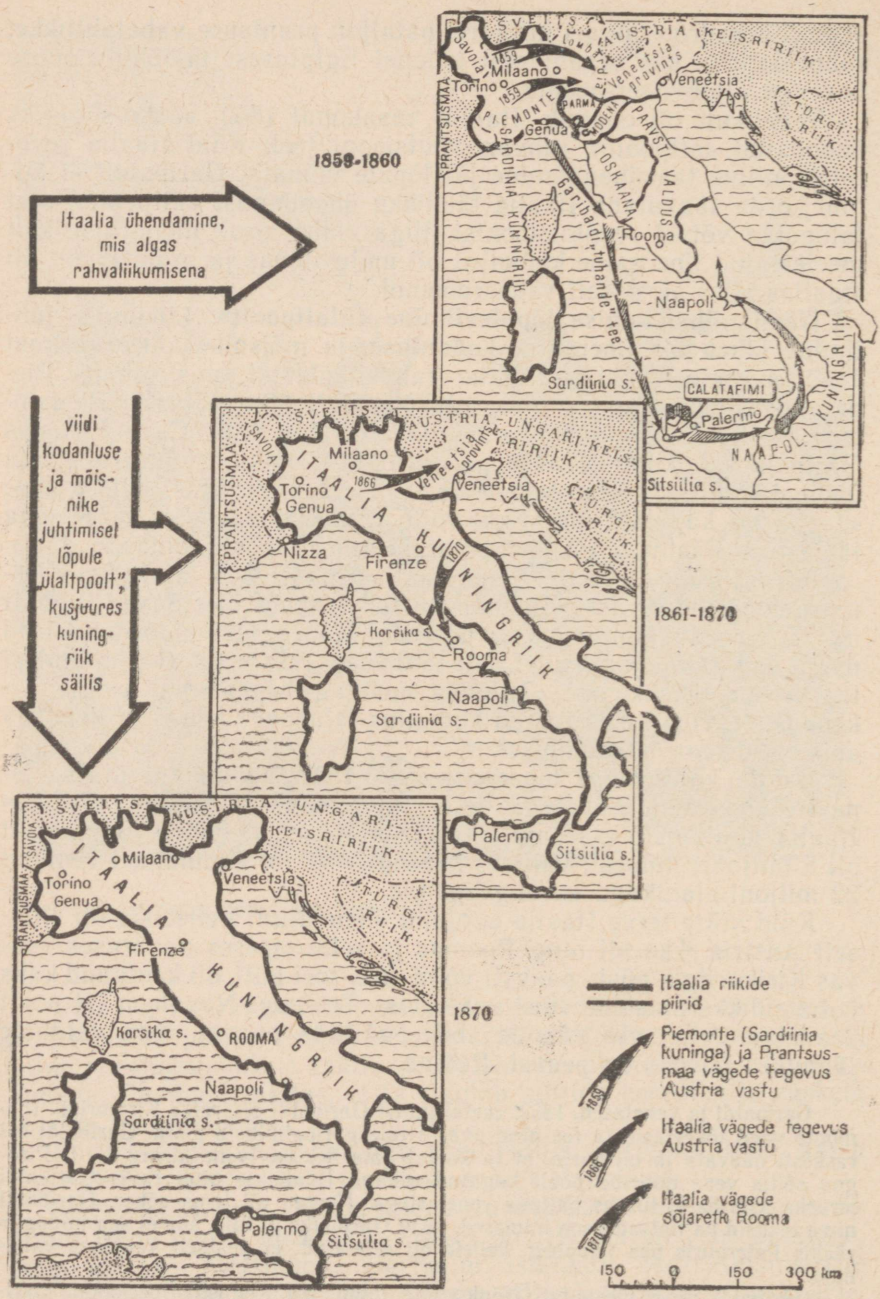

Itaalia ühendamine.

Karikatuur Rooma paavstist.

Rooma paavsti võitlus teaduse ja sotsialismi vastu. Katoliku kiriku pea, Rooma paavst, kellel oli õnnestunud säilitada osa endisest Kirikuriigist, jäi ühtlasi oma väikese riigi valitsejaks. Rooma paavst hoidis kramplikult kinni oma ilmaliku valitseja õigustest ja oli Itaalia ühendamise vastu. Saanud Prantsusmaa, Austria ja teiste katoliiklike maade reaktsionääride poolt toetust, tugevdas paavst võitlust eriti revolutsiooniliste liikumiste ja teaduse vastu. Paavst Pius IX avaldas kõigi maade katoliiklastele läkituse, milles ta kinnitas oma nõudmist, et temal peab olema ilmalik võim. Oma läkitusele lisas see pimedusejünger juurde tema arvates kahjulike õpetuste nimestiku. Paavst nimetas revolutsioonilisi ja sotsialistlikke teooriaid ning loodusteaduse tähtsamaid saavutusi hullumeelsuseks.

Veneetsia ühendamine. Kui Preisimaa tungis 1866. aastal kallale Austriale, siis liitus Itaalia valitsus Preisimaaga. Jälle kasutati Garibaldi sõjamehevõimeid. Garibaldi moodustas vabatahtlike korpuse ja võitles edukalt austerlaste vastu. Kuigi Itaalia regulaarväed said selles sõjas ühe kaotuse teise järel, otsustas sõja lõpptulemuse see, et Preisi väed purustasid Austria. Rahulepingu sõlmimisel olid austerlased sunnitud loovutama Veneetsia. Nüüd ühendati Veneetsia Itaaliaga (1866).

Ühendamata jäi ainult Kirikuriik.

Itaalia ühendamise lõpuleviimine. Möödus veel neli aastat. 1870. aastal purustasid Preisi väed Prantsusmaa. Paavsti soosija Napoleon III tõugati troonilt. Selle kasutas ära Viktor Emmanuel. Pärast väikest lahingut marssisid kuningaväed **1870. aasta** septembris Rooma.

Kaheksast varem üksteisest täiesti eraldatud Itaalia riigist moodustati Itaalia kuningriik, mis ühendas need riigid Savoia dünastia, Sardiinia kodanluse ja mõisnike võimu alla.

DOKUMENTE.

1. ÜKS JUTUSTUS GARIBALDIST.

Seda jutustust kuulis M. Gorki 1881. a., aasta enne Garibaldi surma.

Kui ma esimest korda kuulsin seda suurt ja helget nime olin kolmeteistkümnene. Teenisin tollal köögipoisina reisiaurikul. Kui juhtus olema vaba tunnike, siis läksin ma puupdekile. Sinna kogunesid kolmanda klassi reisijad: töölised ja talupojad. Kes istudes, kes seistes, kuulasid nad tihedalt kobaras koos ühe reisija vaikset ja rahulikku juttu. Mina jäin samuti kuulama. «Teda kutsuti Giuseppeks, mis meie keeles tähendab Ossip, aga tema perekonnanimi oli Garibaldi, ja ta oli tavaline kalur. Tal oli suur hing ja ta nägi kui kibe on elu tema rahval, kelle vaenlased olid alla heitnud. Ja siis saatis ta sõnumi üle kogu maa: «Vennad, vabadus on kõrgem ja kallim kui elu! Tõuske kõik võitlusse vaenlasega ja sõdime kuni tast jagu saame!» Ja kõik kuulasid teda, sest nad nägid, et ta ennem kolm korda sureb kui alla vannub. Kõik läksid temaga ja võitsid...»

2. GARIBALDI USUST JA VAIMULIKEST.

Kogu oma elu rahva vabastamisele pühendanud Garibaldi mõistis, et Itaalias, katoliku usu ülemaailmses keskuses, on iseäranis tähtis võitlus kiriku vastu, kes ekspluateeris itaalia rahvast ja toetas juba ammu välismaiseid rõhujaid.

Kõiges, mis ma olen kirjutanud, võitlesin ma eriti vaimulikkonna vastu, sest temas olen ma alati näinud igasuguse despotismi, igasuguste pahede, igasuguste õnnetuste alust. Vaimulik on vale kehastus, kuid valetajast ei ole palju maad vargani, vargast — mõrtsukani. Võiksin vaimulikkonnas leida teisigi sääraseid omadusi. Paljud, nende hulgas ka mina, on arvamusel, et inimkond tänu hariduse kasvule vabaneb vaimulikkonna paisest. Kuid need privilegeeritud, kes valitsevad maailma, kas nemad siis ei ole haritud? Ja ometi jätavad nad maailma orjusse. Öeldakse: «vabadus kõigile»... Kas tõepoolest vabadus ka neile verekaanidele, šaakalitele ja mõrtsukatele — vaimulikkonnale? Ta on ju kõige halvem kurja sünnitis, inimkonna katkuhaige umbrohi, tast tuleb ikka veel põlenud inimliha lõhna. Troonide toena võidutseb ta seal, kus valitseb türannia, kes on allutanud endale näljased orjakarjad.

Küsimusi.

1. Mispärast takistas poliitiline killustatus kapitalismi arenemist Itaalias ja Saksamaal? 2. Millised kaks teed olid võimalikud Itaalia ühendamiseks? 3. Millist osa etendas Itaalia ühendamises massiline rahvaliikumine? 4. Kuidas ja millal viidi lõpule Itaalia ühendamine?

38. SAKSAMAA ÜHENDAMINE.

Preisimaa riigikord pärast 1848. aasta revolutsiooni. Rahvahulkade lüüasaamise tagajärjel 1848. aasta revolutsioonis jäi Saksamaa killustatuks. «1848. aastal,» tunnistas Preisi kuningas Friedrich Wilhelm IV, «oleks meid äärepealt seljali pandud.» 50-ndatel aastatel oli seisukord teistsugune. Riigivõim oli kindlalt preisi mõisnike käes, kes tugevdasid rahva rõhumist. Kartes revolutsiooni kordumist, jättis kuningas siiski kehtima Preisi konstitutsiooni, mis muide kindlustas mõisnike ülevõimu.

Tööstuse arenemine. Pärast 1848. aastat arenes Preisimaal ja teistes Saksa riikides kiiresti suurtööstus. Ühe aastakümne jooksul, nagu tähendas K. Marx, muutus Saksamaa põllumajanduslikust riigist tööstusriigiks. Linnade kiirest kasvust annab tunnistust kas või seegi, et Berliinis suurenes tööliste arv kümne aasta jooksul 50 000 inimeselt 180 000 inimesele.

Kapitalismi arenemine põllumajanduses. Kaks teed Saksamaa ühendamiseks. Revolutsioon ei lahendanud nii tähtsat küsimust, nagu talurahvaküsimus. 1850. aasta seadusega kaotati paarkümmend talupoegade teisejärgulist koormist, kuid kõik enam-vähem tulutoovad feodaalkoormised, nende hulgas ka kõik teoorjuse liigid, tuli talupoegadel välja osta.

Pärast 1848. aasta revolutsiooni lüüasaamist said preisi mõisnikud märkimisväärseid summasid talupoegadelt, kes oma koormisi ja maid vabaks ostsid. 50-ndate aastate kõrged viljahinnad, mis olid tingitud tööstuse ja linnade kiirest kasvust, kergendasid preisi mõisnikel üleminekut kapitalistlikule majandamisele ning palgatöö ja masinate kasutuselevõtmist. Niisuguseid mõisnikke nimetati *junkruteks*. Talupoegade pikaldase ja piinarikka laostumise ning sulaste seisukorra pideva halvenemise taustal paistis eriti silma *grossbauerite* (kulakute) kihi esilekerkimine. Preisi talurahva enamik oli aastakümneiks määratud kannatama piinavat orjust ja ekspluateerimist. Preisi mõisnikud seadsid sisse isegi oma mõisapolitsei ja võisid oma äranägemist mööda talupoegi vanglasse heita.

Poliitiline killustatus takistas nüüd kapitalismi arenemist Saksamaal veelgi rohkem kui 1848. aastal. Kogu Saksamaale oli eluliseks küsimuseks, kuidas maa ühendada, kas proletariaadi poolt juhitud revolutsiooni teel, mille tulemusena Saksamaast oleks saanud demokraatlik vabariik, või demokraatliku liikumise mahasurumise ja Preisi kuninga ning preisi mõisnike juhtimisel peetavate vallutussõdade teel. Viimasel juhul oleksid preisi mõisnikud ühendatud Saksamaal saavutanud valitseva seisundi ja säilitanud reaktsioonilise ning monarhistliku korra.

Ettevalmistus sõjaks. Bismarck. Preisi kuningad olid juba pikka aega pidanud oma peaülesandeks sõjaväe suurendamist. Juba XVIII sajandil oli Preisimaa Euroopas elanikkonna arvu

Bismarck.

poolest kolmeteistkümnendal, sõjaväe suuruse poolest aga neljandal kohal. Preisimaa tõusis suurriikide hulka vallutussõdade teel. Ta oli üks revolutsioonilise Prantsusmaa peamisi vaenlasi. Saanud Napoleon I vägedelt rängalt lüüa, jäi Preisimaa üsna nõrgaks. Kuid XIX sajandi keskpaiku tugevnes Preisimaa seoses tööstuse kiire arenemisega uuesti ja kuningas ning mõisnikud hakkasid valmistuma sõjaks Austria ja Prantsusmaa vastu, et nende sõdadega allutada endale teised Saksa riigid ning astuda ühendatud Saksamaa etteotsa.

1861. aastal suri kuningas Friedrich Wilhelm IV, kes oli oma viimastel eluaastatel langenud idiootsusse. Troon läks tema vennale Wilhelm I-le. Uus kuningas suurendas sõjaväge ja hakkas seda ümber relvastama, valmistudes sõjaks. Esimeseks ministriks nimetas Wilhelm I Bismarcki.

Otto Bismarck (1815—1898) etendas Saksamaa poliitilises elus suurt osa. Ta oli suur poliitikamees, silmapaistev diplomaat, preisi mõisnike ja kodanluse huvide agar kaitsja ning tööliste ja talupoegade verivaenlane. 1848. aasta revolutsiooni ajal katsus ta relvastada talupoegi, et minna nendega Berliini «kuningat välja aitama».

Bismarck pidas kõige tähtsamaks ülesandeks Saksamaa ühendamist Preisimaa juhtimisel. Seejuures pidas ta vajalikuks murda sõdade abil Austria ja Prantsusmaa vastupanu ning suruda maha demokraatlik liikumine, mis juba 1848.—1849. aastal oli püüdnud Saksamaad ühendada revolutsioonilisel teel. «Ajajärgu suured küsimused otsustatakse mitte kõnede ja häälteenamusega, vaid raua ja verega,» ütles Bismarck 1862. aastal Preisi Maapäeval

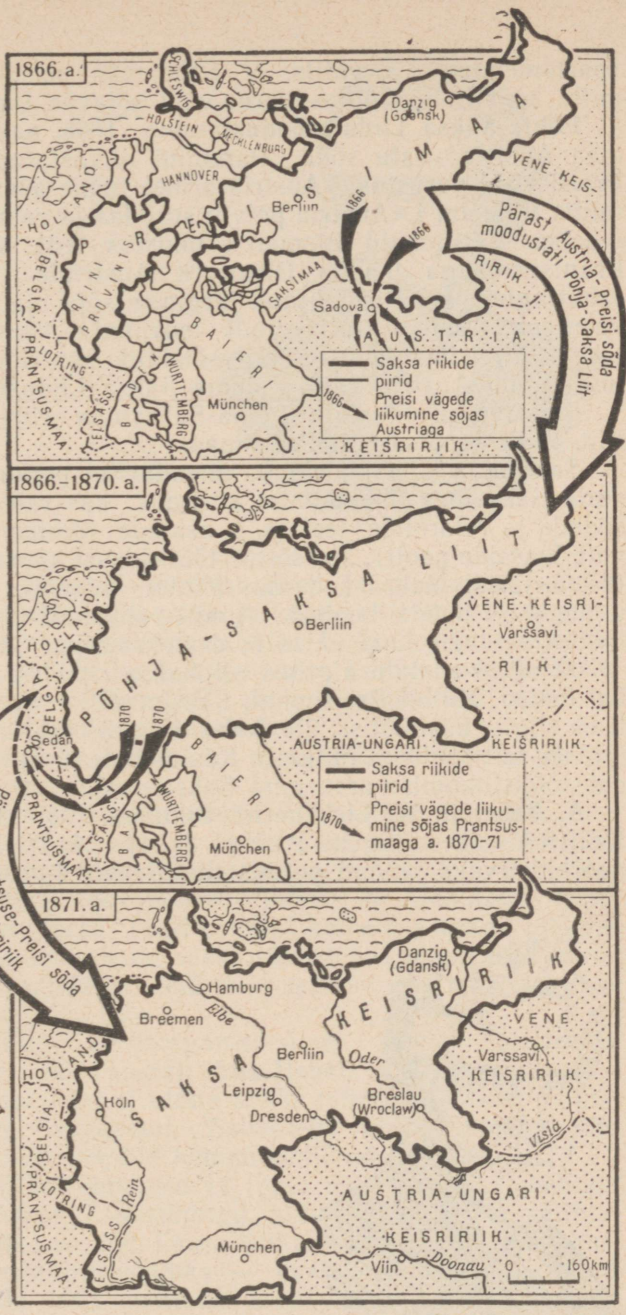

Saksa keisririigi moodustamise etapid.

(parlamendis). Ta väitis, et Saksamaa seisukohalt pole tähtis mitte konstitutsiooniline kord, vaid sõjaväe tugevdamine.

Põhja-Saksa Liidu moodustamine. 1866. aastal alustas Preisimaa Austria vastu sõda. Paremini relvastatud ja väljaõpetatud Preisi väed purustasid Austria armee mõne päevaga. Pärast võitu tahtis Wilhelm I «Austria põlvili suruda» ja ratsutada oma vägede eesotsas Viini, kuid Bismarck takistas teda. Valmistudes sõjaks Prantsusmaaga, nõudis Bismarck Austriale võrdlemisi kergeid rahutingimusi. Ta ei tahtnud järgmise sõja ajal omada selja taga vaenlast. Austrial tuli ainult loovutada Veneetsia Itaaliale ja tasuda Preisimaale üsna tagasihoidlik kontributsioon. Kuid seejuures pidi Austria välja astuma Saksa Liidust.

Seejärel moodustati Põhja-Saksamaa riikidest Põhja-Saksa Liit, mille eesotsas oli Preisimaa.

Saksamaa töölisklass maa ühendamise perioodil. Kuidas lahendada Saksamaa ühendamise küsimus, kas rahvarevolutsiooni või sõdade ja reformide teel (s. t. osaliste järeleandmistega valitsevate klasside poolt), see sõltus töölisklassi küpsuse ja organiseerituse astmest. Saksa kodanlus lömitas mõisnike ees ja jättis riigi valitsemise nende hooleks. Ainult rahvahulkade etteotsa astunud töölisklass võis luua ühtse ja demokraatliku Saksamaa.

60-ndate aastate alguses oli Saksa riikides käsitöölisi rohkem kui töölisi. Nii oli Preisimaal, Saksimaal ja veel neljas teisejärgulises riigis käsitöölisi üle kahe miljoni, vabrikutöölisi aga mitte rohkem kui poolteist miljonit. Käsitööliste arvuline ülekaal raskendas töölisliikumise arenemist Saksamaal.

A. Bebel ja W. Liebknecht. Silmapaistvat osa etendas Saksa töölisliikumises August Bebel (1840—1913). Preisi sõduri õige noorelt orvuks jäänud pojana tuli Bebelil hakata käsitöölise õpi-

August Bebel.

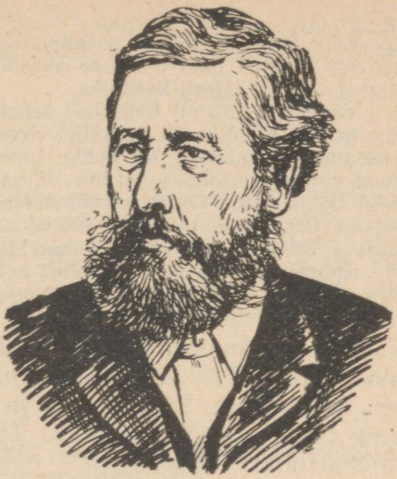

Wilhelm Liebknecht.

poisiks. Hoolimata äärmiselt raskest tööst ja puudusest, suutis ta muretseda raamatuid, luges palju ja kujunes haritud inimeseks. Bebel sai väljapaistvaks tegelaseks «Saksi Töölisühingute Liidus», kuhu kuulus 5000 liiget. Selles liidus etendas juhtivat osa Wilhelm Liebknecht (1826—1900), 1848. aasta revolutsiooni tegelane, kes hiljem lähenes Marxile ja Engelsile.

Saksamaa ühendamise küsimuses astusid Liebknecht ja Bebel välja Bismarcki vastu.

Töölisliikumise hoogustumine aastail 1863—1866. 60-ndate aastate poliitilise olukorra talumatus Preisimaal, nagu Bebel sellest oma mälestustes kirjutas, sai töölistele üha selgemaks. Ettevõtetes korraldati poliitilisi koosolekuid. Elavnes ametiühingute tegevus, peeti nende kongresse. Tehti esimesi katseid asutada tööliste poliitilisi organisatsioone. Kuid saksa töölistel ei olnud oma revolutsioonilist võitlusparteid ja seetõttu ei seisnud nad ka Saksamaa ühendamise eesotsas.

Iseseisev poliitiline töölisorganisatsioon tekkis Saksamaal Lassalle'i juhtimisel 1863. aastal, ilma Bebeli ja Liebknechti osavõtuta. See organisatsioon ei olnud siiski esimene tööliste poliitiline organisatsioon Saksamaal. Esimeseks olid Kommunistide Liidu poolt 1848. aastal loodud kommunistlikud kogukonnad.

1863. aasta mais moodustasid 11 linna töölisorganisatsioonide esindajad Üldise Saksa Töölisühingu, mille diktaatorlike volitustega esimeheks valiti Lassalle. Lassalle'il ei õnnestunud siiski ühingut muuta massiorganisatsiooniks — aasta pärast ei ulatunud liikmete arv üle 5000. 1864. aasta suvel sai Lassalle duellil surma.

Lassalle pooldas «rahulikke» parlamentaarseid meetodeid. Tolleaegselt junkrute riigilt ootas Lassalle abi töölistele, keda ta kutsus üles ühinema koondisteks, et ise organiseerida tootmist.

Kõik lootused rajas Lassalle üldisele valimisõigusele ja eitas tööliste igapäevast võitlust oma olukorra parandamise eest, pidades ekslikult tööliste niisugust võitlust täiesti kasutuks.

Väga kahjulik oli Lassalle'i seisukoht, et talurahvas on ainult «reaktsiooniline mass». Ebaõige oli Lassalle'i arvamus ka tolleaegse poliitilise põhiküsimuse, Saksamaa ühendamise tee kohta. Lassalle pooldas Saksamaa ühendamist Preisimaal valitseva Hohenzollernide dünastia võimu alla. Ta astus läbirääkimistesse isegi Bismarckiga ja lubas seda toetada, kui Bismarck kehtestab üldise valimisõiguse. Lassalle ei uskunud töölisklassi ja demokraatlike hulkade jõusse, vaid lootis rohkem junkrutele ja Bismarckile.

Engels ütles kunagi Lassalle'i kohta, et ta oli «väga truuduseta sõber käesolevat ajal ja päris kindlasti vaenlane tulevikus».

Esimese massilise marksistliku partei asutamine. 1869. aastal moodustati *Eisenachis* Saksamaa Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei. See tekkis Liebknechti ja Bebeli poolt loodud «Töölisühingute Liidu» ja Üldise Saksa Töölisühingu mõnede osade liitumise tulemusena. Eisenachis heakskiidetud programmi sattusid mõningad lassalllaste seisukohad, nagu näiteks nõudmine, et tuleb luua tööliste tootmiskoondisi, kes kasutavad kodanliku riigi toetust.

Saksamaa «ülaltpoolt» ühendamise põhjused. Saksamaa ühendamise seisukohalt kriitilisel perioodil, 60-ndate aastate keskel, oli töölisliikumine killustatud ja selles avaldus alles kodanluse mõju. Aga saksa kodanlus oli poliitikas arg nagu 1848. aastal, ta kartis proletariaati, toetas mõisnikke, tervitas Preisi vägede võite. Ulatuslikumaid talupoegade väljaastumisi ei esinenud. Niisiis ei viinud tööliste arenemine Saksamaa demokraatlikule ühendamisele «altpoolt».

Saksamaa ühendamise lõpuleviimine. 1871. aastal, pärast Prantsuse-Preisi sõda viidi Saksamaa ühendamine lõpule «ülaltpoolt». Võitnud sõja Prantsusmaaga, tõusis Preisimaa Saksa keisririigi etteotsa.

DOKUMENT.

V. I. LENIN KAPITALISTLIKU PÕLLUMAJANDUSE ARENEMISE PREISI JA AMEERIKA TEEST.

[Kapitalismi põllumajanduses arenemise preisi teed] iseloomustab see, et maavalduse keskaegsed vahekorrad ei likvideeru korraga, vaid kohanduvad aeglaselt kapitalismiga, mis säilitab seetõttu kauaks ajaks poolfeodaalsed jooned. Kodanlik revolutsioon ei purustanud preisi mõisnike maavaldust, vaid see jäi terveks ja sai aluseks «junkru» majapidamisele, mis on põhiliselt kapitalistlik, kuid ei saa läbi maaelanikkonna teatava sõltuvuseta... Seetõttu kindlustus junkrute sotsiaalne ja poliitiline võim pikkadeks aastakümneteks pärast 1848. aastat ja tootlike jõudude arenemine saksa põllumajanduses toimus võrratult aeglasemalt kui Ameerikas. Seal, vastupidi, oli kapitalistliku põllumajanduse aluseks mitte vana suurmõisnike orjanduslik majapidamine (kodusõda purustas orjanduslikud mõisad), vaid vaba farmeri vaba majapidamine vabal maal, mis oli vaba ühelt poolt kõigist keskaja kammitsaist, pärisorjusest ja feodalismist, teiselt poolt aga

vaba ka maaeraomanduse kammitsaist. Maad jagati Ameerikas tema hiiglasuurtest maatagavaradest... ja alles uuel, täiesti kapitalistlikul alusel on seal nüüd arenenud maaeraomandus.

V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 119.

KÜSIMUSI.

1. Millised kaks teed olid võimalikud Saksamaa ühendamiseks? 2. Kuidas toimus kapitalismi arenemine Preisimaa tööstuses ja põllumajanduses? 3. Millisel teel püüdis Saksamaad ühendada Bismarck? Mispärast seda teed on hakatud nimetama «raua ja vere» teeks? 4. Millal ja millisel viisil loodi Põhja-Saksa Liit? 5. Millist osa etendas Saksamaa ühendamisel Saksa töölisliikumine? 6. Mille poolest erines Saksamaa ühendamise viis Itaalia ühendamise viisist?

12. peatükk.

AMEERIKA ÜHENDRIIGID XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL. KODUSÕDA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES.

39. AMEERIKA ÜHENDRIIGID KAHE REVOLUTSIOONI VAHELISEL AJAJÄRGUL.

Ameerika Ühendriigid pärast Iseseisvussõda. Iseseisvussõda oli esimeseks kodanlikuks revolutsiooniks Ameerikas. Selle peamiseks eesmärgiks oli lõpetada koloniaalne sõltuvus Inglismaast, lüüa tast lahku, moodustada iseseisev riik. Esimest korda maailma ajaloos moodustati endisest asumaast uus riik.

Sada aastat pärast esimest toimus Ameerika Ühendriikides teine kodanlik revolutsioon. Selle peaküsimuseks oli orjapidamise kaotamine, mis oli jäänud kehtima pärast esimest revolutsiooni.

XIX sajandi esimesel poolel sõltus Põhja-Ameerika majandus veel kaua enamarenenud Euroopa maadest. Euroopast veeti Ameerikasse tööstustooteid, Ameerika Ühendriikidest aga toodi Inglismaale ja teistesse Euroopa riikidesse masinalise tekstiilitööstuse tähtsaimat toorainet — puuvilla. Puuvilla kasvatati Ameerika Ühendriikide lõunaosa orjapidajate istandustes orjade töövaevaga. Tekstiilitööstuse tormiline arenemine Inglismaal, Prantsusmaal, Venemaal, Preisimaal ja teistes Euroopa riikides ning Ameerika Ühendriikide põhjaosas nõudis palju puuvilla. Puuvillahinnad olid kõrged. Puuvillakasvatamine oli tulus isegi ebatootliku orjatöö abil. Orjapidajad haarasid enda kätte määratu suuri uusi maaalasid Ameerika Ühendriikide viljakas edelaosas.

XIX sajandi esimesel poolel olid Ameerika Ühendriikide valitsuse eesotsas orjapidajad. Peaaegu kõik Ameerika Ühendriikide presidendid, alates Iseseisvussõjast XVIII sajandil kuni 1861.—1865. aasta kodusõjani, olid orjapidajad. Kodanlus loovutas riigi-

Ümberasumine Läände (Californiasse).

asjade juhtimise orjapidajatele. Ameerika ärimehed-poliitikud võpatasid orjapidajate iga ähvarduse puhul. Ameerika kodanlikud demokraadid andsid orjapidajatele võrdlemisi kergesti järele kõigis tähtsamates poliitilistes küsimustes. Ametlikult olid Ühendriigid demokraatlik riik, kus kõrgem võim kuulub rahvale. Kuid orjapidajad ja ka ameerika kodanlus kasutasid seda petlikku silti ainult varjuks. Kapitalistliku korra ajal, kui vabrikud, tehased ja maa on kodanluse omanduses, ei ole olemas tõelist demokraatiat ja rahvahulkadel tuleb võidelda selle eest, et kasutada demokraatlikke institutsioone, näiteks parlamentaarset korda, oma huvides. Kapitalistid rõhuvad töörahva hulki rängalt ka kodanliku demokraatia ajal. Üsna vilets oli töörahva hulkade olukord Ameerika Ühendriikides, kus ebainimlikult ekspluateeriti mitte ainult palgatöölisi, vaid ka neegerorje.

Ameerika Ühendriikide vallutuspoliitika ja -sõjad. Ameerika kodanlus ja orjapidajad püüdsid haarata enda kätte võimali-

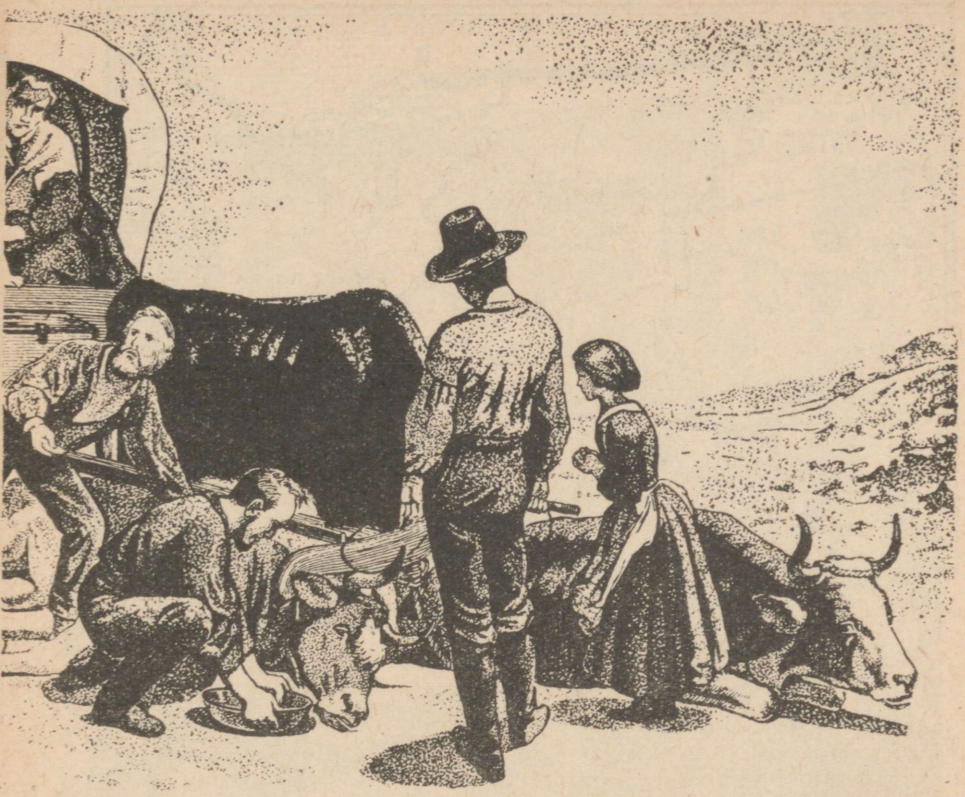

kult rohkem võõraid maid. Kõigepealt hakkasid nad hävitama indiaanlasi, et anastada indiaanlaste maid. «Ainult surnud indiaanlane on hea indiaanlane,» väitsid Ameerika kindralid. Üks kaunis levinud indiaanlaste hävitamise viis oli järgmine: indiaanlaste küla lähedusse poetati maha tekke. Indiaanlased, kes ei aimanud midagi halba, võtsid need tekid kasutusele. Peagi hakkasid indiaanlased hulgaliselt rõugetesse surema, sest ameeriklased olid neis tekkides varem hoidnud rõugehaigeid või rõugetesse surnuid. Niisiis rakendasid ameerika militaristid juba XIX sajandil mõningaid koletuid bakterioloogilise sõja võtteid.

Indiaanlaste maa anastamisel asustasid Ameerika võimud terveid indiaani hõime sisemaa viljatutesse mägedesse, kõrbetesse ja soodesse. «Pisarate ja murede teeks» nimetasid kaasaegsed teed, mida mööda etappide kaupa aeti ümberasustatavaid indiaanlasi. Tuhanded indiaanlased surid teel haigustesse. Mõnedes uutes asulates surid kõik lapsed.

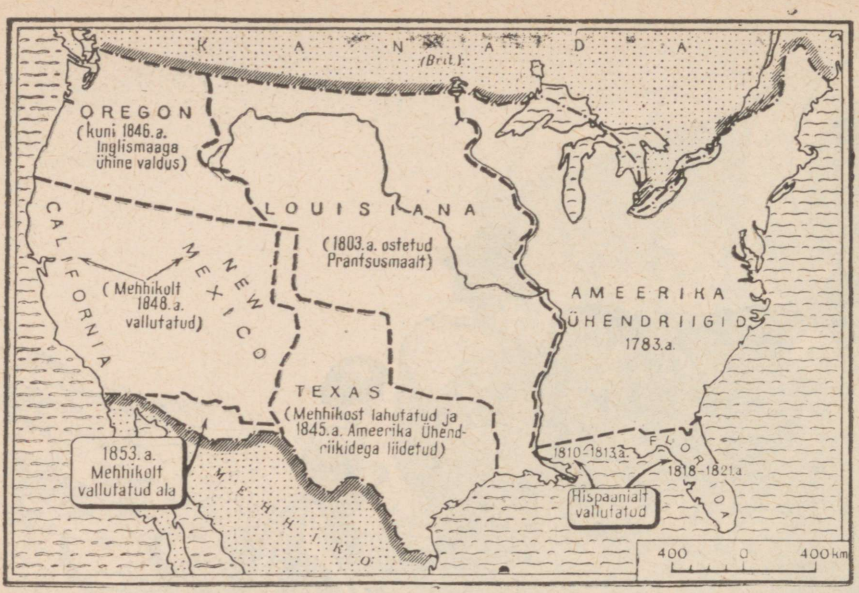

Ameerika Ühendriikide kasv XIX sajandi esimesel poolel.

1845. aastal haarasid Ameerika Ühendriigid laialdase maa-ala Texase, tungisid järgmisel, s. t. 1846. aastal kallale oma nõrgale naaberriigile Mehhikole ja said pärast kaks aastat kestnud röövsõda saagiks määratu suured alad — New Mexico ja Põhja-California.

Ameerika Ühendriikide vallutuspoliitika Vaiksel ookeanil ja Panama maakitsusel. Kui inglased tungisid kallale Hiinale ja sõlmisid röövsõja tulemusena hiinlastega ebavõrdse lepingu, siis sõlmisid Ameerika Ühendriigid Hiinaga samasuguse lepingu. 1854. aastal saatsid Ameerika Ühendriigid oma sõjalaevad Jaapanisse. Ameerika aurufregattide suurtükkide ähvardusel oli Jaapan sunnitud Ameerika Ühendriikidega ebavõrdse lepingu sõlmima.

1846. aastal saatsid Ameerika Ühendriigid oma väed Kolumbia vabariigile kuuluvale Panama maakitsusele, kuhu ameerika kapitalistid kavatsesid kaevata kanali Atlandi ookeani ühendamiseks Vaikse ookeaniga.

Sajandi teisel poolel saatsid Ameerika Ühendriigid, võideldes ülevõimu pärast Ladina-Ameerika riikides, oma sõjalaevad ja merejalaväe rohkem kui 50 korral Ladina-Ameerikasse. Seejuures kukutati ameeriklastele sobimatud võimud ja pandi nende asemel valitsema oma käsilased. Rahva vastupanu mahasurumiseks

Neegerorjade müümine oksjonil.

kasutasid intervendid Ameerika Ühendriikide sõjaväge ja laevastikku.

Lääne asustamine. Rahvusliku turu tekkimine. Viletsus ja tööpuudus sundisid paljusid talupoegi ja töölisi Euroopast ümber asuma Põhja-Ameerikasse. Ümberasujad lootsid leida tööd või võimaluse hakata elama «vabadel» maadel. Üldse rändas Euroopast

XVIII sajandi lõpust kuni 1860. aastani Ameerikasse välja üle 5 miljoni inimese.

Kuid tööliste julm ekspluateerimine Ameerika Ühendriikides kihutas üha uusi tööliste hulki Kirde tööstuskeskustest indiaanlaste maadele, läände. Läände liikus asunikke kahest suunast: Lõunast tulid rikkad istanduseomanikud oma orjadega, põhjaosariikidest aga kehvikud, kes unistasid maatüki omandamisest ja oma majapidamise sisseseadmisest. Esitame ühe kirjelduse kehvikute ümberasumisest läände: «Mees aisade vahel heitis rihma

Nat Turner kutsub orje ülestõusule.

Tavaliselt seisis ajalehtedes see joonis põgenenud orjade kohta avaldatud kuulutuste ees.

üle õla ja hakkas vedama vankrit, poeg aitas isa. Naine istus vankril, vanaeit aga sammus püssi kandes ja lehma enda järel tirides.» Lõunas haarasid maa enda kätte istanduseomanike relvastatud jõugud, kes ei lasknud farmeritel maad omandada. Farmerid seevastu nõudsid Lääne maade tasuta väljajagamist väikeste maatükkidena. Kehvikud, kel ei olnud raha maa ostmiseks, haarasid loodepiirkondades maatükke ilma selleks luba hankimata.

Juba algusest peale valitses Lääne uusasukate vahel varanduslik ebavõrdsus. Osa neist oli paremini varustatud põllutööriistadega, toiduainetega jne. Teised elasid väga vaeselt, tegid jõukamatelt farmeritelt laenu ja tasusid oma võla sageli tööga. Seal, kus ühendusepidamiseks leidus ainult hobuseradasid ja sillutamata teid, olid Lääne farmerite majapidamised põhiliselt naturaalse iseloomuga. Kuid seoses tööstusliku pöördega kasvasid linnad, paranesid teed, rajati laevatatavad kanalid, tekkisid kohalikud turud. Lääs hakkas Mississippi jõge mööda orjanduslikke lõunaosariike varustama põllumajandus- ja loomakasvatussaadustega.

XIX sajandi 40—50-ndateks aastateks oli Ameerika Ühendriikide majanduse juhtivaks jõuks kujunenud suurtööstus. Tööstusliku pöörde lõpulejõudmine ja raudteede ehitamine, mis algas 30-ndatel aastatel, kiirendasid farmerite naturaalmajapidamiste muutumist kaubamajanditeks, kohalikud turud liitusid ühtseks üldrahvalikuks turuks.

Orjapidamine Põhja-Ameerika lõunaosariikide istandustes. Viljaka maa ja sooja kliimaga lõunaosariikides oli tulus rajada laialdasi puuvillaistandusi, mille harimiseks kasutati neegerorjade tööd. Vabrikutööstus ei arenenud siin peaaegu üldse.

Kui istanduseomanik vajas orje, võis ta neid osta nagu loomi või tarbeesemeid. Ajalehed kubisesid sellistest kuulutustest: «Müüa suurepärased neegrid: noor naine, kes oskab keeta, pesta ja triikida, ning tema neli last — 12-aastane poiss, 9-aastane poiss, 5-aastane tüdruk, kes oskab õmmelda, ja 4-aastane tüdruk.» Orje müüdi tervete perekondadena, kuid sagedamini siiski üksikult.

Orjapidajad kohtlesid orje väga toorelt. Orje peeti ahelais, peksti piitsaga. Ori ei pidanud istanduses tavaliselt vastu üle 7—10 aasta, siis ta suri.

Orjad võitlesid oma vabaduse eest ja korraldasid sageli ülestõuse. Eriti suur oli 1831. aastal Virginias Nat Turneri juhtimisel puhkenud ülestõus. Turner oli osav meister, ta oskas valmis-

Orjad tööl istanduses.

tada paberit, püssirohtu ja saviesemeid. Turner seadis endale eesmärgiks vabastada neegerorjad ja alustas ülestõusu. Kirved ja vikatid relvadeks, liikusid ülestõusnud istanduseomanikke tappes ja neegreid vabastades ringi. Kuid organisatsiooni ja tegevuskava puudumise tõttu lõppesid neegrite väljaastumised kaotusega. Nat Turner ja kakskümmend tema kaaslast hukati.

Pärast Turneri ülestõusu mahasurumist pidasid orjapidajate salgad ja nende käsilased verekoertega jahti põgenenud neegritele. Kes kätte saadi, see tapeti. Kahele valitsusvägede kindralile tehti ülesandeks põgenenud orjad kinni püüda ja maha lasta. Teiste orjade hirmutamiseks pisteti tapetud neegrite pead teibasse. Tur-

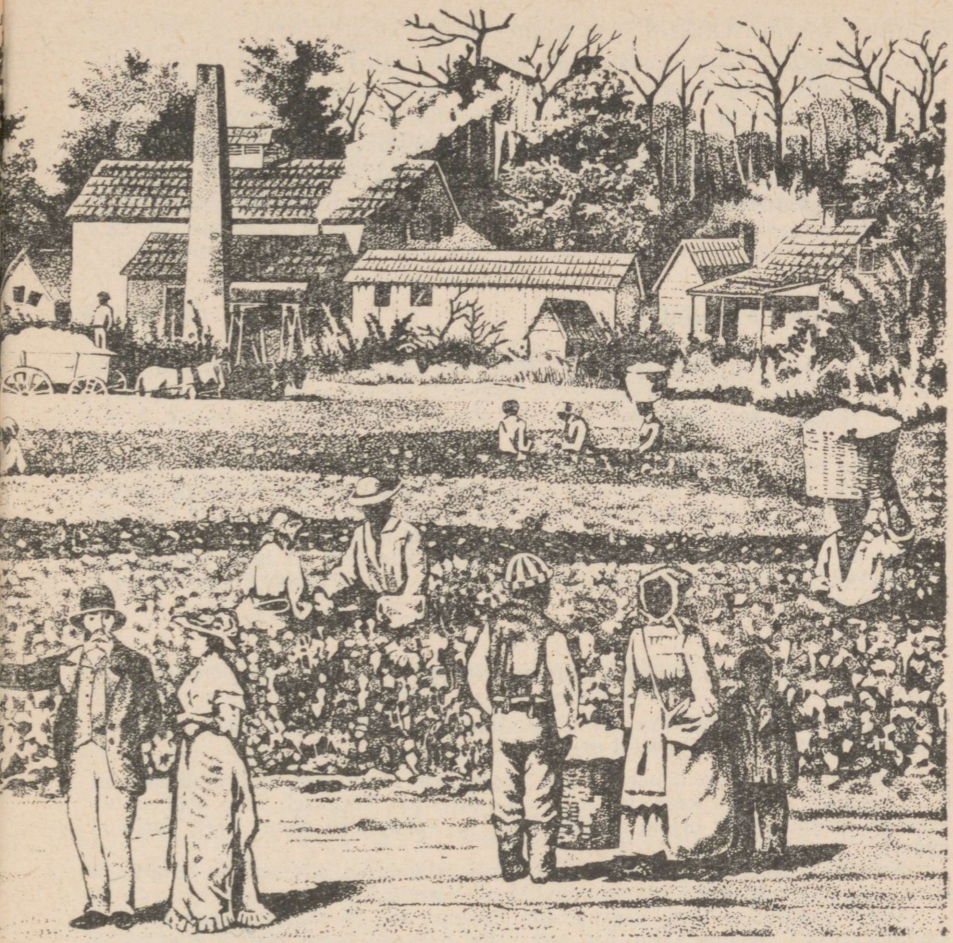

neri ülestõus oli üks paljudest orjade väljaastumistest, kes võitlesid oma vabaduse eest.

Tööliste ekspluateerimine Ameerika Ühendriikides. Töölisliikumine. Sel ajal kui Ameerika Ühendriikide lõunaosas arenes orjapidamine, kasvas põhjaosas vabrikutööstus, eriti puuvillatööstus. 1860. aastaks oli Ameerika Ühendriikide tööstuses ja transpordis 1 800 000 palgatöölist ja farmides 800 000 töölist. XIX sajandi esimesel poolel moodustasid suure osa tekstiilitööstuse töölistest poisid ja tüdrukud. 9—10-aastased lapsed töötasid 12—13 tundi päevas.

Vabrikutööliste streike toimus Ameerika Ühendriikides sageli.

50-ndail aastail tekkisid seal esimesed marksistlikud organisatsioonid. Ameerika Ühendriikidesse asus elama Kommunistide Liidu liige Joseph Weydemeyer, kes oli osa võtnud Saksa 1848. aasta revolutsioonist ja oli Marxi sõber. Kuid Weydemeyeri katsed luua massiline marksistlik partei ebaõnnestusid. Ameerika Ühendriikides oli raske luua sotsialistlikku parteid, kes pooldab tootmisvahendite *ühiskondlikku omandust*, sest paljud töölised *unistasid maatüki omandamisest Läänes.*

DOKUMENDID.

1. TŠEROKIIDI HÕIMU INDIAANLASTE VÄLJAKIHUTAMINE MISSISSIPPI TAHA (1836—1839).

(New Yorgi ajalehest.)

Teisipäeva õhtul kohtasime salkkonda vaeseid tšerokiide... neid oli umbes 1100... Me nägime neid metsas, kuhu nad olid asunud teeservale öölaagrisse... ägeda vihma all, millega kaasnes tugev tuul. Viletsa ilma eest varjasid nad end telkides ja veetsid pärast väsitavat päeva öö märjal maal lamades...

Nende tee lähikonnas elavatelt inimestelt kuulsime, et igas peatuskohas matavad indiaanlased 14—15 oma kaaslast, aga päevaga läbivad nad tavaliselt ainult 10 miili...

2. ORJATÖÖ PUUVILLAISTANDUSTES 40-NDATEL AASTATEL.

Puuvillaistandustes valitseva sunnitöö tingimusi kirjeldab neeger Salomon Northep, kes oli olnud 12 aastat orjana Louisianas.

Puuvillakoristamise hooaeg algab augustikuu lõpul. Sel ajal saab iga ori koti, mis käib rihmaga kaelas; kotisuu on orjal rinna kõrgusel, kuna põhi ulatub peaaegu maani. Igale orjale antakse korv... kuhu tuleb panna kotti korjatud puuvill.

Kui uus tööline saadetakse esimest korda istandusse, siis aetakse teda kogu päev taga ja sunnitakse korjama puuvilla nii kiiresti, kui ta suudab.

Õhtul kaalutakse tema päevase töö tulemus ära ja edaspidi peab ta alati koguma õhtuks niisama palju. Kui aga vahel päevane kogus osutub ettenähtust väiksemaks, siis peetakse seda tõenduseks orja laiskuse kohta ja teda nuheldakse nuudiga.

Harilikult on päevanormiks 200 naela...

Töölised peavad olema istanduses koidikust saadik. Välja arvatud 10—15-minutiline vaheaeg oma toiduannuse kugistamiseks... ei lubata neil hetkegi tegevuseta olla, kuni läheb niivõrd pimedaks, et midagi enam näha ei ole; täiskuu ajal peavad nad sageli töötama kuni kesköönì.

Kui istanduses on tööpäev lõppenud, viiakse korvid kaalule. Ükskõik kui väsinud ja kurnatud ka ori ei oleks, kuidas ta ka und ja puhkust vajaks, kuid oma puuvillakorviga tulev ori on alati hirmu täis, sest ta teab, et teda karistatakse rängalt liiga kerge korvi eest, tööülesande täitmata jätmise eest. Tavaliselt ei jõua orjad koguda küllaldasel hulgal puuvilla ja ei taha seepärast ise lahkuda istandusest. Kaalumisele järgneb süüdlaste peksmine, pärast seda kantakse korvid puuvillalattu, nende sisu pannakse kokku nagu heinad ja needsamad töölised peavad seda ka tallama.

Kuid see ei ole veel kõik. Peale selle on igal orjal mingi töö istanduseomaniku majapidamises. Üks ori söödab muuli, teine sigu, kolmas lõhub puid jne.... Ja kui siis unised ning tööst kurnatud orjad poole öö ajal lõpuks oma

ruumipugerikku jõuavad, siis tuleb neil tuli üles teha, käsiveskiga maisi jahvatada ja endale õhtusöök ning lõuna valmistada.

Õnnid on ehitatud palkidest, ilma põranda ja aknaavadeta. Rajuilmaga sadas pragudest läbi ja see elamu muutus ebamugavaks ning äärmiselt vastikuks.

Tund aega enne koitu puhuti sarve. Orjad tõusid üles, valmistasid hommikusöögi, täitsid kõrvitspudeli veega, võtsid kaasa oma peekoniviilust ja maisikakust koosneva külma lõunasöögi ja ruttasid jälle istandusse.

... Ori kardab, et teda märgatakse, kui ta päeva jooksul mõne asjaga hilineb, ta kardab oma puuvillakorvi kaalumisele viia, ta heidab hirmuga puhkama ja kardab hommikul sisse magada.

Niisugune on tegelikult orja argipäev puuvillakogumise perioodil...

KÜSIMUSI.

1. Võrrelge Ameerika Ühendriikide põhja- ja lõunaosa arenemist Iseseisvussõjale järgnenud perioodil. 2. Millisel viisil laiendasid Ameerika Ühendriigid oma territooriumi? 3. Kuidas toimus läänepoolsete maade asustamine Põhjas ja Lõunas? 4. Kuidas majandati orjapidajate istandusi Ameerika Ühendriikides? Mille poolest teie arvates erines orjapidamine Ühendriikides orjapidamisest antiikmaailmas? 5. Milline oli Ameerika Ühendriikides tööliste olukord? Mis raskendas sotsialismi levikut Ameerika Ühendriikide tööliste hulgas?

40. KODUSÕJA KÜPSEMINE JA ALGUS AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES.

Abolitsionistid. Orjuse vastu peetavasse võitlusse, mida senini olid pidanud peaasjalikult ainult orjad, astusid XIX sajandi 30-ndatel aastatel abolitsionistid[1], kes nõudsid orjapidamise viivitamatut kaotamist. Sellesse organisatsiooni kuulusid neegrid ja valged — farmerid, töölised, eesrindlik kodanlus.

Kirglikult võitles oma orjastatud rahvuskaaslaste vabaduse eest Frederick D o u g l a s s. Douglass oli nooruses ise ori olnud ja orjapõlve õudusi tunda saanud. Istanduseomanik oli Douglassi kui sõnakuulmatu orja andnud oma tooruse poolest kuulsa orjade «taltsutaja» kätte. Kuid Douglassil õnnestus põgeneda Põhja. Kogu oma elu pühendas Douglass võitlusele orjapidamise vastu. Ta õpetas ja organiseeris neegreid.

Abolitsionistid organiseerisid niinimetatud «maa-aluse raudtee», s. t. salaagentide aheliku (peamiselt farmeritest), kes andsid põgenenud orjadele peavarju ja toimetasid neid ühest «jaamast» teise kuni Kanada piirini, sest Kanadas polnud orjapidamist. Eriti kuulsaks sai Harriet T u b m a n. Ta sündis orjana Marylandis ja põgenes orjusest Põhja. Kanadast käis ta 19 korda salaja Lõunas, et aidata neegritel põgeneda. Ta saatis isiklikult Põhja ligikaudu 300 orja. Istanduseomanikud määrasid Tubmani pea eest 40 000 dollarit tasu, kuid ta jätkas kartmatult orjuses vaevlevate õnnetute neegrite abistamist.

Paljud abolitsionistid langesid orjapidajate käe läbi. Kõige järjekindlamat võitlust orjanduse vastu pidasid siiski ameerika töölised-marksistid.

---

[1] Sõna «a b o l i t s i o n i s t» on tuletatud ingliskeelsest sõnast *abolish*, mis tähendab kaotamist, hävitamist (antud juhul orjapidamise hävitamist).

Sõjaline kokkupõrge Kansases. John Browni ülestõus. Aastail 1854—1856 käis Läänes äsja asustatud Kansase territooriumil istanduseomanike ja farmerite vahel tõeline sõjategevus. Võitjaks jäid küll farmerid, kuid Ameerika Ühendriikide valitsus saatis Kansasesse sõjaväe ja aitas istanduseomanikud uuesti võimule. See näitas Ameerika Ühendriikide rahvahulkadele, et orjapidamist ei keelata niikaua, kui valitsus on orjapidajate käes.

1859. aastal puhkesid lahingud Virginias. Seal püüdis väljapaistev abolitsionist farmer John Brown korraldada orjade ülestõusu. Brown kavatses kindlustada end Alleghany mägedes ja hakata siis organiseerima ülestõusu istandustes. Ühel pimedal ning vihmasel õhtul läks Brownil korda vallutada valitsuse arsenal väikeses Harpers Ferry linnakeses Virginia ja Marylandi osariigi piiril. Kogu Browni salk koosnes 23 mehest, kaasa arvatud tema ise, tema kolm poega ja kaks väimeest. Neegreid oli salgas viis. Otsekohe saatis Brown mehi oma salgast naaberistanduste orje vabastama ja orjapidajaid pantvangideks võtma.

Üldist ülestõusu ei õnnestunud Brownil siiski korraldada. Järgmiseks õhtuks jõudis pealinnast (Washingtonist) kohale sõjavägi ja Browni salk hävitati peaaegu täielikult. Raskesti haava-

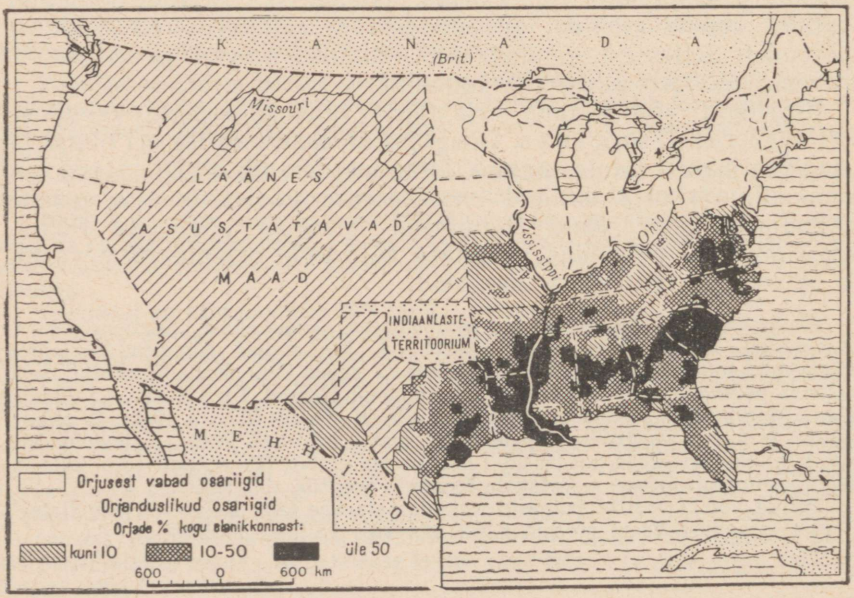

Orjapidamise levik Ameerika Ühendriikides 1860. aastaks.

Frederick Douglass.

tud Brown võeti vangi ja mõisteti Ameerika «demokraatliku» kohtu poolt surma poomise läbi.

«Mina, John Brown, olen nüüd täiesti veendunud, et üksnes veri uhab ära selle patuse maa suure kuriteo,» kirjutas mehine Brown hukkamise eelõhtul orjapidamise kohta.

Browni eeskuju kutsus esile orjade liikumisi ka teistes paikkondades. Nende ülestõusude puhul kirjutas Marx: «Minu arvates on käesoleva aja suurimateks sündmusteks maailmas ühelt poolt Ameerika orjade liikumine, mis algas Browni surmaga, ja teiselt poolt — orjade liikumine Venemaal.» [1] Venemaast rääkides pidas Marx silmas pärisorjuslike talupoegade ülestõuse.

Vabariikliku partei moodustamine. Abraham Lincoln. Juba Kansases toimunud võitluse ajal, 1854. aastal, asutati Ameerika Ühendriikides *Vabariiklik Partei,* tööstuskodanluse ja farmerite bloki (liidu) huvide kaitsja. Selle parteiga ühinesid ka töölised. Juhtiva koha sai Vabariiklikus Parteis kodanlus. Vabariiklik Partei nõudis kõigi Lääne maade avamist farmeritele tasuta ümberasumiseks ja orjuse piiramist ning järkjärgulist kaotamist. Vabariiklaste silmapaistvaks juhiks oli Abraham Lincoln.

Abraham Lincoln (1809—1865) sündis vaese farmeri-asuniku perekonnas Kentuckys. Tema isa ei osanud isegi lugeda. Rikas naaberistanduse omanik ei sallinud Lincolnite perekonda, sest nad sõbrutsesid neegritega, ja hakkas neid taga kiusama. Lincolni isal tuli farm maha müüa ja liikuda edasi Läände, uude ümbrusse. Noor Abraham oli isa asendamatu abiline, tubli tööinimene ja tunnustatud jõumees. Kogu ümbruskonnas polnud teist, kes oleks

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 30, стр. 4.

John Brown 50-ndate aastate algul.

suutnud lüüa kirve nii sügavale puusse kui Abraham. Nooruses vahetas Lincoln mitu korda elukutset, töötas sellina poes ja parvetajana Mississippi parvedel. Ümbruskonna lugupidamise võitnud Lincoln valiti postmeistriks. Lincoln valmistus advokaadieksamiks, sooritas edukalt eksami ja hakkas töötama advokaadina. Seejärel valiti Lincoln Kongressi liikmeks.

Kogu maa jälgis äärmise tähelepanuga Lincolni kõnesid, mis ta pidas orjapidamise pooldajate vastu. Lincolni võitlus orjapidamise kaotamise eest kindlustas talle tööliste, farmerite ja kodanluse eesrindlikuma osa poolehoiu.

Orjandusliku Lõuna mäss. 1860. aastal valiti Lincoln Vabariiklaste Partei kandidaadina presidendiks. Orjapidajad vastasid Lincolni valimisele mässuga. 1860. aastal teatas Lõuna-Carolina osariik, et ta lööb Unioonist lahku. Seejärel astusid Unioonist välja ka teised orjanduslikud osariigid. Orjapidajad kogunesid oma kongressile, moodustasid valitsuse ja valisid presidendiks rikka istanduseomaniku kolonel D a v i s e. «Meie uue valitsuse nurgakiviks on,» teatas mässajate kongressil Konföderatsiooni (nii nimetati lahkulöönud osariikide ühendust) asepresident, «sügav veendumus, et neeger ei ole võrdne valge inimesega, et orjus... on neegrite normaalne seisund.» Lõunaosariigid alustasid mässu inimest häbistava orjuse kaitseks.

Nüüd oli Põhja-Ameerikas kaks presidenti, kaks Kongressi ja kaks sõjaväge, sest lõunaosariikide Kongressi üheks esimeseks sammuks oli otsus formeerida 100 000-meheline sõjavägi.

1861. aasta aprillis algas Põhja ja Lõuna vahel sõda.

Kodusõja põhjused. Neli aastat, 1861. aastast kuni 1865. aastani, leegitses Ameerika Ühendriikides kodusõda. See oli äge klassivõitlus, kodanlik revolutsioon, mille käigus maa lõhenes kaheks omavahel sõdivaks pooleks. Kodusõda oli kokkupõrge eesrindliku tööstusliku Põhja ja mahajäänud orjandusliku Lõuna vahel. Seal, kus valitses orjus (orjus aga valitses kõikjal Lõunas), s. o. suurel osal kogu riigi territooriumist, toimus põllumajanduse ja tööstuse arenemine väga pikkamööda. Orjad ei olnud huvitatud maa hoolikast harimisest. Maad hariti Lõunas tavaliselt kõplaga, isegi atra kasutati harva. Istanduste maa kurnati kiiresti välja, metsad raiuti maha.

Töölised ja farmerid võitlesid orjapidamise vastu, sest orjapidamine halvendas nende elutingimusi. Farmerid nõudsid maade tasuta väljajagamist, istanduseomanikud aga olid selle vastu. Kodanluse eesrindlikumad ringkonnad olid orjapidamise vastu, sest orjanduslik Lõuna tarbis vähe tööstuskaupu ja orjuse edasine püsimine ähvardas kogu maad mahajäämisega teistest kapitalistlikest riikidest.

Seega oli kodusõja peamiseks põhjuseks kokkupõrge kahe tootmisviisi vahel, orjatöö ja palgatöö süsteemi vahel. See oli võitlus võimu pärast orjapidajate ja kodanluse vahel, keda toetasid Põhja rahvahulgad.

Kuid kodanluse hulgas oli ka selliseid kihte, nagu näiteks Põhja tekstiilivabrikandid, kes kartsid suhete katkestamist Lõunaga.

John Browni salk võitleb valitsusvägedega.

Abraham Lincoln oma pojaga.

Nende vabrikud oleksid sel juhul Lõuna puuvilla sisseveo lakkamise tõttu seisma jäänud, mis omakorda oleks põhjustanud nende kasumite vähenemist.

Küsimusi.

1. Millist eesmärki taotlesid abolitsionistid? Kes kuulusid abolitsionistide organisatsioonidesse? 2. Milles seisab John Browni ülestõusu tähtsus? 3. Mis oli Ameerika Ühendriikide kodusõja peamiseks põhjuseks? Mispärast oli kodusõda paratamatu? 4. Millega seletub Lincolni populaarsus farmerite ja tööliste hulgas? Mispärast vihkasid teda Lõuna orjapidajad?

41. KODUSÕDA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES.

Põhja ja Lõuna jõud. Sõja algus. Põhjaosariikides oli arenenud tööstus ja tihe raudteevõrk. Elanikke oli seal 1860. aastal 22 miljonit. Lõunas elas 9 miljonit inimest, nende hulgas üle 3 miljoni orja. Tööstus oli Lõunas arenenud väga nõrgalt. Lõuna orjapidajad teadsid, et nad pikalevenivas sõjas põhjalasi võita ei suuda. Nad lootsid välismaiste interventide, Inglise ja Prantsuse vägede toetusele. Inglise ja prantsuse kodanlus oleks meeleldi kõrvaldanud oma võistleja, tööstuslikud põhjaosariigid, ja muutnud Ameerika oma asumaaks. Inglise valitsus oli valmis interventsiooni alustama (sõjavägigi oli juba saadetud Kanadasse, Ameerika Ühendriikide piiride lähedusse). Kuid inglise töölised korraldasid mitu mõjukat protestimeeleavaldust ja ajasid interventsiooniplaanid nurja. Üksi jäänud Prantsusmaa ei riskinud välja astuda.

Töölised moodustasid rügemente ja kompaniisid kutsealade järgi (trükitööliste, ehitustööliste). Oma rügemendid moodustasid rahvuste järgi ka töölised-immigrandid. Töölisrügemendid valisid endale ise komandörid, kelle hulka sattus rohkesti sotsialiste. Komandöriks valiti näiteks saksa kommunist Weydemeyer. Töölisrügemendid olid parimad väeosad ja saavutasid rindel võite.

Kodusõjast võttis osa ka venelasi, nagu näiteks Ivan Turtšaninov. Ta oli Peterburis hiilgavalt lõpetanud Kindralstaabi Akadeemia ja talle oli kindlustatud kiire tõus teenistusredelil. Kuid Turtšaninov läks erru ja sõitis Londonisse, kus ta kohtus Herzeniga; seejärel asus ta Ameerika Ühendriikidesse ning hakkas seal raudteid ehitama. Kui algas kodusõda, läks Turtšaninov Chicago

«Vaskussid» (orjapidamise salajased pooldajad). *Karikatuur.*

vabatahtlike rügemendi ülemana rindele. Lahingutes paistis ta silma. Kuna ta vabastas neegreid ja võttis neid oma rügementi, siis sattus ta kindralite viha alla, kes salaja hoidsid lõunalaste poole. Turtšaninov anti sõjakohtu alla, kes otsustas temalt aukraadi ära võtta ning ta armeest kõrvaldada. Kuid Lincoln tühistas kohtuotsuse ja ülendas Turtšaninovi brigaadikindraliks. Pärast seda võttis Turtšaninov edukalt osa veel mitmest lahingust lõunaosariikide vastu.

Sõja käik. Kaks korda tungisid lõunalased peaaegu Washingtoni, kuid põhjalastel õnnestus neid tagasi tõrjuda. Põhjalased koostasid lõunalaste rõngasse haaramise plaani («Boamao ümberhaaramise» plaan). Marx ja Engels tõestasid oma artiklites, et see plaan ei ole õnnestunud, sest boamao keha võidakse ükskõik millisest kohast läbi lõigata, et võidu saavutamiseks on vaja tungida sügavale vaenlase tagalasse, lõigata läbi raudteemagistraalid Georgia osariigis ja eelkõige tõmmata Lõuna neegerorjad kaasa kodusõja võitlustandritele. Marx ja Engels arvasid, et võidu saavutamiseks peavad põhjalased tingimata üle minema revolutsioonilistele võitlusviisidele, kõigepealt aga kaotama orjapidamise.

Põhja väejuhatus pidas sõda kõhklevalt, ette võtmata suuremaid pealetungioperatsioone. Põhja töölised ja farmerid hakkasid protesteerima niisuguse ara sõjapidamisviisi vastu. Üle kogu

Neegrid astuvad vabatahtlikena põhjalaste armeesse, 1864. a.

Harriet Tubman.

Ameerika Ühendriikide, alates põhjas asuvast Maine'i osariigist kuni kauge läänepoolse Californiani, veeres rahulolematuse laine. Rahvas nõudis otsustavamat sõjapidamist ja lõpu tegemist orjapidamise pooldajate propagandale, mida Põhjas tehti avalikult, isegi ajalehtede kaudu.

Põhja kapitalistid ostsid Lõunast salakaubana puuvilla ja müüsid mässajatele relvi. Põhja suurkodanlus ei julgenud kaotada orjust, sest ta kartis, et pärast orjade omamise õiguse kaotamist võib Põhjas alata tööliste liikumine, mis taotleb ka kapitalistide omandiõiguse kaotamist vabrikutele ja tehastele. Samal ajal kui töölised sooritasid kodusõja rinnetel vapruse imesid, surus Ameerika Ühendriikide valitsus tagalas sõjaväe abil karmilt maha seppade, valajate ja teiste tööliste majanduslikud streigid.

Ameerika rahval — töölistel ja farmeritel — tuli võidelda niihästi Lõuna orjapidajate kui ka nende orjapidajate salajaste poolehoidjate vastu, keda Põhja kodanluse hulgas oli rohkesti. Lõunalaste salaagente hüüti «vaskussideks», sest see mürgine roomaja püüab end samuti varjata enne ohvri kallale sööstmist.

Üleminek revolutsioonilisele sõjale. Murrang sõjas saabus siis, kui Põhja valitsus läks rahva massiliste väljaastumiste survel üle otsustavatele sammudele.

1862. aastal kinnitas president Abraham Lincoln rahvahulkade mõjutusel *homesteadi* seaduse, s. o. seaduse maatükkide tasuta

jagamise kohta Lääne tohutust asustamata maade tagavarast kõigile, kes seda harida soovisid.

Töölised, farmerid ja sõdurid nõudsid orjapidamise kaotamist. Iga päev voolas väeosade laagripaikadesse kokku orje, kes olid oma isandate juurest põgenenud. Kui peremehel õnnestus põgenenud neegrit tabada, ootas põgenikku peks, sageli isegi surm. Sõdurid võtsid põgenenud orjad oma kaitse alla ega andnud neid orjapidajatele välja. Mõnedes väeosades hakkas langema distsipliin. 22. septembril 1862 kirjutas Lincoln viimaks alla valitsuse teadaandele, milles kuulutati, et kui mässajad ei lõpeta vastupanu, siis saavad kõik mässulistes osariikides ja rajoonides elavad orjad alates 1. jaanuarist **1863** vabaks. Pärast neegrite vabastamise kohta käiva eelteate allakirjutamist ütles Lincoln: «Kui minu nimi kunagi satub ajalukku, siis just selle teo pärast, millesse ma panin kogu hinge.»

Proklamatsioon orjade peatsest vabastamisest kutsus rahvahulkades esile elava vastukaja. Maine'i osariigis näiteks pühitseti orjade vabastamise proklamatsiooni avaldamist nagu «Iseseisvusdeklaratsiooni» 1776. aastal: lasti suurtükkidest, helistati kirikukelli ja süüdati lõkkeid. New Yorgis peatuti tänaval, et üksteist õnnitleda sõja peatse lõppemise lootuse puhul.

Lõpuks koitis 1863. aasta esimene päev ja orjapidamine oli kaotatud. Kuid maad neegrid ei saanud. 186 000 endist neegerorja astus maa- ja mereväkke. Veel rohkem neegreid töötas kindlustuste ehitamisel. Rassistlikult meelestatud ameerika kodanlus asetas neegrid ka sõjaväes ebavõrdsesse seisundisse. Neegritele maksti vähem palka kui valgetele, nad võisid teenida ainult sõduritena, laevastikus aga arvati isegi elatanud neegrid laevapoisteks, s. t. alaealisteks õpipoisteks. Sellest hoolimata võitlesid neegrid ennastsalgavalt ja kangelaslikult põhjalaste poolel.

Nii näiteks osutas endine «maa-aluse raudtee konduktor» Harriet Tubman põhjalaste sõjaväele hindamatuid teeneid. Ta tungis luurajana sügavale lõunalaste tagalasse, hankis Põhja sõjaväe juhatusele väärtuslikke andmeid.

Rahva nõudmisel võeti Põhja kontrrevolutsionääride vastu tarvitusele otsustavad abinõud. Sõjaväge hakati puhastama kontrrevolutsioonilistest ja kahtlastest isikutest. Põhjalaste väed läksid võitlusse vaimustusega ja võitsid. Neegrid, töölised ja farmerid marssisid lahingusse lauluga:

Browni keha märjas mullas lamab,
kuid ta vaim meid lahingusse viib.

Sõjas hakkas ilmnema Põhja rõhuv tööstuslik ülekaal.

Sõja käik sundis põhjalasi vastu võtma selle plaani, mida juba algusest peale oma artiklites olid soovitanud Marx ja Engels. 1864. aastal tungis põhjalaste armee kindral Shermani juhtimisel

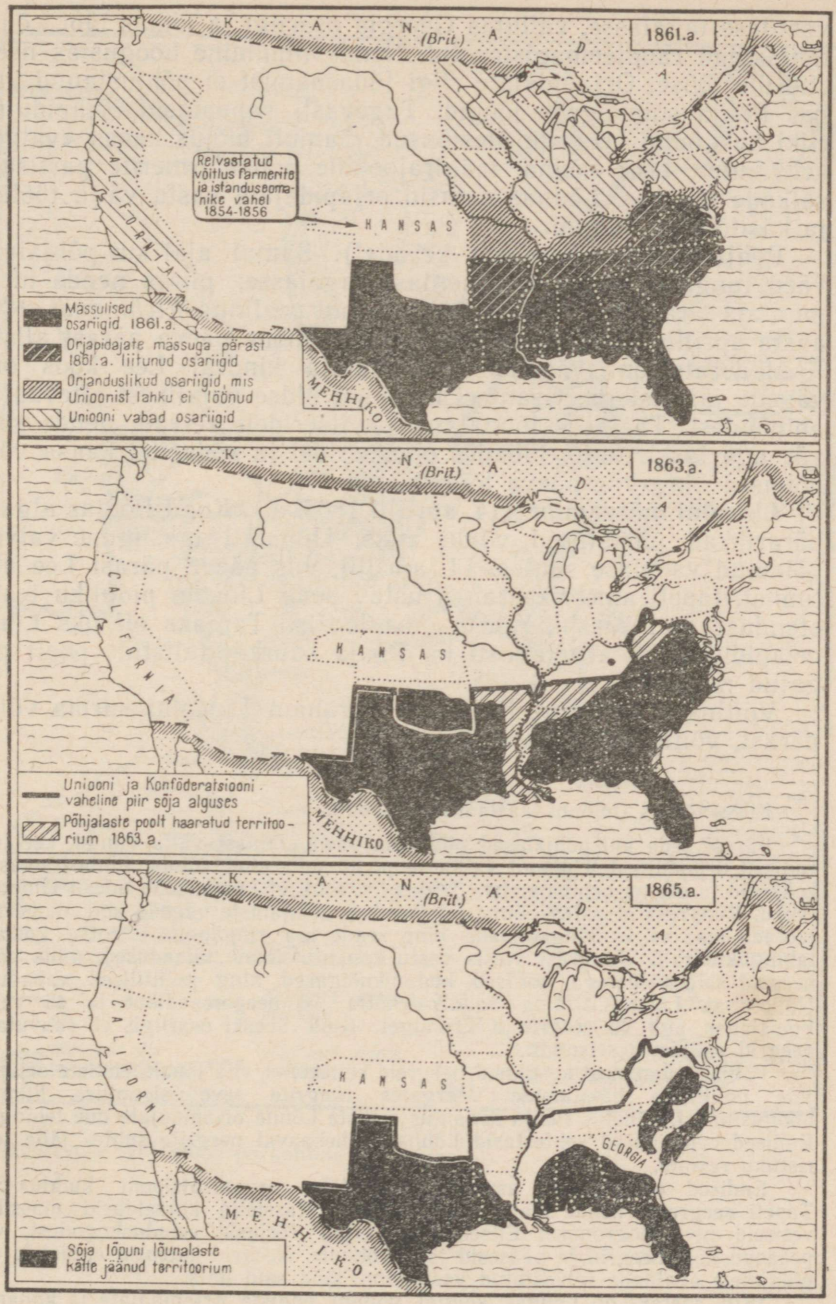

Kodusõda Ameerika Ühendriikides aastail 1861—1865.

vaenlase tagalasse, vallutas Georgia osariigi ja lõikas läbi Lõuna tähtsamad raudteemagistraalid. Nende ilmumine hoogustas neegrite ülestõuse. Orjapidajate riigi lüüasaamist ei põhjustanud üksnes Põhja sõjavägede löögid. Tugevasti vapustasid orjapidajate riiki ka Lõuna neegrite ülestõusud. Samuti mõjus kaasa «valgete kehvikute», eriti Lõuna mägirajoonide väikefarmerite partisanisalkade tegevus. Lõunas astusid orjapidajate vastu välja tööliste ja käsitööliste salgad.

Põhja võit (1865. aasta kevadel). Samal ajal kui põhjalaste väed tungisid sügavale vaenlase tagalasse, piiras nende ülemjuhataja Grant ümber Konföderatsiooni pealinna *Richmondi*. **1865.** aasta aprillis vallutati Richmond ning mõne päeva pärast alistus Konföderatsiooni vägede ülemjuhataja kindral Lee koos oma vägede jäänustega. Grant ei hoolinud üldse vajalikest ettevaatusabinõudest. Ta jättis lõunalaste ohvitseridele relvad, nende sõjaväe aga laskis koju, lubades ohvitseridel ja sõduritel kaasa võtta hobused ning viie päeva toidumoona.

Lincolni mõrvamine (14. aprillil 1865. a.). Kogu Põhjas algasid kärarikkad pidustused võidu auks. Unustati igasugune valvsus võidetud vaenlase suhtes. 14. aprillil, viis päeva pärast Lee alistumist, tapeti ameerika rahva ustav poeg Lincoln piduliku teatrietenduse ajal Washingtonis oma loožis. Tapjaks oli üks Lõuna orjapidajate ja arvatavasti ka Põhja suurkapitalistide poolt palgatud näitleja.

Võitluses, mida peeti pärast Abraham Lincolni surma võimu pärast, võitis suurkodanlus.

Klassivõitlus Uniooni taastamise perioodil.

Pärast seda kui põhjalased olid oma väed Lõunast välja viinud, keeldusid endised orjapidajad Uniooni valitsuse poolt määratud võimu tunnustamast ja hakkasid taastama orjapidamist. Tekkis hädaoht, et Lõuna lööb uuesti Unioonist lahku. Kongress otsustas Lõuna teistkordselt põhjalaste vägede abil okupeerida, jaotada maa viieks ringkonnaks ning seada iga ringkonna etteotsa kodusõja lahingukindrali. Kongress võttis vastu konstitutsiooni täiendused, mille põhjal neegrid said valgetega võrdsed kodanikuõigused ning poliitilised vabadused. Nüüd sai Lõuna-Carolina saadikutekotta 76 neegersaadikut ja 43 valget, Louisianas aga 49 neegrit ja 49 valget. Kuid üheski osariigis ei saavutanud neegrid valitsevat seisundit.

Põhja kodanlased kasutasid neegreid selleks, et viia lõpule endiste orjapidajate poliitiline hävitamine. Märgates neegrite revolutsioonilise liikumise hoogustumist, nõustus Põhja kodanlus endiste Lõuna orjapidajate uue tehinguga. Endised orjapidajad kehtestasid Lõunas vähehaaval neegrite suhtes jälle terroristliku režiimi.

Endised orjapidajad asutasid rassistliku organisatsiooni ku-klux-clani. Tapeti neegreid, nende maju pandi põlema. Rassistid korraldasid massiliselt veriseid neegripogromme. Eilsed orjapidajad tõrjusid esinduskogudest välja peaaegu kõik neegrid ja pääsesid jälle võimule. Neegrid katsusid endistele orjapidajatele avaldada relvastatud vastupanu, kuid said lüüa.

1876. aastaks oli Lõunas kõikjal võimul endiste orjapidajate ja kodanluse liit. Neegrid ei saanud oma poliitilisi õigusi tegelikult kasutada ning kannatasid rassilise diskrimineerimise all.

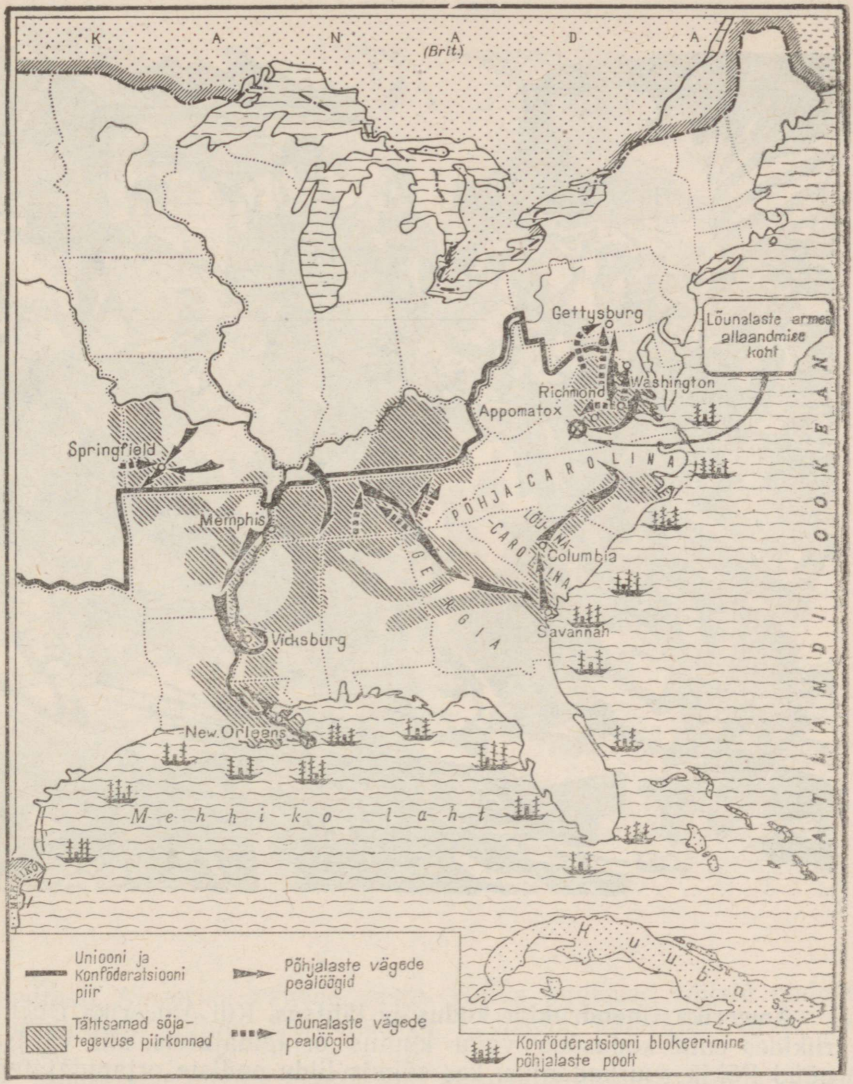

Sõjategevuse tähtsamad piirkonnad kodusõjas.

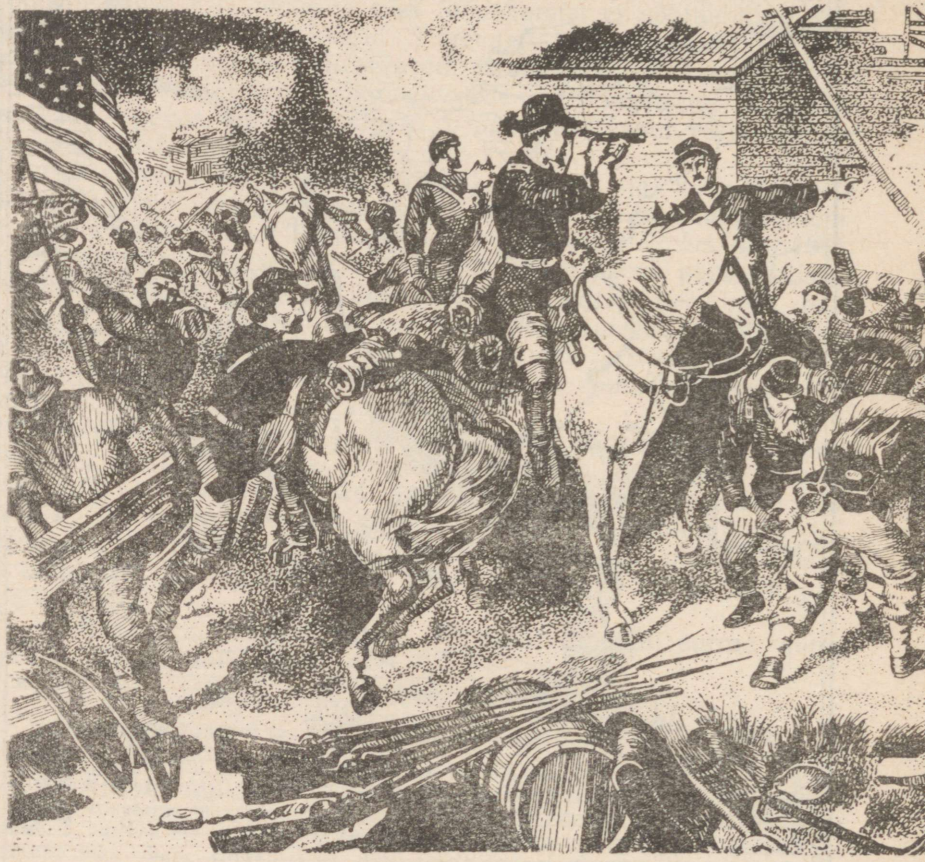

Ameerika Ühendriikide kodusõja tähtsus. Kui Ameerika Ühendriikides enne kodusõda võim kuulus orjapidajatele, siis valitses nüüd Põhja suurkodanlus, kes sõlmis liidu endiste orjapidajatega Lõunas. Lõunaosariikide neegritele ei toonud kodusõda tõelist vabadust. Maa majanduslikku arenemist pidurdanud orjatöö istandustes keelati küll ära ja neegerorjad vabastati, kuid maad nad ei saanud. Vana ike asendati uuega, kapitalistliku sõltuvusega, mis oli läbi põimitud orjuse jäänustega. Neegrite rassiline rõhumine kestis edasi. Maale häbiväärne neegrite diskrimineerimine kestab Ameerika Ühendriikides tänapäevani.

Traagiliseks jäi indiaani hõimude saatus ka pärast kodusõda. Ameerika väed ajasid suure apatšide hõimu Kaljumägede mäekitsusesse. Seal kaitsesid indiaanlased end 11 aasta kestel kange-

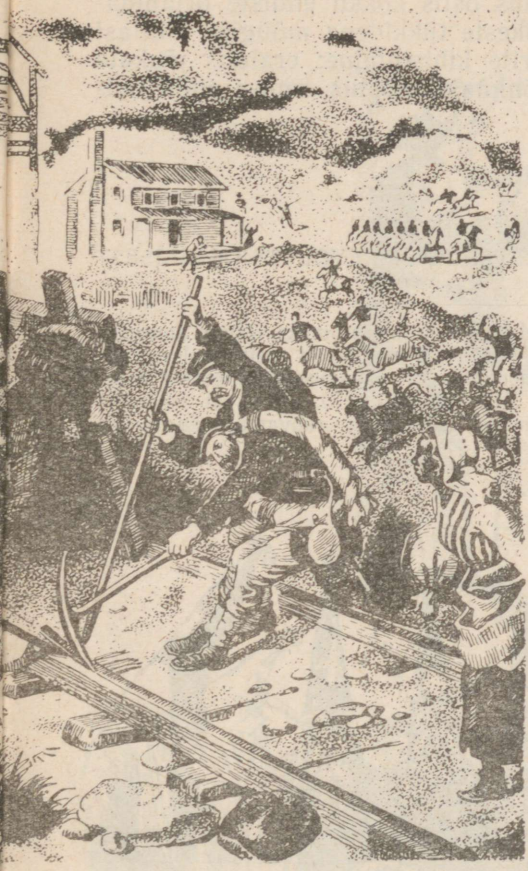

Põhjalaste armee sõjaretk läbi lõuna-osariikide aastail 1864—1865.

laslikult Ameerika vägede vastu. Halva kuulsuse võitsid endale indiaanlaste julma kohtlemisega kodusõja kindralid Grant ja teised.

Põhja võit muutis kapitalismi arenemise intensiivsemaks, kuid sel võidul oli suur tähtsus ka töölisliikumise seisukohast. Nüüd ei tarvitsenud töölistel enam võidelda orje pidavate istanduseomanike vastu, vaid nad võisid peatähelepanu koondada võitlusele oma otsese vaenlase, kodanluse vastu. Kodusõja ajal tekkisid kiiresti ametiühingud. Pärast sõja lõppu aga võitsid töölised üksikutes osariikides kätte esimesed seadused 8-tunnilise tööpäeva kohta.

Farmeritele andis kodusõda homesteadi seaduse ja kaotas ohu, et Lääne maad võiksid sattuda orjapidajate kätte. Farmerite hulk

suurenes ka Lõunas, kus kodanlus ostis kokku endiste orjapidajate maid ja laskis neist osa väikeste tükkidena müügile. Ühtlasi kiirenes pärast kodusõda farmerite kihistumine: eraldus jõukate farmerite kiht, kuid farmerite põhimass laostus, andes enda hulgast lisa töölisridadele.

DOKUMENDID.

1. LENIN AMEERIKA PROLETARIAADI REVOLUTSIOONILISEST TRADITSIOONIST

Ameerika rahval on revolutsiooniline traditsioon, mille on omaks võtnud ameerika proletariaadi parimad esindajad, kes on korduvalt avaldanud meile, bolševikele, oma täielikku poolehoidu. Selleks traditsiooniks on vabadussõda inglaste vastu XVIII sajandil ja pärastpoole kodusõda XIX sajandil. 1870. aastal jäi Ameerika mõnes suhtes, kui arvestada vaid mõnede tööstus- ja rahvamajandusharude

Ku-klux-clan.

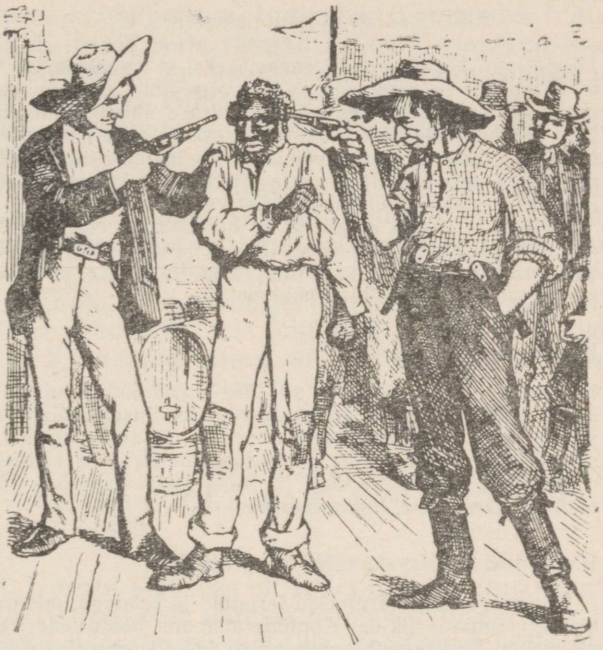

Neeger on ühe lõunaosariigi valimisjaoskonda tulnud.

«purustamist», *maha* 1860. aastast. Kuid milline pedant, milline idioot oleks inimene, kes *s e l l e* põhjal hakkaks eitama Ameerika 1863.—1865. aasta kodusõja suurimat, maailmaajaloolist, progressiivset ja revolutsioonilist tähtsust!

V. I. LENIN, Teosed, 28. kd., lk. 51.

2. «VÄRVILISED INIMESED», RELVADE JUURDE!

(F. Douglassi artiklist 1863. a.)

... Ennustasin, et käimasolevat sõda ei saa viia lõpule ainuüksi valgete abil. Nende raskete aastate igakuised kogemused kinnitavad minu arvamist. Sõda, mida alustati ja peetakse häbitult värvilisest rassist inimeste igavese orjastamise eesmärgil, kutsub järjekindlalt ja valjult värvilisest rassist inimesi appi seda lõpetama. Ei ole tarvis läbinägelikkust, et mõista, et orja käsivars on parimaks kaitseks orjapidaja vastu. Seepärast vannutasin ma ohtu sattunud rahvust iga rahvuslike relvade ebaõnnestumise, iga mässavate orjapidajate juubeldava võiduhüüu puhul, et ta võtaks oma vaenlaste vastu kasutusele vägeva musta käsivarre.

Aja jooksul on see üleskutse hakanud tähelepanu äratama ...

Käesolev silmapilk ei nõua mitte kritiseerimist, vaid tegutsemist, lihtsalt tegutsemist ...

3. AMEERIKA RASSISEADUSED.

Must koodeks Mississippis (1865. a.).

Lõik 3. ... loetakse seadusevastaseks, et vabakslastu, vaba neeger või mulatt astub abiellu valgega, samuti ka valge abiellumine vabakslastu, vaba neegri või mulatiga, ja igaüks, kes sõlmib säärase abielu, saab loetud kriminaalkurjategijaks ja süüdimõistmise korral määratakse talle eluaegne vanglakaristus. Vabakslastuks, vabaks neegriks või mulatiks loetakse neid, kelle soontes voolab puhas neegriveri, aga samuti neegrite järeltulijaid kolmanda põlvkonnani, isegi siis kui igas põlvkonnas oli üks vanemaist valge.

Lõik 7. ... iga ametiisik on kohustatud, eraisikutel on aga õigus kinni pidada ja toimetada oma seadusliku tööandja juurde ükskõik milline vabakslastu, vaba neeger või mulatt, kes on tööandja juurest töölt lahkunud enne teenistusaja lõppu ilma vabandava põhjuseta...

Küsimusi.

1. Mispärast sai Põhi aastail 1861—1862 lüüa, kuigi ta oli Lõunast tugevam? 2. Mida tähendas «üleminek revolutsioonilisele sõjapidamisele»? Milles see seisis? 3. Millist osa etendasid neegrid mässavate orjapidajate üle võidu saavutamisel? 4. Mispärast võib Ameerika Ühendriikide kodusõda pidada omapäraseks kodanlikuks revolutsiooniks? 5. Mida andis kodusõda kodanlusele, töölistele, farmeritele, neegritele, indiaanlastele?

Ülesandeid iseseisvaks tööks 12. peatükiga.

1. Kirjutage välja järgmised terminid ja seletage, mis nad tähendavad: abolitsionistid, lõunaosariikide Konföderatsioon, homestead, «boamao ümberpiiramise plaan». 2. Koostage kronoloogiline tabel «Ameerika Ühendriikide ajaloo tähtsamad sündmused iseseisvussõjast kuni kodusõjani». 3. Koostage kava teema kohta «Orjuse vastu võitlemisest Ameerika Ühendriikides». 4. Kirjeldage Põhja ja Lõuna jõudude vahekorda enne sõja algust. 5. Koostage tabel «Kodusõja kaks perioodi» ja märkige sinna sõja eesmärk mõlemal perioodil ning tähtsamad sündmused.

I periood 1861.—1862. a.	II periood 1863.—1865. a.

6. Kirjutage välja John Browni, Frederick Douglassi ja Abraham Lincolni nimed ning jutustage, missugust osa etendas igaüks neist.

13. peatükk.

AASIA MAAD.

Aasia riigid olid arengus märgatavalt maha jäänud Euroopast ja Ameerikast. Keskajal olid rändrahvaste sissetungid põhjustanud Hiinas ja Indias suuri purustusi ja laastamist. Nende arenemist pidurdas ka kapitalistide sissetung. Need ilma masinalise tööstuse, raudteevõrgu, sõjalaevastiku ja kaasaegsete relvadega varustatud sõjaväeta riigid olid sunnitud avama oma sadamad Euroopa kau-

pade laviinile. Nende põline käsitööndus laostus, suutmata võistelda odavamate Euroopa kaupadega. Inglismaa asumaades Indias koormasid elanikkonda peale selle rängad maksud, elanikud laostusid ja nälgisid. Feodaalide ja kolonisaatorite vastu puhkenud ülestõusud lõppesid Indias ja Hiinas lüüasaamisega.

Saareriik Jaapan ei kannatanud keskajal rändrahvaste sissetungide all. Seal oli rohkesti paberi-, siidi- ja muid manufaktuure, kasvasid linnad. Jaapan oli Idas Afganistani kõrval ainus riik, kes avaldas kolonisaatoreile XIX sajandil enam-vähem edukalt vastupanu. Jaapanis algas XIX sajandi 60-ndate aastate lõpul kodanlik revolutsioon, esimene selletaoline Aasia riikides. See revolutsioon jäi lõpule viimata, sest säilis palju feodaalseid igandeid. Jaapani kapitalistlikku arenemist, mis toimus XIX sajandi viimastel aastakümnetel ja XX sajandi algul, käsitletakse uusaja õpiku II köites.

42. INDIA XVI—XIX SAJANDIL. INDIA VALLUTAMINE INGLISMAA POOLT. RAHVA ÜLESTÕUSUD AASTAIL 1857—1859.

Feodaalkord Indias. Uusaja alguseks oli India üks maailma suuremaid riike, kus elas 100 miljonit inimest. Indias valitses feodaalkord. India kultuur oli iidne ja asustus tihe. Feodaalse India aluseks olid külakogukonnad, milles igal talupojal oli oma maatükk, karjamaad olid aga ühised; ühiselt tegid talupojad ka niisutussüsteemi korrashoiuks vajalikke töid ja kandsid riiklikke koormisi. Koormised riigile moodustasid tavaliselt poole kuni kaks kolmandikku saagist. Peale selle läks üks kümnendik saagist kogukonna ladviku, vanema ja kirjutaja, samuti ka kogukonna heaks töötavate käsitööliste, sepa, puusepa jt. ülalpidamiseks.

Indias leidus juba manufaktuure, kaubandus oli elav ja linnades arenes käsitöö. Indiast veeti musliini, kalinguri ja tafti isegi Euroopasse. XVI sajandil oli Dehli kõige suurem ning õitsvam linn maailmas.

India elanikkond jagunes seisustesse, mida nimetati kastideks. Nii näiteks oli olemas preestrite, sõjameeste ja talupoegade kast. Kuid osa elanikkonnast ei kuulunud kastidesse, need olid niinimetatud «puutumatud», kes moodustasid kõige madalama ja õigusetuma kihi. Oldi arvamusel, et nende või isegi nende varju puudutamine rüvetab. «Puutumatud» olid tervele kogukonnale kuuluvad orjad.

XVI sajandil allutasid Suurmogulid (türgi rändhõimude dünastia) endale tunduva osa Indiast. XVIII sajandi keskel lagunes Mogulite impeerium feodaaltülide ja talurahva ülestõusude tagajärjel üksikuteks feodaalvaldusteks. Killustatud ja kodusõdadest nõrgestatud India langes eurooplastest vallutajatele saagiks.

India vallutamine Inglismaa poolt. Pärast seda kui portugallased olid suurte geograafiliste avastuste perioodil avastanud meretee Lääne-Euroopast Indiasse, ilmusid nende kannul sinna hollandlased, inglased ja prantslased. Ülevõimu pärast Indias sõdisid omavahel visalt prantslased ja inglased. Võitlust pidasid nad peamiselt India vürstiriikide sõjavägede abil. Pöördepunktiks Inglise-Prantsuse võitluses ülevõimu pärast Indias oli **1757. aastal** *Plassey*' juures peetud lahing. Selles lahingus oli Inglise kindralil Clive'il, kes on saanud tuntuks India ebainimlikult julma röövi-

India feodaali väljasõit.

jana, mõnisada inglise sõdurit ja 2000 inglaste poolt väljaõpetatud india sõdurit. Niisuguse väikese väega võitis Clive Bengaalia valitseja (prantslaste poolehoidja) 70 000-mehelise sõjaväe. See inglaste võit, mis langes ajaliselt kokku nende võitudega Prantsusmaa üle Euroopas ja Ameerikas, pani aluse Inglismaa kestvale valitsemisele Idas.

Inglased seadsid end Indias kindlalt sisse ja hakkasid iga aastaga üha sügavamale sisemaale tungima, surudes halastamatult maha selle suure maa rahvaste vastupanu. Inglise Ida-India kom-

Maksude kogumine india talupoegadelt.

panii agendid, kellele Inglise valitsus oli usaldanud India valitsemise, sundisid väikeriikide valitsejaid ning vürste võimust loobuma ja neile makstavast pensionist elatuma. Inglased hakkasid talupoegadelt koguma enda kasuks maa- ja teisi makse.

Kolonisaatorite sissetung tõi India rahvastele viletsust ja nälga. Üksnes 1770. aastal hukkus Bengaalias nälja läbi üle 10 miljoni inimese. India rüüstamine aitas kaasa tohutute rikkuste kuhjumisele Inglismaal.

India inglise kodanluse koloniaalikke all. XIX sajandi keskel täitus sada aastat India alistamisest inglise kolonisaatorite võimule. Saja aasta jooksul laostasid inglased kõvasti külakogukonda. Paljudest talupoegadest olid saanud rentnikud. Niisutussüsteemi eest inglased hoolt ei kandnud, see lagunes ja paljud põl-

lud jäid sööti. Laostunud talupojad lahkusid maalt, kuid nad otsiti üles ja sunniti ikkagi makse tasuma. Koloniaalvõimud piinasid isikuid, kes ei suutnud maksuvõlga tasuda. Maksuvõlglased pandi palava päikese kätte jalgupidi rippuma või tõmmati üles juukseidpidi, kivid jalgade külge seotud; neile aeti teritatud puupinde küünte alla; isa ja poeg seoti kokku, et ühe kannatused teise valu suurendaksid, ning piitsutati siis läbi; paljudel torgati silmad peast. Saja aasta jooksul, XVIII sajandi keskpaigast kuni XIX sajandi keskpaigani, pumpas inglise kodanlus Indiast välja üle 500 miljoni naelsterlingi[1] väärtuses varandusi. «Indiast Inglismaale voolanud rikkused,» viitas K. Marx, «... olid omandatud mitte nii-

[1] Naelsterling võrdus umbes 10 kuldrublaga.

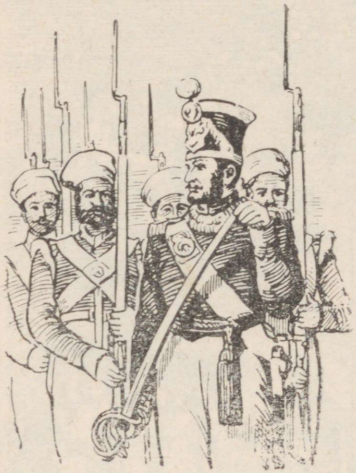

Sipoid Bengaalia armees.

võrd suhteliselt vähese kaubavahetuse teel, kuivõrd just maa otsese ekspluateerimise ja tohutute rikkuste anastamise teel, mis seejärel saadeti Inglismaale.»[1]

XIX sajandil ujutati India üle Inglise vabrikutes valmistatud odava riidega. Peale puuvillase riide hakati XIX sajandi 30—40-ndail aastail Inglismaalt Indiasse viima puusepatööriistu, naelu, kruvisid, lukke jne. Indiasse voolavate Inglise kaupade laviini laastav mõju oli kohutav. Miljonid kangrud, kes ei suutnud võistelda Inglise vabrikutega, surid nälga. Õitsev käsitööliste maa Bengaalia jäi inimtühjaks. «India tasandikud valendavad puuvillakangrute luudest,» kandis valitsusele ette India kindralkuberner. Niisutussüsteemide lagunemise tõttu sagenesid näljahädad. Miljonid talupojad surid koolerasse või katku.

1857. aastal rajasid inglased Indiasse tuhandete india tööliste elu hinnaga esimese raudteeliini ja olid selleks ajaks vedanud üle 6000 kilomeetri telegraafiliine.

Rahva ülestõus inglise kolonisaatorite vastu Indias aastail 1857—1859. 1857. aastal puhkes India iidse pealinna Dehli lähedal sipoide ülestõus (sõna «sipoi» tähendab sõdur, võitleja). Sipoideks nimetati vägesid, mille sõdurid olid pärit kohaliku elanikkonna hulgast, ohvitserid aga inglased. Need väeosad olid relvastatud suurtükkide ja moodsate püssidega. Üles tõusis korraga 60 000 sipoid. Nendega ühinesid talupojad ja käsitöölised. Ülestõus haaras peaaegu kogu Põhja-India ja osa keskpiirkondi. Inglaste seisukord muutus ohtlikuks, sest kohalikke vägesid oli peaaegu kümme korda rohkem kui inglise vägesid. Mõned India väikevürstid, kes

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 9, стр. 157.

olid alles hiljuti pidanud inglastele loovutama oma maa ja trooni, ühinesid ülestõusuga.

Kui inglased piirasid sisse Džansi linna, võitlesid kangelaslikult linna müüridel Lakšmi-Bay ja paljud teised naised. Mõõk käes, võitles Lakšmi-Bay kõige ohtlikumates kohtades. Kui inglased tungisid Džansi linna, laskus Lakšmi-Bay öösel ühest müüritornist nöörredelit mööda alla ja pääses ratsa põgenema. Lakšmi-Bay jätkas partisanivõitlust kolonisaatorite vastu ja langes ühes käsitsivõitluses.

Alles pärast kaks aastat kestnud võitlust õnnestus inglastel ülestõus maha suruda. Ülestõusnute tähtsama keskuse Dehli piiramisel kaitsesid linnakehvikud ja käsitöölised visalt iga barrikaadi, iga tänavat ja iga maja. Kuid võimas suurtükivägi, mille inglased elevantidel Dehli alla toimetasid, otsustas võitluse tulemuse. Inglased kasutasid ära üksmeele puudumise ülestõusnute hulgas. Feo-

Lakšmi-Bay.

Gwaliori vürstiriigi vägede ülestõusnud suurtükiväelased.

daalid ja vürstid ei tahtnud juhtida rahva võitlust välismaiste orjastajate vastu, reetsid rahva ja hakkasid veelgi agaramalt teenima inglise kolonisaatoreid. Ülestõusu mahasurumisel sidusid inglased hindusid suurtükitorude ette ja kiskusid nad laskudega tükkideks.

Uut ülestõusu kartes kuulutasid inglased, et feodaalidelt ja vürstidelt edaspidi nende valdusi enam ära ei võeta. Seejärel hakkasid needki vähesed India vürstid, kes seni inglaste vastu olid häälestatud, vallutajaid «tões ja usus» teenima. Mis puutub talupoegadesse, siis ekspluateerisid neid endiselt vürstid, mõisnikud ja inglise päritoluga orjastajad.

Inglaste võimutsemise ajal suri Indias endiselt miljoneid talupoegi. Rõhutud ja paljaksröövitud India arenemist pidurdas Inglise orjaike tunduvalt.

Vene revolutsiooniline demokraat N. A. Dobroljubov pühendas rahva ülestõusule Indias artikli, milles ta avaldas tulist poolehoidu india rahvale, kritiseeris inglise orjastajaid ja märkis, et rahvas on Indias alustanud võitlust täieliku vabanemise eest inglise kodanluse ikkest.

Rahva ülestõus Indias oli üheks lüliks Aasia rahvaste vabadusvõitluses kolonisaatorite vastu. Rahvaste võitlus muutus oht-

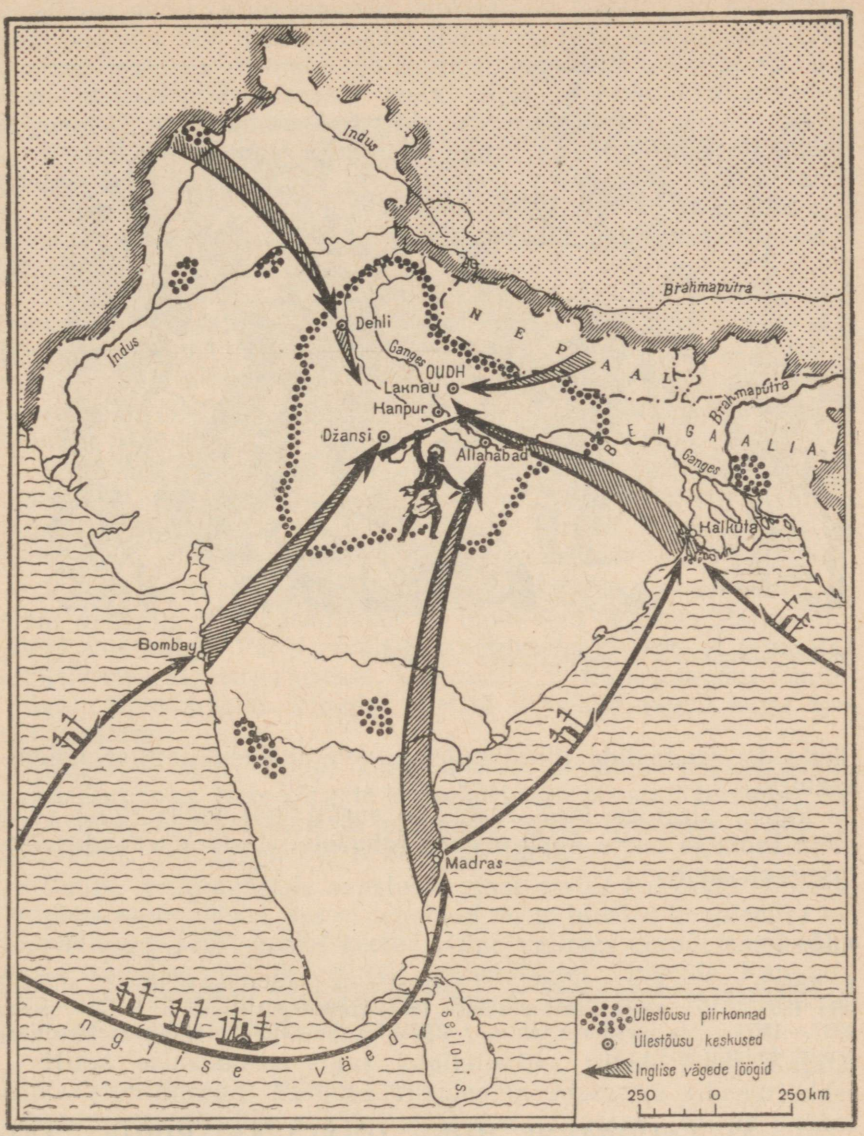

Rahva ülestõus Indias aastail 1857—1859.

Inglise kolonisaatorid lasevad maha sipoisid.

likuks ka feodaalide ülevõimule, millele toetusid inglise kolonisaatorid.

Rahva ülestõus 1857.—1859. a. suruti küll maha, kuid selle mõju India ja teiste Aasia maade rahvaste edasisele vabadusvõitlusele oli suur.

Küsimusi.

1. Kuidas inglise kodanlus rõhus ja ekspluateeris India elanikkonda? 2. Millised olid 1857.—1859. aasta rahvaülestõusu lüüasaamise põhjused? 3. Milles seisab 1857.—1859. aasta ülestõusu tähtsus? 4. Milles ilmnesid India koloniaalse orjastamise tagajärjed?

43. FEODAALNE HIINA (QINGI KEISRIRIIK). TAIPINGIDE ÜLESTÕUS.

Feodaalkord Hiinas XVII—XIX sajandil. 1644. aastal toimus Hiinas suur rahva ülestõus, mille ajal talupojad vallutasid riigi pealinna Pekingi. Paljude feodaalmõisnike varandus konfiskeeriti. Siis reetsid hiina feodaalid rahva ja kutsusid appi mandžude rändhõimud. Mandžude ratsavägi tungis Hiinasse ja surus talupoegade

ülestõusu maha. Kuid mandžu feodaalid ei mõtelnudki enam Hiinast lahkuda, sest maa oli nende võimuses. 1644. aastast kuni 1911. aastani valitses Hiinat võõramaine mandžu dünastia Qing. Mandžu feodaalid haarasid enda kätte paremad künnimaad ja kogusid Hiina elanikkonnalt andameid ning makse.

Keisril oli Hiinas piiramatu võim. Keisri tiitliks oli «taeva poeg». Selle märgiks, et ta sarnaneb päikesega, kandis keiser ainult kollast riietust. Kollast värvi rõivad, vaibad ja sirmid olid lubatud ainult keisrile. Mitte kellelgi teisel ei tohtinud olla riietes isegi kollast niidikest.

Hiinas valitsesid feodaalsuhted. Kuigi mõisnikel ei olnud oma künnimaad ja talupoegadelt üldiselt mõisategu ei nõutud, olid talupojad tegelikult mõisnike pärisorjad. Elanike nimekirjas võis talupoeg olla ainult oma sünnikohas, seal, kus asus tema sugukonna matmispaik. Talupoeg ei tohtinud kodukülast lahkuda, järelikult ei saanud ta oma mõisniku juurest ära minna.

Kuna talupoegadel ei olnud maad, siis pidid nad seda rentima mõisnikult, makstes selle eest 60—70 protsenti saagist. Enamikul talupoegadel ei olnud ka loomi. Maad harisid talupojad käsitsi, kõplaga või siis sahaga, mida nad ise vedasid.

Valitsevad mandžu feodaalid sundisid talupoegi kroonu koormaid vedama, teid parandama ja muid töid tegema. Palju talupoegi suri nälga. Päris tavaliseks nähtuseks oli see, et talupojad müüsid oma lapsed orjusesse. Kerjuseid oli Hiina linnades tohutul hulgal. Mereäärsetes linnades veetsid kehvikud sageli kogu oma elu paatides.

Riigis oli suuri linnu, kuid need ei olnud tööstuskeskusteks nagu Euroopas. Neis kõrgete kivimüüridega piiratud linnades elasid valitsejad-ametnikud ja paiknesid väed. Linnades elasid ka mõisnikud. Talupojad tõid neile rendi linna.

Suurte geograafiliste avastuste ajast alates hakkasid Hiinasse tungima eurooplased, kes ei tegelnud mitte niivõrd kauplemise kui röövimisega. 1757. aastal keelas Hiina valitsus eurooplastele Hiinasse sõitmise, lubades ainult hollandlastel kaubelda Kantonis. Maismaakaubandus Venemaaga jätkus. Hiinlased tahtsid ainult peatada kolonisaatorite sissetungi.

Hiina orjastamise algus kapitalistlike riikide poolt. Kapitalismi arenemisega Euroopa riikides ja Ameerika Ühendriikides kaasnes kapitalistlike riikide tungimine Hiinasse. *Niisiis hakkas Hiina XIX sajandi keskpaigast alates muutuma sõltuvaks riigiks, kuigi teda nimeliselt loeti iseseisvaks.* Hiina orjastamine välismaalaste poolt muutis hiina talupoegade olukorra senisest veelgi raskemaks. Euroopas masinatega valmistatud odavate kaupade konkurents laostas hiina käsitöölisi ja nõrgestas Hiina manufaktuure. Hiinas hakkasid ketrajad ja kangrud välja surema, nagu puuvillakangrud Indias.

Hiina linna väravate juures.

Talurahvasõja algus Hiinas. 1850. aastal kujunes hiina talupoegade üksikutest feodaalidevastastest ülestõusudest võimas talurahvaliikumine. Liikumise keskuseks sai Hiina suurima jõe Jangtse org. Talupoegadega hakkasid ühinema linnakehvistu, käsitöölised, laadijad-kulid (sõna kuli tähendab «kibe jõud»), paadimehed ja mäetöölised. Seda ülestõusu hakati nimetama taipingide[1] ülestõusuks.

Esialgu liitusid ülestõusuga osa kaupmehi ja mõned väikemõisnikud. Nad lootsid ülestõusu kasutada võõramaise mandžude ikke kukutamiseks.

Taipingidel olid relvadeks vibud ja nooled, odad, hellebardid ja tulelukuga püssid, samuti oli neil ka keisrivägede käest äravõetud vananenud malmsuurtükke. Leidus osavaid meistreid, kes tegid puust suurtükke, mis kannatasid välja mitu lasku, enne kui nende torud lõhkesid. Taipingide sõjaväkke astus hulgaliselt talupoegi. Taipingide poolele läks rohkesti üle ka valitsusvägede sõdureid.

Taipingide uuendused. Taipingid püüdsid lahendada maaküsimust. 1853. aastal andsid nad välja seaduse, milles öeldi: «Kogu

[1] Taipingid nimetasid oma riiki «Taiping tianguo». See tähendab hiina keeles «Suure õndsuse taevariik». Taipingid soovisid kogu rahva hüvangut.

maa jaotatakse sööjate arvu järgi, olenemata soost.» «Kõik Taevaaluse[1] põllud haritakse kõigi poolt, kes elavad Taevaaluses» (s. t. kinnitati, et igaühel on õigus saada maad); «Kui on maa, haritakse seda koos; kui on toitu, süüakse seda koos; kui on juua, juuakse seda koos; kui on raha, kulutatakse seda koos. Kõikjal peab valitsema võrdsus ega tohi olla inimest, kes ei ole söönud ja soojas.» Seaduses oli põhiliseks see, et maa võeti ära mõisnike käest ja jagati välja talupoegadele. Üldist võrdsust ei õnnestunud taipingidel siiski kehtestada. Nende uuendused tähendasid mõnes mõttes katset taastada keskaegne külakogukond.

Naiste olukord oli feodaalses Hiinas raske. Esimestena Hiina ajaloos kuulutasid taipingid, et naised ja mehed on võrdsed. Maa jagamisel said naised niisama suure tüki maad kui mehed. Sõjaväes moodustati ainult naistest koosnevaid väeosi. Naistel lubati teenida riigiaparaadis. Varem osteti Hiinas pruut raha eest, teda ennast nägemata. Pärast ostmist toimetati pruut kinnises kandetoolis peigmehe majja, keda ta samuti polnud varem näinud. Taipingid keelasid pruutide ostmise ja müümise.

Valitsevate klasside hulgas kehtis barbaarne komme: tütarlastel mähiti jalad lapseeas kinni, kusjuures varbad pöörati talla alla. Sel kombel sandistatud jalg ei kasvanud enam. Rikastest perekondadest pärinevatel tütarlastel sandistati jalad selle märgiks, et rikkad ei tarvitse tööd teha. Taipingid kuulutasid töötamise kõigile kohustuslikuks ja kaotasid selle kombe, keelates karistuse ähvardusel tütarlaste jalgade sandistamise.

Taipingid kaotasid piinamise ja muutsid kohtuistungid avalikuks.

Rikastelt kaupmeestelt võtsid taipingid kontributsiooni. Paljud rikkad seisid järjekorras, et kontributsioon rutem ära maksta ning maksukviitung oma uksele kleepida. Punasest puust mööbli vedasid taipingid rikaste majadest tänavale ja pistsid põlema. Seejuures rääkisid nad: «Need asjad olid rikastel üksteise ees uhkeldamiseks, sellepärast me hävitame need.» Kui leiti pärleid, tambiti need uhmris kõigi nähes pidulikult puruks.

Kuna taipingid viisid rahva huvides läbi mitmesuguseid uuendusi, siis toetasid neid talurahva ja linnakehvistu laiad hulgad. Kuid alustades 1852. aastal sõjaretke põhja, tegid taipingid suure vea — nad ei liikunud feodaalriigi pealinna, mandžude jõudude keskuse Pekingi peale ja andsid sellega mandžude valitsusele aega jõudu koguda.

Taipingid jäid peatuma riigi keskosas ning suunasid oma jõupingutused Hiina muistse pealinna Nankingi vallutamisele. 1853. aastal vallutasid nad Nankingi. See oli taipingide liikumise kõrgpunkt. Pärast seda algas liikumises langus. Taipingid olid tugevad võitluses kolonisaatorite ja feodaalidega, kuid nad ei teadnud, kui-

[1] Nii nimetati Hiinat.

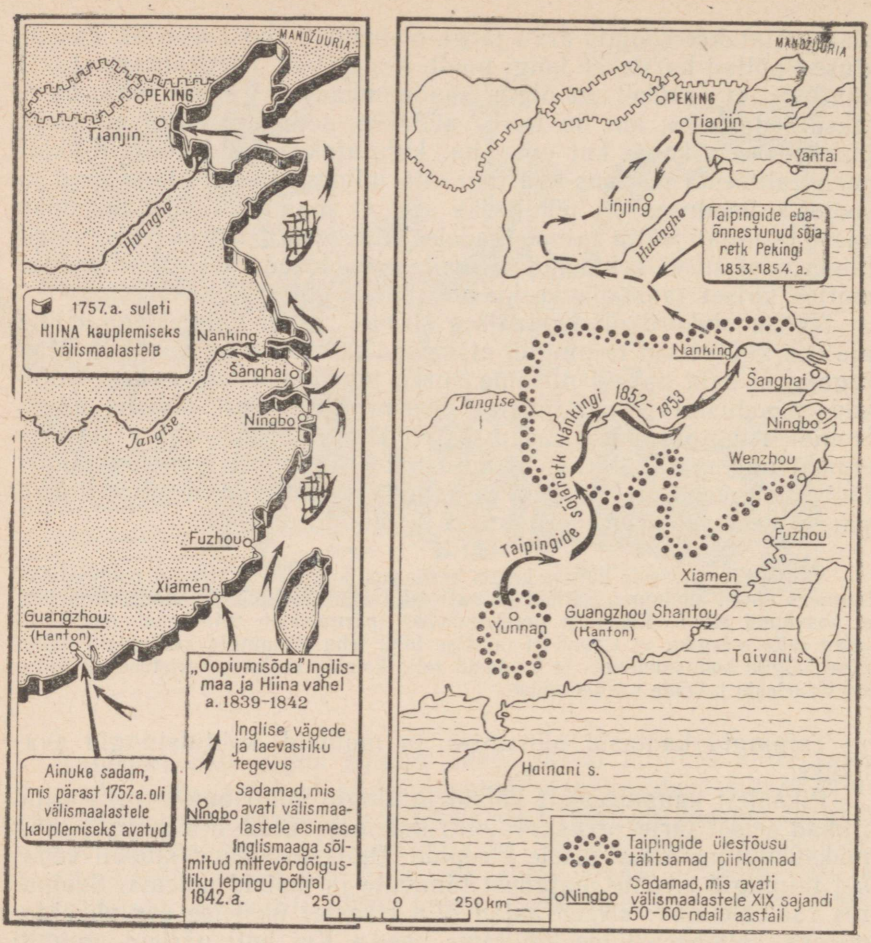

Hiina XIX sajandi esimesel poolel.
Taipingide ülestõus Hiinas aastail 1850—1864.

das organiseeruda. Nad rajasid uue monarhia ja valisid keisriks ühe oma juhi, külakooliõpetaja Hong Xiu-quani.

Taipingide lüüasaamine. Taipingide endi vahel puhkesid lahkhelid. Kaupmehi ja mõisnikke, kes esialgu olid liitunud ülestõususga, kohutas rahvaliikumise ähvardav hoog ja nad astusid talurahva hulkade vastu välja. Eriti rahulolematud olid nad mõisnike ja rikaste maade konfiskeerimise pärast. Taipingide revolutsioonilisema osa juht, nende ülemjuhataja Yang Xiu-qing, kes oli söetöölise poeg ja ise päevatööline, tapeti koos mitme tuhande poolehoidjaga. Taipingide riik lagunes mitmeks omavahel vaenu-

jalal olevaks osaks. Taipingide ladvik, kes pärast Yang Xiu-qingi hukkumist koosnes mõisnikest, hakkas saatma karistussalku maad haaranud talupoegade vastu. Siis hakkasid talupoegade salgad ise võitlema mõisnike ja välismaiste interventide vastu. Nende väljapaistev juht, kehviktalupoeg Li Xiu-cheng, sattus mandžu feodaalide kätte. Tal löödi pea maha ja tema keha raiuti tükkideks.

Välismaalased rikkusid sõnamurdlikult lubadust, mille nad olid andnud mittevahelesegamise kohta, ning aitasid mandžu dünastial ja hiina feodaalidel ülestõusu maha suruda. Inglaste ja prantslaste verine interventsioon kiirendas taipingide langemist. Interventsioonist võtsid osa ka ameeriklased, kuigi nad Hiinale sõda ei kuulutanud. Intervendid nõudsid Hiina keisrilt välja mitmeid eesõigusi ja ühinesid siis hiina feodaalidega, et **1864. aastal** taipingide ülestõus julmalt maha suruda. Vallutatud linnades tapsid intervendid kõik mehed, naised ja lapsed aga müüdi orjadeks. Pärast 1864. aastat hajusid väikesed taipingide salgad mööda maad laiali ja võtsid osa killustatud talurahvaliikumistest.

Taipingide ajal ei olnud Hiinas revolutsioonilist kodanlust ega proletariaati. Need klassid ei olnud veel välja kujunenud. Kuid talurahvas ei saa feodaalikkest vabaneda iseseisvalt, ilma juhtimiseta revolutsioonilise kodanluse või proletariaadi poolt.

Taipingide salk.

Küsimusi.

1. Milliseid koormisi kandsid talupojad feodaalses Hiinas? 2. Kuidas allutasid Hiina oma ülevõimule kapitalistlikud riigid? 3. Milliseid muudatusi püüdsid Hiina elus läbi viia taipingid? 4. Milline tähtsus oli taipingide maaseadusel? 5. Mispärast lõppes taipingide ülestõus lüüasaamisega? 6. Mille poolest sarnanesid ja mille poolest erinesid rahva ülestõus Indias ja taipingide ülestõus Hiinas?

14. peatükk.

ESIMENE INTERNATSIONAAL (KUNI 1870. AASTANI).

44. INTERNATSIONAALI ASUTAMINE. MARKSISTIDE VÕITLUS KODANLUSE VAENULIKU MÕJU VASTU TÖÖLISLIIKUMISES.

Tarvidus rahvusvahelise töölisorganisatsiooni loomise järele. I Internatsionaal (Tööliste Rahvusvaheline Ühendus) asutati 1864. aastal. Selleks ajaks olid kapitalism ja töölisliikumine jõudnud kõrgemale arenemisastmele, kui nad olid olnud 1848. aasta revolutsiooni eelõhtul, mil asutati Kommunistide Liit. Pärast 1848.—1849. aasta revolutsiooni lüüasaamist õiendasid kodanluse ja mõisnike valitsused arveid revolutsionääridega. Enamik aktiivsemaid Kommunistide Liidu liikmeid, kes pooldasid Marxi ja Engelsit, oli vangistatud eri maades. Liidus tugevnes rühmitus, kes seisis kodanluse mõju all. Liidu edasine säilitamine ei olnud enam otstarbekohane, ja **1852. aastal** kuulutab see end Marxi ja Engelsi ettepanekul laialisaadetuks.

Kuigi 1848.—1849. aasta revolutsioonid lõppesid Euroopas lüüasaamisega, kiirendasid nad tunduvalt kapitalismi arenemist. Kahe revolutsioonile järgnenud aastakümne jooksul arenes eesrindlikumates Euroopa riikides suurtööstus ja kasvas proletariaat. XIX sajandi 50—60-ndatel aastatel lähenes Itaalia ja Saksamaa ühendamise tund. Venemaal kaotati pärisorjus. XVIII sajandil kolmeks rebitud ning Venemaa, Austria ja Preisimaa vahel jaotatud Poolas puhkes 1863. aastal vabadust ning maa ühendamist taotlev ülestõus, kuid see lõppes ebaõnnestumisega.

Kui Idamaades käis võitlus feodalismi vastu ja Põhja-Ameerikas orjapidamise vastu, siis oli Lääne-Euroopa riikide elus esikohal töölisklassi võitlus oma majandusliku olukorra parandamise eest, samuti töölisklassi poliitiline võitlus. Kuid XIX sajandi 60-ndate aastate alguseks ei olnud Euroopa eesrindlikumate maade töölised veel loonud oma marksistlikke parteisid, kes oleksid suutnud nende võitlust juhtida.

Ometi näitasid ka majanduslikud kaalutlused, et erinevate maade tööliste pingutuste kooskõlastamine on hädavajalik. Nii

Karl Marx. *1861. aastast pärinev foto.*

näiteks püüdsid peremehed streigi nurjaajamiseks hankida töölisi teistest riikidest, töölised toetasid aga naaberriikide streikijaid ja kogusid nende jaoks sageli üsna suuri summasid.

Enamikus eesrindlikes riikides valitseva pingelise poliitilise olukorra, sagedaste rahvusvaheliste konfliktide ja sõdade tõttu kerkis eesrindlike maade tööliste ette erilise teravusega vajadus organiseeruda mitte üksnes majandusliku vaid ka poliitilise võitluse tarvis.

Kapitalismi ajal **on majanduslik võitlus** võitluseks töötasu tõstmise, tööpäeva lühendamise, töökaitse, tööliste elutingimuste parandamise jms. eest. Kuid kapitalismi ajal peavad töölised võitlema mitte ainult oma olukorra osalise parandamise eest, vaid ka selleks, et hävitada oma sõltuvus kapitalistidest, et mitte olla sunnitud töötama kapitalistide rikastamiseks. Nii tõukavad tööliste ühised klassihuvid neid võitlusse kapitalistliku korra hävitamise eest. Seda aga on võimalik saavutada ainult kodanluse võimu kukutamise ja proletariaadi diktatuuri kehtestamise teel.

Seades oma peamiseks ülesandeks organiseeruda parteiks võimu haaramise eesmärgil, ei tohi töölised loobuda võitlusest kodanlike parlamentide valimistel, poliitiliste küsimuste käsitlemi-

Friedrich Engels. *60-ndatest aastatest pärinev foto.*

sest trükisõnas ja koosolekutel ning marksismi propageerimisest elanikkonna laiades hulkades. Kuid oleks suur viga piirata **poliitilise võitluse** ülesandeid kodanliku korra ajal ainult osavõtuga parlamendivalimistest ja parlamendi tööst. Need poliitilise võitluse liigid võivad ainult soodustada töölisklassi ülesannete selgitamist elanikkonna ja tööliste endi hulgas. Proletariaadi poliitilise võitluse peaülesandeks aga on võimuhaaramine.

I Internatsionaali asutamine. Otsustav samm rahvusvahelise proletaarse organisatsiooni loomiseks tehti **28. septembril 1864** *Londonis*, mitme riigi tööliste ühisel suurel miitingul. Miitingu oli ette valmistanud töölisliikumise üldine kasv, eriti aga Marxi ja Engelsi töö eri maade revolutsiooniliste tööliste koondamiseks. Presiidiumilaua taga istus K. Marx. Koosolijad otsustasid luua alalise rahvusvahelise töölisorganisatsiooni. Valiti komitee, kellel tuli välja töötada põhikiri ja koostada kõigi maade töölistele saadetava läkituse tekst. Saksa tööliste esindajana valiti komiteesse Marx. Komiteesse kuulusid samuti Inglise treidjuunionide ja prantsuse tööliste väljapaistvad esindajad ning teiste maade delegaadid — kokku 32 inimest.

Nii asutati Tööliste Rahvusvaheline Ühing (I Internatsionaal).

I Internatsionaali «Asutamismanifest». Kõige tähtsam samm

esimese massilise rahvusvahelise organisatsiooni loomiseks oli seega tehtud. Nüüd tuli koostada programm. Programm tuli üles ehitada teaduslikul alusel, kuid pidi seejuures olema esitatud küllaltki arusaadavas vormis, et mitte eemale tõugata poliitiliselt vähem arenenud töölisi.

Internatsionaali programmi («Asutamismanifesti») ja põhikirja kirjutas Marx. «Asutamismanifestis» esitas ta oma «Kommunistliku partei manifesti» põhiideed. «Asutamismanifest» seadis kõigi maade tööliste ette kaks ülesannet: luua võimu revolutsiooniliseks kättevõitmiseks proletaarne partei ja kaotada tootmisvahendite eraomandus. «Asutamismanifesti» kokkuvõttes öeldakse, et proletariaat pooldab rahvusvahelises poliitikas rahu. Töölisi kutsuti üles võitlema röövsõdade poliitika vastu. Nagu «Kommunistliku partei manifest», nii lõpeb ka «Asutamismanifest» võitlushüüdega: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»

Internatsionaali ajutine põhikiri teatas, et töölised ei taotle endale mingisuguseid eesõigusi, vaid tahavad hävitada igasuguse klassivõimu, ja juhtis tähelepanu sellele, et ilma poliitilise võitluseta ei saa töölised end vabastada.

Kui loodi Internatsionaal, oli töölisliikumise arenemistase eri maades isesugune. Tol ajal seisis ülesanne selles, et tõmmata töölisorganisatsioonid Internatsionaali ja hakata neid siis kasvatama teadusliku kommunismi vaimus. Internatsionaali võeti mitut tüüpi töölisorganisatsioone — nii poliitilisi parteisid kui ka kooperatiivseid organisatsioone ja kutseühinguid. Internatsionaali liikmeks võis olla igaüks, kes oli mõne Internatsionaali kuuluva töölisorganisatsiooni liige.

Tähtsamad küsimused arutati põhjalikult läbi Internatsionaali organisatsioonides, igaüks võis seal nende arutamisest osa võtta. Kuid pärast seda, kui otsus oli vastu võetud, pidid kõik Internatsionaali liikmed seda vastuvaidlematult täitma. *Internatsionaal oli üles ehitatud demokraatliku tsentralismi põhimõttel.* Kõik juhtivad organid alt kuni üles olid valitavad ja nad olid kohustatud oma tegevusest ühenduse liikmetele aru andma.

Marx — Internatsionaali juht. Internatsionaali asutamisest peale ja kogu tema eksisteerimise jooksul tegi Marx selle organinatsiooni heaks ära väga palju. Kongresside vaheajal oli Internatsionaali juhtivaks organiks *Peanõukogu.* Marx oli tegelikult Peanõukogu juhataja ning samal ajal veel Saksamaa ja hiljem ka Venemaa tööliste esindaja. Kirjas Engelsile 13. märtsist 1865 märkis Marx: «Peale oma töö raamatu kallal (jutt on «Kapitalist» — *Autor.*) võtab mult uskumatult palju aega *Rahvusvaheline Ühing,* sest ma olen in facto[1] selle... juht.»[2] Marx tegi väsimatult

---

[1] Faktiliselt.

[2] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 31, стр. 84.

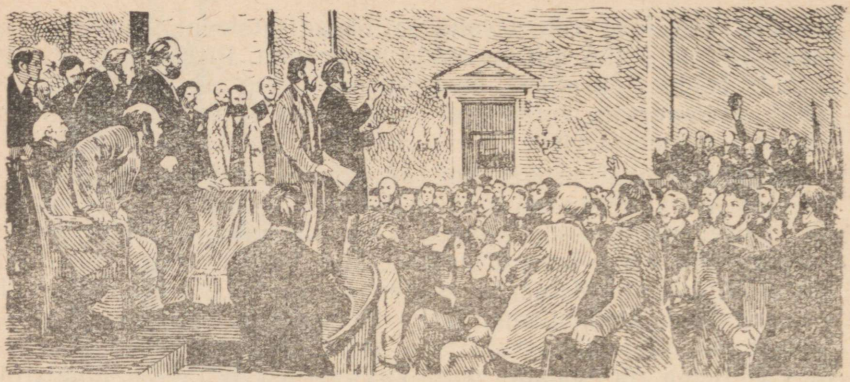

I Internatsionaali asutamine. Miiting 28. septembril 1864. a. (Londonis). *O. Vereiski maali järgi.*

organiseerimistööd. Ta valmistas põhjalikult ette kongresside resolutsioonid, valis hoolikalt ettekannetega esinejaid, võttis ajakirjanduses sõna poliitiliste põhiküsimuste selgitamiseks — ühesõnaga, juhtis Internatsionaali igapäevast praktilist tegevust.

Marx ja tema poolehoidjad võitlesid Internatsionaalis nende vastu, kes ei uskunud proletaarse revolutsiooni võidusse, kes loobusid poliitilisest võitlusest ja tahtsid piirduda ainult majanduslike nõudmistega. Marx ja Engels võitlesid ka nende vastu, kes sõnades tunnistasid revolutsiooni võimalikuks, kuid tegelikult ei võtnud midagi ette tema võidu heaks, sest nad oletasid, et revolutsioon toimub iseenesest. Nii esimesed kui ka teised olid kodanluse vaenuliku mõju levitajateks tööliste hulgas.

Võitlus prudonistide ja treidjuunionide kokkuleplaste vastu. Internatsionaali tegevuse algusest peale kujunesid tema peamisteks sisemisteks vaenlasteks Proudhoni poolehoidjad ja Inglise treidjuunionide need liikmed, kes soovitasid kodanlusega kokkuleppele jõuda.

Prantsuse kirjanik ja ajakirjanik Proudhon kordas väsimatult, et eraomand on vargus. Kuid Proudhon mõistis hukka ainult rikaste suuromanduse. Väikeomandust seevastu kaitses Proudhon ägedalt, sest ta oli väikeomanike — jõukate käsitööliste ja talupoegade huvide väljendaja. Proudhoni järelkäijad ei mõistnud, et väikeomanike põhimass kapitalismi tingimustes paratamatult laostub ja satub proletariaadi hulka, et väga vähesed, ainult mõned üksikud väikeomanikud rikastuvad ja saavad kapitalistideks. Proudhoni poolehoidjate taotlused olid sügavalt vaenulikud töölisklassi huvidele, nad võitlesid käsitööliste huvide eest ega olnud huvitatud streikimisest, esinesid tööliste osavõtu vastu poliitikast ja revolutsioonilisest võitlusest, keeldusid hukka mõistmast röövsõdu, mida kodanlus valla päästis.

ADDRESS

AND

PROVISIONAL RULES

OF THE

WORKING MEN'S INTERNATIONAL ASSOCIATION,

ESTABLISHED SEPTEMBER 28, 1864,

AT A PUBLIC MEETING HELD AT ST. MARTINS HALL, LONG ACRE, LONDON.

PRICE ONE PENNY.

PRINTED AT THE "BEE-HIVE" NEWSPAPER OFFICE,
10, BOLT COURT, FLEET STREET.
1864.

«Asutamismanifest» ja «Rahvusvahelise Tööliste Ühingu ajutine põhikiri».

INTERNATIONAL
WORKING MEN'S
ASSOCIATION.

CENTRAL COUNCIL, 18 GREEK STREET, LONDON, W.

FOUNDED ON 28th SEPTEMBER, 1864, AT A

PUBLIC MEETING held at St. MARTIN'S HALL. London.

The Address and Statutes issued by the Provisional Central Council fully explain the Association's objects and aspirations, which, however, may be summed up in a few words. It aims at the protection, advancement, and complete emancipation, economical and political, of the Working Classes. As a means to this great end it will promote the establishment of solidarity between the manifold divisions ot labour in EACH COUNTRY, and the co-operation of the Working Classes o DIFFERENT COUNTRIES.

Its Organization, with a Central Medium at London, and numerous affiliated Branches in Europe and America, will assist in uniting the Working Classes of all Countries in a perpetual boad of fraternal co-operation. Annual Congresses of Delegates, elected by the affiliated Working Men themselves, will create for the Working Classes a public and powerful European representation.

The [illegible] Branch of the Ofenata Brakeagorra [illegible]
assembled at the [illegible] Staats Beaufance [illegible]
naving subseribed to the principles, and applied to enter the fraternal bond, are hereby admitted as an affiliated Branch of the Association.

Daled the _____ 186

G. ORGER. *President of Council*
G. W. WHEELER. *Honorary Treasurer*

[illegible] *Correspondent Bel. for Frankfurt.*
[illegible] *do.* *Gamburg*
[illegible] *Poland*

R. ICNG *Correspounding Mem. for Nauifacoland*
L. LEWIS. *do.* *America.*

W. R CREMER *Howerary General Secretary.*

Dokument selle kohta, et Londoni müürseppade selts on vastu võetud Internatsionaali.

Marxil ja tema poolehoidjatel õnnestus võita Proudhoni poolehoidjaid. Internatsionaal rõhutas mitmes otsuses, et **tootmisvahendite** eraomanduse asendamine **ühise, rahvaliku omandusega** on hädatarvilik. Proudhoni poolehoidjate mõju tööliste hulgas oli murtud.

Teiseks Internatsionaalis marksistide vastu võitlevaks rühmituseks olid treidjuunionide kokkuleplased.

Pärast 1848. aasta revolutsiooni lüüasaamist Euroopa mandril ja tšartistliku liikumise mahasurumist Inglismaal algas tööstuses märgatav elavnemine. Treidjuunionid eemaldusid poliitilisest võitlusest ja pöörasid kogu oma tähelepanu majanduslikule võitlusele, kuid kaitsesid esmajoones kõrge kvalifikatsiooniga tööliste huvisid. Nii näiteks protesteeris treidjuunionide nõukogu selle vastu, et Internatsionaali võetakse mullatööliste liit, sest see liit koosnevat väljaõppimata töölistest.

Vastandina Proudhoni õpilastele ei loobunud Inglise ametiühinguorganisatsioonide juhid poliitilisest võitlusest. Nad tunnustasid küll osavõttu parlamendi tegevusest ja agitatsiooni valimisõiguse laiendamise eest Inglismaal, kuid keeldusid revolutsioonilisest võitlusest. Marx paljastas pidevalt treidjuunionide juhtide ekslikku ning töölistele kahjulikku poliitilist joont.

Võitlus bakuuninlaste vastu. Võideldes revolutsiooni vaenlaste vastu, kes ei pidanud tarvilikuks, et töölisklass haarab poliitilise võimu, võitlesid Marx ja tema poolehoidjad edukalt bakuuninlaste vastu. Nii nimetati vene emigrandi Mihhail Bakunini poolehoidjaid. Bakunin oli osa võtnud 1848. aasta revolutsioonist Saksa-

Streikivad töölised lahkuvad tehasest. 1870. a.

maal. Ta igatses kirglikult revolutsiooni puhkemist ja väitis, et revolutsioon toimub iseenesest, sest rahvas on alati valmis mässuks, tarvitseb vaid lähendada tikk, ja leek süttib. Bakunin eitas igasugust riiki. Bakunin oli Internatsionaalis kehtiva distsipliini vastu, ta rikkus seda ja moodustas Internatsionaalis oma poolehoidjatest salaja rühmituse võitluseks marksistide vastu.

Bakunin väljendas nende tööliste huve, kes olid alles hiljuti maalt vabrikusse tööle tulnud ega olnud veel «vabrikukatlas» ümber kujunenud, aga ühtlasi ka laostunud käsitööliste ja talupoegade huve. Bakunini joon määras töölised kapitalistidevastases võitluses lüüasaajaks pooleks, kapitalistliku orjuse aga püsivaks nähtuseks. Marx selgitas seda Internatsionaalile ja marksistlikele parteidele, mis olid mitmes riigis juba loodud. Töölised mõistsid Bakunini joone kahjulikkust ning toetasid Marxi ja tema poolehoidjaid. Hiljem heideti Bakunin Internatsionaalist välja.

DOKUMENT.

«RAHVUSVAHELISE TÖÖLISTE ÜHINGU (ESIMESE INTERNATSIONAALI) «AJUTINE PÕHIKIRI» (VÄLJAVÕTE).

Arvesse võttes,

et töölisklassi vabadus tuleb töölisklassil enesel kätte võidelda; et töölisklassi vabadusvõitlus tähendab mitte klassiprivileegide ja monopolide, vaid võrdsete õiguste ja kohustuste ning igasuguse klassivõimu hävitamise eest peetavat võitlust;

et töölise majanduslik alistamine töövahendite, s. t. elualliikate monopolisti poolt on aluseks igasugusel kujul esinevale orjusele, igasugusele sotsiaalsele viletsusele, vaimsele alandusele ja poliitilisele sõltumisele;

et töölisklassi majanduslik vabastamine on seega suur eesmärk, millele tuleb igasugune poliitiline liikumine kui vahend allutada;

et kõik selle suure eesmärgi saavutamisele suunatud jõupingutused on seniajani ebaõnnestunud selle tõttu, et solidaarsus mitmesuguste tööalade tööliste vahel on olnud igal maal puudulik, ja selle tõttu, et erinevate maade tööliste vahel on puudunud vennalik liit;

et töö vabastamine pole kohalik ega rahvuslik, vaid sotsiaalne probleem, mis hõlmab kõik maad, kus eksisteerib kaasaegne ühiskond, ja et selle lahendus sõltub kõige eesrindlikumate maade praktilisest ja teoreetilisest koostööst;

et praegune töölisklassi liikumise uus tõus Euroopa kõige eesrindlikumates tööstusmaades, tekitades uusi lootusi, on ühtlasi tõsiseks hoiatuseks endiste vigade kordamise eest ja nõuab seni veel lahusolevate liikumiste viivitamatut ühendamist;

arvesse võttes nimetatud kaalutlusi, astusid Rahvusvahelise Tööliste Ühingu asutamiseks tarvilikke samme allakirjutanud komitee liikmed, keda volitati selleks otsusega avalikul koosolekul, mis toimus 28. septembril 1864 Saint Martin's Hallis Londonis.

Nad deklareerivad, et see Rahvusvaheline Tööliste Ühing ning kõik temasse astuvad ühingud ja üksikisikud tunnustavad tõe, õigluse ja kõlbluse omavahelise suhtlemise ning kõigisse inimestesse suhtumise aluseks, olenemata nende inimeste nahavärvusest, usust või rahvusest.

Nad loevad inimese kohuseks nõuda inimese ja kodaniku õigusi mitte üksnes iseendale, vaid ka igale teisele inimesele, kes täidab oma kohuseid. Ei ole õigusi ilma kohustusteta, ega ole kohustusi ilma õigusteta.

Lähtudes kõigest sellest koostasid nad järgneva Rahvusvahelise Tööliste Ühingu ajutise põhikirja:

1. Ühing on asutatud selleks, et luua ühendusepidamise ning koostöö keskus nende töölisühingute vahel, mis tegutsevad mitmesugustes maades ning taotlevad üht ja sedasama eesmärki, nimelt — töölisklassi kaitsmist, arengut ja täielikku vabastamist.

2. Ühingu nimetuseks on «Rahvusvaheline Tööliste Ühing»...

K. Marx ja F. Engels, Teosed, kd., 16, lk. 12—13 (vene keeles).

Küsimusi dokumendi kohta.

1. Mida mõistetakse töölisklassi vabastamise eest võitlemise all? 2. Mispärast on töölisklassi majanduslik vabastamine selle võitluse peamine eesmärk, aga poliitiline võitlus eesmärgi saavutamise vahendiks? 3. Mispärast on töölisklassi võitlus oma vabanemise eest seotud võitlusega kõigi töötajate vabanemise eest? 4. Mispärast on hädavajalik revolutsiooniliste tööliste rahvusvaheline organisatsioon, mis tegutseb teadusliku marksismi teooria alusel?

Küsimusi.

1. Iseloomustage ajaloolist olukorda, milles tekkis Rahvusvaheline Tööliste Ühing (Esimene Internatsionaal)? 2. Millised on Esimese Internatsionaali «Asutamismanifesti» põhiteesid? Milline seos ühendab «Asutamismanifesti» «Kommunistliku partei manifestiga»? 3. Millest oli tingitud sisevõitlus Esimeses Internatsionaalis? Milliseid põhilisi ebaõigeid ja kahjulikke teese esitasid prudonistid ja bakuuninlased?

45. ESIMENE INTERNATSIONAAL JA MASSILINE TÖÖLISLIIKUMINE. INTERNATSIONAALI TÄHTSUS.

Internatsionaal ja streigiliikumine. Sektsioonide asutamine. Peagi hakkas Internatsionaal etendama massilise töölisliikumise juhtiva keskuse osa.

Esimese Internatsionaali perioodi iseloomustab töölisklassi seninähtamatu aktiivsus paljudes maades. Neil aastatel anti Lääne-Euroopa riikides välja 80 ajalehte, mis olid seotud Internatsionaaliga. Tekkisid mitmesugused töölisorganisatsioonid — kooperatiivid ja ametiühingud. Korraldati tööliste nõupidamisi ja kongresse, milledel arutati majanduslikke ja poliitilisi küsimusi.

Internatsionaal võttis osa streikide korraldamisest, mis sagenesid seoses 60-ndate aastate keskel puhkenud majanduskriisiga.

1866. aasta kevadel puhkes Londonis suur metallreste valmistavate tööliste streik. Et streiki nurja ajada, otsustasid peremehed tuua töölisi Prantsusmaalt. Kui Internatsionaal sai sellest kuulda, informeeris ta asjast oma Prantsusmaa osakonda ja peremeeste plaanid kukkusid läbi.

1870. aasta alguses tekkis I Internatsionaali Vene sektsioon. See ühendas Genfis asuva vene revolutsionääride rühma, Tšernõševski järelkäijaid, kes tundsid huvi marksismi vastu. Sektsiooni liikmete palvel hakkas K. Marx nende esindajaks I Internatsionaa-

lis. Vene sektsioon toetas Marxi võitluses bakuuninlaste vastu ja etendas tähtsat osa marksismi levitamises Venemaal. Sektsiooni liikmed aga lõid aktiivselt kaasa Prantsusmaa ja Šveitsi töölisliikumises.

Paljudes riikides asutati Internatsionaali *sektsioonid* (osakonnad), nagu näitab käesolevasse peatükki lisatud kaart.

Eespool oli juba juttu sellest, et 1869. aastal tekkis Internatsionaali mõjul Saksamaal esimene massiline marksistlik partei.

Marx ja Engels 60-ndatel aastatel Inglismaal. Suur ja liigutav sõprus. Töölisliikumise heaks tohutul hulgal teoreetilist ja praktilist tööd tegev Marx elas äärmiselt rasketes tingimustes. Oli päevi, mil ta ei saanud minna tööle Briti Muuseumi (üks maailma suurimaid raamatute ja käsikirjade kogusid), sest tema ainuke tänavaülikond oli viidud pandimajja. «Kapitali» esimesed peatükid on kirjutatud söögilaua taga, sest kirjutuslauda Marxil tollal ei olnud. Suure vaevaga õnnestus Marxil hankida kirjanduslikku tööd, ja sedagi sai ta trükis avaldada peamiselt Ameerika Ühendriikides. Marxi aitamiseks hakkas Engels töötama oma isa firmas. Marx talus puudust mehiselt ja leidis jõudu ning aega, et juhtida töölisliikumist.

Marxi ja Engelsi sõprus rajanes proletariaadi ja kogu töörahva vabastamise üritusele ning oli tõepoolest suur ja liigutav. Sellest räägib ka järgnev kiri, mille Engels sai Marxilt seoses «Kapitali» I köite lõpuleviimisega.

«Niisiis, *see köide on valmis*. Et see võimalikuks sai, seda ma võlgnen ainult **Sinule**! Ilma sinu eneseohverduseta minu heaks ei oleks ma kuidagi suutnud teha kogu hiiglatööd kolme köite jaoks. Ma kaelustan sind, täis tänulikkust! ...

Tervist, mu kallis, ustav sõber!

Sinu K. Marx»[1]

K. Marxi «Kapital». 50-ndatel aastatel kirjutas Marx põhjaliku ning hiilgava uurimuse «Poliitilise ökonoomia kriitikast» (1859). Hiljem arendas Marx sellest teosest kõige suurema teadusliku töö inimkonna ajaloos, teose «Kapital», mis esitab väljaarendatud kujul teoreetilise põhjenduse proletaarsele revolutsioonile. «Kapitali» esimene köide ilmus 1867. aastal, viis aastat hiljem anti see Venemaal välja venekeelses tõlkes.

«Kapitalis» tõestas Marx, et tootmisprotsessis *omastab kapitalistide klass töölistele tasumata jääva töö*. Marx avastas samuti, et kapitalismi arenedes koondub (kontsentreerub) järjest rohkem rikkusi väheste kapitalistide kätte ja suureneb tööliste ekspluateerimine. Avastanud kriiside olemuse, näitas Marx, et paratamatult küpseb kapitalismi kriis, mis peab viima proletaarse revolutsioonini.

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 31, стр. 275.

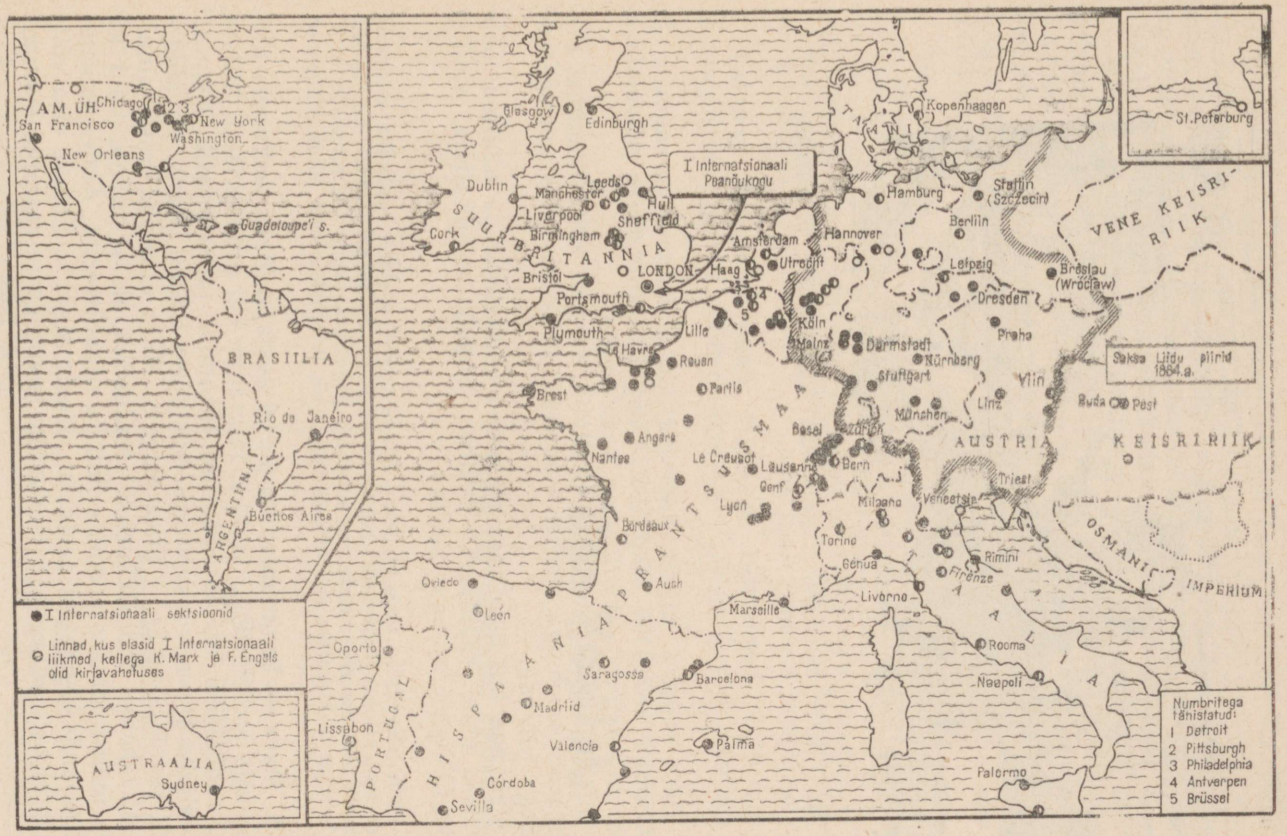

I Internatsionaali sektsioonid.

K. Marx Briti Muuseumi raamatukogu lugemissaalis (Londonis).
D. Minkovi ja M. Romanovi maali järgi.

Marx avastas niisiis kapitalistliku ühiskonna arenemise ja hukkumise seadused ning esitas sügava teoreetilise põhjenduse, miks töölisklassi diktatuur on paratamatu.

Internatsionaal märkis «Kapitali» esimese köite ilmumist erilise resolutsiooniga, milles soovitati töölistel selle suurepärase teosega tutvuda.

«Niikaua kui maailmas on olnud kapitalistid ja töölised, pole ilmunud ühtki raamatut,» kirjutas Engels «Kapitalist», «millel oleks töölistele nii suur tähtsus . . .»[1]

Peale «Kapitali» kirjutas Marx 50—60-ndatel aastatel ajaloolisi uurimusi, nende seas «Louis Bonaparte'i kaheksateistkümnes brümäär» (1852), kus ta teaduslikult üldistas 1848. aasta revolutsiooni kogemusi, samuti ka mitusada artiklit Euroopa ja Ameerika ajalehtedele ning kõik Internatsionaali põhidokumendid.

K. Marx — kommunistliku partei asutaja. Marx ja Engels töötasid läbi proletariaadi taktika, talurahva kui proletariaadi liitlase osa, rahvusliku revolutsioonilise liikumise ja asumaade rõhutud rahvahulkade vabadusvõitluse küsimuse. «Kuid Marx oli kõigepealt revolutsionäär,»[2] ütles Engels. Marx ei olnud mitte ainult rahvusvahelise töölisliikumise teadusliku aluse rajaja, vaid ka selle töölisliikumise esimene juht ja organiseerija. Alates möödunud sajandi 40-ndatest aastatest pidasid Marx ja Engels visa võitlust proletariaadi eesväe, teadusliku teooriaga relvastatud kommu-

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 364.
[2] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., lk. 139.

nistliku partei loomise ja tugevdamise eest. Marx oli Kommunistide Liidu, mis oli esimeseks sammuks proletaarse partei loomise poole, samuti I Internatsionaali organiseerijaks ja juhiks. Neis organisatsioonides võitlesid teadusliku kommunismi pooldajad edukalt töölisklassile vaenulike kodanlike voolude vastu.

«Kommunistliku partei manifestis», milles on esitatud proletariaadi diktatuuri idee, kuulutasid Marx ja Engels, et proletariaat ei suuda end vabastada ilma partei juhtimiseta. Marxi ja Engelsi õpetuse aluseid parteist ja proletariaadi diktatuurist rikastasid ning arendasid uutes ajaloolistes tingimustes edasi Lenin ja tema võitluskaaslased.

Internatsionaal võitles iiri talupoegade vabastamise eest Inglise kolonisaatorite ikkest ja sõltumatu, revolutsioonilise ning demokraatliku Poola loomise eest. Arvukais artiklites paljastas Marx koloniaalset ekspluateerimist kõigis tema vormides. Internatsionaal astus otsustavalt välja koloniaalsõdade vastu ja nõudis orjapidamise keelamist Ameerikas. Juba enne Internatsionaali asutamist võitlesid Marx ja inglise töölised inglise kodanluse sekkumise vastu Ameerika Ühendriikide kodusõtta.

Esimese Internatsionaali tegevuse tulemused. «Ühendades mitmesuguste maade töölisliikumist,» kirjutas Lenin põhiülesan-

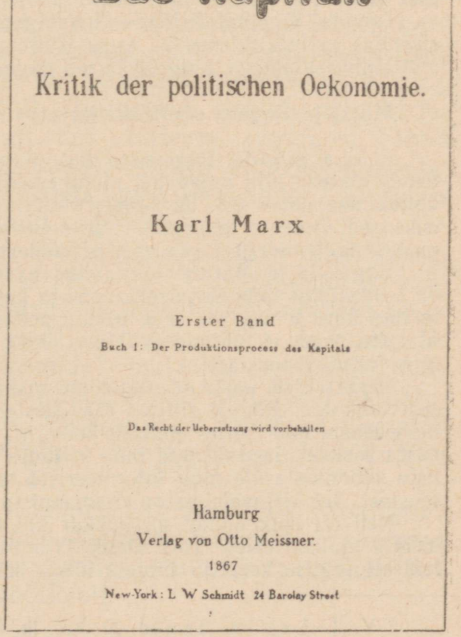
Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Karl Marx

Erster Band

Buch I: Der Produktionsprocess des Kapitals

Das Recht der Uebersetzung wird vorbehalten

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1867
New-York: L. W. Schmidt 24 Barclay Street

K. Marxi «Kapitali» esimese saksakeelse väljaande kaas (1867. a.).

netest, mida Marx Internatsionaalis taotles, «... võideldes kõikide ... sektide ja koolkonnakeste teooriate vastu, lõi Marx mitmesuguste maade töölisklassi proletaarse võitluse ühise taktika.»[1]

1870. aastaks olid Internatsionaali tegevuse tähtsamad saavutused: parteilise distsipliini tugevnemine, marksismi võit Internatsionaalis proletariaadile vaenulike suundade — prudonismi ja bakuuninluse üle ja Internatsionaali organisatsioonide kasvamine paljudes maades.

DOKUMENDID.

MARXI JA ENGELSI ÕPILASED NENDE SUURTE ÕPETAJATE TÖÖST NING VÕITLUSEST.

K. Marxi õpilane, silmapaistev Saksa töölisliikumise tegelane W. Liebknecht kirjutas oma õpetajast:

«Geenius on virkus,» ütles kord keegi, ja kui see ei olegi alati täpselt nii, siis ikkagi on selles suur jagu tõtt.

Ei saa olla geenius ilma erakordse energia ja erakordse töövõimeta ... Kõik tõesti suured inimesed, keda mul on olnud juhus tunda, olid väga virgad ja töötasid hoolega. See käib täiel määral ka Marxi kohta. Ta töötas väga palju, ja et päeval — eriti maapaos viibimise algusperioodil — teda sageli segati, siis hakkas ta töötama öösiti ...

Marx töötas pidevalt, töötas alati, kui see vähegi võimalik oli ...

Väsimus oli talle tundmatu. Isegi siis, kui ta organism pidi paratamatult üles ütlema, ei reetnud ta nõrkuse tundemärke ...

Õppida! Õppida! Selline oli kategooriline imperatiiv, mida ta meile sageli sisendas ja mis tulenes ka tema isiklikust eeskujust, juba ainuüksi selle suure mõtteinimese pideva, pingerikka töö nägemisest ...

Marxi ja Engelsi sõprusest kirjutas nende õpilane P. Lafargue:

Ei saa mõelda Engelsist, meenutamata ühtlasi Marxi, ja ümberpöördult; nende eluteed olid omavahel nii tihedasti läbi põimunud, et moodustasid niiütelda ühe ühtse elu. Ja sellele vaatamata olid nad mõlemad täiesti erinevad isiksused, erinedes teineteisest mitte üksnes välimuse, vaid ka iseloomu, temperamendi, mõtlemise ja tajumise viisi poolest ...

Engelsile ja Marxile oli saanud harjumuseks koos töötada. Engels, kes ise oli teaduslikus töös äärmiselt täpne ja kohusetundlik, kaotas sellest hoolimata nii mõnigi kord kannatuse selle tohutu pedantse täpsuse pärast, mis oli iseloomulik Marxile. Marx ei tahtnud avaldada ühtki lauset, mida ta ei oleks saanud kümnel erineval viisil tõestada.

Pärast 1848. aasta revolutsiooni mahasurumist olid sõbrad sunnitud teineteisest lahkuma. Engels siirdus Manchesteri, Marx jäi Londonisse. Sellele vaatamata elasid nad mõttes endiselt koos: iga päev või peaaegu iga päev, kahekümne aasta jooksul, jagasid nad oma kirjades teineteisega muljeid ja mõtteid poliitiliste sündmuste üle ning informeerisid teineteist oma teaduslike uurimuste tulemustest. See kirjavahetus on siiamaani säilinud ...

Neil oli kõik ühine: nii kukkur kui teadmised. Kui Marxile tehti ettepanek hakata ajalehe «New York Daily Tribune» kirjasaatjaks, ei osanud ta veel perfektselt inglise keelt ja Engels tõlkis sellepärast tema artikleid ning isegi kir-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 33.

jutas neid, kui oli vaja. Kui aga Engels töötas «Anti-Dühringi» kallal, katkestas Marx oma töö, et kirjutada sellele raamatule majandusteadust käsitlev osa, mille Engels, nagu ta seda ise tunnistas, osaliselt ära kasutas.

Engels kandis oma sõpruse üle tervele Marxi perekonnale. Marxi tütred olid ka tema lasteks ja nad kutsusid omakorda Engelsit oma teiseks isaks. See sõprus kestis edasi ka pärast Marxi surma.

Pärast Marxi surma oli Engels ainus, kes suutis orienteeruda Marxi käsikirjades ja välja anda temast järele jäänud töid. Engels pani kõrvale oma üldise teaduste filosoofia, mille kallal ta oli üle kümne aasta töötanud ja mille jaoks ta oli ette valmistanud ülevaate kõigist teadustest ja nende uuematest edusammudest, — ta pani selle kõrvale, et ennast täielikult pühendada «Kapitali» kahe viimase köite väljaandmisele...

Küsimusi.

1. Millist mõju avaldas Esimese Internatsionaali tegevus massilisele töölisliikumisele? 2. Millist mõju avaldas K. Marxi suurepärase raamatu «Kapital» ilmumine rahvusvahelisele töölisliikumisele?

15. peatükk.

KIRJANDUS JA KUNST.

46. KIRJANDUS.

Ilukirjandus on väga mõjukaks inimestevahelise suhtlemise vahendiks. Lugeda kirjandusteoseid tähendab elada läbi paljude inimeste elu, tutvuda paljude rahvaste ja erinevate ajastutega. Eesrindlikud kirjandusteosed ei kirjelda mitte üksnes tegelikkust, vaid kutsuvad liikuma edasi parema tuleviku poole. Reaktsioonilised kirjanikud seevastu kajastavad valitsevate klasside huve ning kujutavad tegelikkust moonutatult. Inimkond austab neid kirjanikke, kes kujutavad elu tõetruult, kes võitlevad progressi, rahva huvide ja rõhutud klasside vabanemise eest. Kirjandusteosed aitavad kasvatada iseloomu ja kujundada maailmavaadet. Lugejais tekib soov jäljendada oma lemmikkangelasi.

Goethe (1749—1832). Johann Wolfgang Goethe elas Saksamaal, mis oli killustunud kolmesajaks riigiks, neist enamik käärbusriigid. Sel ajal kui Prantsusmaal ja Ameerikas toimusid revolutsioonid, Inglismaal algas aga tööstuslik pööre, ei arenenud mahajäänud pärisorjuslikul Saksamaal massilisi rahvaliikumisi. Teistes maades aset leidnud revolutsioonilised muutused kajastusid Saksamaal eeskätt vaimuelus. Eesrindlikud inimesed ülistasid Saksamaal võitlust mõistuse ja õigluse eest. Seda ideelist liikumist tuntakse «Tormi ja Tungi» nime all.

Silmapaistvamaid nimetatud liikumise esindajaid oli vabalinnas Frankfurdis Maini ääres sündinud Goethe. Varakate vanemate pojana sai ta käia ülikoolis ja uurida õigusteadust, meditsiini, kirjandust. Ta valdas vabalt viit võõrkeelt.

Goethe.

Goethe tähtsam teos on värsstragöödia «Faust», peaaegu kuus aastakümmet kestnud loominguliste otsingute vili. Teose aluseks on rahvapärimus Faustist, kes sõlmis lepingu Mefistofelesega (saatanaga), müües talle hinge võimaluse eest täita kõik oma soovid. Kuid Goethel jääb lõpuks võitjaks Faust, kes võidab kurja jõu oma ausa ellusuhtumisega, kohusetundega inimeste ees.

«Faust» sisaldab üldisi põhimõtteid, mis iseloomustavad Goethe vaateid elule. Üks sääraseid on tees: «Teooria, mu sõber, on kõikjal elutu, kuid lokkab ja haljendab elu puu.» Goethe vaidleb vastu väitele: «Algul oli sõna». Ta kinnitab selle asemel, et «algul oli tegu». See mõte juhib järeldusele, et looduse tundmaõppimiseks ja sotsiaalsete tingimuste muutmiseks ei piisa ideedest, vaid on tarvis ka tegusid.

Goethe «Faust» sisaldab palju autori kõhklusi ja kahtlusi. Kuid mida lähemale selle tragöödia lõpule, seda kindlapiirilisemalt sõnastatakse kaasaegset kodanlikku ühiskonda iseloomustav vormel: «Kel jõud, sel ka õigus!»

«Mis» tähtis on, ei ükski «kuidas» päri.
Ma tean ju, mis on meresõit!
Kolm ühest juurest võrsund õit
on sõda, mereröövja äri.

Goethe mõistab hukka kapitaliste ja ülistab tööd. Uhkelt ja elujaatavalt kõlab Fausti järeldus, kelle peamiseks unistuseks on saanud loodusjõudude alistamine, merelt viljaka maa juurdevõitmine, soode põlluks muutmine:

Ei asjata sel olnud otsiskelu,
kes kõige viimast tarkust teab:
vaid see on väärt nii vabadust kui elu,
kes pidevalt neid kätte võitma peab,
kes ohte trotsib inimeste seas
nii noorest peast kui kesk- ja raugaeas.

Goethe pani aluse saksa rahvuslikule kirjandusele. Tema teosed ja ideed elu mõtte kohta kuuluvad maailmakultuuri varasalve.

Schiller (1759—1805). Suur Prantsuse revolutsioon avaldas mõju ka saksa luuletajale ja näitekirjanikule Friedrich Schillerile. Schiller teenis sõjaväevelskrina Württembergi hertsogi sõjaväes. Kui Schiller oma näidendi «Röövlid» lavastamiseks ilma loata teenistuskohalt lahkus, võeti ta vangi. Põikpäine hertsog keelas tal kirjutamise. Ta põgenes hertsogi juurest ja sellest ajast alates algas Schilleril rändurielu. Kuni 1792. aastani oli Schiller Prantsuse revolutsioonist vaimustuses, hiljem hakkas ta suhtuma sellesse kriitiliselt, kuid Prantsusmaal puhkenud revolutsioonitorm kajastus ka edaspidi tema loomingus. Schiller astus välja rahva

Schiller.

vabaduse eest, inimese vabaduse eest, tema rõhumise vastu suursuguste, rikaste ja vägevate poolt.

Schiller oli romantik. Tema kangelased on tugevate kirgedega, ebatavalised inimesed, keda ta kujutab ebatavalistes, traagilistes olukordades. Schilleri loomingu tugevaks küljeks on kangelased, kes oma elu säästmata võitlevad au, inimväärikuse ja rahvaste vabaduse eest. Draamas «Wilhelm Tell» kirjutas Schiller:

> Ei, tõesti piir on ka türannivõimul ...
> ja viimseks vahendiks, kui muu ei aita,
> taas käsivars ja terav mõõk on antud.

Schilleri draamasid lavastatakse siiamaani, muuseas ka NSV Liidus, eriti «Röövleid», «Salakavalust ja armastust», «Orleans'i neitsit» ja «Wilhelm Telli».

Byron (1788—1824). Aristokraat ja mässaja George Byron paljastas Inglismaa valitsevate ringkondade reaktsioonilisust. Lordidekoja liikmena esines ta parlamendis tööliste kaitseks, ludiitide surmamõistmise vastu. Inglise kodanluse suhtumisest meeleheitele aetud masinapurustajate ülestõusu kirjutas Byron:

> Näe, marsivad sõdurid, marsivad roodud,
> väesalka tööliste vastu.
> Ja politsei, timukad, kohus, kes toodud
> on kohale, omalt poolt sammusid astub.

Byron kasutas hävitavat satiirirelva. Ta naeris välja neid, kes rõhusid rahvaid, kes toetasid tollal reaktsiooni pealetungi Euroopas. Byron kirjutas nördimusega revolutsioonide mahasurumisest, mis toimus «Püha Liidu» näpunäidete järgi. Oma viimastel eluaastatel paljastas ta kodanliku riigi rahvavastast olemust.

Kirjanduses oli Byron revolutsiooniline romantik. Byroni kangelased on elust pettunud inimesed, kes heidavad väljakutse ühiskonnale, kuid nad jäävad traagiliselt üksikuks. Tema poeemidel «Childe Harold», «Manfred» ja «Don Juan» oli kaasaegsete hulgas tohutu menu, sest neis paljastati reaktsioonijõude ja võideldi rahvaste vabanemise eest. Poeemis «Don Juan» on pöördumine kõigi rahvaste pöole:

> Raise but an arm! 't will brush their web away,
> And without *that,* their poison and their claws
> Are useless. Mind good people! what I say —
> (Or rather peoples) — *go on* without pause!
> The web of these tarantulas each day
> Increases, till you shall make common cause ...

(Te käsi tõstke! See nende võrgud tee pealt pühib, ent ilma võrguta on ohutu neil mürk. Head inimesed (või õigemini rahvad), te meeles pidage, mis teile ütlen — te lakkamatult hävitage neid! Sest kuni ühismeel ja — jõud ei juhi teid, tarantlid päevast päeva võrku suurendavad.)

Byron.

Byron võttis osa rahvuslikust vabadusliikumisest. Kreeka ülestõusnute toetamiseks ostis ta laeva ja relvastas selle 500-mehelise meeskonna. Kreekas võttis ta osa vabadusvõitlusest ja hukkus palaviku läbi. Surivoodil ütles Byron: «Õnnetud inimesed, õnnetu Kreekamaa. Ma ohverdasin talle oma aja, varanduse, tervise ja nüüd ka elu. Mida oleksin ma võinud veel teha?»

Byroni loomingus ja elus kajastusid ägedate klassilahingute ja tormiliste rahvuslike liikumiste perioodi sotsiaalsed vastuolud.

Nendes maades, kus arenes ja pääses võidule kapitalism, tekkis kõrvuti romantismiga, mis viis lugeja ebatavaliste sündmuste ja erakordsete inimeste maailma, ka kirjanduslik realism. Kirjanikud-realistid kujutasid tõepäraselt ühiskonna elu, näitasid *tüüpilisi* iseloome *tüüpilistes* olukordades. See aitas mõista ühiskonna elu olemust, ühiskondlike nähtuste seadusi.

Molière (1622—1673). Prantsusmaal oli realistliku suuna rajajaks kirjanduses XVII sajandi kirjanik Jean-Baptiste Molière. Tapeeditöökoja ja kaupluse omaniku poeg Poquelin (hiljem võttis ta endale varjunime Molière) viis pärast ülikooli lõpetamist oma vanemad meeleheitele, sest ta teatas neile otsusest hakata näitlejaks. Ta moodustas oma näitetrupi ja nimetas selle «Sädelevaks Teatriks». Menu sel teatril ei olnud. Kolmteist aastat veetis Molière rändnäitlejate trupis. Sel perioodil ta hakkaski kirjutama näidendeid teatri jaoks.

Molière sai laialdaselt tuntuks oma suurepärase komöödiaga «Tartuffe», mis siiani püsib enamiku maailma teatrite mängukavas. Komöödias on keskseks tegelaseks vagatseja ja silmakirjateener Tartuffe, kes püüab näida omakasupüüdmatuna. Ent samal ajal katsub ta puupaljaks teha oma külalislahket võõrustajat ja võrgutada selle naist.

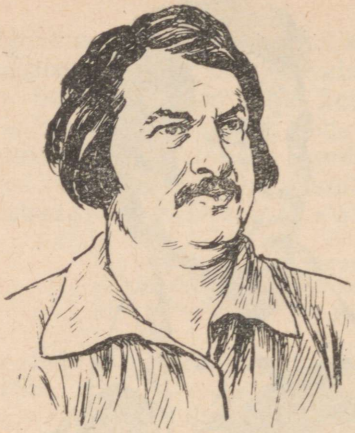

Balzac.

Erakordne talent on avastada pattu
tal pisiasjuski, kus teine käega lööks.

Komöödiate «Tartuffe», «Ihnur» ja teiste pärast kiusasid Molière'i taga kirikutegelased ja õukondlased, tema komöödiad keelati ning pärast surma ei lubatud teda matta surnuaiale. Molière maeti öösi surnuaia müüri taha, kuid tema hauale kogunes hulgaliselt lihtrahvast.

Balzac (1799—1850). XIX sajandi esimesel poolel oli prantsuse ja maailmakirjanduse silmapaistvamaks esindajaks Honoré de Balzac. See suur prantsuse kirjanik paistis silma ammendamatu energia ja hämmastava töövõime poolest. Ta töötas 14—16 tundi päevas, tegi oma teoseid mitu korda ümber ja saavutas suure meisterlikkuse kodanliku maailma inimeste ning kirgede tõetruus kujutamises. Balzac pidas oma ülesandeks kujutada tegelikkust, näidata, mis «toimub kõikjal».

Balzaci tähtsamaks tööks on romaaniseeria, mille üldnimetuseks sai «Inimlik komöödia». See koosneb 96 romaanist ja jutustusest, milles esineb tuhandeid tegelasi. Paneb hämmastama tõsiasi, et Balzac, kes avalikult avaldas poolehoidu juba minevikku kaduvale prantsuse aristokraatiale, paljastab oma teostes aristokraatia reaktsioonilisust ja omakasupüüdlikkust, niisamuti nagu kodanluse rikkuste kokkuajamise ebainimlikke meetodeid.

Oma jutustustes ja romaanides annab Balzac värvika kirjelduse sellest, kuidas inimesed julmuse ja kuritegude abil rikastuvad. Rikas ihnuskoi, kes püherdab miljonitel, kuid arvestab iga suhkrutükikest, ning nooruke karjerist, kes abinõusid valimata saavutab rikkuse, kuid kaotab ausate inimeste lugupidamise, pankur, kes suurendab oma rikkusi kuritegude abil — sellised on Balzaci peakangelased. Engels kirjutas, et Balzaci «Inimlik komöödia» on algusest kuni lõpuni süüdistusaktiks kodanliku ühiskonna vastu.

Dickens (1812—1870). Teiseks suureks realismi esindajaks oli inglise kirjanik Charles Dickens. Kui Dickens oli alles laps, laostus tema isa ja sattus võlavanglasse. Poisil tuli minna tööle vabrikusse, kus ta täitis saapamäärdekarpe. Dickens õppis oma kogemuste varal hästi tundma puudust ja vabrikutes valitsevat ekspluateerimist. Noormehena läks tal korda saada ajalehe kirjasaatjaks. Ajalehetöö kõrval kirjutas ta jutustuse «Pickwick-klubi järelejäänud paberid», mis tõi talle kiiresti kuulsuse. Üheks jutustuse peategelaseks, keda Dickens kirjeldab poolehoiuga, on Pickwicki rahva hulgast pärinev teener Samuel Weller. Welleri leidlikkus ja loomulik mõistus teevad ta lugejale väga sümpaatseks.

Dickens püüdis esile tuua elule iseloomulikke, tüüpilisi nähtusi. Tema teostes kajastusid Inglismaal XIX sajandil toimunud suured muutused. Dickens astus inglise kirjandusse tšartistliku liikumise tormilisel ajastul, ta kirjutas poolehoiuga töölistest, kujutas Londoni urgaste kohutavat viletsust, kirjeldas seda, kuidas kehvikud «töömajades» pikkamööda nälga surid. Inglise kodanliku kohtu kohta ütles Dickens, et see kutsub esile põlguse, nördimuse või õuduse. Pärast Ameerika Ühendriikides käimist kritiseeris Dickens suure pahameelega selles riigis valitsevat rahavõimu ja orjade ebainimlikku ekspluateerimist.

Euroopas 50-ndatel aastatel vallapääsenud reaktsiooni ajal kujutas Dickens üha sagedamini Inglise elu varjukülgi, tooreid

Dickens.

Heine.

kombeid Inglise koolis, kus kasutatakse kehalist karistust («David Copperfield» ja «Nicholas Nickleby elu ja seiklused»). Ta hakkas kirjeldama ahneid kapitaliste ja moraalseid värdjaid («Dombey ja poeg», «Külm maja»). Dickens tundis kaasa inimestele rahva hulgast. Kuid ta ei olnud revolutsionäär ega näinud teed kapitalismi hädadele lõpu tegemiseks.

Leidus ka selliseid kirjanikke, kes ei piirdunud ainult kodanluse võimutsemise kirjeldamise ja kritiseerimisega, vaid tegid oma kirjeldustest ja kriitikast revolutsioonilisi järeldusi. Eriti tähtis koht kuulub Lääne-Euroopa kirjanduses saksa luuletaja Heinrich Heine *revolutsioonilis-demokraatlikule* loomingule.

Heine (1797—1856). 30—40-ndatel aastatel tundis Heinrich Heine palavalt kaasa prantsuse tööliste revolutsioonilisele võitlusele. Ajalehti, mis teatasid 1830. aasta juulirevolutsioonist Prantsusmaal, võttis Heinrich Heine vastu kui «paberisse keeratud päikesekiiri». Pariisis viibides suhtus Heine suure poolehoiuga prantsuse ja inglise tööliste võitlusse oma poliitiliste õiguste eest.

1843. aastal toimub Heine lähenemine Marxile. Marxi mõjul algab Heine kõige viljakam loominguperiood. Ta kirjutab luuletuse «Kangrud», mis on pühendatud Sileesia kangrute ülestõusule 1844. aastal, satiirilisi luuletusi, mis on sihitud valitsuste vastu, ning lõpuks oma kuulsa poeemi «Saksamaa» («Talvemuinasjutt»), mis naeruvääristab feodaalmaailma ja kutsub üles Saksamaal demokraatiat võidule viima.

Kergesti innustuv ja sageli järjekindlusetu Heine ei olnud proletaarse revolutsiooni eestvõitleja. Kuid ta jälgis siira poolehoiuga Saksamaa noore töölisklassi kasvamist.

Ühes oma viimases luuletuses kirjutas Heine:

Üks koht saab vabaks! Haavad rinnas valla,
üks lange — võitlust jätkab seltsimees.
Kuid kindlaks jäin, ja relv, mis lange alla,
jäi murdmata — vaid süda murdus sees.

Viimased kümme aastat oma elust veetis ta kohutavas seisukorras, raske haiguse läbi voodisse aheldatuna, «madratshauas», nagu ta ise tavatses öelda. Kuid haigena ja surijana ei tunnistanud Heine end lööduks, vaid oli kindel, et tema asemele astub uus vahetus parema tuleviku eest võitlejaid.

Progressi eest võitlejana kutsus Heine esile fašistlike barbarite vihavaenu. Kui fašistid pääsesid Saksamaal võimule, hävitasid nad Heine mälestussamba ja põletasid ära tema raamatud.

Whitman (1819—1892). Revolutsioonilis-demokraatlikku suunda kuulus ameerika luuletaja, puusepa poeg Walt Whitman, kes astus välja orjapidamise vastu. Kui puhkes kodusõda Põhja ja Lõuna vahel, esines Whitman sütitava luuletusega.

Põrage, põrage, trummid! Kõlage, sarved, kõlage!
Olgu aken või uks — rajuna murdke nad hingetuks,
raksake pühakotta, paisake kogudus koost,
hõigake koolides õhinal õppijaid,
kiskuge peigmees mõrsja käest, pole aeg neil nüüd
õnne maitsta,
kiskuge vagur talumees põllult, kes künnab või
korjab saaki,
raevukalt põrisege, paukuge, trummid, kimedalt puhuge,
sarved!
Põrage, põrage, trummid! Puhuge, sarved, puhuge!

Whitman.

Esinedes oma kirjanikutee alguses orjapidamise vastasena, pani Whitman suuri lootusi kodanlikule demokraatiale. Kodusõja tulemuste tõttu pettus ta selles demokraatias. Ta kirjutas selle demokraatia kohta: «Kõikjal valitseb lämmatav õhustik, mis muudab miljonid Ameerika Ühendriikide farmerid ja töölised käputäie poliitikute kuulekaks tööriistaks.»

Kõigis Euroopa maades võitles eesrindlik kirjandus rahvahulkade vabastamise eest. Slaavi maades ja Ungaris omandas erilise tähtsuse võitlus rahvusliku rõhumise vastu.

Venemaa rahvaste tohutut panust maailmakirjandusse käsitletakse NSV Liidu ajaloo ja kirjanduse kursuses.

Idamaade kirjandus. Euroopa ja Ameerika kirjanduse arenemine oli XVIII—XIX sajandil alles nõrgalt seotud Idamaade kirjandusliku loominguga, kuid seal ilmus kunstiliselt ja ühiskondlikult väga väärtuslikke teoseid. Nii ilmus Hiinas XIX sajandi alguses satiiriline romaan «Lilled peeglis», mille autoriks oli Li Ruzheng. Romaanis kirjeldatakse naise õigusetut seisundit feodaalses Hiinas. Taipingide ülestõusu aastatel avaldasid võitlevaid luuletusi mitmed liikumisest osavõtjad. Üks taipingide juhtidest, Li Xiu-cheng, pani aga vanglas hukkamist oodates kirja oma eluloo.

India kirjanduses pakub suurt huvi draama «Indigopeegel». Draama autor Mitra kujutab inglise kolonisaatorite, istandusteomanike julmust ja orjastatud India talurahva viletsat olukorda.

Küsimusi.

1. Mispärast nimetas F. Engels Balzaci loomingut süüdistusaktiks kodanliku ühiskonna vastu? 2. Milliseid oma kaasaegse Inglismaa ühiskondliku elu nähtusi kirjeldatakse ja mõistetakse hukka Dickensi teostes? 3. Milles seisab Heinrich Heine loomingu tähtsus? 4. Millised kunstnikud kujutasid tööinimesi? 5. Mille poolest erinevad romantism ja realism?

47. SUURED HELILOOJAD JA KUNSTNIKUD.

Muusika sünnib töö, tantsu või rahvalaulu rütmidest. Algul ei pandud sellist muusikat kirja, vaid anti edasi põlvkonnalt põlvkonnale. Feodaalajastul sõltus muusikute ja heliloojate käekäik vaimulikest või aristokraatidest. Kapitalismiajastu tormilised sündmused kajastusid ka muusikateoste teemades ja andsid muusikutele hoopis paremad esinemisvõimalused ooperiteatri ja kontserdisaali näol. Muusikateoste noote hakati paljundama trükkimise teel ja need levisid palju laialdasemalt kui käsitsi ümberkirjutamise puhul.

Bach (1685—1750). Tüüringist pärinev Bachide suguvõsa on andnud mitu põlvkonda muusikuid. Suur saksa helilooja Johann Sebastian Bach on kirjutanud üle 500 muusikateose — kontserte orkestrile, muusikapalasid orelile, klavessiinile (vanaaegne klaver), viiulile, flöödile, aga samuti ka koorile ja solistidele. Kuid tema ande mõjukamad «hindajad» olid vaimulikud ja saksa vürstid, kes eelistasid ajaviitemuusikat. Bachi sügavaid, hingestatud

Mozart.

ning elujaatavaid teoseid nad aga heaks ei kiitnud, iseäranis sellepärast, et tema kirikulaulud kõlasid kui võitluskutsed. Bachi hinnati kui orelikunstnikku, viiuldajat ja orkestrijuhti, kuid temale kui heliloojale suuremat tähelepanu ei pööratud. Kümned Bachi heliteosed on kaduma läinud. Alles 100 aastat pärast Bachi surma leidsid tema teosed üldise tunnustuse. Käesoleval ajal seisab Bachi nimi kõrvuti maailma kuulsaimate heliloojate nimedega.

Mozart (1756—1791). Ebatavaline oli suure austria helilooja Wolfgang Amadeus Mozarti elu, erakordsed tema teened muusikaloomingus. Väljapaistva muusiku pojana mängis Mozart juba nelja-aastaselt klavessiinil keerulisi laule, kuueaastaselt esines aga kontsertidega mitmes riigis. Esimesed muusikateosed kirjutas Mozart viieaastaselt, üheteistkümneaastaselt valmis tal ooper ja neljateistkümneaastaselt valiti ta Boulogna muusikaakadeemia liikmeks. Mozart oli sunnitud raha teenimiseks looma helitöid vürstlikele õukondadele. Ta suri vaesuses ja maeti vaestele määratud ühishauda.

Mozart lõi teoseid, mis on inimkonna uhkuseks. Tema ooperid «Don Juan», «Võluflööt», «Figaro pulm» ja teised ei kao siiani paljude maade lavadelt. Tema kontserdid, laulud ja muud helitööd on vormilt täiuslikud ning sügavalt elujaatavad ja avaldasid suurt mõju muusika edasisele arengule. Õigus on Goethel, kes ütles suure helilooja teoste kohta: «Neis peitub loov jõud, mis mõjub põlvest põlve ja ei ammenda end ega kao veel kaua.»

Beethoven (1770—1827). Üheksateistkümneaastane üliõpilane Ludwig van Beethoven sai kuulda revolutsioonist **Prantsusmaal** ja kirjutas selle auks vaimustusega koorilaulu «Kes on vaba inimene», mida ta seejärel laulis koos kaasüliõpilastega.

Demokraat ning vabariiklane Beethoven kirjutas muusika ka Goethe ajaloolisele draamale «Egmont», mis kujutab Madalmaade võitlust teda rõhuva Hispaania vastu. Maa vabaduse eest võidelnud Egmonti hukkavad hispaanlased, kuid revolutsioon võidab, tema võidutsemine kõlab Beethoveni muusikas.

Beethoven lõi imetlusväärselt sügavaid, jõulisi ja siiraid sümfooniaid, klaveripalu, kvartette keelpillidele, töötles kümneid rahvalaule jne. Viimased 15 eluaastat oli Beethoven täiesti kurt. Ta lõi surematuid heliteoseid, ei saanud aga ise enam kuulda, kuidas nad kõlavad.

Surematud on Beethoveni sümfooniad ja klaverisonaadid. Kaheksanda sonaadi nimetas helilooja «Pateetiliseks», s. o. ülevaks, rahutusttekitavaks. Selles teoses avaldub Beethoveni sisemaailma rikkus, ähvardavad ja nukrad akordid lähevad üle looduse ilu edasi andvatele. Kolmanda sümfoonia pühendas ta rahva revolutsioonilisele võitlusele. Teose teises osas on leinamarss langenud kangelase auks. Lõpuosa väljendab võiduka rahva rõõmu.

Kapitalismi arenemise ja võidukäigu perioodil tekib mitmeid muusikakultuuri rahvuslikke suundi.

Beethoven.

Chopin.

Chopin (1810—1849). Poola rahva suur poeg Frédéric Chopin kasutas oma helitöödes laialdaselt rahvaloomingut, poola talupoegade laule ja tantse. Chopini helitööd on poola rahvusliku kultuuri ja maailma heliloomingu suursaavutuseks, eriti just klaverimuusika valdkonnas. «Päritolult varssavlane, südamelt poolakas ja ande poolest maailmakodanik,» iseloomustati Chopini.

Austria ja Saksamaa andsid suured heliloojad Franz Schuberti ja Robert Schumanni; Itaalia — Rossini ja Verdi. Gioacchino Rossini on «Sevilla habemeajaja» ja paljude teiste ooperite autor. Giuseppe Verdi õhutas kirglikku patrioodina itaallasi Itaalia ühendamise eest võitlemise perioodil oma ooperite ja muude helitöödega. Ungari andis Ferenc Liszti, Tšehhimaa Bedřich Smetana.

Maailma muusikakultuuri rikastasid Glinka, Dargomõžski, Rimski-Korsakov, Tšaikovski ja teised vene heliloojad.

Maalikunst. Kiriku kammitsaist vabanemine, lahkulöömine religioossest ideoloogiast keskaja viimastel sajandeil tuli kasuks niisuguste väljapaistvate kunstnike loomingule nagu näiteks Michelangelo ja Raffael.

XVII—XIX sajandil arenes religioossest temaatikast vabanemine veel edasi. Kiired muutused tehnikas, linnade kasv ja klassilahingud kajastusid ka maalikunsti iseloomus. See ei piirdunud temaatika laienemisega, vaid võeti kasutusele ka uudseid loomingulisi võtteid ja maalikunstis tekkis uusi suundi.

Rembrandt van Rijn (1606—1669) on suur hollandi kunstnik, kes elas pärast Madalmaade revolutsiooni, Inglise revolutsiooni ajal. Oma töödes avab ta meisterlikult inimsaatusi. Ta võttis julgelt tarvitusele uudseid maalimisvõtteid, ühendades heledaid valgusetäppe sügavate varjudega, et paremini edasi anda pildi sisu. Rembrandti loomingus on uudseks erinevast seisusest ini-

meste väga kunstipärane ja realistlik kujutamine. Tema inimtüübid rahva hulgast äratasid viha rikastes. Tema maale ei ostetud enam. Rembrandt suri täiesti vaesena. Tema geniaalsed maalid on maailmakultuuri rikkuste oluliseks koostisosaks.

David (1748—1825). Äge poliitiline võitlus avaldas revolutsioonieelses Prantsuse kuningriigis XVIII sajandil mõju ka maalikunstile. Ei maalitud enam uhkeid pidusid looduse rüpes, mis olid määratud riigipeade ja aristokraatide paleede kaunistuseks. Selle asemel näitavad kunstnikud vanade kreeklaste ja roomlaste sangarlikkust, kes võitlesid vabariigi eest. Sääraseks pildiks on ka Jacques-Louis David'i maal «Horatiuste vanne». Nimetatud pildil õnnistab isa oma poegi enne lahingut vabariigi vaenlastega. Otsides teemasid klassikalisest minevikust, loobus David feodaalajastu maalikunstile tavakohasest religioossest või imalast lõbustuslikust temaatikast. Tema rangevormilised maalid on terava sotsiaalse sisuga. David on *klassitsismi* esindajaks maalikunstis. Revolutsiooni ajal sai David'ist jakobiin ja Robespierre'ile lähedalseisev isik, kes hääletas kuninga hukkamise poolt. David'i ettepanekul anti kuningale kuulunud maalikogu riiklikele muuseumidele, tehti rahva omandiks. Oma parimad maalid lõi kunstnik just sellel perioodil. David andis palju revolutsiooniliste tegelaste portreesid, maalis oma kuulsa pildi «Tapetud Marat». Tema paremaid lõuendeid on «Köögiviljamüüja». Just säärased rahva hulgast pärinevad naised tegid revolutsiooni. Nimetatu ja mitmed teised maalid tõendavad, et David hakkas klassitsismilt üle minema *realismile*. Bourbonide tagasituleku järel oli David sunnitud Prantsusmaalt lahkuma ja suri võõrsil.

Delacroix (1798—1863). *Romantism* ei ilmnenud mitte üksnes kirjanduses, vaid ka maalikunstis. Selle silmapaistvamaks esindajaks oli prantsuse kunstnik Eugène Delacroix. Tema tuntud maalis, mis on pühendatud 1830. aasta juulirevolutsioonile, antakse võitlejaid barrikaadil innustava naise kujul vabadus, revolutsioon ise.

Goya (1746—1826). Vaese käsitöölise-kuldaja poeg Francisco Goya sai tänu oma andele, sihikindlusele, visadusele ja tööle üheks suurimaks maalijaks. Kui tal tuli sõita kuulsate maalikunstnike maale Itaaliasse, kuid raha selleks puudus, siis hankis ta vajaliku summa elu ohtu pannes toreadoorina.

Goya lõi pilte hispaania rahva kangelaslikust võitlusest tema kodumaale tunginud Napoleoni vägede vastu. Eriti tuntud on maal «Ülestõusnute mahalaskmine Napoleoni sõdurite poolt 1808. aastal» ja ofort «Milline mehisus!» (Kõik suurtükiväelased on langenud. Kahuri juurde astub naine süütevardaga.)

Goya loomingus võib täheldada realistlike ja romantiliste tendentside võitlust.

Talupoegadest põlvnev prantsuse kunstnik-realist Jean-François Millet (1814—1875) on loonud rea pilte talurahva elu ainetel. Ta kujutas maaharijate rasket tööd. Tema maalid «Viljapeade korjajad» ja «Külvaja» on parimad näited talupoegade töö kujutamise kohta.

Courbet (1819—1877) oli üks suurimaid XIX sajandi kunstnikke. Ta ütles: «Realism tähendab sisuliselt demokraatlikku kunsti.» Ta ise oli samuti täisvereline realist ja tõeline demokraat. Vaimustusega tervitas ta 1848. aasta revolutsiooni. Oma kunstiteostes kujutas Courbet tavaliste inimeste elu, nende tööd, nende revolutsioonilist võitlust... Gustave Courbet'd hämmastas maanteede jaoks kive peenendavate tööliste ameti ränkus ja ta lõi maali, millel on kujutatud kaht vaest kivilõhkujat, isa ja poega. Kui töölised Pariisis 1871. aastal võtsid võimu enda kätte, siis sai Courbet'st Pariisi Kommuuni liige. Selle pärast heideti ta Kommuuni langemise järel vanglasse. Courbet suri pagenduses.

Ülesandeid iseseisvaks tööks 15. peatükiga.

Milliseid Goethe, Schilleri, Byroni, Molière'i, Balzaci, Dickensi ja Heine teoseid te olete lugenud? Kirjutage lühike hinnang mainitud kirjanike nende teoste kohta, mida te olete lugenud. Püüdke seejuures vastata küsimustele: millist ajalooperioodi ja millist maad antud teoses kirjeldatakse? Millised teile tuntud ajaloolised sündmused ja nähtused teoses kajastuvad? Kuidas peegelduvad teoses autori vaated ja milles seisavad nende tugevad ja nõrgad küljed?

Pärast teemaga tutvumist on soovitatav korraldada muusikaõhtu, et kuulata järgmisi teoseid:

Johann Sebastian Bach. Fuuga (õpetaja valikul).

Ludwig van Beethoven. Egmont (Avamäng). Kolmas sümfoonia.

Frédéric Chopin. Revolutsiooniline etüüd (do-minoor), 2. masurka.

Peale selle oleks soovitatav kuulata mõnda aariat Mozarti ja Glinka ooperitest. Kontserdi kava võib muuta, olenevalt kasutada olevatest esinejatest, heliplaatidest ja magnetofonilintidest.

16. peatükk.

UUSAJA ESIMESE PERIOODI, KAPITALISMI VÕIDU JA KINDLUSTUMISE PERIOODI PÕHILISED TULEMUSED (1640—1870).

Uusaja esimese perioodi põhiliseks nähtuseks on kapitalismi võit ja kindlustumine. Võidule pääses kapitalism klassivõitluse käigus. Iseäranis tähtsad olid seejuures **revolutsioonid kui ajaloo vedurid.**

Revolutsioone põhjustasid väga teravad vastuolud uute tootlike jõudude ja vanade tootmissuhete vahel. Rahvahulgad (töölised ja talupojad) ning revolutsiooniline kodanlus tõukasid relvajõul mõisnikud võimult.

Kodanlus kasutas võimuletulekuks seda, et töölised ja talupojad ei olnud küllalt haritud, et neil puudus üksmeel ja kindel

organisatsioon. Kuid paljud tunnused rääkisid sellest, et kodanluse võimutsemine ei kesta igavesti.

Ületootmise kriisid, tööliste massilised revolutsioonilised väljaastumised, Marxi ja Engelsi teadusliku kommunismi tekkimine ning marksistlike parteiorganisatsioonide asutamine andsid tunnistust kapitalistliku ühiskonna teravatest vastuoludest. Kuigi tööliste revolutsioonilised väljaastumised kohutasid kodanlust, ei viinud need veel töölisi võidule. Kuid revolutsioonid lammutasid feodaalkorra, hävitasid feodaalseid igandeid. Revolutsioonid kiirendasid ühiskonna arenemist, avasid uusi võimalusi ka teaduse ja tehnika arendamiseks.

48. TÖÖSTUS, MAAVILJELUS, LIIKLUS- JA SIDEASJANDUS.

Kui rääkida ühiskondliku arengu tulemustest, siis tuleb peatuda materiaalse tootmise põhilistel tagajärgedel ja ka tehnika ning teaduse saavutustel.

Tööstuse mehhaniseerimine. Uusaja algusperioodil — Inglise XVII sajandi kodanlikust revolutsioonist kuni Prantsuse XVIII sajandi revolutsioonini — levisid eesrindlikes maades laialdaselt manufaktuurid.

Mehhaanilised ketramis- ja kudumismasinad ning aurumasinad võeti kõigepealt tarvitusele Inglismaal XVIII sajandi lõpul. XIX sajandil levis vabrikutööstus ka teistes Euroopa ja Põhja-Ameerika riikides.

Märgatavalt paranes metallide sulatamine ja töötlemine. Kõrgahjudes võeti kasutusele mehhaanilised tõstukid särdamispanuse etteandmiseks ja leekahjud, s. t. sissevoolava õhu eelsoojendamine kuumade heitgaasidega. Kummulikeeratavad Bessemeri konverterid ja martäänahjud lühendasid metalli sulatamiseks kuluvat aega. XIX sajandi esimesel poolel maksis alumiinium niisama palju kui väärismetallid, kuid 50—60-ndatel aastatel ja eriti alates 80-ndatest aastatest hakati seda tootma kiiremini ja odavamalt.

Metallide töötlemiseks võeti kasutusele uued freespingid, keermetustreipingid ja muud tööpingid. Algas kõigile masinatele sobivate, asendatavate masinaosade, näiteks standardvindiga mutrite ja kruvide massiline valmistamine. Ilmusid esimesed tööpingid, mis töötlesid detaili täiesti automaatselt. Isegi masinaid endid ja nende osasid, näiteks aurumasinate üsna suuri silindreid, ei tehtud enam käsitsi nagu varem, vaid suurte osade mehhaaniliseks sepistamiseks kasutati uut väga võimsat masinat — auruhaamrit.

Võeti laialdaselt tarvitusele uued küttеained: XVIII sajandi teisel poolel — kivisüsi, XIX sajandi keskel — nafta, XVIII sajandil õpiti Inglismaal malmi sulatama mitte puusõega, vaid kivisöest saadava koksiga. Hakati intensiivselt kaevandama kivisütt,

selle edasitoimetamiseks ehitati kanaleid ning malm- ja terassildu.

Kui feodalismi ajal tootmine toimus käsitsi ja tööriistade valmistamisel oli peamiseks materjaliks puu, siis kapitalismi ajal mindi üle masinalisele suurtootmisele ja raua laialdasele kasutamisele masinate, raudteede, aurikute jne. ehitamise materjalina. *XIX sajandit nimetatakse raua, masinate ja aurujõu sajandiks.*

Toimus tööstuslik pööre — üleminek käsitsitöölt hoopis produktiivsemale masinatööle, tekkisid vabrikud, aga nendega koos ka proletariaat ja tööstuskodanlus. See protsess toimus kõigepealt Inglismaal, seejärel Prantsusmaal, Ameerika Ühendriikides, Venemaal ja teistes riikides.

Maaviljelus. Kapitalismiajastul toimusid edasinihked ka maaviljeluses. Keskajal viljeldi väikest osa harimiskõlblikust maast, kusjuures kasutati söödi- ja kolmeväljasüsteemi.

Kapitalismiajastul hakkas levima mitmeväljasüsteem.

Lääne-Euroopa raudteed XIX sajandi 40-ndail aastail.

Hästi korraldatud mitmeväljasüsteemi puhul vahelduvad kultuurid nii, et uus kultuur ei kurna maad edasi, vaid annab talle tagasi need ained, mis eelmine kultuur on maast võtnud. Seejuures pidid kultuurid olema väärtuslikud maaviljeluse ja loomakasvatuse seisukohalt.

Väetisi hakati kasutama vastavalt teaduslike katsete andmetele, maale anti rohkem sõnnikut ja kunstväetisi — kondijahu, lupja jms. Võeti kasutusele põllutöömasinad. Harkadralt ja ühehõlmaliselt adralt mindi üle mitmehõlmalistele hobustega veetavatele atradele, vilja- ja heinaniidumasinatele. Leiutati aurujõul töötavad rehepeksumasinad.

Kuid XIX sajandil rakendati teaduslikke maaviljeluse võtteid ja uusi masinaid peamiselt mõisnike majandites. Samal ajal oli Ameerika Ühendriikide orjanduslikes osariikides kasutusel mahajäänud söödisüsteem, paljudes Lõuna-Ameerika, Aasia ja Austraalia rajoonides jätkus koguni ürgaegne kõplapõllundus.

Transport ja sideasjandus. Täiustatud aurumasina leiutamine andis võimsa ja kindla jõuallika mitte üksnes vabrikute tööpinkide, vaid ka transpordivahendite jaoks.

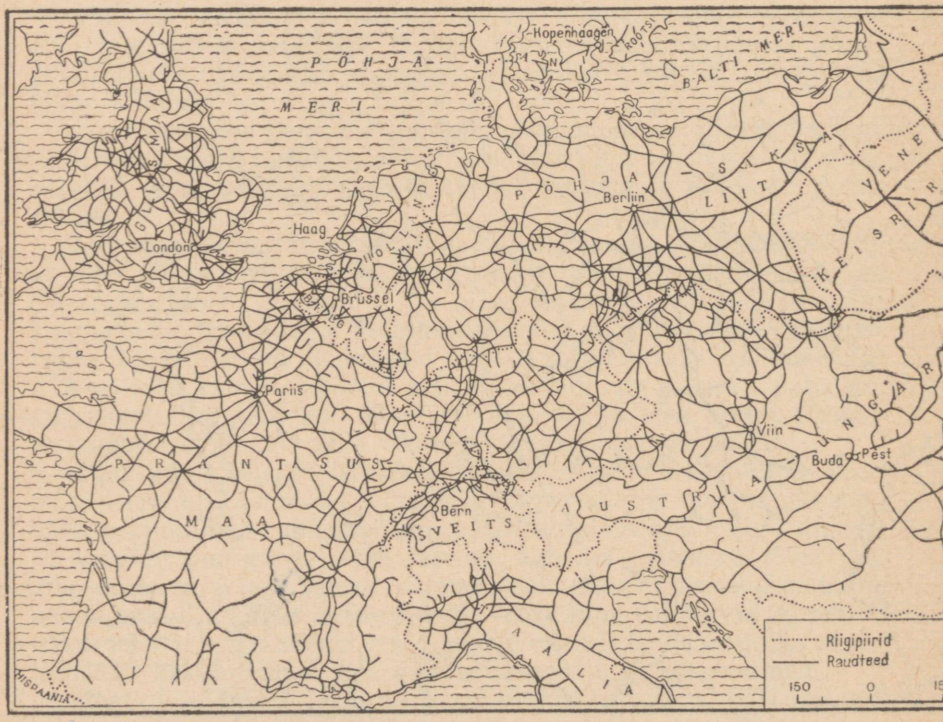

Lääne-Euroopa raudteed XIX sajandi 70-ndail aastail.

1830. aastal oli kogu maailma raudteevõrgu pikkus 332 kilomeetrit. Viis aastat hiljem oli see kasvanud 8000 kilomeetrini. 1870. aastal aga oli maailma raudteevõrgu kogupikkus üle 200 000 kilomeetri.

XIX sajandi keskpaiku levis laialdaselt elektriline sidevahend — telegraaf. Võeti tarvitusele morsetähestik, mis koosneb kriipsude ja punktide ühendeist, samuti tähetrükkimise seadeldis.

Tõsi küll, teadete kauge maa taha edasiandmise viise tunti juba vana- ja keskajal, mil vaenlase lähenemise korral süüdati kivitornide tipus lõkkeid. Juba XVI sajandil süüdati hädaohu korral mastide otsas signaaltuled. XVIII sajandi lõpul aga kasutati revolutsioonilise Prantsusmaa sõjaväes teist tüüpi optilist telegraafi. Kõrgetelt palktornidelt anti puust «käte» (semaforide) tõstmise abil järgmisele jaamale tähtede kaupa edasi teadaandeid.

XIX sajandi 60-ndatel aastatel ehitati esimesed sisepõlemismootorid, mis tänapäeval etendavad nii tähtsat osa.

Elekter. Elektrit ei rakendatud veel laialdaselt tehnikas (sideasjandus välja arvatud), kuid elektri alal oli tehtud tähtsaid avastusi. Inglise õpetlane Faraday avastas elektromagnetilise induktsiooni. Sellele avastusele tuginedes loodi vahelduvvoolugeneraator (dünamomasin).

Lennuasjandus. Prantsuse õhusõitjad vennad Montgolfier'd sooritasid 1783. aastal lennu soojendatud õhuga täidetud õhupallis. Üks neist leiutas isegi algelise langevarju, parašüti. Langevarjuga hakati alla hüppama aerostaatidelt. Peagi hakati Prantsusmaal sooritama edukaid lende aerostaatidel, mis olid täidetud vesinikuga. Esimese sellise aerostaadi ehitas Pariisi Teaduste Akadeemia. Prantsuse XVIII sajandi revolutsiooni ajal oli Pariisi lähedal õhusõidukool, kust tehti õhupallidel lahingulende. Ameerikas kasutati õhupalle luureks 1861.—1865. aasta kodusõja ajal.

Küsimusi.

1. Mispärast kiireneb ühiskonna ajaloolise arenemise tempo kapitalismiajastul? 2. Millised tootmises toimunud muutused lubavad XIX sajandit nimetada rauа-, masina- ja aurusajandiks? 3. Milliseid täiustusi tehti metallide sulatamisel ja töötlemisel? 4. Nimetage tähtsamad leiutised, mis iseloomustavad transpordi ja sideasjanduse arengut.

Koostage alljärgneva näidise eeskujul tabelid, mis näitavad tööstuse, põllumajanduse, transpordi ja sideasjanduse arengutaset uusaja esimese perioodi alguses ja lõpul.

Tööstus.

XVII sajandi keskpaik	XIX sajandi 60-ndad aastad

49. MATEMAATIKA, KEEMIA JA FÜÜSIKA ARENEMINE. UUT BIOLOOGIA VALDKONNAS.

Praktika ja teooria. Matemaatika. XVIII ja XIX sajandil tehti tehnika alal veel paljugi ainult puhtpraktiliste kogemuste alusel, ilma teoreetiliste kaalutlusteta. Nii näiteks ehitati hoonete müürid üleliia paksud või kulutati masina ehitamiseks liiga palju metalli, sest masinaosade tugevus ei olnud teaduslikult välja arvestatud.

Keeruliste, tihti väga kiiresti liikuvate osadega masinate ehitamine ning suurte sildade ja hoonete püstitamine nõudis eelnevaid arvutusi. See andis tõuke matemaatika edasiarenemisele, kusjuures ei uuritud mitte ainult rakendusmatemaatika, vaid ka teoreetilise matemaatika küsimusi. I. Newton ja G. W. Leibniz panid XVII—XVIII sajandil aluse kaasaegsele kõrgemale matemaatikale. Professor N. I. Lobatševski töötas välja printsipiaalselt uutel alustel seisva geomeetria.

Avastused keemia ja füüsika valdkonnas. Astronoomia. Seoses tööstusliku pöördega hakati massiliselt tootma riidevärve ja pleegitamisvahendeid, väävelhapet ja soodat. Mitmesuguste metallide ja nende sulamite juures kerkis üles aine ehituse küsimus. Tänu teaduslikele avastustele tekkisid terved uued tööstusharud, näiteks tehislike aniliinvärvide valmistamine kivisöest ja kunstväetiste tootmine põllumajandusele. M. V. Lomonossov ja prantsuse

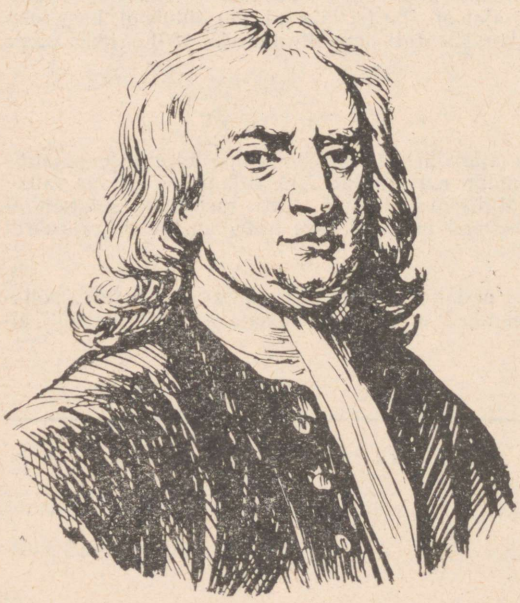

Newton.

Darwin.

keemik A. L. Lavoisier selgitasid põlemise saladuse, tehes kindlaks, et see on keemiline reaktsioon.

Demokritos oli juba vanaajal esitanud oletuse, et maailm koosneb üliväikestest osakestest. Kuid alles Lomonossovi, inglise füüsiku John Daltoni ja teiste õpetlaste tööd lõid eeldused aatomite ja molekulide saladuse, nende ehituse ja nende liikumise seaduste mõistmiseks, võimaldasid kindlaks teha, et erinevad keemilised ained tekivad aatomite erinevas vahekorras ühinemise tagajärjel. Lomonossovi teeneks on aine kaalu jäävuse seaduse põhjendamine keemiliste reaktsioonide puhul.

1842. aastal arvutasid inglise füüsik James Joule ja sakslane Robert Mayer üheaegselt välja, millises vahekorras energia läheb üle ühest olekust teise (näiteks kütuse põletamisel saadav soojus aurumasina mehhaaniliseks tööks). Nende arvutused kinnitasid, et energia ei kao ega teki uuesti, vaid läheb üle ühest olekust teise (energia jäävuse ja muundumise seadus).

Vene õpetlane A. M. Butlerov avastas isomeerid ja koostas keemiliste ainete ehituse valemid. Tema valemid aitavad mõista sadade tuhandete anorgaaniliste ja orgaaaniliste ühendite seaduspärasusi.

Üheks suurimaks teaduse saavutuseks oli D. I. Mendelejevi elementide perioodilisuse süsteem (1869).

Astronoomia andmeid kasutati praktiliselt kalendri ja kaartide koostamisel laevajuhtimiseks jne. Kuid astronoomial, mis seletab maailmaruumi päritolu ja taevakehade liikumise mehhaanikat, on ka suur maailmavaateline tähtsus. Suur inglise matemaatik ja füüsik Isaac Newton, kes avastas gravitatsiooniseaduse, seletas ära päikesesüsteemi planeetide liikumise ja Maa külgetõmbejõu. Prantsuse matemaatik ja astronoom Pierre Laplace esitas hüpoteesi, et planeetide süsteemid on tekkinud hõõguvate gaaside kuhjumi-

sest. Kui Napoleon I küsis Laplace'ilt, mis ta mõtleb jumalast, vastas Laplace: «Valitseja, seda hüpoteesi ma ei vaja.»

Tööstuse edusammud lubasid valmistada hiiglasuuri teleskoope, mille abil astronoomid võisid taevakaardile kanda tuhandeid uusi, varem tundmata tähti.

Avastused bioloogia valdkonnas. Mikroorganismide uurimisele pani aluse mikroskoobi leiutamine hollandlase Anthony Leeuwenhoeki poolt XVII sajandil. XVIII sajandi lõpul märkas inglane Edward Jenner, et lüpsja, kes oli saanud rõuged lehmalt, ei nakatunud pärast seda enam inimeste rõugetesse. Teinud kindlaks, et rõuged levivad viiruse kaudu, soovitas Jenner inimesi rõugete vastu vaktsineerida. Rõugete vastu vaktsineerimist hakati väga laialdaselt kasutama. See on päästnud ja päästab miljonite inimeste elu.

XIX sajandi keskpaiku avastati taimede ja eluskudede arenemise saladus — rakkude arenemine ja pooldumine.

1859. aastal ilmus Inglismaal suure õpetlase Charles Darwini peatöö «Liikide tekkimine loodusliku valiku teel», mis kummutas vananenud ettekujutuse looma- ja taimeliikide jäävusest ja muutumatusest ning andis hoobi religioossetele väärkujutlustusele.

Juba 1849. aastal teatas Darwin ühes kirjas: «Kuigi mulle saab osaks rohkem mükse kui penne, ei loobu ma, kuni elus olen, oma tööst.» Darwin ja tema poolehoidjad propageerisid julgesti oma vaateid. Üks Darwini lähemaid poolehoidjaid, Thomas Huxley, võrdles muljet, mille Darwini õpetus talle jättis, välgusähvatusega, mis eksinud inimesele pimedas öös teed näitab.

Loodusteaduse suurte avastuste kohta (raku avastamine, energia jäävuse ja muundumise seadus ning Darwini õpetus) kirjutas Engels: «... oli tõestatud, et kogu loodus liigub igaveses voolus ja ringkäigus.» [1]

Küsimusi.

1. Kuidas on teaduse arenemine seotud tehnika ja tootmise arenemisega? 2. Millised suured avastused tehti keemia ja füüsika valdkonnas? 3. Millised avastused tehti bioloogia valdkonnas?

Koostage tabel:

Tähtsamad teaduslikud avastused uusaja esimesel perioodil.

Astronoomia ja matemaatika	Füüsika ja keemia	Bioloogia

Märkige tabelisse nende teadlaste nimed, kes tegid ühe või teise avastuse.

[1] F. Engels, Looduse dialektika, lk. 13.

50. KAPITALISMI VÕIDU JA KINDLUSTUMISE AJAJÄRGU SOTSIAALSED JA POLIITILISED TULEMUSED.

Kapitalismi võit ja kindlustumine. Kapitalismi võiduga Inglismaal algab uusaja periood, mis haarab XVII—XIX sajandi. Kodanlike revolutsioonide tulemusel pääseb võidule ning kindlustub kapitalism Euroopa mandril ning Ameerika riikides ja mõjutab hiljem maailma kõigi maade arenemist.

Kapitalism on ühiskondlik kord, mis on rajatud palgatööliste töö ekspluateerimisele kodanluse poolt.

Kapitalismi ajalugu jaotatakse mitmeks perioodiks. XVI sajandist kuni XIX sajandi esimeste aastakümneteni oli tööstuses manufaktuurse tootmise ja põllumajanduses kapitalismi sissetungi alguse (palgatöö, kaubatootmine) ajajärk. Sellel ajajärgul puhkesid varajased kodanlikud revolutsioonid Madalmaadel, Inglismaal, Põhja-Ameerikas ja Prantsusmaal, kuid puudus alles väljakujunenud proletariaat. Uusaja alguseks ei loe me siiski mitte Madalmaade revolutsiooni, vaid revolutsiooni Inglismaal, sest see revolutsioon valmistas ette esimest tööstuslikku pööret maailmas, üleminekut manufaktuuridelt masinalisele tootmisele ja vabrikutööstusele. Koos masinalise suurtööstusega tekkisid Euroopa ja Ameerika eesrindlikumates riikides uued põhilised ühiskonnaklassid: tööstusproletariaat ja tööstuskodanlus.

Kapitalismi arenemise ja tootlike jõudude kasvu tõttu muutub kapitalistlik omandus tootmise arengule takistuseks. Üha tugevamini annab end tunda kapitalismi põhiline vastuolu. Eesrindlikumates riikides toimuvad massilised tööliste revolutsioonilised väljaastumised. Kapitalism on progressiivsem kord kui feodalism, kuid ta arendab ise jõude, kes õõnestavad teda seestpoolt ja põhjustavad edaspidi proletaarse revolutsiooni. XIX sajandi keskel tekkis Marxi ja Engelsi teaduslik kommunism. Esimene proletaarne revolutsioon oli aastal 1871 Pariisi Kommuun, mis andis kapitalismile raske hoobi. Prantsuse-Preisi sõda 1870. aastal ja Pariisi Kommuun avavad uusaja teise perioodi.

Ei maksa siiski arvata, et kapitalismi võidu ja kindlustumise ajastu lõpuks, XIX sajandi 70-ndateks aastateks koosnes elanikkond kõige arenenumates riikides ainult proletariaadist ja kodanlusest. Ameerikas leidus kuni 1861.—1865. aasta kodusõjani peale farmerite orje. Idamaades säilis kas feodaalkord või selle igandid, Lõuna-Ameerika, Austraalia ja Aafrika siserajoonides aga ürgkogukondlik kord.

Talupoegade vabastamine feodaalsõltuvusest või feodaalkoormistest toimus Prantsusmaal revolutsiooni käigus, Saksamaal ja

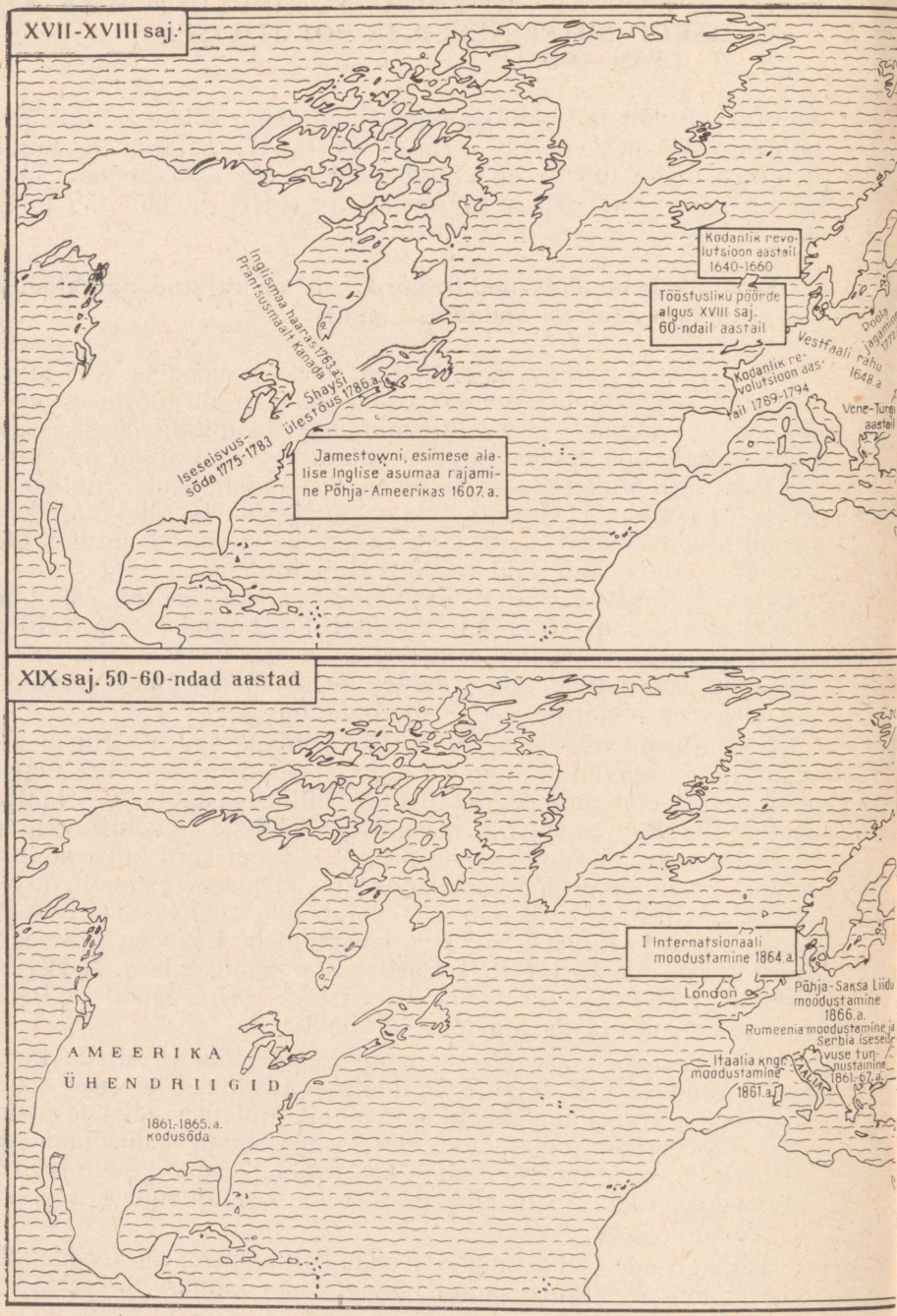

XVII-XVIII sajandi ja XIX sajandi 50—60-ndate aastate tähtsamad sündmused.

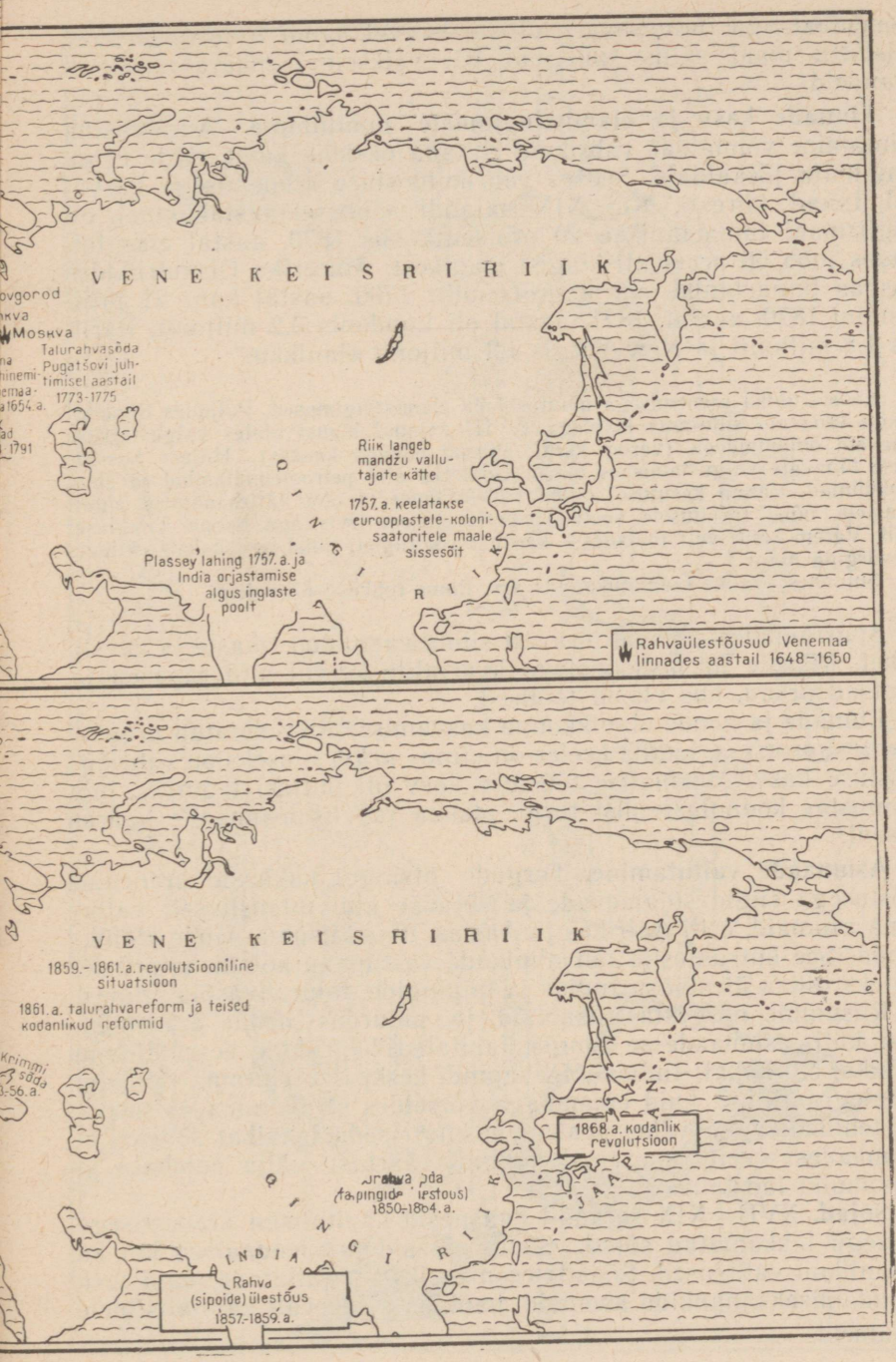
VENE KEISRIRIIK
Moskva
Talurahvasõda Pugatšovi juhtimisel aastail 1773-1775
Riik langeb mandžu vallutajate kätte
1757. a. keelatakse eurooplastele-kolonisaatoritele maale sissesõit
Plassey lahing 1757. a. ja India orjastamise algus inglaste poolt
Rahvaülestõusud Venemaa linnades aastail 1648–1650
VENE KEISRIRIIK
1859.–1861. a. revolutsiooniline situatsioon
1861. a. talurahvareform ja teised kodanlikud reformid
1868. a. kodanlik revolutsioon
Talurahva sõda (taipingide ülestõus) 1850–1864. a.
INDIA
Rahva (sipoide) ülestõus 1857–1859. a.

Venemaal aga talurahvarahutuste survel, kuid reformide teel, mistõttu maal säilis suuremal või väiksemal määral feodaaliigandeid.

Linnade kasv ja elamistingimuste muutumine. Aurumasina leiutamine võimaldas vabrikuid ehitada ükskõik kuhu, mitte enam tingimata jõekaldale. Seoses vabrikutööstuse arenemisega kasvasid linnad kiiresti. Kui XIX sajandi esimesel aastakümnel oli Inglismaal linnaelanikke 20 protsenti, siis 1870. aastal elas linnades juba 66 protsenti kõigist elanikest. Ameerika Ühendriikides kasvas linnaelanike arv 3 protsendilt 1790. aastal kuni 21 protsendini 1870. aastal. 1871. aastal oli Londonis 3,2 miljonit, Pariisis 1,8 miljonit ja New Yorgis 1,4 miljonit elanikku.

Koos tehnika arenemisega muutusid ka elamistingimused. Paljudes linnades hakati tänavaid sillutama kividega. XVIII sajandi lõpust alates valgustatakse tänavaid õlilampidega (varem kanti laternat endaga kaasas). Hiljem kasutatakse tänavate valgustamiseks gaasi. Uudiseks olid petrooleumilambid ja steariinküünlad. Varem kasutusel olnud riidest tapeedid olid kättesaadavad ainult rikastele, nüüd tarvitusele võetud paberist tapeet levis aga hoopis laialdasemalt. Varem kanti vett majadesse kaevust või tiigist, nüüd aga hakati ehitama veevärgiga maju.

Suurenes avalike raamatukogude arv, ilmus rohkesti päevalehti.

Suurlinnades riivasid teravalt silma vastuolud rikaste ja vaeste vahel. Rikaste luksushoonetega kvartalite kõrval olid räpased ja viletsad urkad, kus elasid töölised.

Linnade ja nende elanikkonna kasvamise (niinimetatud *urbaniseerumisprotsess*, ladina keeles on «linn» *urbs*) aluseks on vabrikutööstuse kasv. Masinalise tööstuse kasv oli ühtlasi teguriks, mis kannustas kodanlust uusi turge otsima ja viis asumaade haaramiseni.

Asumaade vallutamine. Turgude otsingul hakkasid arenenud tööstusega riigid sõjalaevade ja sõjaväe abil intensiivselt vallutama asumaid, eriti Aafrikas ja Aasias, ning riisuma nende elanikkonda. See kutsus esile rahvahulkade vastupanu kolonisaatoritele, näiteks rahva ülestõusu Indias ja taipingide, talurahvasõja Hiinas.

Riisumine nõrgestas asumaid ja pidurdas nende arenemist. Tõsi küll, asumaadesse tungis kapitalistlike riikide eesrindlikum tehnika. Nii hakati Indias XIX sajandi keskpaiku ehitama raudteid ja telegraafiliine, kuid emamaaga võrreldes oli asumaades moodsat tehnikat väga vähe, pealegi kasutati seda tehnikat selleks, et asumaadest veelgi suuremal hulgal väärtusi välja pumbata ja rahvahulki laostada.

Sõjad. XVII—XIX sajandil kaasnesid kapitalismi arenemisega peaaegu lakkamatud sõjad. Sõdu pidasid nii feodaalsed kui ka kodanlikud valitsused. Sõdade eesmärgiks oli vallutada maid turu laiendamiseks, hankida asumaid, hankida sõja pealt kapitalistidele kasumeid.

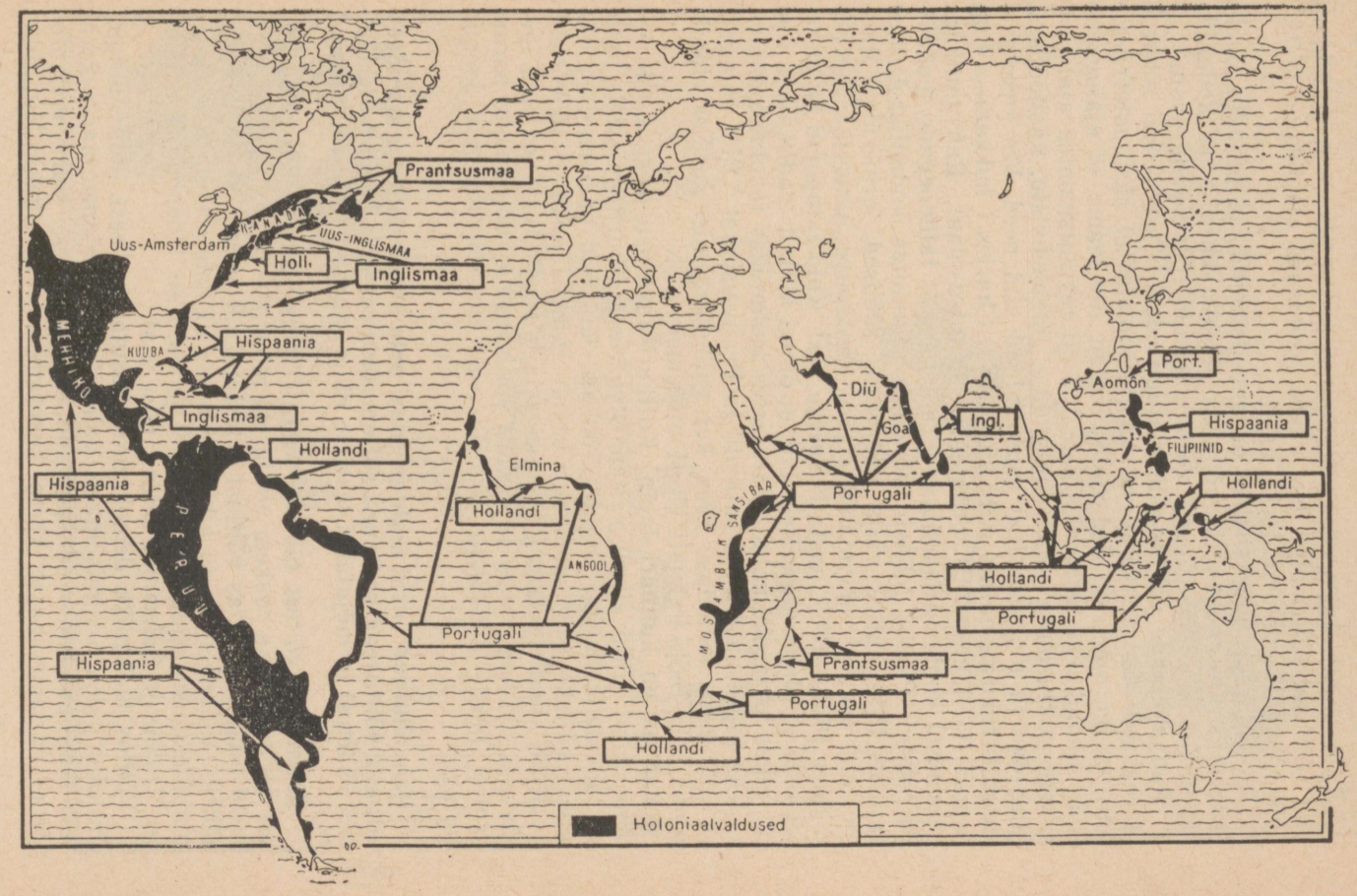

Koloniaalvaldused uusaja esimese perioodi alguses (1648. a.).

Kuid samal ajal peeti ka õiglasi sõdu, vabadussõdu: rahvahulgad võitlesid välismaise ikke vastu, asumaade elanikkond võitles neid rõhuvate kolonisaatorite vastu.

Proletaarsete marksistlike organisatsioonide ja parteide üheks esimeseks ülesandeks oli võidelda saladiplomaatia ja kodanlik-mõisniklike valitsuste poolt vallapäästetud röövsõdade vastu.

Rahvahulkade võitlus viib ajalugu edasi. Ükskõik kui rõhutud ja mahasurutud rahvahulgad kapitalismiajastul ekspluateerimise tõttu ka on, ometi on nad ajaloo loojad. Me teame, et ajalugu on edasi viinud revolutsioonid. Aga kes on revolutsioonide ajal peamiseks võitlusjõuks? Rahvahulgad — linnakehvistu, käsitöölised, talupojad ja töölised. Just rahvahulgad olid need, kes kukutasid absolutistliku monarhia ning saavutasid Charles I hukkamise Inglismaal ja Louis XVI hukkamise Prantsusmaal. Rahvahulkade nõudmisel kaotasid jakobiinid Prantsusmaal talupoegade feodaalkoormised. Pariisi tööliste nõudmisel kuulutas kodanlik Ajutine valitsus 1848. aastal välja vabariigi. Töölised, farmerid ja ülestõusnud neegrid saavutasid orjuse kaotamise Ameerika Ühendriikides 1861.—1865. aasta kodusõja ajal. Kuid talupojad ja linnakehvistu ei olnud organiseeritud, ei olnud küllalt teadlikud ja olid enamikus kirjaoskamatud. Varajastes kodanlikes revolutsioonides, näiteks Inglismaal XVII sajandil ja Prantsusmaal XVIII sajandil, oli juhtimine kodanluse käes, kes võimule saades hakkas elanikkonna laiu hulki julmalt ekspluateerima.

Rahvas on kultuuri looja. Kultuurisaavutuste eest ei ole me tänu võlgu mitte ainult väljapaistvatele kultuuritegelastele, vaid ka rahvahulkade loomingule. Töölised leiutasid mehhaanilisi tööpinke, näiteks ketrusmasina «Jenny», ning täiustasid töövõtteid. Mitte ainult teatavate konkreetsete leiutuste, vaid ka oma igapäevase töö kogemuste ja samuti võitlusega töötingimuste parandamise ning poliitiliste õiguste eest on rahvahulgad loonud ajalugu.

Rahvahulgad viisid ajalugu edasi oma klassivõitlusega, ennastsalgava võitlusega kodumaa sõltumatuse eest. Nad lõid materiaalseid väärtusi ja mõjutasid teaduse ning vaimse kultuuri arenemist.

Kodanluse võitlus tööliste vastu. Töölisliikumise kasvades loobus kodanlus üha rohkem võitlusest mõisnike ja feodaaldünastiate vastu ning hoogustas võitlust rahvahulkade vastu. Seda tunnistas näiteks kodanluse kõigi kihtide võitlus tööliste vastu 1848. aasta juuniülestõusu ajal Prantsusmaal, kodanluse lähenemine mõisnikele Itaalia ja Saksamaa ühendamise ajal.

Võitlus kodanliku demokraatia kasutamise eest. Rahvahulgad võitlesid üldise valimisõiguse, vabariigi ja parlamentaarse korra eest ning püüdsid neid kasutada oma huvides. Kuid kodanlus võitles parlamentaarse korra kasutamise eest omakasupüüdlikel

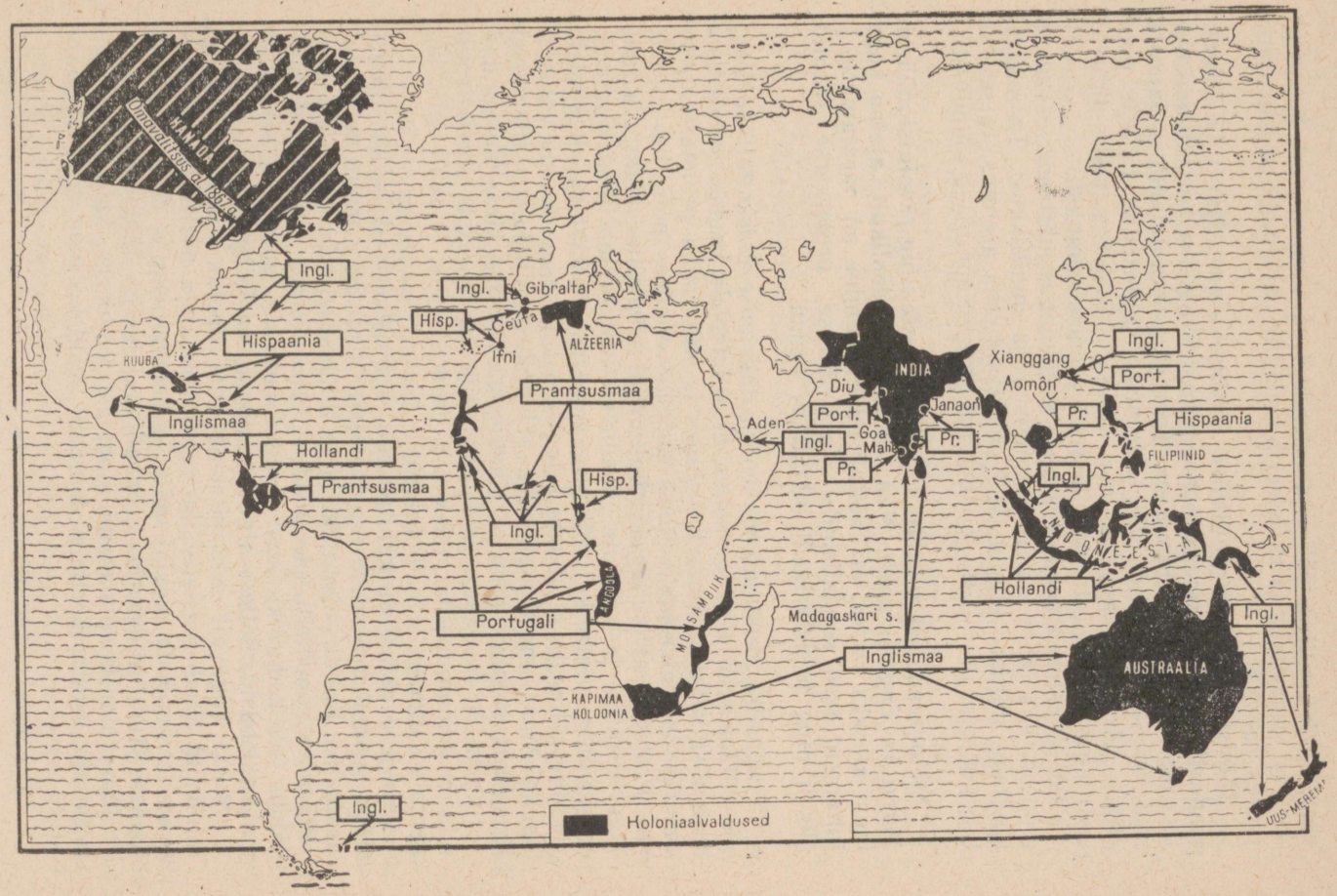

Koloniaalvaldused uusaja esimese perioodi lõpul (1870. a.).

eesmärkidel, pettes töölisi ja talupoegi väitega, et seal, kus riigikord on vabariiklik ja eksisteerib kodanlik parlament, seisab võimu juures rahvas.

Tööliste iseseisva poliitilise võitluse algus. Marxi ja Engelsi teaduslik kommunism. Euroopas pärast Prantsuse kodanlikku revolutsiooni toimunud suured muudatused, rahvamajandust vapustanud kriisid, tšartistide väljaastumised Inglismaal, tööliste poolt võimu pärast peetava võitluse algus — kõik see tõstis teravalt esile küsimuse ühiskonna edasisest arenemissuunast.

Kui avastused loodusteaduste valdkonnas näitasid, et loodus muutub, siis Marx näitas inimühiskonna muutlikkust. Ta määras kindlaks, millised etapid läbib inimkond oma arengus, ja seletas, mis põhjusel ja milliste jõudude mõjul need muutused toimuvad.

Ajalooseadused avastati suurte õpetlaste ning revolutsionääride Marxi ja Engelsi poolt. Nad tõestasid teaduslikult, ajaloo kogemusi aluseks võttes, et kapitalismi hukkumine on paratamatu, ja juhatasid teed sotsialismile klassivõitluse, proletaarse revolutsiooni ning proletariaadi diktatuuri kaudu.

Teadusliku kommunismi teooria tekkimise ühiskondlikud tingimused seisavad eelkõige selles, et sedamööda kuidas arenes kapitalism ja selle vastuolud, kujunes ja kasvas ka proletariaat, kes muutus üha suuremaks jõuks klassidevahelises poliitilises võitluses. Proletariaat on järjekindlalt revolutsiooniline klass. Ta juhib kõigi rõhutute ja õnnetute vabadusvõitlust, seisab ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise eesotsas. Marksism oli proletariaadile võimsaks ideeliseks relvaks, sai terve inimkonna vabaduslipuks. Marx andis teadusliku põhjenduse inimkonna liikumisele klassideta sugukondliku ja hõimukorra juurest klassiühiskondade (orjanduslik, feodaalne ja kapitalistlik kord) kaudu sotsialismile, mis on kommunistliku ühiskonna esimene faas, ja sealt selle kõrgemale astmele — kommunismi.

Marx avastas, et kapitalistid ekspluateerivad töölisi tööliste tööga loodud lisaväärtuse omastamise teel. Selle suure majandusteadusliku avastuse kohta kirjutas Engels: «See heidab täit valgust sellistele ökonoomilistele aladele, kus varem sotsialistid, mitte vähem kui kodanlikudki majandusteadlased, suurimas pimeduses ümber kobasid. Sellest algab teaduslik sotsialism.» [1]

Marxi sügavalt internatsionalistlik õpetus tõendas, et **kogu inimkond** jõuab sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri teed mööda sotsialismile ja kommunismile. Seejuures põhjendas Marx proletariaadi maailmaajaloolist tähtsust.

Marx muutis sotsialismi utoopiast teaduseks, kuid ta ei olnud mitte ainult suur õpetlane, teoreetik, vaid ka suur revolutsionäär,

[1] F. Engels. Anti-Dühring, lk. 179.

proletariaadi poliit[illegible]e partei looja. Sai teoks sotsialismi ja töölisliikumise ühendar

Marx ja Engels moodustasid esimesed tööliskласsi parteiorganisatsioonid, mis olid varustatud teadusliku teooriaga, nimelt Kommunistide Liidu ja seejärel Esimese Internatsionaali.

Algas teadusliku kommunismi teooria tungimine tööliste sekka. *Pärast ajaloo arenemisseaduste avastamist ja tööliskласsi partei loomist kasvas ajaloos tunduvalt rahvahulkade, eeskätt tööliste osa.*

Kodanluse ideoloogid ja poliitikud on ägedalt rünnanud marksismi selle tekkimisest saadik. Oma ebateaduslikku, reaktsioonilist võitlust jätkavad nad ka tänapäeval. Kuid marksism, mille aluseks on ühiskonna arenemise tingimused ja vajadused, tugevneb ja kindlustub ning võidab enda poole üha laiemaid rahvahulki kogu maailmas.

Uutes ajaloolistes tingimustes arendasid marksismi V. I. Lenin ja tema järelkäijad-kommunistid.

Marxi geniaalne ennustus, et inimkond läheb kommunismile, on leidnud ajaloos täielikku kinnitust. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon on marksismi-leninismi triumfiks. Sotsialistliku maailmarevolutsiooni üha hoogsam arenemine, sotsialismimaade sõprusühenduse tekkimine ja kommunistlike parteide autoriteedi kasv kinnitab marksismi ajaloo kogemuste varal.

Kõigi kodanlike revolutsioonide põhiline erinevus proletaarsest sotsialistlikust revolutsioonist. Suuri ohvreid kandes võitlesid feodaalriikide rahvahulgad mehiselt oma vabanemise eest. Neil õnnestus vabaneda feodaalsest rõhumisest ja selle iganditest ning nad unistasid igasuguse ekspluateerimise kaotamisest.

Kuid vabanemine polnud kaugeltki mitte täielik, sest feodaalse ekspluateerimise asemele tuli kapitalistlik ekspluateerimine. Kapitalismiajastul ekspluateerisid töölisi ja talupoegi kodanlus, mõisnikud ja kapitalistlik riik. Tööpuudus, kriisid, sõjad, asumaade rõhumine, kapitalistide arveteõiendamised revolutsiooniliste tööliste ja talupoegade kallal — selline oli kapitalismi ajalugu kahesaja aasta jooksul, alates Inglise kodanlikust revolutsioonist XVII sajandil.

Selline oli kapitalismi võidu ja kindlustumise ajastu eesrindlikes riikides. Alles Kommunistliku Partei juhtimisel teostatud proletaarne revolutsioon muutis rahva oma elu tõeliseks peremeheks ja tegi võimalikuks rahvahulkade seninägematu loomingulise õitsengu ajastu saabumise, sotsialismi ning kommunismi ülesehitamise.

Küsimusi.

1. Millised muutused toimusid kapitalistlike maade [illegible]ikkonna klassikoosseisus uusaja esimesel perioodil? 2. Millised kodanlikud revolutsioonid toimusid uusaja esimesel perioodil? Tõestage nendest revolutsioonidest toodud näidete varal, et revolutsioonid on ajaloo veduriteks. 3. Kuidas toimus talupoegade vabastamine feodaalkoormistest Prantsusmaal, Saksamaal ja Venemaal? 4. Tooge näiteid töölisliikumise arenemise kohta Inglismaal, Prantsusmaal ja Saksamaal uusaja esimesel perioodil. 5. Mispärast puhkevad majanduskriisid? 6. Milline on kodanlike ja sotsialistlike revolutsioonide põhiline erinevus? 7. Milline on proletariaadi ajalooline osa? 8. Kuidas muutus uusaja esimese perioodi jooksul kodanluse osa? Mis põhjustas kodanluse osa muutumise? 9. Millised uued jooned olid proletariaadi klassivõitlusel orjade ja pärisorjade vabadusvõitlusega võrreldes? 10. Mispärast kasvas rahvahulkade osatähtsus ajaloos pärast töölisklassi ja marksistliku partei tekkimist tunduvalt? 11. Tooge tõendeid klassivastuolude kasvu kohta kapitalistlikes riikides ja neis maades, mille arenemist mõjutab kapitalism. 12. Mispärast puhkeb riikide vahel sõdasid? Tooge näiteid vallutussõdade kohta. Jutustage tähtsamaist õiglastest sõdadest. 13. Mispärast kiireneb kapitalismiajastul ajaloolise arenemise tempo?

UUSAJA (1640—1870) KRONOLOOGILINE TABEL.

1649	Vabariigi väljakuulutamine ja Charles I hukkamine.
XVIII sajandi 60—70-ndad aastad	Tööstusliku pöörde algus Inglismaal.
1775—1783	Inglise asumaade Iseseisvussõda Põhja-Ameerikas.
1776	«Iseseisvusdeklaratsioon».
1787	Ameerika Ühendriikide konstitutsioon.
1789, 14. juuli . . .	Bastille' vallutamine. Suure Prantsuse kodanliku revolutsiooni algus.
1792	Revolutsiooniliste sõdade algus Prantsusmaal.
1792, 10. august . .	Monarhia kukutamine Prantsusmaal.
1793—1794	Jakobiinide diktatuur.
1796	Babeufi «võrdsete vandenõu».
1804—1814	Esimene keisririik Prantsusmaal.
1810—1826	Iseseisvussõjad Ladina-Ameerikas.
1812	Napoleoni sõjaretk Venemaale ja Esimese keisririigi võimsuse kokkuvarisemine.
1814—1815	Viini kongress.
1830, juuli	Kodanlik revolutsioon Prantsusmaal.
1831 ja 1834 . . .	Tööliste ülestõus Lyonis.
1838—1842	Tšartistliku liikumise hoogsaim ajajärk.
1844	Sileesia kangrute ülestõus.
1847—1852	Kommunistide Liit.
1848, veebruar . .	Ilmus «Kommunistliku partei manifest».
1848, veebruar . .	Revolutsioon Prantsusmaal.
1848, märts . . .	Ülestõus Viinis ja Berliinis.
1848, 23.—26. juuni	Tööliste ülestõus Pariisis (juunipäevad).
1848—1849	Anti välja ajalehte «Neue Rheinische Zeitung».
1849	Ungari iseseisvuse väljakuulutamine ning Austria ja tsaari-Venemaa interventsioon Ungarisse.
1850—1864	Taipingide ülestõus Hiinas.
1852	Teise keisririigi kehtestamine Prantsusmaal.
1857—1859	Rahva ülestõus Indias.
1860	Garibaldi «tuhande» sõjaretk.
1861	Itaalia kuningriigi moodustamine.
1861—1865	Kodusõda Põhja-Ameerikas.
1863	Orjapidamise kaotamine Ameerika Ühendriikides.
1864, september . .	I Internatsionaali asutamine.
1867	Ilmus «Kapitali» I köide.

Suured revolutsiooni teoreetikud ning võitlejad, proletariaadi juhid Karl Marx (1818—1883) ja Friedrich Engels (1820—1895).

VÕÕRNIMEDE LIGIKAUDNE HÄÄLDAMINE.

Albert (al'beer)
Alleghany ('äligeini)
Angers (an'že)
Auch (oš)

Babeuf (ba'bõf)
Balzac, Honoré (bal'zak ono're)
Bara (ba'ra)
Barcelona (barsse'loona)
Bastwick ('bästvik)
Berthollet (berto'le)
Birmingham (böö(r)minghäm)
Blackburn (blākbön)
Blanc Louis (blan luii)
Bolivar, Simon (bo'liivar si'mon)
Bordeaux (bor'doo)
Bougie (bu'ži)
Boulogne (bu'lonj)
Bourbon (bur'boon)
Bretagne (brö'tanj)
Brienne (bri'en)
Brown, John (braun džon)
Byron (bairon)

Cádiz ('kadiss)
Caracas (ka'rakas)
Carlos ('karlos)
Cavaignac (kave'njak)
Cavour (kavuur)
Céspedes ('sespedes)
Céuta ('seuta)
Charleroi (šarl'rua)
Charles *(ingl.)* (tšaalz)
Charles *(pr.)* (šarl)
Châtillon-sur-Sèche (šati'jonsür'seeš)
Chaumette (šo'met)
Chemnitz ('kemnits)
Cherbourg (šer'buur)
Chicago (šikaago)
Chilpancingo (tšilpan'singo)
Chopin, Frédéric (šo'pään frede'rik)
Clive (klaiv)
Concord (kon'kord)
Connecticut (kon'netikat)
Constantine (konstan'tin)
Córdoba ('kordova)

Danton (dan'toon)
Davis (deeviz)
Davy, Humphry ('deevi 'hamfri)
Delaware (delavaar)
Diderot (did'ro)
Dijon (dižoon)
Douglass, Frederick ('dagles 'frederik)

Erie (iiri)

Franklin, Benjamin ('fränklin 'bendšömin)
Fourier (fu'rje)
Frič (fritš)
Fuzhou (futšou)

George (džoodž)
Georgia (džoodžia)
Gironde (ži'rond)
Glasgow (glaasgou)
Guadalajara (guadalah'hara)
Guadeloupe (gadö'lup)
Guangzhou (kuangtšou)

Hargreaves ('haargriivz)
Harney (haa(r)ni)
Harpers Ferry (haapöz feri)
Hébert (e'beer)
Hidalgo y Costilla (i'dalgo i kos'tilja)
Hoche (oš)
Homestead (houmsted)
Hull (hall)
Huxley (haksli)

Ireton (aiertn)

Jackson (džäksn)
Jacques (žak)
Jamestown (džeimstaun)
Jean (žan)
Jefferson (džeffersn)
Jenner (džener)
Jenny (dženi)
José (ho'se)
Joule (džaul)

Kentucky (ken'taki)
Kossuth ('košut)

Laffitte (la'fit)
Lamartine (lamar'tin)
La Manche (la'maanš)
Laplace (lap'las)
La Rochelle (laro'šel)
Lavoisier (lavuaz'je)
Le Creusot (lökrö'zo)
Lee (lii)
Leeds (liidz)
Leeuwenhoek ('leevenhuuk)
Le Havre (lö'aavr)
Lilburne (lilbön)
Lille (lil)
Lincoln, Abraham (linkln 'eibröhäm)
Linjing (lintsing)
Liverpool ('liverpuul)
Louisiana (luisiaana)
Louis-Philippe (luii fi'lip)
Lovett (lovit)
Lyon (lioon)

Maine (mein)
Manchester ('mäntšestr)
Marat (ma'ra)
Marie-Antoinette (marii antua'net)
Marseille (mar'sei)
Mascara (maska'ra)
Maceo (mas'seo)
Massachusetts (mässa'tšuusets)
Memphis ('memfis)
Meslier (me'lje)
Michigan (mišigan)
Monge (monž)
Monroe (mon'ro)
Montesquieu (montes'kjö)
Montgolfier (mongol'je)
Montreal (montriool)
Morelos (mo'relos)
Mutsuhito (mutsuhiito)

Napoleon (napooleon)
Newcastle (njuukasl)
New Hampshire (njuu 'hämpšir)
New Jersey (njuu džöö(r)zi)
New Mexico (njuu meksiko)
New Orleans (njuu oo(r)lianz)
Newport (njuuport)
Newton (njuutn)
New York (njuu jork)
Ney (ne)

O'Connor (ou'konö)
Ohio (o'haio)
Ontario (ontaario)
Orléans (orleaan)
Ovideo (ov'jedo)
Owen (ouen)

Palacky ('palatski)
Palais Royal (paleerua'jal)
Pennsylvania (pensilvaania)
Petőfi, Sándor ('päätööfi šaandor)
Philadelphia (fila'delfia)
Plassey (plas'si)
Plymouth ('plimöth)
Proudhon (prud'oon)

Rainsborough (rensbörö)
Rennes (ren)
Revear (reviir)
Rhode Island (roud'ailänd)
Richmond (ritšmond)
Riego, Rafael ('rjego rafa'el)
Rio de Janeiro (rio deža'neiro)
Robespierre (robes'pjeer)
Rook (ruk)
Rousseau (rus'so)
Roux (ru)

Saint-Antoine (säntan'tuan)
Sant-Just (sän'žüst)
Saint-Simon (sänsi'mon)
San Francisco (sanfran'sisko)
Savannah (sä'vännö)
Seine (seen)
Shays (šeez)
Sheffield (še'fiild)
Southampton (sauthämpton)
Springfield (spring'fiild)
Stephenson (stiivnsn)
Strasbourg (strasbuur)
Sydney ('sidni)

Turner, Nat (ta(r)nö nät)
Texas (teksas)
Times (taimz)
Tianjin (thjentsin)
Toulon (tuloon)
Toussaint Louverture (tus'sän luver'tüür)
Tubman, Harriet (tabmen häriet)
Tupac Amaru (tu'pak a'maru)

Uraga (u'raga)

Valencia (va'lenssia)
Valmy (val'mi)
Vendée (van'de)
Verdun (verdöön)
Versailles (ver'ssai)
Viala (via'la)
Voltaire (vol'teer)

Washington (uošington)
Watt (uot)
Whitman,Walt ('uitmen uolt)
Winstanley (uinstänli)

Yorktown (jooktaun)
Yunnan (jünan)

Xiangang (sjenjang)

SISUKORD.

Maailm uusaja alguses.

1. Ürgkogukondlikust korrast klassiühiskondadesse 3
2. Kontinentide ja maade arenemise ebaühtlus 6

I osa. Uusaja algus. 10

1. peatükk. *Inglise XVII sajandi kodanlik revolutsioon ja tööstusliku pöörde algus Inglismaal* 11
1. Revolutsiooni põhjused 11
2. Revolutsiooni algus. Kodusõda 14
3. Parlament ja sõjavägi on kuninga vastu. Kodanluse väljaastumised rahvahulkade vastu 18
4. Inglise kodanliku revolutsiooni tagajärjed ja tähtsus 22
5. Tööstusliku pöörde algus Inglismaal 26
6. Proletariaat ja kodanlus 29

2. peatükk. *Inglise asumaade Iseseisvussõda Põhja-Ameerikas ja Ameerika Ühendriikide moodustamine* 35
7. Inglise asumaad Ameerikas. Nende ülestõus 35
8. Iseseisvussõda, konstitutsiooni vastuvõtmine 44

II osa. Prantsuse XVIII sajandi suur kodanlik revolutsioon. Kapitalismi arenemine XIX sajandi esimesel poolel. Teadusliku kommunismi tekkimine 56

3. peatükk. *Prantsuse XVIII sajandi suur kodanlik revolutsioon* . . 57
9. Prantsusmaa XVII—XVIII sajandil. Revolutsiooni küpsemine . . . 57
10. Seisuslik kord Prantsusmaal. Revolutsiooni põhjused 63
11. Eesrindliku kodanluse ja rahvahulkade ideed 66
12. Revolutsiooni algus 71
13. Suurkodanlus võimul 78
14. Monarhia kukutamine. Konvent 83
15. Revolutsiooni kõrgpunkt 92
16. Jakobiinide diktatuuri nõrgenemine ja hukkumine. Prantsuse kodanliku revolutsiooni tähtsus 101

4. peatükk. *Euroopa pärast Prantsuse revolutsiooni* 107
17. Termidoorlikult riigipöördelt keisririigini 107
18. Keisririigi vallutussõjad ja tema kokkuvarisemine 115
19. Viini kongress. Reaktsioon Euroopas. Revolutsioon Hispaanias 122

5. peatükk. *Sõltumatute riikide tekkimine Ladina-Ameerikas* 125
20. Haiiti vabariigi moodustamine. Hispaania asumaad Ameerikas revolutsiooni eel 125
21. Revolutsioon Mehhikos ja Lõuna-Ameerikas 132

6. peatükk. *Kapitalismi arenemine Prantsusmaal ja Inglismaal aastail 1815—1848. Tööliste kui poliitilise jõu esimesed väljaastumised* 140
22. Prantsusmaa aastail 1815—1847. Lyoni ülestõusud 142
23. Kapitalismi arenemine Inglismaal. Tööstusliku pöörde lõpulejõudmine 147
24. 1832. aasta parlamendireform. Tšartistliku liikumise algus 153
25. Tšartistliku liikumise käik 157

7. peatükk. *Utopistlik sotsialism. Saint-Simon. Fourier. Owen* 160
26. 160

8. peatükk. *Teadusliku kommunismi tekkimine. K. Marx ja F. Engels (kuni 1848. aastani)* 165
27. Kuidas tekkis teaduslik kommunism? 165
28. Kommunistide Liit 175
29—30. «Kommunistliku partei manifest». Selle esimese peatüki põhiideed 178
31. «Kommunistliku partei manifesti» teise ja järgmiste peatükkide põhiideed. «Manifesti» tähtsus 183

9. peatükk. *1848.—1849. aasta revolutsioonid Euroopas* 186
32. Revolutsiooni põhjused ja algus Prantsusmaal 186
33. Juuniülestõus Pariisis. Teise keisririigi kehtestamine 192
34. Revolutsioon Saksamaal 199
35. Revolutsioon Austria keisririigis. 1848.—1849. aasta revolutsiooni tähtsus 207

III osa. Euroopa XIX sajandi 50—60-ndatel aastatel. Ameerika Ühendriigid. Aasia maad. Ühiskondliku arengu põhilised tulemused 216

10. peatükk. *Inglismaa XIX sajandi 50—60-ndatel aastatel* 217
36. 217

11. peatükk. *Itaalia ühendamine. Saksamaa ühendamine.* 221
37. Itaalia ühendamine 221
38. Saksamaa ühendamine 231

12. peatükk. *Ameerika Ühendriigid XIX sajandi esimesel poolel. Kodusõda Ameerika Ühendriikides* 237
39. Ameerika Ühendriigid kahe revolutsiooni vahelisel ajajärgul 237
40. Kodusõja küpsemine ja algus Ameerika Ühendriikides 247
41. Kodusõda Ameerika Ühendriikides 253

13. peatükk. *Aasia maad* 264
42. India XVI—XIX sajandil. India vallutamine Inglismaa poolt. Rahva ülestõusud aastail 1857—1859 265
43. Feodaalne Hiina (Qingi keisririik). Taipingide ülestõus 274
14. peatükk. *Esimene Internatsionaal (kuni 1870. aastani)* 280
44. Internatsionaali asutamine. Marksistide võitlus kodanluse vaenuliku mõju vastu töölisliikumises 280
45. Esimene Internatsionaal ja massiline töölisliikumine. Internatsionaali tähtsus 289
15. peatükk. *Kirjandus ja kunst* 295
46. Kirjandus 295
47. Suured heliloojad ja kunstnikud 304
16. peatükk. *Uusaja esimese perioodi, kapitalismi võidu ja kindlustumise perioodi põhilised tulemused (1640—1870)* 309
48. Tööstus, maaviljelus, liiklus- ja sideasjandus 310
49. Matemaatika, keemia ja füüsika arenemine. Uut bioloogia valdkonnas 314
50. Kapitalismi võidu ja kindlustumise ajajärgu sotsiaalsed ja poliitilised tulemused 317
Kronoloogiline tabel 327
Võõrnimede ligikaudne hääldamine 329

Алексей Владимирович Ефимов. НОВАЯ ИСТОРИЯ, ч. I. Учебник для восьмого класса средней школы. Издание 8-е, переработанное. На эстонском языке. Перевели с русского Э. Поом и Т. Тендер. Художественное оформление Э. Пеебо. Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja H. Liiv. Kunstiline toimetaja M. Kernumees. Tehniline toimetaja T. Linkvist. Korrektorid H. Kull ja A. Toomaspoeg.

Laduda antud 2. IV 1969. Trükkida antud 30. V 1969. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 60×90/16. Trükipoognaid 21,0 + 0,25 (kaardid). Arvestuspoognaid 22,56. Trükiarv 14 000. Tellimuse nr. 1120. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42. Hind 42 kop.

42 kop.

A
29969
4197176

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00419717 6